

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Τεῦχος 9

Πρωτοχρονιά 2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δημήτρης Κοσμόπουλος, *Κροῦσμα*

Λουκᾶς Κούσουλας, *Τὸ θαυμαστό Καμίνι*

Ἄγγελος Καλογερόπουλος, *Διδάσκοντας Παπαδιαμάντη*

Παναγιώτης Ἄρ. Ὑφαντής, *Ἡ καίρια παραπομπή*

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Ἀνεμόσκαλα μεταξωτή*

Σιγόντο στὸ μοιρολόι τῆς γρια-Λούκαινας καὶ τῆς φώκιας

Θεατρολογικὰ στὸν Ἄλ. Μωραιτίδη

Ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ καὶ ὁ τόπος του (μετάφραση Παπαδιαμάντη)

Τζέρομ Κ. Τζέρομ, *Διὰ τὰ γατιά καὶ τὰ σκυλιά (μετάφρ. Παπαδιαμάντη)*

Εὐριπίδης Νεγρεπόντης, *Διάλογος σὲ περιγιάλι*

Ζαχαρίας Παπαντωνίου, *Αἱ ἡμέραι τῶν παθῶν – Ὁ ψάλτης*

Ὁ κόσμος τοῦ Παπαδιαμάντη: Ἐκδρομὴ εἰς Χαρβάτι

Τὰ ἐν Σχιάθῳ - Ἡ νῆσος ὑπὸ κάθαρσιν

Μικρὰ Παπαδιαμαντικά

Μικρὰ Μωραιτιδικὰ

Ἐνιαυτός: Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα • Πλοηγός • Ἀντιγραφές
Δαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια • Βιβλιοκρισίες • Ἡμερολόγιο

Ἐκδόσεις Δόμος

Παπαιδιαμαντικά Τετράδια

Πρωτοχρονιά 2010 – Τεῦχος 9

Περιοδική ἔκδοση τοῦ «ΔΟΜΟΥ»

Ἐπιμελητῆς ἔκδοσης: Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Δημήτρης Κοσμόπουλος, *Κροῦσμα* 3

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ

Λουκάς Κούσουλας, *Τὸ θαυμαστὸ Καμίνι* 5
Ἄγγελος Καλογερόπουλος, *Διδάσκοντας Παπαιδιαμάντη* 10
Παναγιώτης Ἄρ. Ὑφαντῆς, *Ἡ καίρια παραπομπή* 16
Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Ἄνεμόσκαλα μεταξωτή* 30
—— *Σιγόντο στὸ μοιρολόι τῆς γρια-Λούκαινας καὶ τῆς φώκιας* 41
—— *Θεατρολογικὰ στὸν Ἄλ. Μωραϊτίδη* 44

ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Κόμης Λαφόν, *Ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ καὶ ὁ τόπος του* 53
Τζέρομ Κ. Τζέρομ, *Διὰ τὰ γατιά καὶ τὰ σκυλιά* 74

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΑ

Εὐριπίδης Νεγρεπόντης, *Διάλογος σὲ περιγιάλι* 85

ΠΑΛΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ζαχαρίας Παπαντωνίου, *Σκέψεις Ρωμηοῦ. Αἱ ἡμέραι τῶν παθῶν* 94
—— *Ὁ ψάλτης* 94

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Ἄνωνύμου, *Ἐκδρομὴ εἰς Χαρβάτι* 97
Ἄνωνύμου, *Τὰ ἐν Σκιάθῳ. Ἡ νῆσος ὑπὸ κάθαρσιν* 100

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Λ. Τ. - Ν. Δ. Τ., *Ἀδιάσειστη ἐσωτερικὴ μαρτυρία*, 102. — *Τὸ γιὰ λόξυλο προάγεται*, 104. — Ν. Δ. Τ., *Τὰ «μελαγχολικὰ κύματα»*, 105.

ΜΙΚΡΑ ΜΩΡΑΪΤΙΔΙΚΑ

Ν. Δ. Τ., *Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέλγηνο*, 107. — *Τὰ μεράκια τῆς ψαλτικῆς*, 109. — *Ὀνάριον θαλασσινόν. Ἡ ἐρμηνευτικὴ ἐπικουρία τοῦ Μωραϊτίδη*, 110.

ΕΝΙΑΥΤΟΣ

Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα 112

Ν. Δ. Τ., «*Τὸ Γιαλόξυλο*», 112. — *Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, Ὀγδόντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδημία του*, 112. — *Στυλιανὸς Ἀλεξίου, [Ἐπιστολὴ]*, 113. — Ν. Δ. Τ., *Ναυάγια ἐπ' ἐλπίδι*, 113. — *Μιά ἐξαιρετικὴ διατριβὴ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη*, 114. — *Χρῆστος Παπουτσάκης (1934-2009)*, 115. — *Παπαδιαμαντικά τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου*, 116. — *Νίνα Δημητριάδου (†13.10.2009)*, 117.

Πλοηγὸς	118
Ἀντιγραφές	123
Λαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια	126
Βιβλιοκρισίες	128
Ἡμερολόγιο	147
*Ἐντυπα ποὺ λάβαμε	150

Παπαδιαμαντικά Τετράδια ἡ Περιοδικὴ ἔκδοσις τοῦ «Δόμου»

ΤΕΥΧΟΣ 9 – ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ 2010

ISSN 1790-7772

Ἐκδότης: Ἐκδόσεις Δόμος, Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα
Τηλ. 210 3605532, Fax 210 3637304

Ἐπιμελητὴς ἔκδοσης: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Θ. Θεοχάρη 3, 341 00, Χαλκίδα
Στοιχειοθεσία καὶ παραγωγή: Τυπογραφικὸ ἐργαστήρι «Δόμος»
Συνεργασίες, ἀλληλογραφία, ἔντυπα στὴ διεύθυνση τοῦ Ἐκδότη

*Τὸ τεῦχος αὐτὸ ἐπιχορηγήθηκε ἀπὸ τὸ
«Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη»*

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ

Κροῦσμα

I

Σιγησάτω τὸ κροῦσμα.
Σιγησάτω τὸ σῶμα, τρεχούμενο
ἐν ὕδασι μελλουμένοις.

Ἄπο τὸν πόνο καὶ τὸν σπαραγμὸ μᾶς κρίνει
ὁ δι' ἀγάπησιν ἄκραν, σάρκα λαβών.
Γιὰ τοὺς ἄλλους οἱ ἀρετές.

Δὲν μπόρεσα ἀγγελτήρια θανάτου βαμμένα
ἀντὶ μαῦρα, μὲ χρυσαλοφές.
Οὔτε τὸ βόλεμα μέσα στὸν θάνατο,
πού τότε λὲν ζωὴ, μπόρεσα ἔφυγα
γύρισα στὴν πέτρα.

Σιγησάτω τὸ κροῦσμα. Πλοιάριον ἄνευ πηδαλίου
στὰ καταγώγια καὶ στὰ καπνισμένα ὑπόγεια
ὑπὸ τῶν μαινομένων ἵππων καταπεπατημένον
τὸ τριπλοβασιλεῖόν μου —
ἐκεῖ, σὲ βρῆκα, Ἀλέξανδρε,
Τηλέμαχος, μονώτατος ἀπολειφθείς.

(Ἄπο Λαγκάδι σ' Ἀνθρὸ καὶ σὲ Μαυρολιθάρι
κι ἀπὸ τὴν Φτέρη στὴν Ὁξυὰ ποιὸ κύμα θὰ μὲ πάρει)

Χάρισμά τους ἡ θάλασσα, ἂν εἶναι
ἄλμυρή, γαλάζια ἀπελπισιά
κατάληξη ἀδηφάγα.
Ἄλλο ἄλωνάκι κι ἄλωμα

κι ἄλλο τοῦ κλαυθμυρισμοῦ τὸ μηδενάκι.
Χάρισμά τους, Ἀλέξανδρε.

Τότε ἦρθε ἀπὸ τοὺς κομματιασμένους ἴσκιους φίλων
ἐκεῖνο ποῦ μέσα μου ἄναψε καὶ σβήνει
κυλώντας, φεγγαρόφωτο, στοῦ χρόνου τὰ νερά.
Ἐκ τινος ἀνάγκης καὶ βίας προσῆλθον
Ἀλέξανδρε, κρατώντας μαῦρα βότσαλα.
Σιγησάτω τὸ κροῦσμα.
Στὸν ἥλιο.

IV

Ταῦτα οὐκ ἦσαν ἐν βίβλῳ. Βελανιδιές, πλατάνια, κυπαρίσσια,
τραγοῦδησαν στὴν ξεραῖλα, πίδακες νεροῦ. Ἦρθε μιὰ γρη῏ὰ μὲ
πυρωμένα μάτια, μίλησε γλῶσσα τοῦ χελιδονιοῦ. Καὶ στὸν αἰθέρα
ἐμπύρινο, ἦρθε Χαιρήμων μοναχός. “Πεφίμωσο. Τί κλαῖς;” Ἐ-
πιασε νὰ φυσᾷ λίβας θανατερός καὶ μὲ τὰ μάτια μου ξανάειπε:
“Μὴν διώχνεις τὸν Ἰησοῦ”. Τί νὰ τὸ κάνω τὸ κορμί, δὲν μπόρεσα.

Στάχια χρυσᾷ στὸ στόμα, φύλλα
καὶ στὸν ἀέρα τῆς ἐλῆας, τὸ ριζικό μου ἐμίλα.

Ἐπεσα πρὸς τὴν θάλασσα, βράχος καὶ καταρράχτης πεύκων.
Εἶμωνα στὸ δρόμο γιὰ τὸ σπίτι, τότε.
Ὅθεν μὲ δάκρυα ἐπάνω εἰς τὰ δάκρυα
ἐπήγαινα.

Τὸ θαυμαστὸ Καμίνι

Ἄν τὸ Μυρολόγι τῆς φώκιας, τὸ Ὑπὸ τὴν βασιλικὴν δρυῖν, καὶ ἄλλα παπαδιαμαντικὰ εἶναι, μὲ τὴν γενικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν εἰδικὴ ἔννοια, ποιήματα, ξεχωριστὴ θέση ἀνάμεσά τους κατέχει Τὸ Καμίνι. Τὰ πρῶτα ἐκεῖνα εἶναι, τολμῶ νὰ πῶ, ποιήματα κατὰ τὴν λέξιν κυρίως (μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ ἔννοια)· κατὰ τὴν λέξιν ὡς βασικὸ μῦθον τῆς ποιήσεως καὶ ὄχι μόνο τῆς δραματικῆς. Τὸ νόημά τους, τί θέλει νὰ πεῖ, καὶ λείπει ὁ συγγραφέας τους εἶναι ἄλλως φανερό. Τὸ Καμίνι ὅμως εἶναι ποίημα, κυρίως, κατὰ τὸν μῦθον (μὲ τὴν ἴδια παραπάνω ἔννοια). Ἐξαίροντας τὴ σημασίαν τοῦ πράγματος, παραποιῶντας τὸ σχετικὸ χωρίο τῆς Ποιητικῆς, θὰ ἔλεγα, «ἄνευ γὰρ μύθου οὐκ ἂν γένοιτο ποίημα... τοῦ εἶδους»· ὅπου δηλαδὴ ὁ μῦθος, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ πραγματικὰ ποιήματα, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ πού λέγει, κάτι ἐπιπλέον σημαίνει — συμβολίζει ἔστω. Καὶ ναι μὲν, δὲν εἶναι καὶ τόσο ἀποκρυμμένο τὸ νόημα στὸ Καμίνι, σὲ μιὰ πρώτη ὥστόσο ἐπαφῇ θ' ἀναρωτηθεῖ ὁ ἀναγνώστης τί, ἐκτὸς ἀπ' ὅσα ὅπωςδήποτε δηλώνει, τί θέλει νὰ πεῖ ἐπιπλέον ὁ συγγραφέας μὲ τίς «περιπέτειες» τοῦ λόγου του· γιατί ὑπάρχουν πράγματι περιπέτειες...

Τὸ Καμίνι ἐν προκειμένῳ, τὸ πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο τώρα ὁ λόγος, ὑπάρχει πρῶτα στὴ φύση ὡς θαλάσσιον ἄντρον, θαλασσινὴ σπηλιά. Μὲ τὸ ρόλο τῆς ὅμως στὴν υπόθεσιν, τοῦ τόπου ὅπου λύεται τὸ δράμα μας, ἀναβαθμίζεται στὸ ἄλλο ἐκεῖνο, «πρότυπον ὄλων τῶν καμινίων, τὸ πρόπλασμα καὶ υπόδειγμα αὐτῶν. Εἶναι προωρισμένον νὰ δροσίζη καρδίας, καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ μέτωπα ἀνδρῶν, νὰ μὴ καίη, νὰ μὴ ἀνάπτῃ, νὰ μὴ ἐρεύεγεται φλόγας...». Ἄν εἶναι δυνατόν! Ν' ἀνάβει, νὰ καίει, νὰ φλογίζεται ἡ θαλασσινὴ σπηλιά!

Γιὰ ν' ἀποβεῖ ὥστόσο τελικὰ τὸ Καμίνι τέλειον καθαρτήριον, καμίνι ὅπου στὶς κρίσιμες θερμοκρασίαις του λιώνουν τὰ στοιχεῖα στὴν πρώτη οὐσία τους, κάρβουνο στὸ πλάγι τοῦ βουνοῦ, «παλμοὶ καρδίας» στὸ χεῖλος τοῦ κοίλου θαλάσσιου βράχου...

Γενικῶς εἶπεῖν, Τὸ Καμίνι εἶναι —μὲ λίγες ἄλλες ἀκόμη μαζί— μιὰ ἐξαίρεση στὸν Παπαδιαμάντη. Μὲ παρόντα ὅλα τὰ γνωρίσματά του κι ἐδῶ, εἶναι μοῦ φαίνεται ἀπὸ τὶς λίγες φορές, ὅπου κόβει, κυριολεκτικά, καὶ ράβει προκλητικά. Κόβει καὶ ράβει ὅσο ἀφορᾷ τὰ ὑλικά του μὲ τρόπο πρωτόφαντο γιὰ τὴν ἐποχὴ του, κρατᾷ καὶ ράμματα τοῦ χαμοῦ γιὰ τὴν κάλπικη γενεά...

«Δὲν γράφω ἐδῶ διὰ τὸ καμίνι ὅπου λάμπει κοκκίνην λάμψιν τὴν νύκτα ἐπάνω στὸ πλάγι τοῦ βουνοῦ· ὅπου ἀντικρὺ εἰς τὸ χωρίον τὸ κτισμένον ἀνάμεσα εἰς δύο βραχώδεις λόφους, καὶ δίπλα εἰς θαλασσοπλήκτους κρημνοὺς, μέσα εἰς μίαν λάκκαν, ἐνῶ αἱ ὄρνιθες πρὸ πολλοῦ ἐκάτιασαν, καὶ οἱ ἄνθρωποι ὅλοι κατεκοιμήθησαν καὶ ἡ ἀμυδρὰ γλυκεῖα ἀπολαμπὴ τῶν κανδηλίων, ὅπου φέγγουν ἐμπρὸς εἰς τὰ παλαιὰ εἰκονίσματα τῶν ἀμαυρῶν μελαγχολικῶν Ἀγίων, ἐξέρχεται ἀπὸ τοὺς μικροὺς φεγγίτας, καὶ σὺ ἐπλάγιασες σιμὰ εἰς τὴν ἀγκάλην τῆς μάμμης...» Ἀπὸ τὶς πέντε σελίδες τοῦ ἔργου (ἐκδοσὴ τοῦ Δόμου), μέγα μέρος ἀναφέρεται στὸ καμίνι γιὰ τὸ ὅποιο δὲν γράφει, ἄλλο γιὰ τὸ «περὶ οὗ ὁ λόγος τώρα», τὸ θαλάσσιον δηλαδὴ, καὶ τὸ ἄλλο μισὸ τοῦ συνόλου στὸ εἰδύλλιο τῆς βοσκοπούλας καὶ τοῦ αὐτῆ.

Αὐτὸ πάλι! Ἄν αὐτὸ ἦταν τὸ θέμα του, μία κι αὐτὴ ἀπὸ τὸ πλῆθος τὶς ἱστορίες τοῦ νησιοῦ του, μιὰ παρ' ὀλίγον τραγωδία μ' εὐτυχὲς ὠστόσο τέλος, πρὸς τί λοιπὸν ἢ τόση περιπλάνηση στὴ νησιωτικὴ νύχτα «μὲ τὴν κοκκίνην λάμψιν (ὅπου) ἀνατέλλει ὅταν ὅλα ἔχουν δύσει· ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, (...) τὰ ἄστρα, τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο πίπτοντα, φευγαλέα εἰς τὸν ἄνω βυθὸν τῶν ἀκαταλήπτων πραγμάτων», στὴν κουρσεμένη ἀπὸ τ' ἀγυιόπαιδα τοῦ χωριοῦ Ἄνοιξη, στὸν κίβδηλο καὶ προσποιημένο κόσμον, στὴ θαυμαστὴ θαλασσογραφία του —πράγματα ἐξάλλου κι ἄλλοτε εἰπωμένα— πρὸς τί λοιπὸν αὐτὰ ὅλα, ἀντὶ ἐνὸς διηγήματος τοῦ γνωστοῦ τύπου τοῦ «Ἐρωσ-ἤρωσ», λογουχάρη, τοῦ «Πανδρολόγου» καὶ ἄλλων... Πῶς ἔτσι, ἀντίθετα, στὴ θέση του τὸ γκροτέσκο στιγμιότυπο τῆς βουκολικῆς σκηνῆς μὲ τὰ θαύματά της; (Τὸ θαῦμα, λέξη καὶ πρᾶγμα, εἶναι τοῦ κειμένου.)

Διότι, ἴσως, —ὅπως προτάσσεται δυσεξήγητα στὴν τρίτη παράγραφο τοῦ διηγήματος— διότι, δὲν φτάνει ποὺ ἡ Τσοῦλα, ὀφρανή μητρός, πέρασε τὰ παιδικὰ της πηγαينوερχάμενη στὴ ράχη τῆς Πούντας ἀκολουθώντας τὸ κοπάδι τοῦ πατέρα της Μανδράκια, ἔπρεπε στὰ δεκαοκτῶ της τώρα, ὅταν «εἶχε γίνει τελεία βοσκοπούλα», νὰ κινήσει πρῶτα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κώστα τῆς Γαρουφαλίνας, «χηρευμένου μὲ δύο παιδιά», ν' ἀκούσει ἀπὸ τὸν πατέρα της κι αὐτὰ: «—Ἄπρόντο, τσοῦπα, τῆς εἶπε,

άλεστα, και μη τσινιάζης. Ντούρμα γαμπρός έρχεται γυρεύοντα: σάν τ'μπούφ' τού π'λί, σου 'ρθε... Θιός τότε στέλνει. "Έμ προικιά δέ γυρεύει, έμ κοριτσιάτικο σου δίνει... Τί άλλο θέλεις, κορίτσι;... Τί κάνει πώς έχει άνθρωπος δυο παιδάκια;... Τί σε πειράζει σένα; "Όπως θέν' έης τὰ γίδια θεν' έης κι τὰ πιδιά... Θροφή θέλ'ν τὰ γίδια, θροφή κι τὰ πιδιά: φύλαμα τὰ γίδια, φύλαμα κι τὰ πιδιά... "Ένα πρᾶμα είναι... Ταχιά νά στολιστῆς κι νά πᾶμε ντουγρού στου καλύβ' τ' γαμπρού, νά σᾶς στεφανώσω». Δίνοντας κι ἄλλη διάσταση στην υπόθεση συμπληρώνει κι ἡ γρια-Ντούκαινα, ἡ θεία — δὲ ζοῦσε ἡ μάνα τοῦ κοριτσιοῦ. «— "Όμορφα, ὁμορφα... καλορρίζικα, πλιό, παιδάκι μ'... οἱ παντρεῖες εἶναι ἀπὸ Θεοῦ. Καλὸς κι ἄξιος εἶναι οὐ γιὸς τς Γαρουφαλίνας... θ' ἀναθρέψης πλιό κι τ' ἄρφανά, εἶναι ψυχικό... "Όμορφα, ὁμορφα, πλιό!» Τὸ κορίτσι «ἤκουσε τὰς δύο νουθεσίας, ἀλλὰ δὲν ἐνόησε τίποτε». Ἐκτὸς ποῦ ἦταν ἀπὸ τῆ φύση τῆς, φαίνεται, κουτῆ, και κακοαναθρεμένη, τῆς ἦρθε στὸ νοῦ ὁ νεαρὸς ναύτης μὲ τὴν κοχύλα ποῦ τῆς χάρισε ὅταν αὐτῆ τοῦ πρόσφερε γάλα. Τὸν εἶχε ἀκούσει μάλιστα νά τραγουδεῖ «μὲ σοβαρὰν μελωδικὴν φωνήν» τραγούδια νέα:

*Εὐπνα, γλυκειά μ' ἀγάπη, κ' ἡ νύχτα εἶναι βαθειά·
κ' ἡ βάρκα μᾶς προσμένει στὴν ἀκροθαλασσιά.*

Γιὰ ν' ἀλλάξουν ξαφνικά, ὡς ἐκ θαῦματος, ὄλα. "Όχι, δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ «γκροτέσκο βουκολικὸ στιγμιότυπο». Ἐδῶ —μήπως ὅπως κι ἄλλοῦ κάπου;... — πρόκειται γιὰ «τίς μεγάλες οὐσίες». Ὅπου, γιὰ τὴν Τσοῦλα τοῦ Μανδράκια, δὲ μπαίνει κανένα δίλημμα. Στὸ χεῖλος τοῦ θαλάσσιου ἄντρου ὅπου ἔφτασε ἀκολουθώντας μηχανικὰ τὸ κοπάδι τῆς, οἱ φράσεις ποῦ σχηματίζονται ἀσυναρτήτως στὸ νοῦ τῆς εἶναι αὐτές: «Νὰ εἶναι, τάχα, βαθιὰ κάτω τὸ κῦμα;... Κι ἂν πέση κανεὶς θὰ πλέψη, ἢ θὰ χτυπήση;... Μπορεῖ νά δώση κανεὶς ἓνα πήδημα ἀπὸ δῶ;... Πόσα μπόια εἶναι τάχα; (...) Κοίταξε, τί ὁμορφος ποῦ 'ναὶ ὁ γιαλός! (...) Τί ὁμορφη ποῦ ἦτο κ' ἐκεῖνη ἡ κοχύλα ποῦ μοῦ χάρισε ἓναν καιρὸ ὀ...», δι-στάζει και «εἶτα πεισιμόνως και ἀποφασιστικῶς τὸ ἐπρόφερε: ὁ Νίκος!» Γιὰ νά εἰσπλεύσει τὴν ἴδια στιγμὴ στὸ καμίνι μὲ τὴ βαρκούλα του, ὦ θαῦμα (!), ὁ ναύτης, ὁ Νίκος, γιὸς τοῦ καπετὰν Σύραχου. «Ὁ γάμος ἐτελέσθη τὴν ἰδίαν ἐσπέραν εἰς τὸ χωρίον».

(Και ὕστερον πῶς λοιπὸν νά μὴ μοσχοβολᾷ τὸ... κῦμα!)

Πῶς νά προσπεράσει ὁ συγγραφέας χωρὶς τὸν ὀφειλόμενο σεβασμὸ τὰ καμίνια, τὸ βουνίσιο και τὸ θαλασσινό! Νὰ μὴν καταθέσει φόρο τιμῆς

στο ιερό δίδυμο του πλαγιασμένου «σιμά εις τὴν ἀγκάλην τῆς μάμμης του» ἐρωτῶντος παραπονετικά πρὶν ἀποκοιμηθεῖ: — Δὲ θὰ πᾶμε καμίνι, γιαγιά; Πότε θὰ πᾶμε καμίνι; — αὔριο, τώρα, τὸ ταχύ, ὅταν λαλήσῃ τ' ὀρνίθι θὰ σὲ πάρῃ νὰ πάτε καμίνι. (Ἄφοῦ ἢ γιαγιά δὲ μοιάζει στὸν ἄσπλαχνο ἐκεῖνο πατέρα τοῦ Φάρου τῆς Βιρτζίνια Γούλφ πού προμαντεύει κακὸν καιρὸ αὔριο στὴ θάλασσα, καὶ δὲ θὰ πᾶνε λοιπὸν τὰ παιδιὰ τὴν ἐκδρομὴ τους στὸ φάρο...)

Ἐξᾴλλου, ποῦ ἄλλοῦ ἂν ὄχι στὸν κάβο τῆς Πούντας, τῆς ἄκρης τοῦ λιμένος, ὀλίγον πρὸς ἀνατολάς, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πελάγους, πλησίον τῆς Ἄρκου καὶ τῆς Τρυπ'τῆς, τῶν δύο ἀδελφῶν νησιδῶν, ὅπου οἱ γλάροι κρῶζουν τὸν πένθιμον κρωγμὸν των, ὅπου κρύπτονται τ' ἀγριοπερίστερα μὲ ἀπότομον πτερυγισμόν, ποῦ ἄλλοῦ θὰ βρεθεῖ τὸ θαλάσσιον καμίνι, τὸ θεόκτιστον, ὅπου ἐκκαμινεύεται αὐτὸ καὶ μόνο: πρῶτο πράγμα!

Ὅταν εἶπα νὰ γράψω γιὰ τὸ Καμίνι, ἡ ἰδέα πού μοῦ ἤρθε ἀρχίζοντας ἦταν νὰ τὸ παρουσιάσω σὰν ἓνα μεταμοντέρνο ἔργο, ἓνα μεταμοντέρνο ποίημα. Κάτι τέτοιο, ἔλεγα, πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἐπίκαιρο στὴν κριτικὴ γλώσσα θέμα τοῦ μεταμοντέρνου — πρέπει, ἀφοῦ, ἄλλως πῶς, ἐλάχιστα ξέρω ἀπὸ τὴ θεωρία του, ὅπως ἐξᾴλλου καὶ γιὰ τ' ἄλλα σχετικά, τὸ ρεαλισμὸ νὰ ποῦμε, σοσιαλιστικὸ, μαγικὸν ἢ ἄλλον, τὸν νατουραλισμὸ, τὸ συμβολισμὸ καὶ τὸ ἄλλο πλούσιο βιὸς τῆς κριτικῆς γλώσσας. Ἦθελα νὰ πῶ ἀκόμα πῶς αὐτὰ ὅλα, ἀναγνωρίζω, δὲν εἶναι κενὰ λόγια τῶν ματαιόσπουδων, διευκολύνουν ἴσα ἴσα σὲ μιὰ ἀξία λόγου συνεννόηση. Εἶναι, ὡστόσο, ἐπιπλέον, πολὺ πιὸ περίπλοκα ἀπ' ὅσο οἱ θεωρητικοὶ τους τ' ἀντιλαμβάνονται. Τὸ μεταμοντέρνο δηλαδή, πού ἡ τάση μου ἦταν νὰ μυκτηρίσω παλιότερα, ὡς κενολογίες γι' αὐτονόητα πράγματα (θυμόμενα τὸν γέρο-Καθηγητὴ τοῦ Θείου Βάνια, πού, μιὰ ζωὴ μιᾶ καὶ γράφει γιὰ ρεαλισμὸ, νατουραλισμὸ καὶ τ' ἄλλα, πράγματα γνωστὰ στοὺς μορφωμένους, κι ἀδιάφορα ἢ κουτὰ γιὰ τοὺς ἀδιάφορους) μὲ τὸ Καμίνι στὴ μέση παίρνει ἄλλη διάσταση. Πῶς, στὴν καρδιὰ τοῦ ρεαλισμοῦ ὅπου ἐθήτευσε κατὰ βάσιν ὁ συγγραφέας μας, βλαστáει ἓνα τέτοιο φασούλι σὰν τὸ Καμίνι; Ὅπου — ὅπως τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὴ Φόνισσα — ὅλα εἶναι ἄλλα ἐξ ἄλλων; Γράφει γιὰ ὅσα ... δὲν γράφει, τὸ θαλάσσιον καμίνι γίνεται τῶν «ἐν καμίνῳ παίδων», τὸ ἴδιο αὐτὸ δοκίμιον τῆς ἀγάπης, καὶ ἡ μικρὴ αἰσθηματικὴ ἱστορία τῆς βοσκοπούλας τῆς Πούντας ἀμιλλᾶται ἐκεῖνη τῆς θαυμαστῆς Μιράντας...

Ἐπάρχει λοιπὸν, ὄντως, τὸ μοντέρνο, καὶ μεταμοντέρνο, ὅπως καὶ τ' ἄλλα ὅλα, ρεαλισμοὶ συμβολισμοὶ φουτουρισμοὶ, ζοῦν καὶ βασιλεύουν στὴ

λογοτεχνία, ανέκαθεν, προβαίνουν όμως στο φῶς ὅποτε τὸ θελήσουν αὐτά, ὅταν τὸ κρίνουν αὐτὰ ἀναγκαῖο. Στὸ Καμίνι παραδείγματος χάριν τοῦ... ἠθογράφου, στὸν ἀνύποπτο χρόνο 1907!

Ἵστερόγραφο.

Εἶδα τὸ ποίημα —καὶ διήγημα λοιπόν, ἐντάξει...— στὸ Ἀνθολόγιό τοῦ Ἑλύτη γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη μὲ τίτλο «Τὸ θαλασσινὸ καμίνι». Σύμφωνα μὲ τὴ μέθοδό του, παραλείποντας τὴν ἱστορία τῆς Τσούλας, κόρης τοῦ Μανδράκια, ἐπιλέγει τὸ μέρος ἀπὸ τὴν ἀρχή, «Δὲν γράφω ἐδῶ...» μέχρι καὶ τὴ φράση «χάρμα τῶν ἀλιέων, σέμνωμα τῶν λεμβούχων, τῶν πορθμῆων καὶ ἀκταιωρῶν».

Δὲν ξέρω τί ἀπογίνονται μὲ τὴ μέθοδό του τ' ἄλλα διηγήματα, τὸ Καμίνι ὡστόσο πάσχει δεινῶς. Ἄντὶ τοῦ δράματος, περαίνοντος χαριέντως τὴν κάθαρσιν τοῦ Καμινίου, ἀπομένει μιά, ὠραία ὀπωσοῦν, περιγραφὴ ὅμως καὶ μόνο· εἶδος νόμιμο ἀλλὰ κατώτερο. Κατὰ κανένα πιά τρόπο, χάρη στὸν μῦθο του, ποίημα, οὔτε μεταμοντέρνο οὔτε παραδοσιακό.

Διδάσκοντας Παπαδιαμάντη

Πρὶν μερικά χρόνια δίδασκα σὲ ἓνα τεχνικὸ σχολεῖο καὶ στὴν ἀρχὴ εἶχα ἓναν δισταγμὸ ἂν θὰ μπορούσα νὰ διδάξω Παπαδιαμάντη. Τὸ ἀποφάσισα καὶ μὲ ἐκπληξὴ διαπίστωσα ὅτι τὰ παιδιὰ ἀνταποκρίθηκαν μὲ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἔδειχναν γιὰ ἄλλα κείμενα γραμμένα σὲ μιὰ γλώσσα περισσότερο βατῆ. Θυμήθηκα τότε τὰ λόγια ἐνὸς ἀγράμματος ρεμπέτη, τοῦ Γιώργου Μουφλουζέλη: «Ἐμένα μ' ἀρέσει ὁ Παπαδιαμάντης. Δὲν ξέρω γιατί. Μ' ἀρέσει ἢ καθαρεύουσα. Κι εἶναι ἀπλὰ πράματα. Δὲν μιλάει γιὰ σύννεφα καὶ οὐρανοὶ ἀλλὰ λέει γιὰ ἀνθρώπινα. Καὶ μ' ἀρέσει πολὺ».

Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἀερολογεῖ. Μὲ τὴν ἀπλότητά του κάνει τὰ οὐράνια οἰκεῖα. Καὶ πρὸ ὀλίγου καιροῦ ὁ Ἄγγελος Μαντᾶς μὲ τὴν συλλογὴ δοκιμῶν του *Ἦχος Μυστικός* ἤρθε νὰ μᾶς μάθει — ἢ νὰ μᾶς θυμίσει — ὅτι τὸν Παπαδιαμάντη δὲν τὸν διαβάζουμε, τὸν ἀκοῦμε. Τὸ ἔργο του εἶναι ἓνα ἄκουσμα καὶ μάλιστα ἓνα ἄκουσμα πολὺ δικό μας. Στίς λεπτομέρειες τῆς γλώσσας μας, στὰ ὀνόματα, στὰ παρατσούκλια, στὰ τοπωνύμια, στίς ψαλμωδίες, στὰ τραγούδια.

Ὅταν διδάσκουμε Παπαδιαμάντη ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν ἀκούσουμε. Σὰν μία συμφωνία μουσικὴ ὁ λόγος του ἔρχεται νὰ μᾶς διδάξει χωρὶς τυμπανοκρουσίες καὶ θεωρητικὲς διακηρύξεις μιὰ καινοφανὴ λογοτεχνία. Ἀπὸ τὸ «Ψοφίμι» ὡς τὸ «Ὀνειρο στὸ κῦμα» καὶ ἀπὸ τὸ «Πατέρα στὸ σπίτι!» ὡς τὴ «Φόνισσα».

Ἄλλὰ ὑπάρχει ἄραγε ἓνας ἐνδεδειγμένος τρόπος νὰ διδάξουμε Παπαδιαμάντη; Θὰ ἔλεγα ὅτι ὁ πιὸ ἐνδεδειγμένος τρόπος εἶναι νὰ ἔχουμε πάντοτε κατὰ νοῦ πὼς ὁ Παπαδιαμάντης δὲν διδάσκεται· συνεχῶς μᾶς διδάσκει. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὀφείλουμε νὰ τὸν διδάσκουμε, δηλαδή ἀεὶ διδασκόμενοι. Ποῦ σημαίνει ὅτι ὅταν μπαίνουμε στὴν τάξη δὲν πρέπει νὰ ἔχουμε περὶ πολλοῦ τὸν γνωστικὸ μας ὀπλισμὸ. Τὰ παιδιὰ ἐπειδὴ βαριοῦνται θὰ μᾶς... «τὴ σπάσουν». Πρέπει, ἔχοντας διαβάσει Παπαδιαμάντη, νὰ θυμόμαστε τὴν διαχρονικὴ ἀπέχθεια τῶν παιδιῶν γιὰ τὴν σχολικὴ τάξη καὶ νὰ μὴν ἔχουμε τὴν ἀπαίτηση νὰ θεωροῦμε τὸν ἑαυτὸ μας ὡς εὐτυχὴ ἐξάιρεση. Πρέπει νὰ ξέρουμε ὅτι τὸ μόνον πράγμα ποὺ

μπορούμε να μάθουμε στα παιδιά μας είναι αυτό που πιο πολύ αγαπάμε. Ἄν αγαπάμε τὸν Παπαδιαμάντη, φερ' εἰπεῖν, δὲν σημαίνει ὅτι τὰ παιδιά μας θὰ τὸν μάθουν ὅπως ἐμεῖς θέλουμε, ἀλλὰ ἐμεῖς θὰ εἴμαστε τὸ παράδειγμα ἑνὸς δασκάλου πού δὲν μπῆκε στὴν τάξη γιὰ νὰ ἐκτελέσει μιὰ διατεταγμένη ὑπηρεσία, ἀλλὰ γιατί καίγεται γιὰ κάτι πού ἀγαπάει. Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ μάθημα γιὰ νὰ καταλάβουν τὰ παιδιά ὅχι μόνον τὸν Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ καὶ ὅτιδήποτε ἄλλο.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀγάπη μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζει τοὺς ἥρωές του καὶ τὸν κόσμον εἶναι τὸ καινοφανές τῆς συγγραφικῆς δημιουργίας του. Ἀκολουθεῖ ἓνα εἶδος πεζογραφίας χωρὶς νὰ ἐπιδιώκει πουθενὰ συνειδητὰ νὰ πρωτοτυπήσει. Δὲν ἀσχολεῖται μὲ λογοτεχνικὲς θεωρίες καὶ δὲν διατυπώνει προγραμματικούς στόχους ἢ ματιφέστα. Ἐν τούτοις μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του διαπιστώνει κανεὶς πὼς οὔτε ὁ στόχος τοῦ λείπει, οὔτε ἡ πρωτοτυπία, οὔτε ἐνίοτε καὶ ἡ διακήρυξη πεποιθήσεων καὶ μάλιστα μὲ κάποιες τυπικὰ ἀντιλογοτεχνικὲς παρεκβάσεις. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ὑπηρετεῖ τὴν λογοτεχνία, δὲν εἶναι τὸ γράψιμο αὐτοσκοπός. Ἡ λογοτεχνία γίνεται μέσον ἐκφράσεως τοῦ κόσμου πού ἀγαπᾷ, τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς φύσεως. Γίνεται ὄχημα γιὰ νὰ μᾶς δείξει τὸν δρόμον τῆς ὄντως πνευματικῆς ζωῆς.

Δὲν ὑπῆρξε συγγραφεὺς τοῦ «ιδίου θελήματος» ἢ τῆς «ιδίας φαντασίας». Δὲν πλάθει ἱστορίες οὔτε σκαρώνει ὑποθέσεις ἀκόμα κι ὅταν — ὅπως στὰ μυθιστορήματά του — προχωρεῖ στὴν μυθοπλασία. Ἐξιστορεῖ τὸν κόσμον πού ζεῖ ἢ τὸν κόσμον πού ξέρει χωρὶς ἡ φαντασία νὰ ὑπερβαίνει ἢ νὰ διορθώνει τὴν πραγματικότητα ὑπακούοντας σὲ μιὰ ἰδεολογικὴ συνέπεια. Φερ' εἰπεῖν ἀναφέρει ὁ Κ. Παπαγιώργης στὸ Ἄλέξανδρος Ἀδαμαντίου Ἐμμανουήλ ὅτι δὲν κάνει λόγο γιὰ ἀγίους, οἱ ἥρωές του σπανίως εἶναι πρότυπα ἑνὸς χριστιανικοῦ τύπου ἀνθρώπου, ἀντιθέτως εἶναι οἱ περιθωριακοί, οἱ ἀποδιωγμένοι, οἱ παράξενοι. Ἀλλὰ οἱ ἅγιοι μὲ ποιὸν κόσμον ἀσχολοῦνται; Τὸ νὰ πλάσεις τὸ πρότυπο ἑνὸς χριστιανοῦ ὡς λογοτεχνικὸ ἥρωα θὰ ἦταν ἀποτέλεσμα μιᾶς ἰδεολογικῆς στρατευμένης — μὲ τὴν χειρότερη ἔννοια — λογοτεχνίας πού ἀποσκοπεῖ σὲ ἓναν ἀφελῆ καὶ ἀνούσιο διδασκισμὸ. Ἀπεναντίας, ὁ Παπαδιαμάντης κάνει μὲ τὴ λογοτεχνία ὅ,τι κάνει ὁ ἅγιος μὲ τὴ ζωὴ του. Δὲν ἀφήνει τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον μόνον του στὴν πτώση του. Τὸν ἀγκαλιάζει, τὸν περιβάλλει μὲ ἀγάπη, κατανοεῖ τὴν σκληρῆ πραγματικότητά τὴν ὁποία ζεῖ. Καὶ γίνεται ρεαλιστής. Μόνον πού ὁ ρεαλισμὸς του ἔχει πάντοτε στραμμένο τὸ βλέμμα στὴν ὄντως ζωὴ. Κι αὐτὸ τὸν σώζει ἀπὸ τὸν μηδενισμὸ.

Διαλέγει νὰ ὑπηρετήσει τὴν παράδοση καὶ κυρίως τὴν ἀλήθεια τῆς

ἐκκλησίας ἀφομοιώνοντας τὸν ὀθνεῖο τύπο τῆς πεζογραφίας καὶ μέσω αὐτοῦ νὰ ἀρνηθεῖ τὴν προσήλωσή τὴν αἰσθητικῇ καὶ νὰ ἀναδειχθεῖ σὲ κατ' ἐξοχὴν θεράπωντα τοῦ νοήματος. Ἐνῶ εἶναι ὁ συγγραφέας τῆς κοινότητας ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἡθογραφίας καὶ κάνει ἓνα σημαντικό ἀνοιγμα στὸν κόσμον τοῦ προσώπου. Εἶναι αὐστηρὸς καὶ συντηρητικὸς ὅσο ὁ Νικόδημος ἢ οἱ Κολλυβάδες ἀλλὰ παράλληλα εἶναι ἀνοιχτὸς καὶ πρωτοπόρος μὲ ἓναν τρόπο πιὸ γόνιμο καὶ πιὸ πρωτότυπο ἀπ' αὐτὸν τοῦ Ροῖδη. Ἀκόμα καὶ οἱ ψυχαναλυτικὲς ἐρμηνεῖες ποὺ προτείνει ὁ Σωνιὲ ἢ οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Προγκίδη δὲν ἀναιροῦν τὴν βαθιὰ ριζωμένη συνείδηση τοῦ συγγραφέα ὅτι μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του ἐπιχειρεῖ νὰ θέσει ἑαυτὸν ὄχι στὴν ὑπηρεσία τῆς αἰσθητικῆς ἀλλὰ στὴν θεραπεία τῆς ἀληθείας.

Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐρμηνεία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκυρώσει συνειδητὰ δεδηλωμένες καὶ ἀριστοτεχνικὰ ἐκτυλισσόμενες καὶ συγκροτημένες ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα —περὶ τῶν ἀνθρωπίνων, περὶ τῆς πίστεως ἢ περὶ τῆς πολιτικῆς ἀκόμα— καὶ μάλιστα μὲ τὸν ιδιαίτερα ἀκροβατικὸ τρόπο ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ τὸ κάνει ὁ Γάλλος μελετητής. Καί, βεβαίως, θὰ συμφωνοῦσε κανεὶς μὲ τὸν Προγκίδη ὅταν λέει ὅτι δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ἐγκλωβίσουμε τὸν πεζογράφο μας στὴ γραφικότητα, ἀλλὰ πρέπει κανεὶς νὰ υἱοθετήσῃ μιὰ ιδιόρρυθμη αἴσθηση τῆς πραγματικότητας γιὰ νὰ φτάσῃ στὸ σημεῖο νὰ πεῖ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης «ἔκανε τὰ πάντα γιὰ νὰ ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ παράδοση» (σφ. 382-3).

Δὲν πιστεύω ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἔπασχε ἀπὸ ἑλληνολατρία ἢ ὀραματιζόταν τὴν ἀνασύσταση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἦταν ἀρκετὰ συντηρητικὸς καὶ σοβαρὸς γιὰ νὰ τρέφει ὑπερφίαλες ιδέες. Ἡ ἀγάπη του ὅμως γιὰ τὸν τόπο του, γιὰ τὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ τόπου εἶναι δεδηλωμένη. Εἶναι τὸ μερίδιο ποὺ τοῦ ἀναλογεῖ καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ του ἦθος τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἀγάπη αὐτοῦ τοῦ τόπου καὶ στὴν ἐναντίωσή του σὲ συμπλεγματικούς νεωτερισμούς. Ἔτσι, λοιπόν, καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀποφεύγει τὴν ἀλαζονεία τῆς ιδεολογίας καὶ τὴν ἔπαρση τῶν ἀφηρημένων θεωριῶν, ὁ κόσμος του ἐκτυλίσσεται μὲ ἐξαιρετικὴ συνέπεια ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ του συνείδηση καὶ τὴν σοφὴ ἐπίγνωση τῶν ἀναπάντητων ἐρωτημάτων τῆς ζωῆς.

Ἐδῶ θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε μιὰ παρέμβαση. Θέλω νὰ σταθῶ σὲ ἓνα συγκεκριμένο παράδειγμα. Ὁ Σωνιὲ μιλάει γιὰ μύθους ποὺ ἐπανερχοῦνται στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοὺς ὁποίους προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ψυχαναλυτικῶς, ἀναδεικνύοντας τάχα τὸ ἐωσφορικὸ ὑπόστρωμα στὴν φαινόμενη ἀγιότητα τοῦ συγγραφέα.

Ἔνας τέτοιος μῦθος, εἶναι ὁ μῦθος τοῦ πνιγμοῦ τῆς κόρης. Θὰ σταθῶ

στά χαρακτηριστικά παραδείγματα τῆς *Γυφτοπούλας*, τοῦ «Μυρολογιοῦ τῆς φώκιας» καὶ τοῦ «Ὀνειροῦ στοῦ κῦμα».

Στὸν πρόλογο τῆς *Γυφτοπούλας*, ἡ Ἄϊμὰ σὲ ὥρα νυχτερινή, ρίπτεται στὸ νερό, τὸ ἀντιλαμβάνεται αὐτὸ ὁ Βράγγης ἀκούγοντας «πάταγον σώματος καταπεσόντος ἐντὸς ὕδατος», ὁ ὁποῖος καὶ τὴν σώζει τελικὰ καὶ ὅπως τὴν βγάζει ἀπὸ τὸ νερὸ νιώθει ὅτι εἶναι ζωντανή καθὼς «στεναγμός τις ἐλαφρός, ὡς λεπτὴ αὔρα ἐν γαλήνῃ, ἐξῆλθεν ἐκ τῶν χειλέων τῆς». Ἡ Ἄϊμὰ πέφτει ἀπὸ ψηλὸ βράχο καί, ὅπως μαθαίνουμε στὴ συνέχεια, εἶναι θετὴ κόρη. Δὲν γνωρίζουμε τὸν πατέρα τῆς. Τὸ μυθιστόρημα δημοσιεύεται τὸ 1884.

Τὸ «Ὀνειρο στοῦ κῦμα» δημοσιεύεται τὸ 1900. Ἡ Μοσχούλα εἶναι υἱοθετημένη ἀπὸ τὸν κύρ Μόσχο, «ὄρφανὴ ἐκ κοιλίας μητρός». Στὴν κρίσιμη στιγμή τοῦ διηγήματος ποὺ ἡ Μοσχούλα πέφτει μόνη τῆς στὸ νερὸ καὶ ὁ βοσκὸς βρισκόταν σὲ ἓναν χῶρο «κρημνώδη, πετρώδη, ἀπόκρημνον», ὁ ἥλιος ἔχει πάλι βασιλέψει κι ἀκούγεται πάλι τὸ «πλατάγισμα». Αὐτὴ τὴ φορὰ ἡ Μοσχούλα κινδυνεύει νὰ πνιγεῖ ἐπειδὴ ἀντιλαμβάνεται ὅτι τὴν ἔχουν δεῖ νὰ κολυμπάει γυμνὴ κι ὁ νεαρὸς βοσκὸς ποὺ αὐτοχαρακτηρίζεται «σατυρῖσκος τοῦ βουνοῦ» τὴν σώζει, ἀλλὰ θυσιάζεται ἡ ἀγαπημένη του κατσίκα ποὺ τῆς εἶχε δώσει τὸ ὄνομα Μοσχούλα.

Ἡ τρίτη περίπτωση εἶναι τὸ «Μυρολόγι τῆς φώκιας», ποὺ δημοσιεύεται τὸ 1908. Ἡ Ἀκριβούλα δὲν εἶναι μιὰ θετὴ κόρη, ἀλλὰ δὲν γίνεται καμμιά ἀναφορὰ στὸν πατέρα τῆς. Ἀντιθέτως, διαβάζουμε γιὰ τὸν πεθαμένο ἄντρα τῆς γρια-Λούκαινας καὶ γιὰ τοὺς δυὸ ξενιτεμένους τῆς γιούς. Στὸ διήγημα αὐτὸ ἡ Ἀκριβούλα, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν ἐπιτήρηση τῆς μάνας τῆς πῆγε νὰ βρεῖ τὴ γιαγιά τῆς καὶ στὸ δρόμο «εἰς τὴν ἀμφιλύκην τοῦ νυχτώματος» ἀκούει τὸν σημαδιακὸ καὶ ἀπαίριαστο Σουραυλή, τὸν καμαρώνει, χάνει τὸν δρόμο τῆς, νυχτώνει, ὁ βράχος ἦταν ὑψηλὸς καὶ ἀπόκρημνος, γλιστράει, πέφτει, ὁ βοσκὸς ἀκούει τὸν «πλαταγισμόν», τὸν ἀκούει καὶ ἡ γρια-Λούκαινα, ἀλλὰ τὸν παρερμηνεύουν καὶ οἱ δυὸ καὶ ἡ Ἀκριβούλα πνίγεται ἀβόηθητη. Τὸν θάνατό τῆς ἀντιλαμβάνεται μόνο ἡ φώκια ποὺ τὴν μυρολογεῖ κιόλας, «πρὶν ἀρχίσῃ τὸ ἔσπερινὸν δεῖπνον τῆς».

Ἡ ὁμοιότητα τῶν τριῶν περιπτώσεων εἶναι νομίζω προφανὴς καὶ συνοψίζεται στὰ ἐξῆς σημεία: Ἡ ἀπουσία τοῦ πατέρα. Ἡ νυχτερινὴ ὥρα. Ὁ πλαταγισμός. Ὁ κρημνός.

Ἄν ἡ θυσία τῆς Ἄϊμᾶς μᾶς θυμίζει κάποιον ἀρχαῖο μῦθο, ὅπως τὴν θυσία τῆς Ἰφιγένειας, τότε ἡ σωτηρία τῆς Μοσχούλας καὶ ἡ ὑποκατάσταση τῆς «θυσίας» τῆς ἀπὸ τὴν ὁμώνυμὴ τῆς κατσίκα ἔρχεται νὰ συμ-

πληρώσει αυτήν την ομοιότητα. Άλλα αυτή ή ομοιότητα δέν είναι δυνατόν νά μᾶς ὀδηγήσει σέ κάποια ἔρμηνεία ἄν δέν σκεφτοῦμε ποιά πραγματικά εἶναι ή Ἄϊμᾶ και πῶς χρησιμοποιεῖται αὐτό τό μοτίβο τῆς «θυσίας» — πού θά πραγματοποιηθεῖ στό τέλος— μέσα σέ ἕνα μυθιστόρημα πού ἐπιδιώκει νά μιλήσει γιά τίς ἀπαρχές τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ. Ἀπό τήν ἄλλη, ή σωτηρία τῆς Μοσχούλας δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναγνωσθεῖ χωρίς νά λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τήν παράλληλη ἱστορία τοῦ μοναχοῦ Σισώη και τήν παλινδρόμηση τοῦ ἥρωα μεταξύ μετανόιας και μετεωρισμοῦ. "Ὅσον ἀφορᾷ τόν πνιγμό τῆς Μοσχούλας, ἐδῶ ὁ συγγραφέας «μεταφράζοντας» τό μυρολόγι τῆς φώκιας ἔρχεται ἀντιμέτωπος μέ τό ἄρρητον τῆς αἰτίας τῆς ζωῆς και τοῦ θανάτου.

Μέ ἄλλα λόγια, ή ἔμμομη τοῦ συγγραφέα σέ ὀρισμένα μοτίβα — ὅπως συμβαίνει μέ κάθε συγγραφέα— ἐνῶ μᾶς δίνει τήν δυνατότητα κάποιων παραλληλισμῶν, δέν μᾶς ὀδηγεῖ σέ μιᾶ ἔρμηνεία ἀνεξάρτητη ἀπό τό ὑπόλοιπο κείμενο και τόν ἰδιαιτέρο τρόπο πού χρησιμοποιεῖται κάθε φορά αὐτό τό μοτίβο.

Ἡ ἔρμηνεία τῶν τριῶν αὐτῶν παραδειγμάτων χρειάζεται πολλή συζήτηση ἄλλα τό ζήτημα πού ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι πρὸς ποιά κατεύθυνση θά στραφεῖ αὐτή ή συζήτηση. Ἡ ψυχαναλυτική ἔρμηνεία μπορεῖ νά μᾶς δίνει κάποια νέα ὀπτική, ἄλλα παραβλέπει τήν συνειδητή ἐπιλογή τοῦ συγγραφέα νά μᾶς προτείνει ἕναν ὀρισμένο τρόπο νά δοῦμε τὰ πράγματα. Καί στήν συγκεκριμένη περίπτωση, νά δοῦμε μέ ἕναν ὀρισμένο τρόπο τήν λογοτεχνία.

Τὰ παραδείγματα πού ἀναφέραμε δέν ὑποδηλώνουν, κατὰ τή γνώμη μας, μιᾶ ἀσυνειδητή πλευρά τοῦ Παπαδιαμάντη ἄλλα ἀντιθέτως μιᾶ συνειδητή του ἐπιλογή ἐκκινώντας ἀπό ἀρχέτυπα και σκάπτοντας ἐνδον νά δημιουργήσει μιᾶ λογοτεχνία νοήματος. Πού σημαίνει ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὅποιες ἀσυνειδητές ή συνειδητές ἔμμομες σέ ὀρισμένους τύπους, τό κείμενο δέν εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τόν συγγραφέα του και τίς δεδηλωμένες προτιμήσεις του. Μέ ἄλλα λόγια, ή παραδοχή ὅτι ή μελέτη ἑνός κειμένου ἔχει νά κάνει μόνο μέ τό ἴδιο τό κείμενο ὀδηγεῖ σέ ἀναγῶρευση τῆς λογοτεχνίας σέ αὐταξία πού παραβλέπει τήν ἀντιμετώπιση τῆς λογοτεχνίας ὡς μέσου γιά τήν ἀκολουθία κάποιας πνευματικῆς ὁδοῦ. "Ὅτι τὰ γράμματα και ή λογοτεχνία δέν εἶναι αὐτοσκοπός, ἄλλα, ἀντιθέτως, εἶναι δυνατόν νά μᾶς προάγουν σέ ἕναν καθαρῶς πνευματικό δρόμο, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀρχίζει ἐκεῖ πού ή λογοτεχνία τελειώνει.

Εἶναι ἀδύνατο νά διδάξουμε Παπαδιαμάντη χωρίς νά θεολογήσουμε. Εἶναι ἀδύνατο νά διδάξουμε Παπαδιαμάντη χωρίς νά ἀναμετρηθοῦμε μέ

τὸ νόημα τῆς λογοτεχνίας. Ἄλλὰ ἡ θεολογία τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἐξαντλεῖται στίς γραφικὲς περιγραφὰς τῶν ναυδρίων καὶ τῶν ἀκολουθιῶν καὶ ἡ λογοτεχνία του δὲν περιορίζεται στὴν ἀναπαράσταση ἑνὸς παραδοσιακοῦ κόσμου ποὺ φθίνει. Ὁ ἀπὼν πατέρας, ἡ ζοφερὴ ὥρα τῆς νύχτας, ὁ γκρεμὸς, ὁ πλαταγισμὸς τῶν πνιγομένων σωμάτων κι ἕνας φιλάνθρωπος βοσκὸς ποὺ σώζει ἢ ἕνας ἀταίριαστος βοσκὸς ποὺ δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν ὥρα τοῦ θανάτου δὲν εἶναι τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα κάποιου ἀφελοῦς παρελθόντος κόσμου. Εἶναι εἰκόνες ἑνὸς ὑπαρξιακοῦ βάθους ποὺ ἡ ἐρμηνεία τους δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ποτὲ μονοδιάστατη καὶ τελειωμένη.

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης δὲν εἶναι ἔμβλημα μιᾶς ἐθνικῆς ἢ ἐλληνορθόδοξης αὐταρέσκειας. Ὡστόσο, μπορεῖ νὰ εἶναι καύχημά μας ποὺ ἐμεῖς μποροῦμε νὰ τὸν διαβάζουμε ἐνῶ οἱ ξένοι δὲν μποροῦν. Ὅχι ὅμως καύχημα κενὸ μιᾶς ἀδιέξοδης παραδοσιολατρίας, ἀλλὰ καύχημα ποὺ μᾶς φανερώνει τὸν δρόμο ποὺ ἔχουμε νὰ διανύσουμε ἂν θέλουμε νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία δὲν εἶναι μιὰ ψυχαναγκαστικὴ ἄμυνα ἀλλὰ τὸ ἐφόδιό μας γιὰ τὴν καλύτερη ἐπίθεση στὸν κόσμο τοῦ μέλλοντος. Πρέπει νὰ ἐργαστοῦμε —μὲ τὴ μελέτη μας ἢ μὲ τὴν διδασκαλία μας— ὥστε ὁ Παπαδιαμάντης νὰ βρεῖ τίς οἰκουμενικὲς του διαστάσεις.

Διότι κατὰ βάθος ἡ παράδοση ποὺ ὁ Παπαδιαμάντης ὑπηρετεῖ ἔρχεται ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ μέλλοντος.

Ἡ νοσταλγία του εἶναι ἐν τέλει ἡ ἀρχαία ἀπόλαυση τῆς ἐσχάτης ὥρας.

Ἡ καίρια παραπομπή

Συνομιλώντας με τὸ βιβλίο τοῦ Στέλιου Παπαθανασίου,
ἽΟ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντος

1. Τὰ ἐμπόδια καὶ οἱ ὄροι τοῦ διαλόγου

«Ἐνα βιβλίο εἶναι πάντα ἕνας ἐμποδισμένος διάλογος»¹. Τὸν κρυπτικὸ καὶ συνάμα ἀνοιχτὸ σὲ διάφορες κλίμακες ἐρμηνείας (ἀφ)ορισμὸ τοῦ ἔλβετοῦ θεολόγου Hans Urs von Balthasar, μοιάζει νὰ ἐπιβεβαιώνει ἴσως ἀνεπίγνωστα ὁ Στέλιος Παπαθανασίου (στὸ ἐξῆς Σ. Π.) μετὸ βιβλίο του ἽΟ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντος (ἐκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη, 2007). Πρόκειται γιὰ μιὰ διδακτορικὴ διατριβὴ ποὺ ἐκπόνησε καὶ ὑποστήριξε ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ ἤδη εἶχε δοκιμασθεῖ καὶ μάλιστα ἐπιτυχῶς στὴν ἔρευνα: ἡ πρώτη του διδακτορικὴ διατριβή, τὴν ὁποία ὑποστήριξε τὸ 1993 στὸ Ἀθήνησι, εἶχε καὶ πάλι φιλολογικὴ ἀφορμὴ (τὸ ἔργο τοῦ Μυριβήλη), αὐστηρότερα ἱστορικὰ ὄρια (τὸν Μεσοπόλεμο) καὶ κατ' ἐξοχὴν παιδαγωγικὴ προοπτικὴ («τὸ πρόσωπο τοῦ δασκάλου καὶ τῆς δασκάλας»)².

Ἡ παρούσα μελέτη, ἐπιμαρτυρώντας τὴν ἐρμηνευτικὴ ὀριμότητα, τὴν ἐπιστημονικὴ τόλμη ἀλλὰ καὶ τὴν (ἐνδεχομένως ἀθέατη ἀλλὰ ἀναγνώσιμη) στὶς γραμμὲς τῆς ἐν λόγῳ μελέτης) ἐσωτερικὴ πορεία ποὺ διήνυσε ὁ Σ. Π. στὸ μεταξὺ, κινεῖται σὲ ἕναν χῶρο οἰκεῖο μὲν στὸν ἴδιο (τὸν λογοτεχνικὸ) ἀλλὰ σίγουρα πιὸ ἀπαιτητικὸ: ὄχι μόνον ἐξαιτίας τῆς «περίπου ἀτιθάσειυτης»³ πλέον βιβλιογραφίας γύρω ἀπὸ τὸ παπαδιαμαντικὸ

¹ H.-U. von Balthasar, *Il chicco di grano. Aforismi*, trad. G. Sommovilla, Milano 1994, σ. 38.

² Στ. Παπαθανασίου, ἽΟ ἐκπαιδευτικὸς στὴν κοινωμία τοῦ Μεσοπολέμου. Μελέτη τοῦ προσώπου τοῦ δασκάλου καὶ τῆς δασκάλας στὸ ἔργο τοῦ Μυριβήλη, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1993.

³ Στ. Παπαθανασίου, ἽΟ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντος, Πρόλογος Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 29.

ἔργο ὅσο, κυρίως, τῶν ἐρευνητικῶν τῆς προθέσεων. Οὔτε ἐδῶ ἀπουσιάζει τὸ ἱστορικό πλαίσιο· ὡστόσο, τὸ κέντρο βάρους τῆς ἐρευνητικῆς του μέριμνας πέφτει στὴν κατανόηση τοῦ ἔργου τοῦ Σκιαθίτη ἢ σὲ αὐτὸ πού ὁ Σ. Π. ὀρίζει ὡς κοινωνική, πολιτισμική καὶ πνευματικὴ παπαδιαμαντικὴ «ὄντολογία», ἡ ὁποία ἐπιτρέπει στὸν μελετητὴ ἢ τὸν ἀναγνώστη τοῦ Σκιαθίτη νὰ ψηλαφήσει τοὺς ἐσωτερικούς ἀρμούς καὶ νὰ ἀφουγκραστεῖ τοὺς πνευματικούς παλμούς τοῦ ἔργου του, πού τὸ συγκροτοῦν σὲ ἓνα στέραιο καὶ ἐνορχηστρωμένο σύμπαν. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ μελέτη ἐπιχειρεῖ νὰ διερευνήσει μὲ τὰ σύγχρονα ἐργαλεῖα τῆς φιλολογικῆς ἐρευνας τὴν περίπτωσι τοῦ Παπαδιαμάντη, προκειμένου ὄχι ἀπλῶς νὰ τεκμηριώσῃ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐγκυρότητα μιᾶς «ὀρθόδοξης προσέγγισης» τοῦ ἔργου του ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναδείξῃ τὴν τελευταία σὲ «προϋπόθεσι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ στὴν παπαδιαμαντικὴ ἔρευνα»¹. Ἔτσι, ὁ ἐρευνητὴς ἀνοίγει ἓναν διάλογο ἀνάμεσα στὶς πρόσφατες κατακτήσεις τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας — κυρίως τὸν Γενετικὸ Δομισμὸ τοῦ φιλοσόφου καὶ κοινωνιολόγου Lucien Goldmann (1913-1970) καὶ τὴν ποιητικὴ κοινωνιολογία τοῦ Ρώσου φιλοσόφου, κριτικοῦ καὶ σημειολόγου Mikhail Bakhtin (1895-1975)² — καὶ στὶς θεολογικὲς σταθερὲς πού ἀφενὸς νευρώνουν τὸ ἔργο τοῦ Σκιαθίτη καὶ ἀφετέρου χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὴν ἔρευνα — ἔστω μὲ διαφορετικὴ ἀποτελεσματικότητι κάθε φορὰ γιὰ τὴν ὀρθόδοξὴ κατανόησίν του.

Καὶ ἐδῶ ἀρχίζουν τὰ προβλήματα ἢ μᾶλλον τὰ ἐμπόδια πού συναντᾷ ἓνας ζωντανὸς διάλογος, γιὰ νὰ καταφύγῃ στὴ σιωπηλὴ πλὴν δημιουργικὴ στέγη ἑνὸς βιβλίου. Παρὰ τίς ἐνίοτε ἐνοχλητικὲς κηρυκτικὲς κορῶνες τοὺς περὶ διαθεματικῶν προσεγγίσεων, περὶ συνδυασμοῦ πολλῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν ἐργαλείων καί, συνεπῶς, γνωστικῶν πεδίων, οὐκ ὀλίγοι τῶν παροικούντων τὴν — καθ' ἡμᾶς κυρίως ἀκαδημαϊκὴ —

¹ Ο.π., σ. 39.

² Ὅπως ἐπιβάλλουν οἱ αὐστηροὶ ἀκαδημαϊκοὶ ὄροι τοῦ ἐγχειρήματός του, ὁ Σ. Π. ἀφοῦ περιδιαβῆι κριτικὰ τίς διάφορες ἐρμηνευτικὲς τάσεις πού δεσπόζουν στὴν παπαδιαμαντικὴ ἔρευνα, ἐκθέτει τίς μεθοδολογικὲς ἀρχές τῶν δύο θεωρητικῶν πού χρησιμοποιεῖ στὴν *Εἰσαγωγή* (δ.π., 19-41· ἰδιαίτερα 38-41), ἀλλὰ καὶ σποραδικὰ σὲ διάφορα σημεία τῆς μελέτης του. Ἐργογραφικὰ τῶν δύο ἐμπνευστῶν του, ὁ συγγραφέας προσφέρει στὶς ὑποσελίδες σημειώσεις καθὼς καὶ στὴν ἐκτενὴ βιβλιογραφία (σ. 355 κ.έ.). Ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Mikhail Bakhtin ἀξίζει νὰ μνημονεύσουμε, ἔστω μεροληπτῶντας, τὴ μελέτη τῆς Χρυσῆς Καρατσινίδου, *Ἡ ἀναγέννησι τοῦ νοήματος. Ὁ Μιχαὴλ Μπαχτίν καὶ ἡ σύγχρονὴ πολιτισμικὴ θεωρία*, Πρόλογος Γ. Κιουρτσάκης, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθῆναι 2005.

Ἱερουσαλήμ μᾶλλον ἀποθαρρύνουν ἀνάλογα ἐγχειρήματα, προκειμένου νὰ διαφυλάξουν τὰ ἐπιστημονικὰ στεγανά πού ὀρθώνουν γύρω ἀπὸ τὸ γνωστικὸ χωράφι πού καλλιεργοῦν οἱ ἴδιοι (καὶ ἐνδεχομένως τὸ ἰσνάφι στὸ ὁποῖο ἀνήκουν). Τὸ ἂν τὰ κίνητρά τους ὀφείλονται στὴν μικροψυχία νὰ μοιραστοῦν τοὺς καρπούς ἢ στὴν ἀνασφάλεια μήπως ἕνας ἄλλος τρόπος καλλιέργειας ἐνδέχεται νὰ ἀποδειχθεῖ πιὸ ἀποδοτικὸς ἀπὸ τοὺς δικούς τους πιθανὸν νὰ μὴν ἔχει τόση σημασία. Σημασία ἔχει πῶς τὸ βασικὸ τους κοντόφθαλμο καὶ (ψευδο)ἐπιστημονικὸ ἐπιχείρημα ὅτι τάχα ὁ συνδυασμὸς δύο ἢ περισσοτέρων διακριτῶν ἐρευνητικῶν στοχεύσεων καὶ μεθοδολογικῶν συστημάτων θολώνει τὰ ὅρια καὶ ὑπονομεύει τὴν αὐτοτέλεια τῶν γνωστικῶν πεδίων, ματαιώνει τὴν πρόδηλη ὠφέλεια ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ του: πῶς, δηλαδή, αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς δύο γνωστικῶν χώρων στὴν πραγματικότητα διευρύνει τὸν ὀρίζοντα καὶ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου καί, γι' αὐτό, προάγει τὴν (ἐνιαία καὶ ἀδιαίρετη) ἔρευνα. Ἐτσι, ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Σ. Π., πέρα ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ εὐστοχία ἢ τίς εὐρέσεις της, ἀποτελεῖ καὶ ἕνα παρήγορο δεῖγμα γιὰ τὰ ἀκαδημαϊκά μας δεδομένα, ἀφενὸς διότι μαρτυρεῖ τὴν ἐπίπονη προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νὰ ἐξοικειωθεῖ καὶ νὰ ἀξιοποιήσει τίς μεθόδους πλέον τοῦ ἐνὸς γνωστικῶν χώρων (ἐν προκειμένῳ τῆς κοινωνιολογίας, τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς θεολογίας) καὶ ἀφετέρου διότι προϋποθέτει ἐκεῖνο τὸ ἐπιστημονικὸ ἢ / καὶ καθηγητικὸ «λεῖμμα» πού δὲν φοβᾶται τὴν ἔμπρακτη ἐφαρμογὴ τοῦ θεωρητικοῦ αἰτήματος μιᾶς διεπιστημονικῆς προσέγγισης. Τὸ γεγονός, μάλιστα, ὅτι ἡ ἀκαδημαϊκὴ στέγη τῆς ἐν λόγω διατριβῆς ὑπῆρξε τὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ. ἐλέγχει ἐμμέσως καὶ τὸν αὐτοαναφορικὸ ναρκισσισμὸ τῆς αὐτοαποκαλούμενης «ἀπαιτητικότερης κριτικῆς»¹ πού ὀρθώνεται a priori (καὶ γι' αὐτὸ ἐνίοτε εἰς βάρος τῆς ἐπιστημονικῆς νηφαλιότητας) στὸν ἀντίποδα ὁποιασδήποτε ὀρθόδοξης κριτικῆς τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου.

¹ Στ. Παπαθανασίου, *Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, σ. 23-25. Γιὰ τὴν «ἀλαζονεία» πού χαρακτηρίζει μέρος τῆς κριτικῆς τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Δαιμόνιο Μεσημβρινό. Ἐντεκα κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη*, Ἀθήνα, ἐκδ. Γρηγόρη, 1978, σ. 13-75. Βλ. ἐπίσης Α. Κεσελόπουλος, *Ἡ Λειτουργικὴ Παράδοση στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, ἐκδ. Π. Πουρναῶ, Θεσσαλονίκη 2003 (β' ἀνατ.), σ. 28-29.

2. Τὸ εἰκόνισμα καὶ τὸ «Μουσεῖον»

Παραπάνω εἶπαμε πὼς μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς ἐρευνητικὲς μέριμνες τῆς μελέτης τοῦ Σ.Π. εἶναι ἡ ἱστορικὴ. Ἐδῶ πρέπει νὰ προσθέσουμε πὼς αὐτὴ ἡ μέριμνα δὲν ἐξαντλεῖται στὰ ὅρια μιᾶς — ἔστω συνεποῦς πλὴν συμβατικῆς — ἱστοριογραφικῆς κατανόησης, ἡ ὁποία ἀρκεῖται στὴ γνώση τῶν “κοσμοἰστορικῶν” γεγονότων ποὺ σημαδεύουν τὴν ἐποχὴ. Ἀντιθέτως, πρόκειται γιὰ μιὰ μέριμνα πού, χωρὶς νὰ ἀγνοεῖ τὴ μακροῖστορία (ἐν προκειμένῳ, ὁ Σ.Π. ἀξιοποιεῖ καίρια τὶς γενικὲς ἢ / καὶ μερικότερες ἱστορικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς διαπιστώσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸ δεύτερο μιστὸ τοῦ ἐλλαδικοῦ 19ου αἰῶνα), ἐστιάζει τὸ βλέμμα της στὴ μικροῖστορία τοῦ κοντινοῦ καί, εἰ δυνατόν, ἄμεσου περιβάλλοντος τοῦ Παπαδιαμάντη, δηλαδὴ τοῦ συγκεκριμένου ζωτικοῦ χώρου ἐντὸς τοῦ ὁποίου γεννήθηκε, ἀνδρώθηκε πνευματικὰ καὶ δημιούργησε ὁ ἴδιος, ἦτοι τῶν ἀξιών, τῶν ἐμπειριῶν καὶ κυρίως τοῦ πλέγματος τῶν προσωπικῶν σχέσεων ποὺ ἀνέπτυξε — ὅπως θὰ διαπιστώσουμε στὴ συνέχεια, τὰ πορίσματα αὐτῆς τῆς πολιτισμικῆς ἀνθρωπογεωγραφίας ἀποδεικνύονται πολὺτιμα καὶ γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ ἀνατομία τῶν παπαδιαμαντικῶν ἥρώων.

Ἡ θεμελιώδης κατάφαση καὶ ἡ συνακόλουθη διερεύνηση τῆς ἱστορικῆς ὑπόστασης τοῦ λογοτέχνη καί, συνεκδοχικὰ, τοῦ ἔργου του στηρίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς διαλογικότητας, μιᾶς ἀπὸ τὶς κομβικὲς ἀρχὲς τῆς ποιητικῆς κοινωνιολογίας ἢ κοινωνιολογικῆς ποιητικῆς θεωρίας τοῦ Bakhtin, τὴν ὁποία ὁ Ρώσος στοχαστὴς ἐντόπιζε ὄχι μόνο στὸν διακειμενικὸ διάλογο ποὺ ἀναπτύσσει ἕνας λογοτέχνης ρητὰ ἢ σιωπηρὰ στὸ ἔργο του μὲ ἄλλα ἔργα ἢ μεγέθη ἀλλὰ κυρίως στὸν διάλογο ἢ μᾶλλον στὴν ἀνταποκρισιμότητα (answerability) ποὺ συντελεῖται ἀνάμεσα «στὴν τέχνη καὶ στὴ ζωὴ, μὲ τὴν ἀπαραίτητη ὅμως μεσολάβηση ἐνὸς ἐνεργοῦ ὑποκειμένου»¹, δηλαδὴ τοῦ δημιουργοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνοποιεῖ τὰ δύο μεγέθη, δίχως ὡστόσο νὰ ἀγνοεῖ καὶ τὰ διακριτὰ τους ὅρια, ὅπως ἐνδεχομένως θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ ρομαντικὴ ἢ ἰδεαλιστικὴ προοπτικὴ.

Εἶναι προφανὲς πὼς ἡ ἀρχὴ τῆς διαλογικότητας καὶ ἡ ἀνταποκρισιμότητα, ἀναδεικνύοντας τὴν ἀξία τοῦ ὑποκειμένου ἢ, σωστότερα, τὴν ἀξία του στὸ μέτρο ποὺ λειτουργεῖ προσωπικὰ, δηλαδὴ ἀναπτύσσοντας σχέσεις, ριζώνει στὶς σταθερὲς τῆς βιβλικῆς ἀνθρωπολογίας, οἱ ὁποῖες ἀποτελέσαν τὴν πρώτη ὕλη γιὰ τὶς κατοπινὲς θεωρητικὲς κατακτήσεις

¹ Στ. Παπαθανασίου, *Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, σ. 59 καὶ σημ. 30. Ἡ ὑπογράμμιση τοῦ συγγραφέα.

καί βιωματικές ἐφαρμογές τοῦ χριστιανικοῦ περσοναλισμοῦ. Παρενθετικά, θυμίζουμε ὅτι τόσο ὁ βιβλικὸς ρεαλισμὸς ὅσο καὶ τὰ αἰτήματα τοῦ χριστιανικοῦ περσοναλισμοῦ καθόρισαν δραστικά τις ἐμπνεύσεις τοῦ Bakhtin¹, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε νὰ τις μεταποιήσει σὲ ἓνα συμπαγὲς πλέγμα ἀρχῶν κατανόησης καὶ ἀξιολόγησης τῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Στὰ ὅρια τῆς ἐν λόγω μελέτης, αὐτὲς οἱ ἀρχές ἐπιτρέπουν στὸν Σ.Π. ἀφενὸς νὰ τεκμηριώσῃ τὴ ρεαλιστικὴ καὶ ἱστορικὴ ρίζα σχεδὸν σύνολης τῆς παπαδιαμαντικῆς διηγηματογραφίας στὸ πλαίσιο τοῦ συγκεκριμένου «χρονότοπου»² τῆς σκιαθίτικης μικροκοινωνίας καὶ ἀφετέρου νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ ἀναδείξῃ τοὺς συχνὰ περιφρονημένους (ἢ / καὶ ἰδεολογικὰ συκοφαντημένους) ὑδάτινους ὀρίζοντες ποὺ κατέστησαν τὸ πνευματικὸ της ὑπέδαφος ἰκανὸ νὰ βλαστήσῃ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο.

Συνεπικουρούμενος ἀπὸ τις κοινωνιολογικὲς ἀρχές τοῦ Goldmann, ὁ Σ.Π. ἐπισημαίνει τὴν ὀξύτητα τῶν κοινωνικῶν αἰχμῶν τοῦ Παπαδιαμάντη ἀλλὰ καὶ τὸν γόνιμο συνδυασμὸ τους μὲ τὴν κριτικὴ διαύγεια μιᾶς θεολογικῆς ματιᾶς, ἐφόσον, ὅπως παρατηρεῖ εὐστοχα, ὁ Σκιαθίτης «καὶ θεολογεῖ (ἄλλοτε καταφατικὰ καὶ ἄλλοτε ἀποφατικὰ) καὶ κοινωνιολογεῖ (μὲ τὴν τρέχουσα σημασία τοῦ ὅρου)»³. Ἐνδεικτικὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ γόνιμου συνδυασμοῦ μεταξὺ κοινωνικοῦ ἐλέγχου καὶ πνευματικῆς ἐγρήγορσης στὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο εἶναι ἡ κριτικὴ τοῦ Σκιαθίτη κατὰ τῆς «πραγματοποίησης» (reification) τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἓνα μέρος τῆς ὁποίας, ἤδη στὰ χρόνια του, θυσιάζε μὲ ἀστόχαστη προθυμία τις παραδοσιακὲς ἀξίες τοῦ κοινοτικοῦ ἤθους καὶ τῆς εὐαγγελικῆς πιστότητας γιὰ χάρη ἐνὸς δυτικόστροφου μετασχηματισμοῦ.

Στὴν προσπάθειά του νὰ κατανοήσῃ τις κοινωνικὲς ἀλλὰ καὶ ὑπαρξιακὲς ὀρίζουσες τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου καὶ ἀκολουθώντας τις ἐρμηνευτικὲς ἀρχές τοῦ Γενετικοῦ Δομοτισμοῦ, ὁ Σ.Π. συμφωνεῖ πὼς τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο, ὅπως καὶ κάθε πολιτισμικὸ προϊόν, στὴν πραγματικότητα ἀνήκει στὴν πολιτισμικὴ μήτρα ποὺ γεννᾷ τὸν δημιουργὸ καὶ ἐμμέσως τὸ ἔργο ποὺ ὑπογράφει ὁ τελευταῖος. Στὴν περίπτωση τοῦ Παπαδιαμάντη, αὐτὴ τὴ δημιουργικὴ πολιτισμικὴ μήτρα ἐνσαρκώνει ἡ νη-

¹ Γιὰ τὴ ζωντανὴ καὶ ζωτικὴ σχέση τοῦ Bakhtin μὲ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση ἀλλὰ καὶ τις δυσκολίες κατανόησής του ἐκ μέρους τῶν ἀμύητων μελετητῶν του βλ. Χρυσὴ Καρατσινίδου, *Ἡ ἀναγέννηση τοῦ νοήματος*, σ. 59-63.

² Στ. Παπαθανασίου, *Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, σ. 51.

³ *Ο.π.*, σ. 308. Οἱ πλαγιογραφίες τοῦ συγγραφέα.

πτική πνευματικότητα, πού είχε αναβιώσει τους δύο προηγούμενους αιώνες μέσω του λεγόμενου κολλυβαδικού κινήματος και των έργων επιφανών μορφών της άγιορειτικής πνευματικότητας και των μοναστικών ή/και ένοριακών παραφυάδων της στον έλλαδικό χώρο. Σ' αυτές τις μορφές ο Σ. Π. αναγνωρίζει τους «πνευματικούς προγόνους και τροφodότες» του παπαδιαμαντικού έργου, έπιβεβαιώνοντας τη διαπίστωση και παλαιότερων μελετητών ότι το νηπτικό άνθολόγιο της Φιλοκαλίας, άποτελούσε για τον Σκιαθίτη το «μεγάλο έντρώφημα της ζωής του»¹. Έκεινο μάλιστα πού έχει μείζονα σημασία, κυρίως και για τους θεολόγους αναγνωστές της έν λόγω διατριβής και ένδεχομένως του παρόντος χειμένου, είναι ή έπισήμανση του Σ. Π. πώς το περιεχόμενο της Φιλοκαλίας όχι μόνο έθρεψε την πνευματικότητα του Σκιαθίτη αλλά άκόνισε και την «κοινωνική» εύαισθησία του — πράγμα εξάλλου πού συνάδει και με την ένιαία, δηλαδή όχι διχαστικά πλατωνίζουσα, κοσμοθεωρία του όρθόδοξου λογοτέχνη. Στο ίδιο πνευματικό φόντο, έντάσσεται και ή «διά ζώσης κοινωνία»² του Παπαδιαμάντη με τους τελευταίους κολλυβαδες της εποχής του, όπως τον γέροντα Διονύσιο, τον φυσικό του πατέρα Άδαμάντιο αλλά και με τη σκιαθίτικη μονή του Εύαγγελισμού, ένα ζωντανό φυτώριο των πνευματικών και κοινωνικών αίτημάτων του κολλυβαδισμού.

Άπό την άποψη αυτή, το έργο του Παπαδιαμάντη, συμπεραίνει ο Σ. Π., άποτελεί το συλλογικό έπίτευγμα της συγκεκριμένης πολιτισμικής μήτρας, στο μέτρο πού εκφράζει και αισθητοποιεί την κοινή έμπειρία της κοινότητας στην όποία ανήκει ο συντάκτης του. Με τη σειρά του, το μεγαλειό ένός καλλιτεχνικού έπιτεύγματος έξαρτάται άπό την ικανότητά του να λειτουργεί ως εκφραστικό όχημα μιās «κοσμοθεωρίας» (world vision)³, δηλαδή ένός συστήματος άξιων, ιδεών, φιλοδοξιών τις όποιες ασπάζεται μιá κοινότητα. Το έργο του Παπαδιαμάντη, σύμφωνα με τον Σ. Π., είναι μεγάλο γιατί ίστορεί την «κοσμοθεωρία» του Γένους των έλληνορθόdoξων ή την ιδιαιτερότητα του «Τρόπου μας» (τή φράση ο συγγραφέας δανείζεται άπό τον Κ. Ζουράρι). Διερευνώντας εκ του σύνεγγυς την κοσμοθεωρία του Σκιαθίτη με τα γνωστικά έργα-λεία της όρθόδοξης παράδοσης, σε συνδυασμό άφενός με την «ίστορική άποτυχία της Έκκλησίας» (Χρ. Γιανναράς) και άφετέρου με την πολύ-

¹ Η άποψη ανήκει στον Κωστή Μπαστιά. Βλ. *δ.π.*, σ. 97 και σημ. 81.

² *Ο.π.*, σ. 102.

³ *Ο.π.*, σ. 114.

παθη πορεία του Γένους, ο συγγραφέας έντοπίζει στο παπαδιαμαντικό έργο τή «συνομιλία» ανάμεσα στην (άρχαιοελληνικής έμπνευσης) τραγικότητα και στη χαρμολύπη (τής όρθόδοξης πνευματικότητας)¹. Ένισχύοντας τήν παραπάνω άποψη, ό Σ.Π. έπισημαίνει ότι οι εύνοούμενοι ήρωες τής παπαδιαμαντικής διηγηματογραφίας, είναι οι κοινωνικώς αδύνατοι (γέροντες, απόκληροι τής ζωής, καταπιεσμένοι κ.λπ.) που σώζονται χάρη στην «πελώρια άποτυχία» τους (όπως ό Νεκρός ταξιδιώτης Κωσταντής) και τή λυτρωτική αυτοπαραίτησή τους «στην έπικράτεια του χαροποιού πένθους»², τό όποιο με τή σειρά του άναδεικνύεται σε εύχρηστο έρμηνευτικό κλειδί για τήν κατανόηση τής παπαδιαμαντικής όντολογίας.

Όμως, άν όπως έπισημαίνει ό Σ.Π. «σήμερα τείνει να εκλείψει τό χαροποιόν πένθος» που χαρακτήριζε τους άποτυχημένους, άσθενείς, άνήμπορους, πνιγμένους αλλά έντέλει σώους (άντι-)ήρωες του Παπαδιαμάντη, αναλόγως άραιώνουν ή σπανίζουν σήμερα οι άναγνώστες και οι κριτικοί αναλυτές του που διαθέτουν τις κατάλληλες βιωματικές προσλαμβάνουσες ή άκόμη και τή θεωρητική κατάρτιση, για να τόν κατανοήσουν — πράγμα που, κατά τή γνώμη μας, άποτελεί μεγαλύτερο έμπόδιο για τήν πρόσβαση στο παπαδιαμαντικό έργο από τήν άπαιτητική ή δυσπρόσιτη γλώσσα του Σκιαθίτη. Με άλλα λόγια, εκλείπουν οι άναγνώστες που μπορούν να διακρίνουν τή νηστεία από τή διαίτα, τήν ταπεινοφροσύνη από τή “χαμηλή αυτοεκτίμηση”, τή φτώχεια από τήν “έπαγγελματική άποτυχία” ή τήν “κοινωνική δυσλειτουργικότητα”, τό μαρτύριο από τήν αυτοχειρία, έντέλει «τή δωρεά του θανάτου»³ από τό φρικώδες πλύν συνεπές τέλος μιās ζωής δίχως έλπίδα. Ο Balthasar έπισημαίνει πώς «είναι δύσκολο να εξηγήσει κανείς στους νέους τό πραγματικό μυστήριο του Χριστού, γιατί τό μυστήριο τής αδυναμίας αντίτιθεται στην παραφορά τής νεότητας»⁴. Αναλογικά, ή θέωση των κοπιώντων και πεφορτισμένων⁵ παπαδιαμαντικών ήρώων (όπως τηρουμένων των αναλογιών και των ντοστογεφσικιών) θα παραμένει άπρόσιτη σε ένα είδος λογοτεχνικής κριτικής, που μεθυσμένη από τήν αυταρέσκεια του έρμηνευτικού της οίστρου, άγνοεί πεισματικά τό σταυρικό άλφαβητάρι που αναποδογυρίζει τους όρους τής ισχύος και τής άδυ-

¹ Ό.π., σ.128.

² Ό.π., σ. 145.

³ Ό.π., σ. 147.

⁴ Η.-U. von Balthasar, *Il chicco di grano*, σ. 68.

⁵ Μτ 11, 28.

ναμίας¹ ἢ πού ταυτίζει τὴν ὄντως ζωὴ μὲ τὴν ἐν χάριτι ἐκούσια ἀπώλειά της².

Ὁ Σ. Π. μᾶς θυμίζει³ τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν ιδέα τῆς μεταφορᾶς ἐνὸς εἰκονίσματος ἀπὸ τὸν φυσικό του χώρο, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ ναοῦ στὴν προθήκη ἐνὸς ἀθηναϊκοῦ Μουσείου⁴. Ἀναλογικά, τὸ ἔργο τοῦ Σκιαθίτη εἶναι ἓνα λογοτεχνικό ἀλλὰ καὶ ὑπαρξιακὸ «εἰκονίσμα» πού, μεταφερόμενο στὸ «Μουσεῖον» τῆς Θεωρίας καὶ Κριτικῆς, μεταμορφώνεται σὲ ἓνα «ἀντικείμενον περιεργείας»⁵, καὶ ἴσως καταδικάζεται νὰ παραμείνει τέτοιο δίχως τὴν ἀρωγὴ τῶν, εἰ δυνατόν, βιωματικῶν ἐργαλείων κατανόησης τοῦ φυσικοῦ του χώρου, ἥτοι τῆς πολιτισμικῆς, ὑπαρξιακῆς καὶ πνευματικῆς μήτρας πού τὸ γέννησε ἢ τοῦ νοήματος πού ὄχι μόνο ζωοποιεῖ ἓνα πολιτισμικὸ ἐπίτευγμα ἀλλὰ καὶ μνημειώνεται ἢ διαιωνίζεται μέσῳ αὐτοῦ.

3. Ὁμότροπη «ὑπερφιλοσοφία» ἢ μονότροπη ἑλληνοκεντρικότητα;

Τὶς θεωρητικὲς συλλήψεις γύρω ἀπὸ τὴν παπαδιαμαντικὴ ὄντολογία ἐπιβεβαιώνει ὁ τραγικὸς καὶ ἐνίοτε παιγνιώδης συνάμα τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ σκιαθίτης λογοτέχνης χειρίζεται τὶς τύχες τῶν ἡρώων του, οἱ ὁποῖοι ἀναδεικνύονται σὲ θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ ἀνθρωπολογικὰ ἀρχέτυπα ἢ σὲ ἔνσαρκες —κοινωνικὰ καὶ ἱστορικὰ ψηλαφητές— πραγματώσεις ἢ ματαιώσεις, ἀντίστοιχα, τοῦ κοσμοειδώλου (ἢ τῆς κοσμοθεωρίας) τοῦ δημιουργοῦ τους. Ἐπιπλέον, αὐτὲς οἱ θεωρητικὲς συλλήψεις ἐπαληθεύονται ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῶν ἀθέατων μυστικῶν διακειμενικῶν, νοηματικῶν καὶ πνευματικῶν νημάτων πού συνδέουν τὸ ἔργο τοῦ Σκιαθίτη μὲ τὶς γραπτὲς —παλαιότερες ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερες— ἀποτυπώσεις ἐνὸς κοινοῦ πολιτισμικοῦ καὶ πνευματικοῦ «Τρόπου», ἢ τῆς ὁμότροπης «ὑπερφιλοσοφίας»⁶, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πρῶτες καθιστοῦν ἐφικτὸ τὸ ἔργο

¹ Β' Κορ 12, 9.

² Μκ 8, 35· Λκ 9, 24· Μτ 16, 25.

³ Στ. Παπαθανασίου, *Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, σ. 129-130.

⁴ «Λαμπριάτικος ψάλτης»: Ἀλ. Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα*, τ. 2, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1982, σ. 524. Θεολογικὴ ἀνάλυση τοῦ ἀποσπάσματος καὶ ἐκτενέστερη πραγμάτευση τοῦ προβλήματος τῆς «μουσειοποίησης τῆς λειτουργικῆς τέχνης» στὸν Παπαδιαμάντη βλ. καὶ στὸ Α. Κεσελόπουλος, *Ἡ Λειτουργικὴ Παράδοση στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη*, σ. 158-166.

⁵ «Λαμπριάτικος ψάλτης», ὁ.π., σ. 524.

⁶ Στ. Παπαθανασίου, *Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, σ. 179.

του ἢ ἐκβάλλουν σ' αὐτό και οἱ δεύτερες τὸ συνεχίζουν. Στις τελευταῖες θὰ ἐπανεέλθουμε.

Ἔτσι, ὁ Σ. Π. μᾶς ἀξιώνει νὰ ὑποφιαστοῦμε τὴ συγγένεια ἀνάμεσα στὴν παπαδιαμαντικὴ ἀποδοχὴ τῆς σαλότητας τοῦ Γιάννη (ἀπὸ τὸ διήγημα «Τὸ Χριστὸς Ἀνέστη τοῦ Γιάννη»), ὁ ὁποῖος βιαζόταν νὰ γιορτάσει τὸ Πάσχα καταστρατηγώντας ἀκόμη και αὐτὴ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη, μὲ τὴν ὁμολογὴ στάση τοῦ Ἱπποκράτη ἀπέναντι στὴν ἰδιοτροπία τοῦ φιλόσοφου Δημόκριτου, ἢ νὰ κρυφακούσουμε τὴ συνομιλία τοῦ Ταπόη (τοῦ ἐπίσης —παρεκκλίνοντος— ἥρωα τοῦ «Γουτοῦ Γουπατοῦ»), μὲ τὸν προφήτη Ἡσαΐα (σ. 191), μὲ τὰ εὐαγγελικὰ κείμενα ἀλλὰ και μὲ τὸν Ἡρόδοτο¹. Εἶναι εὐνόητο ὅτι οἱ λανθάνουσες —ἂν και ἀρκούντως τεκμηριωμένες φιλολογικὰ— συνομιλίες τῶν παπαδιαμαντικῶν ἡρώων μὲ τὰ προαναφερθέντα κείμενα και μεγέθη ἀποτελοῦν στὴν πραγματικότητα τὴ συνομιλία (ἢ «διαλογικότητα» και «ἀνταποκρισιμότητα») τοῦ ἴδιου τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ αὐτὴ τὴν παράδοση, πὺ σύμφωνα μὲ τὸν Σ. Π. ὑπερβαίνει τὰ χρονικά και πνευματικά ὄρια τῆς Ὁρθοδοξίας γὰ νὰ συμπεριλάβει ὄχι μόνο τις σταθερές τῆς παλαιοδιαθηκικῆς πνευματικότητας ἀλλὰ και τις κορυφώσεις τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σοφίας. Ὁ Σ. Π., μάλιστα, ἤδη εἶχε προαναγγεῖλει τις διαπιστώσεις του ἐπικαλούμενος μιὰ σχετικὴ ἀποψη τοῦ ποιητῆ Γιώργου Θέμελη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὸ Βυζάντιο, ὡς τὸν ἴδιο τὸν Παπαδιαμάντη δὲν ἄλλαξε ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ στὴ Φύση. Τὸ φῶς εἶναι ἅγιο»². Πιὸ «διακριτικὴ», κατὰ τὴ γνώμη μας, και θεολογικὰ τεκμηριωμένη εἶναι ἡ σχετικὴ (και ἐπίσης παρατιθέμενη ἀπὸ τὸν Σ. Π.) ἐξομολογητικὴ παρατήρηση τοῦ Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ πολιτισμὸ: «Οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι εἶναι στοιχεῖο πὺ ζωντανεῖ τὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ και ἐπομένως χρήσιμοι και ἀναγκαῖοι ὅσο τὸ λάδι τῶν καντηλιῶν και τὰ χρώματα τῆς διακόσμησής του... Εἶναι τεκμήρια τῆς ἀνθρώπινης γνωστικῆς ἀνάλωσης διὰ τοῦ σπερματικοῦ λόγου, πὺ δὲν ἔπαψε ἀπὸ γεννήσεως τοῦ Κόσμου νὰ ἐνεργεῖ, ὡστε ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς νὰ φτάνει νὰ λέγει γιὰ τὸν Ὅμηρο, πὺ ἀγαπῶ πολὺ ὁ ἴδιος, ὅτι εἶχε ὑποφίαν τινὰ τῆς Ἀγίας Τριάδος»³.

¹ Ὁ.π., σ. 191-196.

² Γ. Θέμελης, *Ὁ Παπαδιαμάντης και ὁ κόσμος του*, ἐπιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδ. Διάττων, Ἀθήνα 1991, σ. 22.

³ *Ἡ Καθημερινή, Ἑπτὰ Ἡμέρες* (2.3.1997), σ. 9. Τις ἀπόψεις αὐτὲς συμμερίζεται μᾶλλον ἀνεπιφύλακτα ὁ Σ. Π. και τις παραθέτει αὐτούσιες στὴ μελέτη του (σ. 143 και 144, ἀντίστοιχα).

Ἄξιζει νὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ πὼς ἡ ἔνταξη τῶν παπαδιαμαντικῶν ἡρώων στὸ πολιτισμικὸ πλαίσιο τῆς διακειμενικῆς καὶ πνευματικῆς διαλογικότητος δὲν τοὺς ἀποφλοιώνει ἀπὸ τὴν ἱστορικότητά τους· ἀντιθέτως, χάρη σ' αὐτὴ τὴν ἱστορικότητα τῶν ἡρώων, ἡ ὁποία τελεῖ καὶ αὐτὴ σὲ διαρκὴ διάλογο μὲ τοὺς λογοτεχνικοὺς τοὺς χειρισμοὺς, καθιστᾷ ἀκόμη συμπαγέστερη τὴν παρουσία τους στὴν ἐπικράτεια τῆς παπαδιαμαντικῆς δημιουργίας — ἢ / καὶ ἀξιοποιήσιμη ἀπὸ ἠθικοπλαστικὴ ἀποψη, σύμφωνα μὲ τὶς περὶ χρησιμότητος τῆς λογοτεχνίας ἀρχές τοῦ δημιουργοῦ τους¹. Ὡστόσο, καὶ ἐδῶ ὁ ρόλος τοῦ λογοτέχνη εἶναι καθοριστικός. Ὅχι μόνον διότι ἀθανατίζει τοὺς ἥρωές του, ἀναγεννώντας τοὺς στὸ αἰώνιο παρὸν τοῦ λογοτεχνικοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ κυρίως γιατί τοὺς ἀφθαρτοποιεῖ, ἀνάγοντάς τοὺς σὲ ἀνθρωπολογικὰ μοντέλα, ἱκανὰ νὰ ἐνσαρκώσουν στὸν χαρακτήρα τους πτυχές τῆς ὄντολογίας ποὺ ἀνήκει στὴν κοινότητα τὴν ὁποία ὁ δημιουργός, δυνάμει τῆς καλλιτεχνικῆς του μεσολάβησης, ἔχει τὸ χάρισμα νὰ ἐκφράσει.

Ὁ Σ. Π. εὐστοχα ἐπισημαίνει ὅτι ὁ συγκεκριμένος «Τρόπος» τῆς πολιτισμικῆς κοινότητος ἐπιβιώνει καὶ πέραν τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς φυσικῆς παρουσίας τοῦ Σκιαθίτη καὶ τῶν ἱστορικοκοινωνικῶν συμφραζομένων της. Ἡ προσοχὴ του ἐστιάζεται κυρίως στὴ διακειμενικὴ καὶ πνευματικὴ σχέση ποὺ συνδέει τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα καὶ σκηνοθέτη Χρήστου Βακαλόπουλου (†1993) μὲ τὸ παπαδιαμαντικὸ σύμπαν. Γιὰ τὸν Σ. Π. ἡ Ρέα Φραντζῆ, ἡ ἡρώίδα τῆς *Γραμμῆς τοῦ ὀρίζοντος* τοῦ Βακαλόπουλου², «δὲν “συναντᾶ” μόνον τὸν Στάθη Μπόζα [τῆς παπαδιαμαντικῆς «Γλυκοφιλόσας»] “στὴ μικρὴ ἐκκλησία ποὺ στέκει ξεκάρφωτη στὴν ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ”, λίγα βήματα δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ “τὸ ἰλιγγιώδες κενόν” τοῦ σκληροῦ σκιαθίτικου βράχου (καὶ τῆς Ὁρθόδοξης μεταφυσικῆς)»³. συναντᾶ ἐπίσης, τολμώντας διακειμενικὰ ἄλματα αἰώνων, (πράγμα ποὺ εἶχε ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο) τὸν κολλυβαδικὸ ἀντιευρωπαϊσμὸ ποὺ διατρέχει τοὺς Ἐμπόρους τῶν Ἐθνῶν καὶ τὸν ἀντιδυτικὸ οἶστρο τοῦ ἀγίου Συμεῶν Θεσσαλονίκης (14ος αἰ.), τὴν ἱστορικὴ ἔγνοια τοῦ Σεφέρη καὶ τὸν θρῆνο τοῦ Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλειστοῦ (12ος αἰ.) γιὰ τὰ δεινὰ τῆς πατρίδας του. Κοντολογίς, συναντᾶ διακειμενικὰ τοὺς κόμπους τῆς δραματικῆς ἱστορικῆς ὁδουστῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅταν δὲν μετρά τὰ τραύματα ποὺ ἄφησαν στὸ

¹ Στ. Παπαθανασίου, *Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, σ. 171, σημ. 11.

² Βλ. Χρ. Βακαλόπουλος, *Ἡ γραμμὴ τοῦ ὀρίζοντος*, ἐκδ. Ἔστια, Ἀθήνα 1991.

³ Στ. Παπαθανασίου, *Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, σ. 235.

σώμα του οί ποικιλώνυμοι έπιδρομείς, προσπαθεί νά άντισταθεί στόν πολιτισμικό άποχρωματισμό και τόν πνευματικό έξανδραποδισμό του, τόν όποιο άπεργάζονται κυρίως οί Φράγκοι, οί Βενετοί, οί ρωμαιοκαθολικοί μισιονάριοι κ.λπ., δηλαδή οί εκπρόσωποι του στρατιωτικού, οίκονομικού και πνευματικού έπεκτατισμού τής Δύσης¹.

Ώστόσο, πέρα από τήν —άμιγώς φιλολογική— ή άκαδημαϊκή αξία του, αυτό τό δίχτυ τών διακειμενικών άναφορών και οί κραυγαλέες ή χαμηλόφωνες, όρατες ή ύπόγειες διακλαδώσεις τους, πού μās άποκαλύπτει ό Σ. Π., μοιάζει νά συρρικνώνεται, έστω πρός ώρας, σέ ένα τρίπτυχο άλλά στενόκαρδο στη μονότροπη άποκλειστικότητα του ζητούμενο: τήν «ίστορική συνέχεια», τήν «πολιτισμική διάρκεια»² και τήν μονίμως άπειλούμενη «έπιβίωσή μας “μέσα στη μυστηριώδη αυτή ροή, τήν Έλλάδα”»³.

4. Η καιρία παραπομπή στό πνευματικό “νόημα”

Τό κύρος πού προσδίδει στό τελευταίο παράθεμα ό έλληνοκεντρικός καθημός του Σεφέρη δέν αίρει τή σοβαρότητα του άκόλουθου έρώτηματος: Έντέλει, ή αξιακή ψίχα του παπαδιαμαντικού σύμπαντος (ή τής κατά Σ. Π. παπαδιαμαντικής «όντολογίας») έγκειται στόν «χαρμόσυνο άσπασμό τής Έθαγένειας»⁴, διά του όποίου σημαίνεται ή έγκατάσταση ή ή έπάνοδος τών ήρώων (και του ίδιου του Παπαδιαμάντη, ως πνευματικού ύποκειμένου και λογοτέχνη) στη «μυστηριώδη ροή» τής ιστορικής όδευσης τής έλληνικότητας και στη μήτρα τής πολιτισμικής τους καταγωγής; Επιχειρώντας νά μεταφράσουμε τό συγκεκριμένο έρώτημα μέ όρους διακειμενικής διαλογικότητας, τό σημείο του σταυρού πού ένώνει τήν άποκοτιά του νεαρού γιδοβοσκου Στάθη («Γλυκοφιλούσα»), και τήν «κατάνυξη» του λεμβούχου Γιωργή («Έρωσ - Έρωσ») μέ τήν άμφίθυμη χειρονομία τής Ρέας Φραντζή (Γραμμή του όρίζοντος) όφείλει τήν έρμηνευτική και παραδειγματική του αξία στην «αίσθηματική» κατά-

¹ Ό.π., σ. 242-249.

² Ό.π., σ. 239.

³ Ό.π., σ. 250.

⁴ Μέ τήν έκφραση αυτή», σημειώνει ό Σ. Π., «χαρακτηρίζει ό [Κωστής] Παπαγιώργης τό πέρασμα του Παπαδιαμάντη από τά νεανικά μυθιστορήματα — πού είναι κατά τήν άποψη του “προιόντα μιμητισμού” — στα διηγήματα πού είναι “προιόντα προσωπικής δημιουργίας”»: ό.π., σ. 217, σημ. 16, όπου και ή βιβλιογραφική ταυτότητα του παραθέματος.

φαση και στην προσπάθεια διάσωσης (ή / και προσωπικής σωτηρίας μέσω) ενός αυτόνοτου δεδομένου, όπως είναι ή πολιτισμική ιθαγένεια; Και με θεολογικότερους όρους: ή πίστη των ήρώων (και των δημιουργών τους) είναι απλώς ένα θυμικό αντανακλαστικό (στην περίπτωση του Γιωργή) ή μια εντέλει αναιτιολόγητη συμμόρφωση (στην περίπτωση της Φραντζή) με μια παράδοση που διαμορφώθηκε έρήμη τους και την οποία καλούνται να διαιωνίσουν μόνο και μόνο εξαιτίας της φυσικής και ιστορικής, δηλαδή σχεδόν ασύνδετης με τη θέλησή τους, εξάρτησής τους απ' αυτήν;

Η αρχική εντύπωση του αναγνώστη που διαθέτει γρήγορο νοῦ και σώφρονα λογισμό είναι πως ο Σ.Π. μοιάζει να δίδει μια καταφατική απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα, διακυβεύοντας την πιστότητά του στο σκέλος των μεθοδολογικών του στοχεύσεων που αφορούν την «ορθόδοξη κριτική». Ωστόσο, στη συνέχεια, ανατέμνοντας κριτικά και διαλογικά την παπαδιαμαντική ανθρωπολογία, δὲν ἄργει νὰ συμπεράνει πὼς τὸ θεμελιῶδες συστατικὸ τῆς (κατὰ Goldmann) «κοσμοθεωρίας» τοῦ Σκιαθίτη, ἢ ψίχα τοῦ (κατὰ Bakhtin) «νοήματος» τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τὴν γνώμη μας ἔσχατο ἀξιολογικὸ κριτήριό γιὰ μιὰ «ορθόδοξη» κατανόηση καὶ ἀποτίμηση τοῦ ἔργου τοῦ ἔγκειται στὴν ἐλευθερία τῶν ἡρώων του, πὺ ἀνάλογα μὲ τις συνειδητὲς ὑπαρξιακὲς ἐπιλογὲς τοὺς ἄλλοτε πραγματώνουν τὸν πνευματικὸ προορισμὸ τοὺς καὶ ἄλλοτε τὸν ματαιώνουν ἢ τὸν ἀναβάλλουν, πράγμα πὺ ἐνίστε τοὺς φέρνει ἀντιμέτωπους ἀκόμη καὶ μὲ τις ἠθικὲς παραδοχὲς ἢ τις ὑπαρξιακὲς προτεραιότητες τοῦ λογοτεχνικοῦ δημιουργοῦ τοὺς¹. Μάλιστα, στὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα, ὁ Σ.Π. φαίνεται νὰ σταθμίζει μὲ διάκριση τοὺς ὅρους τῆς εὐφλεκτῆς σχέσης ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλληλοπεριχώρηση ἀνάμεσα στὴν ὑπευθυνότητα τοῦ προσωπικοῦ — ἠθικοῦ, ὑπαρξιακοῦ ἀλλὰ καὶ λογοτεχνικοῦ — “ἐγὼ” καὶ στὴ γόνιμη ἰσχὺ τοῦ συλλογικοῦ — κοινωνικοῦ, κοινοτικοῦ καὶ πολιτισμικοῦ — “ἐμεῖς”: «Ἡ μικρὴ κοινότητα τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι δεδομένη. Γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἥθους τῆς φρόντισαν ποικιλοτρόπως οἱ πνευματικοὶ τοῦ πρόγονοι καὶ ἡ μακρὰ παράδοση τοῦ Γένους. Φρόντισαν βεβαίως καὶ τὰ μέλη τῆς ἴδιας τῆς κοινότητας ὡς φορεῖς ἠθικῆς ἐλευθερίας πὺ διαθέτουν τὸ αὐτεξούσιο. Τὰ παραδείγματα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ λογοτεχνικοῦ σύμπαντος ὅπου ὁ συγγραφέας καταφάσκει τὴν ἐλευθερία τῶν ἡρώων τοῦ εἶναι ἀναρίθμητα»².

¹ Ὁ.π., σ. 295.

² Ὁ.π., σ. 297.

Κινούμενη στο πλαίσιο ενός βιβλικού και όχι σπάνια ώμου ρεαλισμού, ο οποίος θορύβησε στο παρελθόν ακόμη και κάποιους επιφανείς εκπροσώπους μιᾶς κατ' ὄνομα “ὀρθοδοξής” ἀλλὰ στήν πραγματικότητα εὐσεβιστικῆς κριτικῆς τοῦ Σκιαθίτη καὶ τοῦ ἔργου του¹, ἡ παπαδιαμαντικὴ ἀνθρωπολογία οὔτε ἀγνοεῖ τὸ φυσικὸ, κοινωνικὸ καὶ ἠθικὸ κακὸ οὔτε ἐξωραΐζει κατὰ τρόπον ποурιτανικὸ ἢ μανιχαϊστικὸ τοὺς ὅρους τῆς —πεπτωκυίας— φύσης· ἀντιθέτως, αὐτὴ τῆ φύση, παρὰ τὸν μεταπτωτικὸ τῆς χαρακτῆρα ἦ / καὶ ἐξαιτίας του, τὴν ἀντιμετωπίζει μᾶλλον μὲ συμπάθεια, τὴν περιγράφει μὲ ρεαλισμὸ καὶ ἐνίοτε τὴ χρησιμοποιεῖ ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐπισημάνει ἦ / καὶ νὰ δραματοποιήσῃ λογοτεχνικά —ὅμως χωρὶς ἠθικολογικὲς ρητορεῖες ἢ κατηχητικὲς ὑπερβολές— τὰ ὑπαρξιακὰ καὶ πνευματικὰ ζέφωτα τῆς ὑπέρβασῆς τῆς. Αὐτὴ ἡ ὑπέρβαση ἰσοδυναμεῖ, σύμφωνα μὲ τὶς διαπιστώσεις τοῦ Σ.Π., μὲ τὴ λυτρωτικὴ «ἀποπραγμοποίηση» τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ὡς ἐλεύθερο πρόσωπο ἀποκαθιστᾷ τὴ σχέση του μὲ τὸν δημιουργὸ του, μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, μὲ τὴ φύση, ἐντέλει μὲ τὴν περιπέτεια τῆς προσωπικῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἐξίσου προσωπικοῦ θανάτου. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς ἔντασης ἀνάμεσα στὴν ἀτομικὴ φύση καὶ τὴν προσωπικὴ ὑπαρξὴ ἐντοπίζει εὐστοχα ὁ Σ.Π. στὸ διήγημα «Ἐρως-Ἥρωας», ὅπου ἡ (φυσικὴ καὶ ψυχολογικὰ ἀναμενόμενη) ἐπιθετικὴτητα ποὺ συνοδεύει τὴ ματαίωση, στὸν Γιωργῆ μεταμορφώνεται (πνευματικὰ) σὲ εὐχὴ πρὸς τὸ ὀριστικὰ χαμένο ἀντικείμενο τοῦ πόθου του². “Ὅσο γιὰ τὸν προσωπικὸ θάνατο ποὺ στεφανώνει μιὰ προσωπικὴ ζωὴ, ὁ Σκιαθίτης μοιάζει νὰ συναντᾷ τὸν Ράινερ Μαρία Ρίλκε στοὺς ἀκόλουθους στίχους ἀπὸ *Τὸ βιβλίον τῆς φτώχειας καὶ τοῦ θανάτου* τοῦ γερμανόφωνου ποιητῆ:

*Δῶσε, Θεέ μου, στὸν καθέναν τὸ δικό του θάνατο,
 Δῶσε στὸν καθέναν τὸ θάνατο ποὺ γεννήθηκε
 ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ ζωὴ
 ὅπου ἔμαθε τὴν ἀγάπη καὶ τὴ δυστυχία.
 Γιατὶ ἐμεῖς δὲν εἴμαστε παρὰ ἡ φλούδα, τὸ φύλλο,
 μὰ ὁ καρπὸς ποὺ εἶναι στὸ κέντρο τοῦ ὄλλου
 εἶναι ὁ μεγάλος θάνατος ποὺ φέρει καθέναν μέσα του³.*

Ἐντέλει, ἂν κάπου πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἡ πεμπτούσια τῆς παπα-

¹ Ὁ.π., σ. 290-293.

² Ὁ.π., σ. 250 κ.ε.

³ Ρ.-Μ. Ρίλκε, *Τὸ βιβλίον τῆς φτώχειας καὶ τοῦ θανάτου*, σὲ διασκευή τοῦ Ἄρθουρ Ἀντάμωφ, μτφρ. Β. Παπαγεωργίου, Ἐπίμετρο Σ. Γουελᾶς, Ἀθῆναι 2008, σ. 30.

διαμαντικής όντολογίας είναι στη «μικροαγιότητα»¹ τών ήρώων του. Μιά αγιότητα, που δέν αξιώνεται τήν έορτολογική ή ύμνολογική τεκμηρίωση αλλά ίσως για τόν λόγο αυτό νά διατηρεί άκόμη πιό ζωντανή ή πλησιέστερη στόν άναγνώστη τήν παραπομπή στο πνευματικά καιριο: στη σιωπηλή βίωση τοῦ πόνου, στην άλλοτε άθέατη και άλλοτε έξευτελιστικά κραυγαλέα αλλά πάντοτε “έν ύπακοή” άρση τοῦ σταυροῦ, στην έσχατη ταπείνωση που θεμελιώνει τήν προσδοκία τής (συν)ανάστασης. Στη μελέτη του, ό Σ. Π. επικαλεΐται δύο φορές τή γνωστή πατερική φράση «[ή τιμή τής εικόνας] επί τό πρωτότυπον διαβαίνει»², τήν όποία διατύπωσε για πρώτη φορά ό Μέγας Βασίλειος³ και άργότερα χρησιμοποίησαν οι εικονόφιλοι, ύπομνηματίζοντας θεολογικά τήν όρθοδοξία (και όρθοπραξία) τών άπόψεων (και τών έμπειριών) τους⁴: ‘Η προσκύνηση δέν άπευθύνεται ούτε στο ξύλο, ούτε στα χρώματα, ούτε καν στο εικονιζόμενο πρόσωπο τοῦ άγίου ή τής άγίας, αλλά άποκλειστικά και μόνο στόν Χριστό, τό θεανθρώπινο άρχέτυπο («πρωτότυπον») τοῦ ανθρώπου. ‘Η ίδια άρχή ισχύει και για τό «είκόνισμα» τοῦ παπαδιαμαντικού έργου, ή παραπεμπτική ικανότητα τοῦ όποίου άποτελεί τόν ύψηλότερο άναβαθμό στην κλίμακα τών διαλογικών ή άλλων έρμηνευτικών προσεγγίσεων του άν όχι τό θεωρητικά μέν πιστοποιούμενο πλήν πνευματικά έμπράγματο νόημά του. Καί, όπως μάς βεβαιώνει ένας από τους έμβόλιμους συνομιλητές μας, «τό νόημα είναι πάντα πιό πλούσιο από τήν έρμηνεία του»⁵.

Θεσσαλονίκη, ‘Ιούλιος 2009

¹ Στ. Παπαθανασίου, ‘Ο Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης, σ. 319.

² ‘Ο μελετητής και στις δύο φορές επικαλεΐται τό παράθεμα, για νά δείξει τήν άναγωγική λειτουργία τών κτισμάτων στόν κτίστη. Βλ. ό.π., σ. 67 και 329.

³ Μ. Βασίλειος, *Περί ‘Αγίου Πνεύματος*: PG 32, 149.

⁴ ‘Ορος τής Ζ’ έν Νικαία Οικουμενικής Συνόδου, στο *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, έπιμ. G. Alberigo - G. L. Dossetti, P. - P. Ioannou - Cl. Leonardi - P. Prodi, edizione bilingue, Ed. Dehoniane, Bologna 1996, σ. 136. Πρβλ. Εϋθύμιος Ζιγαβηνός, *Πανοπλία δογματική*: PG 130, 1135C.

⁵ H. - U. von Balthasar, *Il chicco di grano*, σ. 29.

Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄνεμόσκαλα μεταξωτή

*Ρίζε τῆ μεταξόσκαλα
νά ῥθω στὴν ἀγκαλιά σου*

(Ι. Πολέμης «Σερενάτα»)

Τοῦ καταπέμφθηκε ἡ χάρη νὰ μᾶς γητεύει ὅταν τερετίζει τὰ θαυμαστά τῆς Κτίσης, τοῦ δόθηκε ἡ δύναμη νὰ συγγέει ἀσυγχύτως, ὅποτε τοῦ ἀρέσει, τὴν περιγραφή καὶ τὴν ἀφήγηση, τοῦ χαρίστηκε μιὰ ποιητικὴ πρόζα δίχως ἐκζήτηση καὶ διάχυση, ὡστόσο δὲν τοῦ παραχωρήθηκε τὸ δικαίωμα νὰ καταργήσει αὐθαίρετα τὰ εἶδη καὶ νὰ περιφρονήσει τὴν ιδιαίτερη φύση τους. Γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ «Τὸ Καμίνι» του ὁ λόγος.

«Καμίν' (τό). “Περιοχὴ τῆς Πούντας, γράφει ὁ Τσαμασφύρος. Τὸ ὄνομα ὀφείλεται εἰς τὸ ἐκεῖ χαμηλὰ παρὰ τὴν θάλασσαν ὑπάρχον σπήλαιον, τὸ ὁποῖον, διάτρητον εἰς τὴν κορυφήν, δίδει τὴν εἰκόνα ἀσβεστοκαμίνου εἰς τὸν ἐντὸς αὐτοῦ ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰσερχόμενον”»¹.

Αὐτὴ εἶναι ἡ λιτὴ περιγραφή τοῦ Καμινιοῦ ἀπὸ τὸν Δ. Τσαμασφύρο, φυσιοδίφη, γεωγράφο καὶ ἐπαρκέστατο ἀναγνώστη τοῦ συμπατριώτη του Παπαδιαμάντη. Ἐκεῖνος τὸ ὀνομάζει θεόκτιστον, μὲ πλάγια στοιχεῖα, καί, παρεκβαίνοντας πρὸς τὸν Πλάτωνα, προσθέτει: «πρότυπον ὄλων τῶν καμινίων, πρόπλασμα καὶ ὑπόδειγμα αὐτῶν». Φυσικὸ ἦταν ἓνα τέτοιο καμίνι, χάρμα καὶ σέμνωμα τῶν ἐργατῶν τῆς θαλάσσης, νὰ γίνεῖ ὁ προθάλαμος νυφικῆς παστάδος. Ἀκόμη φυσικότερο, νὰ τοῦ ἀφιερῶσει ὁ Παπαδιαμάντης τὶς δυόμισι πρῶτες ἀπὸ τὶς πέντε, μεγάλου σχήματος, σελίδες τοῦ ὁμώνυμου διηγήματός του.

Ὁ Ἐλύτης, ἀναπόφευκτα, τὶς ἀνθολογεῖ στὴ *Μαγεία τοῦ Παπαδιαμάντη* — κανένας παπαδιαμαντικὸς ἀνθολόγος δὲ θὰ τὶς ξεχνοῦσε. Ἀκόμη καὶ ὁ νεοελληνιστὴς ποῦ ἔκρινε «Τὸ Καμίνι» ὡς «ἄνισο καὶ πε-

¹ Γεωργίου Α. Ρήγα, *Σκιάθου λαϊκὸς πολιτισμὸς*, τεῦχος Γ', Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1968. Τὸ παράθεμα ἀπὸ τὴ σ. 245.

ρίεργο» διήγημα, όμολογεί ότι τó πρώτο του μέρος, όπου ή περιγραφή του θαλασσινοῦ έπιστεφοῦς άντρου, είναι «ίσχυρό, πυκνό και έντονο»¹. Όστόσο, μόνο άν ήμουν καμιά τριανταριά χρόνια νεώτερος και υποχρεωμένος από τó νόμο νά διδάξω στους μαθητές μου τó διήγημα, μόνο τότε θ' αποτολμοῦσα νά υπογραμμίσω κάποια σημεία από τήν όμορφιά αὐτῶν τῶν σελίδων. Τώρα όμως μοῦ εἶναι αδύνατο νά υπερπαπαδιαμαντίσω. «Πρέπει νά εἶσαι άνόητος γιά νά γυρεύεις νά έξηγήσεις αναλυτικά τή μαγεία τῆς ποίησης» προειδοποιεί ό Ζήσιμος Λορεντζάτος².

Άν όμως ή ποίηση τοῦ πρώτου μέρους τοῦ «Καμινιοῦ», άνενδεής ανάλυσεων, «είναι σπαθί» όσο και τó πρόσωπο, τί γίνεται με τις υπόλοιπες σελίδες, όπου ό Παπαδιαμάντης άφηγεῖται δίχως φανερή ένταση τήν αγάπη ενός νεαροῦ ναύτη γιά μιá βοσκοπούλα; Τις παίρνει τó ποτάμι;

Σύμφωνα με τόν κ. Γκύ Σωνιέ «ή έξβαση τῆς περιπέτειας άπάδει (...) πρὸς τó σοβαρό, τραγικό ὕφος τοῦ συνόλου τοῦ πρώτου μέρους τοῦ διηγήματος». Άρα, άν δέν παρερμηνεύω τρομερά οὔτε τόν δικό μας ποιητή οὔτε τόν ξένο νεοελληνιστή, «Τό Καμίνι» ανήκει σ' εκείνα τά παπαδιαμαντικά διηγήματα πού «άρχίζουν με μιá φόρα, και τελειώνουν σ' ένα πούφ»³. Τό «άπάδει» και τó «πούφ» σημαίνουν ότι ό Παπαδιαμάντης —και μάλιστα πολύ συχνά— ξεχνάει τή μαστοριά του, χάνει τόν μπόσουλα. Άν μάλιστα άληθεύει ή γνώμη τοῦ κ. Σωνιέ ότι στήν προτελευταία συντακτική περίοδο τοῦ διηγήματος ἔχουμε τόν «θρίαμβο τοῦ κίτς», τότε δέν πρέπει νά μιλοῦμε απλῶς γιά χάσιμο τῆς ρότας —λιγότερο μεταφορικά: τῆς άφηγηματικῆς δεξιότητος— αλλά γιά άθεράπευτο στραπάτσο. Όπότε πολύ δίκαια παραπέμπεται «Τό Καμίνι» από τόν κ. Σωνιέ στο *Inferno* τοῦ βιβλίου του, ἤγουν στο κεφάλαιο «Από τήν παραλλαγή στήν κακογραφία».

Άς δοῦμε άν τοῦ αξίζει τέτοιος κολασμός.

Η καταληκτική φράση τοῦ «Καμινιοῦ» εἶναι: «Ό γάμος έτελέσθη

¹ Guy (Michel) Saunier, *Έωσφόρος και άβυσσος. Ό προσωπικός μύθος τοῦ Παπαδιαμάντη*, Έκδόσεις Άγρα, Άθήνα 2001. «Τό Καμίνι» κρίνεται στις σσ. 391-392.

² Βλ. τó «Προβόδισμά» του στο βιβλίο *Τραγούδια τοῦ Κάτω Κόσμου. Μοιρολόγια τῆς Μεσσηνιακῆς Μάνης*, Συλλογή τοῦ Άκαδημαϊκοῦ Σωκράτη Κουγέα κατά τά έτη 1901-1904, φιλολογική έπιμέλεια Σωκράτης Β. Κουγέας, Τό Ροδακίό, Άθήνα 2000. Τό παράθεμα στις σσ. 10-11.

³ Κ. Παλαμᾶς, «Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης», περ. *Η Τέχνη*, Άπρ. 1899 [= Άπαντα, τόμ. Ι', σσ. 310-319, με τίτλο, «Η Μοῦσα τοῦ Παπαδιαμάντη - Όταν έξζούσε». Τό παράθεμα σ. 315].

τὴν ἰδίαν ἐσπέραν εἰς τὸ χωρίον». Εὐκόλα καταλαβαίνει κανεὶς γιατί ὁ Παλαμᾶς, ὁ ξένος νεοελληνιστῆς καὶ ἀρκετοί, ἴσως, ἀναγνώστες ἀπογοητεύονται μὲ μιὰ τόσο ψυχρὴ ἀπόληξη. Πῶς μπορεῖ ὁ Παπαδιαμάντης νὰ ἐπισφραγίζει μὲ ληξιαρχικὴ ξηρότητα ἓνα διήγημα, ὅπου προηγοῦνται δύομισι, τουλάχιστον, σελίδες ἀφατῆς δροσιᾶς;

«Ἄλλὰ τὸ *Καμίνι* αὐτό, περὶ οὗ ὁ λόγος τώρα, ἦτο ἄσπιλον, ἕκτακτον καὶ μοναδικόν... Ἦτο θαλάσσιον καμίνι.

»Ἐκεῖ, ἅμα κάμψης τὸν κάβον τῆς Μπούτας, τῆς ἄκρας τοῦ λιμένος, ὀλίγον πρὸς ἀνατολάς, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πελάγους, πλησίον εἰς τὴν Ἄρκον καὶ τὴν Τρυπ'τήν, τὰς δύο ἀδελφὰς νησιῶδας, ὅπου ἡ μία κρύπτεται ὀπισθεν τῆς ἄλλης, ὅπως κόρη ἐντροπαλῆ, φοβουμένη ν' ἀντικρύσῃ τῶν ξένων τὰ βλέμματα, προσπαθεῖ νὰ κρυφθῇ, ὀπισθεν τῶν ὤμων τῆς μητρὸς της, καὶ ἀντικρὺ εἰς τὸ Ἄσπρονῆσον, ὅπου οἱ γλάροι κρῶζουσι τὸν πλέον πένθιμον κρωγμὸν των ὅπου ἀντηχεῖ βαθιὰ εἰς τὰ θαλάσσια ἄντρα, εἰς τὰς φωλεὰς ὅπου κρύπτονται τ' ἀγριοπερίστερα μὲ ἀπότομον πτερυγισμόν, ἐκεῖ, ὅπου χορεύει συνωθούμενον ἀπὸ τρεῖς αἰγιαλοὺς μὲ φλοῖσβον καὶ πλαταγισμόν τὸ κύμα· ἐκεῖ σχηματίζεται μέγα ἐπιστεφὲς ἄντρον, μὲ πλατὺ χάσμα κυκλοτερές ὑψηλά, κομῶν ἀπὸ πλουσιὰν λοφιὰν κομάρων καὶ σχοίνων· κάτω τὸ στόμιον ὑψηλόν, θολωτόν, ἀνοίγεται εἰς τὸ πέλαγος, ὁπόθεν εἰσρέει ἀκράτητον τὸ κύμα εἰς βάθος πλέον ἢ ἀναστήματος ἀνδρός· μέσα εἰς τὸ ἄντρον τὸ εὐρὺ εἰσπηδᾷ τὸ διαυγές, ἄλμυρόν νᾶμα, πλήττει τὴν μίαν πλευράν, πλήττει τὴν ἄλλην, χορεύει, σκιρτᾷ, καὶ φαίνεται ὡς νὰ ψάλλῃ μὲ ἰάμβους καὶ ἀναπαιστους, εἰς Δώριον ἦχον:

*Ἡ κάμιнос, Σωτήρ, ἐδροσίζετο,
οἱ παῖδες δὲ χορεύοντες ἔψαλλον·
Ὁ τῶν πατέρων Θεὸς εὐλογητὸς εἶ»¹.*

Ἄνευρωδῆς τόπος ἐρώτων, γλαφυρότερος ἀπὸ τὰ ὀμηρικὰ σπέη, ἰσόγειρη καὶ ἡ γλῶσσα —καὶ ἰσόμηρη—, ἀλλὰ τί θλίψη νὰ κατρακυλᾷ ὄλα στὴ στάχτη; «Ὁ γάμος ἐτελέσθη τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἰς τὸ χωρίον». Σπολλάτη!

Σπολλάτη; Ὅμως ἐκεῖνος εἶχε ἀψηφῆσει νωρίτερα καὶ τὶς ποντιάδες αὔρες καὶ τὸν θερμὸν χρῶτα τῆς νεαρᾶς γυναικὸς καὶ τὴ συνωμοσία ὅλη τοῦ νυκτερινοῦ διάπλου καὶ εἶχε τελειώσει τὴ «Νοσταλγὸ» ἔτσι: «κρίμας

¹ Παραθέτω τὸ κείμενο σύμφωνα μὲ τὸ Ἄπάνθισμα διηγημάτων Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Δόμος, Ἀθήνα 2001.

πού είμαι μεγαλύτερη στα χρόνια από σένα· αν πέθαινε ο μπάρμπα-Μοναγάκης θά σ' έπαιρνα». Ένα τραχύ τέλος, πού όμως δεν βρήκε άπροειδοποίητο τó στοχαστικό αναγνώστη, άφου δέκα σελίδες πιό μπροστά ó Παπαδιαμάντης είχε ξεκαθαρίσει τις άφηγηματικές του προθέσεις:

«Ω! πόσην φλόγα είχε μέσα του! Και πώς ήσθάνετο όλα του τραγικού ήρωος τά ένστικτα βρυχώμενα και λυσσώντα εις τά ένδόμυχα του τήν στιγμήν αυτήν! (Και πώς ήδύνατο νά μεταβάλλη τó παρόν ειδύλλιον εις δράμα, αν μόνον τó επέτρεπεν ή φιλολογική του συγγραφέως συνειδησις! Φαντασθήτε τήν σκαμπαβίαν κυνηγοῦσαν τούς δύο φυγάδας επί τής έλαφρᾶς βαρκούλας, τόν Μαθιόν διαφεύγοντα διά θαύματος κωπηλασίας τήν καταδιώξιν, τήν τελευταίαν στιγμήν ανακαλύπτοντα ότι ή Νοσταλγός είχεν έραστήν εκεί πέραν και σχίζοντα τó στῆθος της μέ τó έγχειρίδιον, ή βυθίζοντα τήν βάρκαν και πνίγοντα τήν γυναῖκα, πνιγόμενον και αυτόν εις τά κύματα! Τέλος τήν σκαμπαβίαν έρευνῶσαν νά εύρη τά δύο σώματα εις τά βάθη τής θαλάσσης, υπό τής σελήνης τó φώς! Όποῖον θαῦμα ρωμαντικότητος, όπόσα δάκρυα ευαισθησίας!...)»¹.

Σ' αυτόν άκριβῶς τόν κανόνα, πού έξορκίζει και έξορίζει τή ρομαντική γραφή, ύπακούει και «Τό Καμίνι»: τελειώνεται, δηλαδή γίνεται τέλειο, μέ τόν ίδιο τρόπο πού τελειώθηκε και τó πραγματικό γεγονός, ή αγάπη ενός ναύτη και μιᾶς βοσκοπούλας στή Σκιαθό του προπερασμένου αἰώνα. Ό παπαδιαμαντικός ρεαλισμός — θεολογικός ουσιαστικά, όπως ώραῖα έχει δείξει μέ τή διατριβή του ó Άγγελος Μαντᾶς— δεν επιτρέπει τήν άνατροπή τής πραγματικότητας. Δεν ήταν στή φύση του Παπαδιαμάντη νά καταποντίσει τήν Τσούλα ούτε νά εκδραματίσει² τήν κάθοδό της στο Καμίνι ή τó γάμο της. Δεν ήταν στο χέρι του. Έκλεισε

¹ Άπάνθισμα, σσ. 250-251.

² Παρόμοιο μέ τó τέλος του «Καμινιού» — «Ό γάμος έτελέσθη τήν ιδίαν έσπέραν εις τó χωρίον» — είναι και τó τέλος του διηγήματος «Τό “νάμι” της»: «Βέβαια: επήρε δρόμο, βλέπετε... βγήκε τó νάμι της». Άγχο και άδοξο τó βρίσκει ó άνώνυμος συντάκτης του περιοδικού Μπουκέτο, όπου τó διήγημα αναδημοσιεύεται τó 1928, και τó κενό τής σελίδας του δίνει τή σπουδαία ευκαιρία νά αναπληρώσει έτσι τά άσθενή και έλλείποντα:

«Βγήκε τó νομά της!

»Και είχε δίκαιον ή άφελής εκείνη γειτόνισσα νά όμιλή κατ' αυτόν τόν τρόπον. Ήτο πολύ έλαφρά ή νέα. Πολλούς ήλλαξε φίλους. Έγεύθη τόν έρωτα επί έτη, μέχρις ότου μίαν ήμέραν εις τών παρητημένων φίλων της, τήν εφόνευσεν εκδικούμενος τήν σκληρότητά της. Πτωχή, άπερίσκεπτος κορασίς! Τήν είδον — ένθυμούμαι — νά τήν μεταφέρουν αίμοστάζουσαν εις τó πτωχικόν της. Τά ώραῖα της σγουρά μαλλιά, τά ρό-

τὸ διήγημα ὅπως ὑπαγόρευαν τὰ πράγματα καὶ ὁ λόγος τῶν πραγμάτων: ἀδραμάτιστα. Οἱ δύομισι τελευταῖες ἀράδες εἶναι ὁ θρίαμβος τοῦ Παπαδιαμάντη κατὰ τοῦ φαντασιώδους.

Ὁ συγγραφέας τοῦ *Ἐωσφόρου καὶ τῆς ἀβύσσου* ἀναγνωρίζει σπουδαῖες ἀρετὲς στὸ πρῶτο μέρος τοῦ διηγήματος, ἀλλὰ βρίσκει πῶς τὸ δεύτερο εἶναι «πολὺ πιὸ χαλαρό». Ὁ ἀναγνώστης ὕστερ' ἀπὸ τὴ διάκριση αὐτὴ εὐλόγα περιμένει ἀπὸ τὸν κριτικὸ νὰ παραθέσει μερικὰ ἀπὸ τὰ τεκμήρια τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μισοῦ καὶ τῆς ὑστέρησης τοῦ ἄλλου μισοῦ «Καμινιοῦ», ἂν ἀφαιρέσει ὅμως κανεὶς τὴν ἀνεπιεικέστατη καταδίκη δύο φράσεων τοῦ διηγήματος, ἡ ἀνισότητά ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη του μένει ἀτεκμηρίωτη.

Ὁ κ. Σωνιὲ θὰ ἀντέτεινε πιθανότατα ὅτι εἶναι περιττὴ ἡ τεκμηρίωση, ἀφοῦ ἡ διαφορὰ μεταξὺ πρῶτου καὶ δεύτερου εἶναι ὁρατὴ. Συμφωνῶ ὅτι γιὰ τὴν ποίηση τοῦ πρῶτου μέρους δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη μαρτυρικῶν καταθέσεων. Ἄν ὁ κ. Σωνιὲ πρόσθετε ὅτι ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ μουσικὴ αὐτοῦ τοῦ μέρους, πού ξαφνικὰ ἐκλείπουν στὸ δεύτερο, δημιουργοῦν τὴ χαώδη διαφορὰ, θὰ παραδεχόμενον τὴν ὑπαρξὴ κάποιας διαφορᾶς, ἔστω καὶ ἂν δὲν διαπιστώνω ἐκλείψη ἀλλὰ μόνο ἀλλαγὴ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς μουσικῆς. Τὸ ἐρώτημα εἶναι ποῦ ἐγκριταὶ ἡ διαφορὰ τῶν δύο τμημάτων τοῦ «Καμινιοῦ».

Ἡ ἀπάντηση ἐρχεται ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ ἴδιου τοῦ κ. Σωνιέ: τὸ

δινα κάλλη της, θὰ τὰ κατέτρωγε ἡ μαύρη καὶ κρύα γῆ!... Ἀπῆρχετο καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν, θῦμα τοῦ ἔρωτος, χορηγοῦ γλυκειᾶς ζωῆς καὶ πικροῦ θανάτου».

Εἰς πείσμα ὄλων ὅσα γράφει, παρενθετικά ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερη ἐμφαση, ὁ Παπαδιαμάντης στὴ «Νοσταλγὸ» καὶ στὸν «Ἐρωτα-ἦρσα», αὐτὴ ἡ ἀθελγῆς τσόντα τοῦ Μπουκέτου ξεγέλασε ἀρκετούς. Θεωρήθηκε μεταγενέστερη προσθήκη τοῦ Παπαδιαμάντη πού δὲν ἄφηγε «Τὸ “νάμι” τῆς» νὰ κρέμεται ἀπὸ μιὰ ψυχρὴ ἀράδα. Αὐτὸς ὁ ὑποβολιμαῖος θάνατος παρέσυρε τὸν Μανώλη Χαλβατζάκη σὲ θανάσιμη, γραμματολογικὰ καὶ αἰσθητικὰ, ἀποτίμηση: «Τὸ τέλος τῆς ἐπίδοξης αὐτῆς Νανᾶς, κάθε ἄλλο παρὰ “μελοδραματικὸ καὶ βιασμένο”, εἶναι δραματικὸ καὶ δίνει στὸ ἔργο τὴν ἀνάταση πού χρειάζεται. (...) Χωρὶς τὴν τελευταίαν αὐτὴ παράγραφο, πού ἀρχικὰ εἶχε παραλειφτεῖ ἀπὸ τὸν ἐκδότη τῶν “Ἀπάντων”, τὸ διήγημα ἄφηγε τὸν ἀναγνώστη ἀνικανοποίητο. Μὲ τὴ διόρθωση πού ἐγίνε στὸ ἀπόσωμα τοῦ ΣΤ' τόμου, τὸ ζωντανὸ αὐτὸ ἐργάκι τοῦ Παπαδιαμάντη παίρνει τὴ θέση του ἀνάμεσα στὰ καλῦτερα τῆς ἀθηναϊκῆς σειρᾶς» (βλ. σσ. 97-98 τοῦ βιβλίου του *Ὁ Παπαδιαμάντης μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του*, Ἀλεξάνδρεια 1960). Γιὰ τὴ νόθευση αὐτῆς τῆς ἀντιπαπαδιαμαντικῆς προσθήκης βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ἡ κάλτσα τῆς Νῶενας καὶ τὸ τσουράπι τοῦ Μπουκέτου», *Νέα Ἑστία*, τχ. 1730, Ἰανουάριος 2001, καὶ «Νοθείας ἐπακολουθῆματα», *Μιcroφιλολογικά* (Λευκωσίας), τχ. 13, Ἄνοιξη 2003.

πρώτο μέρος του διηγήματος «είναι κυρίως περιγραφικό», ενώ το δεύτερο «άφηγηματικό» (ή άραιογράφηση δική μου). Αποτελεί κοινό τόπο ή διαπίστωση ότι η περιγραφή είναι δεκτικήποίηση άκραιφνέστερης, παρατεταμένης και έντεταμένης, ή αφήγηση όμως, μολονότι όχι έντελώς ανεπίδεκτη, άδυνατεί, άκόμη και όταν ο άφηγητής είναι ο Παπαδιαμάντης, ν' άφομοιώσει τόση και τέτοια ποίηση. Παραθερώντας το «φυσικό» τής μιās και τής άλλης, οδηγούμαστε άφευκτα σε άδικίες. Στην περίπτωση του «Καμινιού», που δέν πρέπει να λησμονούμε πως είναι διήγημα, άδικοΰμε κατάφωρα τις δύομισι τελευταίες σελίδες, είδος διαφορετικό από τις προηγούμενες, όταν τις κρίνουμε με μέτρο την ποίηση, δηλαδή μέτρο άλλότριο προς το «φυσικό» τους.

Το μέγεθος τής άδικίας γίνεται αισθητότερο, αν θυμηθούμε την άρχή τής «Γλυκοφιλούσας» —πολύ συγγενική με την άρχή του «Καμινιού»— όπου διαλάμπει η όμηρικότατη περιγραφή τής θύελλας. Ύστερα από ένα τέτοιο προοίμιο, δέν είναι πολύ περίεργο αν κάποιος άναγνώστης, κομμάτι άγύμναστος, αισθανθεί ένα «κενό άέρος», όταν φτάσει στην αφήγηση και στα διαλογικά μέρη. Ο Παπαδιαμάντης όμως είναι διηγηματογράφος, άρα όφείλει να έξιστορήσει περιστάσεις του βίου των ανθρώπων. Άναγκαστικά, λοιπόν, θά χρησιμοποιήσει και τα άλλα έργαλεία τής δουλειās του, την αφήγηση και το διάλογο, που άπαιτούν τη γλώσσα τής πρόζας. Όταν, συνεπώς, ανταπαιτούμε να έξιστορηθεί το βράχωμα των γιδιών του Μπόζα και να καταγραφούν οι κουβέντες του Μπόζα, του Περηφανάκια και του Άγκούτσα —είμαστε άκόμα στη «Γλυκοφιλούσα»— με τη γλώσσα του προοιμίου, όφλισκάνομεν σύγχυσιν και άδιακρίσιαν.

Τα ίδια ισχύουν και για «Το Καμίνι»: οι παραινέσεις του γιδοβοσκου Μαντράκια και τής γριās Ντούκαινας δέν εκφέρονται με τους φθόγγους τής βραδινής και θαλασσινης μουσικής του πρώτου μέρους, αλλά με τους τραχείς ήχους του αίπολικου βόρειου ιδιώματος. Όποιος δυσφορεί για την τραχύτητά τους άμφισβητεί τη φύση των πραγμάτων.

Κινδυνεύω να υπερβώ τα όρια του άνιαροΰ με τόσους κοινούς τόπους, έντούτοις είναι άνάγκη να μείνουμε στην επίκριση ότι το δεύτερο μέρος είναι «πολύ πιο χαλαρό». Αρχίζω από το σημείο σύνδεσης, τον άρμό των δύο τμημάτων. Το πρώτο τελειώνει έτσι:

«Όύτω καλείται το *Καμίνι*: άξιοσημείωτον, άξιοθέατον πρᾶγμα, θεόκτιστον. Είναι το πρότυπον όλων των καμινίων, το πρόπλασμα και ύπόδειγμα αυτών. Είναι προωρισμένον να μη άνάπτη, να μη

καίη, νά μὴ ἐρεύγεται φλόγας· ἀλλὰ νά δροσίζη καρδίας, καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ μέτωπα ἀνδρῶν. Χάρμα τῶν ἀλιέων, σέμνωμα τῶν λεμβούχων, τῶν πορθμέων καὶ τῶν ἀκταιωρῶν».

Ἀκολουθοῦν ἀστερίσκοι καὶ ὕστερα ὁ Παπαδιαμάντης πιάνει τὴν ἱστορία του: «Ἡ Τσοῦλα, κόρη τοῦ Μανδράκια, τοῦ βοσκοῦ, ἐφύλαγε τὰ ὀλίγα πρόβατα τοῦ πατρός της ἐπάνω εἰς τὴν ράχην τῆς Μπούτας (...)

Εἶχα πιθανολογήσει προηγουμένως ἕνα μικρὸ τράνταγμα τοῦ κάπως ἀπροπόνητου ἀναγνώστη στὸ σημεῖο αὐτό. Τώρα ποῦ ξαναδιαβάζω ὅλη τὴ δεκαεφτάστιχη πρώτη παράγραφο τοῦ δευτέρου μέρους, βεβαιώνομαι ὅτι ἀδίκησα καὶ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν ἀναγνώστη. Μολονότι ἡ πρώτη κιόλας πρόταση περιέχει δυὸ ἀνθρωπινύμια κι ἕνα τοπωνύμιο ἐλάχιστα ποιητικά, ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν περιγραφή στὴν ἀφήγηση δὲ γεννάει τὸ δυσάρεστο αἶσθημα ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀπότομη ἀλλαγὴ τοῦ ρυθμοῦ. Τὸ μέλος ἔχει μεταβληθεῖ, ὁ ρυθμὸς ὅμως κρατιέται. Μόνο στὶς τέσσερις τελευταῖες ἀράδες τῆς παραγράφου παίρνει ν' ἀλλάξει. Καθαρὴ ἀφήγηση αὐτές, εἰσάγουν δίχως κραδασμοὺς τὸν ἀναγνώστη στὶς νοθεσίες τοῦ πατέρα καὶ τῆς θείας, ποῦ ἐκτείνονται σὲ δεκατρεῖς στίχους.

Γιὰ τὸν ἔντονα ἰδιωματικὸ λόγο τοῦ Μανδράκια, ὅπου δὲ φαίνεται νὰ προσκόπτεται οὔτε αὐτὸς ὁ κ. Σωνιέ, περιπτεύει κάθε σχόλιο: ὁ βοσκὸς μιλάει τὴ γλῶσσα του. Ἀλλὰ καὶ ὁ Παπαδιαμάντης ξαναβρίσκει τὴ δική του γλῶσσα στὶς ὑπόλοιπες ἰσάριθμες ἀράδες αὐτῆς τῆς ἐνότητας, τῆς ὁποίας παραθέτω τὸ τέλος:

«Ὁ ἴδιος τῆς εἶχε προσφέρει ὠραίαν μεγάλην κογχύλην, χρυσίζουσαν, ἀποπνέουσαν τὸ ἄρωμα τῆς θαλάσσης. Ἄλλοτε τὸν εἶχεν ἀκούσει, πότε κατὰ τὴν γλυκεῖαν ὥραν τοῦ πρώτου ὕπνου, πότε εἰς τὴν μυστηριώδη χαραυγὴν τῆς ἀνατολῆς τοῦ αὐγερινοῦ, ἐνῶ κατηυλίζετο εἰς τὸ στόμιον τοῦ σπηλαίου μὲ τὰ πρόβατά της, μὲ σοβαρὰν μελωδικὴν φωνὴν νὰ τραγουδῇ:»

Ἐχει ἐπιστρέψει ἡ παπαδιαμαντικὴ μουσικὴ καὶ δὲ γινόταν παρὰ νὰ τελειώσει μὲ νυχτερινὸ μινύρισμα:

Εὐύπνα, γλυκεῖά μ' ἀγάπη, κ' ἡ νύχτα εἶναι βαθειά·
κ' ἡ βάρκα μᾶς προσμένει στὴν ἀκροθαλασσιά.

Σ' αὐτὴ τὴ μιάνιση σελίδα τίποτε μπόσικο.

«Όλες οι αιτιάσεις του Γάλλου νεοελληνιστή εκπηγάζουν από την τελευταία σελίδα του διηγήματος. Μεταφέρω την παράγραφο, όπου θεμελιώνει την καταδίκη του «Καμινιού»:

«Δύσκολα μπορεί μιὰ σκηνή, όπου τὸ ἀρχέτυπο τῆς πτώσης στὴν ἄβυσσο περιγράφεται τόσο συγκεκριμένα, νὰ ἔχει αἴσιο τέλος. Καὶ ὄντως ἡ ἔκβαση τῆς περιπέτειας ἀπάδει ὄχι μόνον πρὸς τὸ ἀρχέτυπο, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ σοβαρὸ, τραγικὸ ὕφος τοῦ συνόλου τοῦ πρώτου μέρους τοῦ διηγήματος. Ἡ λύση τῆς ξαφνικῆς ἐμφάνισης τοῦ σωτήρα, ὡς ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ, κάθε ἄλλο παρὰ πειστικὴ εἶναι. Ὁ συγγραφέας, πὺ ἀπέριπτε σι' ὄνομα τῆς φιλολογικῆς του εὐαισθησίας, τὴν ἐκδοχὴ τοῦ δράματος στὴν περίπτωσι τῆς “Νοσταλγοῦ”, καταφεύγει ἐδῶ στὶς πιὸ φτηνὲς συνταγὲς τοῦ λαϊκοῦ μυθιστορήματος: “Τὴν ἰδίαν στιγμὴν, ὦ θαῦμα!” (4.209.23), “Καὶ μετ' ὀλίγα λεπτά τῆς ὥρας, ἡ ὡραία βοσκοπούλα ἔπεσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ νεαροῦ ναύτου” (4.210.10-11), κτλ. Θρίαμβος τοῦ κίτς, μὲ λίγα λόγια. Ἀλλὰ ἡ ἀδυναμία αὐτὴ δὲν ὀφείλεται, πιστεύω, στὴν τύχη. Παρατήρησε κανεὶς ὅτι ἡ ὡραία —καὶ ὅπωςδὴποτε ἄθῶα— βοσκοπούλα λέγεται Τσούλα;»

Γιὰ νὰ μὴν πελαγοδρομοῦμε, συνοψίζω ὅσα τεκμηριώνουν, κατὰ τὸν κ. Σωνιέ, τὴν ἀποτυχία τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ δεύτερο μέρος τοῦ διηγήματος: α) ἡ σωτηρία τῆς βοσκοπούλας (ἀντὶ τοῦ ἀναμενόμενου πνιγμοῦ), β) ὁ ἐλάχιστος πειστικὸς ἀπὸ μηχανῆς θεός, γ) οἱ δυὸ ἀκαλαίσθητες φράσεις καὶ δ) τὸ ὄνομα Τσούλα.

Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὸ τέταρτο —ἔγινε ἄλλοῦ ἰδιαίτερος λόγος¹— ἔρχομαι στὸ τρίτο, ὅπου ἐγκαλεῖται ὁ Παπαδιαμάντης ὅτι ἔγραψε δυὸ φράσεις ὄχι κατὰ τὲς συνταγὲς Ἑλληνοσύρων μάγων ἀλλὰ τῆς λαϊκῆς μυθιστοριογραφίας. Ἡ πρώτη — τὴν ἐπαναλαμβάνω, δίχως τὸν ἀκρωτηριασμό πὺ τῆς ἐπέβαλε ὁ κ. Σωνιέ: «Τὴν ἰδίαν στιγμὴν, ὦ θαῦμα! Εἶς ναύτης μὲ τὴν βαρκούλα του εἰσέπλευσε μέσα εἰς τὸ Καμίνι» — προφανῶς ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη τοῦ ἐπικριτῆ τὶς στομφώδεις συμπτώσεις τῆς γαλλικῆς παραφιλολογίας καὶ θεωρεῖ πὺς ἡ εἴσοδος τοῦ ναύτη στὸ Καμίνι τὴν ὥρα πὺ τὸν σκέφτεται τὸ κορίτσι εἶναι ἐξίσου ἀφύσικη μὲ ὅσες συνέβαιναν στὸ Παρίσι, ὅταν τὸ ὠρολόγιον τοῦ Ἁγίου Σουλπικίου χτυποῦσε μεσάνυχτα.

¹ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Παρερμηνεῖες παπαδιαμαντικῶν ὀνομάτων», στὰ Πρακτικὰ Συμποσίου «Ὄνοματολογικὰ Εὐβοίας», Χαλκίδα 11-12 Ὀκτωβρίου 2003, περ. Ὄνόματα, τόμ. 17-18, 2005, σσ. 89-97.

Ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ ἐπίμεμπτη φράση τυχαίνει νὰ δηλώνει τὸ δεύτερο στοιχείο τῆς ἀποτυχίας τοῦ Παπαδιαμάντη, δηλαδή τὴν ἀδικαιολόγητη ἐμφάνιση τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ, δὲ βλάπτει λίγη σχολαστικὴ ἐξέταση τοῦ πράγματος. Τὸ πρῶτο, λοιπόν, πού παρατηρεῖ ὁ ἐπιφυλακτικὸς ἀναγνώστης τοῦ Ἑωσφόρου καὶ τῆς ἀβύσσου εἶναι ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης, προτοῦ κατακυλῆσει μὲ τὸ «Τὴν ἰδίαν στιγμὴν, ὦ θαῦμα!» στὰ ἔσχατα τῆς ἀκαλαισθησίας —κομψότερα: στὸ «θρίαμβο τοῦ κίτς»—, ἔχει προλάβει νὰ σημειώσει:

«Ἐστάθη, καὶ δὲν ἤθελε νὰ προφέρῃ τὸ ὄνομά του. Εἶτα πεισιμόνως καὶ ἀποφασιστικῶς τὸ ἐπρόφερε: "...ὁ Νίκος!"».

Nomen est omen. Ἡ ἀποφασιστικὴ ἐκφορά τοῦ ὀνόματος εἶναι χαριτωμένος τρόπος γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ ἀποκάλυψη τοῦ κρυμμένου ἔρωτα. Συνάμα εἶναι καὶ ἐπίκληση — καὶ πῶς μπορεί ὁ καλούμενος νὰ μὴν τὴν ἀκούσει; Καὶ γιατί τάχα οἱ νυμφαγωγοὶ ἄγγελοι νὰ μὴν ἔχουν τὴν ἐξουσία νὰ ἐπιτελέσουν ἓνα μικρὸ θαῦμα, νὰ ὀδηγήσουν δηλαδή τὴ βάρκα στὸ Καμίνι τὴν ὥρα ἀκριβῶς πού ἀκούγεται τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφίδου;

Ἐνδέχεται νὰ μὴ βρίσκει καθόλου πειστικὴ τὴ θαυματοποιῖα τῶν νυμφαγωγῶν ἀγγέλων ὁ κ. Σωμιέ, γιὰ τοῦτο ὑπενθυμίζω ὅτι ἔχουν τὴ συνδρομὴ τῆς σκιαθίτικης τοπογραφίας καὶ τῆς παπαδιαμαντικῆς προικονομίας: τὸ Καμίνι δὲ βρίσκεται στὴν ἄκρη τοῦ κόσμου ἢ, κἀν, τῆς Σκιάθου, ἀλλὰ κοντὰ στὴν ἄκρη τοῦ λιμανιοῦ. Ἄλλο τόσο κοντὰ —«ἐφαίνετο ὅτι τὴν εἶχεν ἰδεῖ ἀπὸ πρωτύτερα πλησιάσασαν εἰς τὸ χάσμα τοῦ Καμινιοῦ»— βρίσκεται φυσικὰ καὶ ὁ ναυτὴς πού ἀγαπάει τὴν Τσοῦλα.

Ἄλλὰ γιατί «φυσικὰ»; Διότι ἡ Σκιάθος ἐκείνου τοῦ καιροῦ εἶναι μικρὸς τόπος καὶ ὅλα μαθαίνονται γρήγορα. Ἄν πρόκειται γιὰ παντρολογήματα, γρηγορότερα τὰ μαθαίνει ὅποιος ἔχει τὸν καημό. Εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀφύσικο νὰ ἔφτασαν στ' αὐτιὰ τοῦ Νίκου οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν τύχη τοῦ κοριτσιοῦ; Καὶ ἓνας ἀποφασισμένος νὰ ματαιώσει τὸν ἐπικείμενο γάμο, τί ἄλλο θὰ ἔκανε παρὰ ν' ἀναζητήσει στὰ μέρη τῆς τὴν ἀγάπη του; Ποιῆς, ἐπιτέλους, εἶναι οἱ συνθήκες πού καθιστοῦν πειστικὸ ἓναν ἀπὸ μηχανῆς θεό; Πότε εἶναι καιρὸς γιὰ τὴν ἐπιφάνειά του;

Σχολαστικὰ ἐρωτήματα, ἀνάξια ἀκόμη καὶ ἀστυνομικοῦ ἀνακριτῆ τέταρτης κλάσης. Σχολαστικότερη ὅμως εἶναι ἡ ἐπικριση πού τὰ προκαλεῖ καὶ μεροληπτικὸς ὁ ἐπικριτὴς πού φαίνεται νὰ λησμονεῖ ἐπίτηδες ὅτι δὲν εἶναι μόνο ἡ ἐπιφυλλιογραφικὴ μυθιστοριογραφία πού προχωρεῖ μὲ συμπτώσεις ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλη πεζογραφία. Βρίθει ἀπὸ πολὺ ἐκπληκτικότερες συναντήσεις στὸ ἀπέραντο Παρίσι —τὸ ὑπόγειο καὶ τὸ ἐπίγειο— ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ, τὸ ἴδιο κι ὁ Ντοστογιέφσκι στὴν Πετροῦπολη.

Μόνο ὁ Παπαδιαμάντης, λοιπόν, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπικουρεῖ πότε πότε σπλαχνικούς ἀγγέλους στὴν ἐλάχιστη Σκιαθό;

Τὸ δεύτερο δεῖγμα, κατὰ τὸν κ. Σωνιέ, τῆς ἀνυπόφορης κακογραφίας στοῦ «Καμίνι» εἶναι ἡ προτελευταία φράση τοῦ διηγήματος: «Καί μετ' ὀλίγα λεπτά τῆς ὥρας, ἡ ὠραία βοσκοπούλα ἔπεσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ νεαροῦ ναύτου».

Ἄν τὴν ἀπομονώσουμε, θυμίζει πράγματι λαϊκὸ περιοδικό. Ὅταν τὴν ἐπαναφέρουμε ἐκεῖ ἀπ' ὅπου βίαια ἀποσπάστηκε, μεταμορφώνεται καὶ εἶναι πιά ἡ μόνη φυσικὴ ἀπόληξη τῆς διήγησης. Ὑπενθυμίζω ὅτι προηγουμένως ὁ Νίκος ἔχει ρίξει στὴν κόρη μιὰ μεταξωτὴ ἀνεμόσκαλα καὶ τὴν παροτρύνει:

«— Τσούλα, ἀγάπη μου! σὲ παντρεύουν; Τὰ ἔμαθα ὅλα!... Πάρε αὐτὴν τὴν σκάλα πού σου ἔρριξα... ξετύλιξέ την... κάρφωσέ την καλά, καὶ τὰ δυὸ τ' ἀράγια της στὴ ρίζα τοῦ χονδροῦ σχοίνου!... Καλουμάρισέ την κάτω, βάλε τὰ πόδια σου, καὶ κατέβα κάτω... μὴ φοβᾶσαι... εἰδεμὴ, θέλεις ν' ἀνεβῶ ἐγώ;

» Ἡ Τσούλα ἀπήντησε:

«— Κατεβαίνω, Νίκο!... δὲν φοβοῦμαι».

Ὅταν ἡ εὐτελισμένη ἀπὸ τὸν κ. Σωνιέ φράση ἀκολουθεῖ τὴν ἐκπληκτικὴ ἀπάντηση τῆς βοσκοπούλας, πού ἐπισφραγίζει τὴ νίκη τῆς ἀποκαλυμμένης ἀγάπης ἐπάνω στὸν τρόμο τῆς ἀβύσσου — «ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον» —, τότε χάνει κάθε αἰσθηματικὴ ἐλαφρότητα, ξαναπαίρνει ὅλο τὸ βᾶρος πού ὁ Παπαδιαμάντης τῆς δώρισε. Ποιὰ ἄλλη θὰ ὀδηγοῦσε ὁμαλότερα στοῦ τέλος τοῦ διηγήματος, δηλαδὴ στοῦ «Ὁ γάμος ἐτελέσθη τὴν ἰδίαν ἐσπέραν εἰς τὸ χωρίον»;

Ἐπρεπε νὰ εἶχε καταδικάσει ἐξίσου αὐστηρὰ καὶ τὴ φράση «κ' ἔπεσε, μπλούμ! εἰς τὸ κῦμα» — τουλάχιστον ἐξαιτίας τοῦ κορασιώδους «μπλούμ!» — ὁ κ. Σωνιέ, ἂν ἦταν ἀκριβοδίκαιος. Ἄλλὰ στοῦ «Μυρολόγι τῆς φώκιας» ἔχουμε πνιγμό, ἦτοι τὴν ἄκρως ἐπιθυμητὴ στὴ μυθολογία τοῦ ἀπ-αἴσια ἐκβαση — ἐκεῖ ὁ μῦθος τῆς ἀβύσσου δὲν ἀντιστρέφεται, γιὰ τοῦτο καὶ τὸ «ἔπεσε, μπλούμ! εἰς τὸ κῦμα» εἶναι καλὰ εἰπωμένο. Ἐπειδὴ ὅμως οὔτε τὸ «εἶχε πέσει ἀρτίως γυμνὴ εἰς τὸ κῦμα» κατακρίνεται, ἀγκαλιὰ καὶ ἡ Μοσχούλα γλυτώνει ἀπὸ τὰ σαγόνια τῆς ἀβύσσου, ἀρχίζω νὰ ὑποπτεύομαι ὅτι, ἂν ὁ Παπαδιαμάντης ἀποφάσιζε νὰ ρίξει ἡμίγυμνη τὴ βοσκοπούλα στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ ναύτη — ἢ, ἔστω, ἂν τὴν ἀνάγκαζε νὰ παραπατήσει καὶ νὰ πέσει στοῦ νερό, ἀπ' ὅπου θὰ τὴν ἀνέσυρεν ὁ Νίκος λιπόθυμον, μὲ τὰ ἐνδύματά της θαλασσοβρεγμένα κολ-

λητά εἰς τὴν ἐπιδερμίδα της, περισσότερον παρά γυμνήν— τότε ὁ κ. Σωνιὲ δὲ θὰ ἔβρισκε τόσο χαλαρὸ τὸ δεύτερο μέρος τοῦ «Καμινιού». Τὸ κακὸ εἶναι πῶς ὁ Παπαδιαμάντης δὲ συνήθιζε τὰ χατίρια.

Οἱ δύο φράσεις καὶ τὸ αἴσιο τέλος δὲ βγῆκαν ἀπὸ τὴς «φτηνές συνταγές τοῦ λαϊκοῦ μυθιστορήματος». Ἔχουν χρωματιστεῖ διακριτικὰ μετὸς ἀφηγηματικῶν τρόπων τοῦ παραμυθιοῦ. Ἀπολύτως διακριτικὰ εἶναι καὶ τὰ λιγιστὰ λόγια τῶν ἡρώων. Ἡ κόρη προφέρει ἕξι μόνο λέξεις. Ὅλες εἶναι ἀπροσδόκητα, σχεδόν, σοβαρὲς καὶ δηλώνουν οὐσιώδη πράγματα. Ὁ νεαρὸς ἄντρας, κάπως ὁμιλητικότερος, χρειάζεται ἕξι ἀράδες γιὰ νὰ ἐκφράσει, ἀνοιχτότερα αὐτός, τὴν ἀγάπη του καὶ νὰ ἐγκαρδιώσει τὸ κορίτσι γιὰ τὴν κάθοδο. Καμιὰ αἰσθηματολογία φτηνῆς φυλλάδας. Ὅσα λέει εἶναι ὁ ἀντίλογος στὴς παραινέσεις τοῦ πρακτικοῦ Μανδράκια — τὴν καλεῖ, ἀντὶ γιὰ τὰ μονοπάτια τῶν κατσικιῶν, νὰ πάρει τὸ δρόμο τῆς θάλασσας καὶ τῆς ἀγάπης.

Ἄντὶ νὰ ὑπογραμμίσει ὁ κ. Σωνιὲ τὴ διαφορετικὴ ὑφή τῶν αἰπολικῶν λόγων τοῦ πατέρα καὶ τῶν ναυτικῶν τοῦ ἀγαπημένου, δέσμιος τῆς βεβαιότητάς του ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης χάνει τὰ νερά του, ὅταν ἀντιστρέφει τοὺς μύθους ποὺ αὐτός, ὁ κ. Σωνιὲ, ἐφεῦρε γιὰ λογαριασμὸ ἐκείνου, ἀντὶ, λοιπόν, νὰ χαρεῖ τὴ ριψοκίνδυνη κάθοδο τῆς Τσούλας στὴ θάλασσα τῆς ζωῆς, γκρινιάζει ἀνάιτια γιὰ δυὸ ἀνεπίληπτες φράσεις καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐγείρει μίζερους ὑποψίες στὸν ἀναγνώστη γιὰ τὸ ἀθωότατο ὄνομα τῆς βοσκοπούλας.

Γιὰ νὰ τὸ πῶ λιγάκι σκληρότερα, ἐκεῖ ποὺ ὁ Γάλλος νεοελληνιστὴς ἔπρεπε νὰ ψαρεύει ἀσημόψαρα, δὲ βλέπει παρά δράκαινες καὶ σμέρνες. Ὁ Παπαδιαμάντης μᾶς φιλοδωρεῖ μετὸ «Στὸ Χριστό, στὸ Κᾶστρο» καὶ «Τὸ Καμίνι» γιὰ νὰ δροσολογιόμαστε, ἀλλὰ ὁ κ. Σωνιὲ μένει ἔξω ἀπὸ τὴ χορευτικὴ ἀφροβολή τους πεισματικά. Ὑποψιάζεται δολιοφθορὲς καὶ ἀνακαλύπτει τρομερὰ τραύματα στὸ σῶμα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ λόγου. Ἔτσι, κινδυνεύει ὁ ἀναγνώστης του, ἂν μάλιστα τυχαίνει νὰ μὴ θυμᾶται ἢ νὰ μὴν ἔχει διαβάσει «Τὸ Καμίνι», νὰ νομίσει ὅτι ἡ σωστικὴ ἀνεμόσκαλα ποὺ πετάει ὁ καλὸς ναύτης στὸ κορίτσι εἶναι ἀπὸ σκέτη τζίβα. Ὁ Παπαδιαμάντης ὅμως βεβαιώνει: με τ α ξ ω τ ἡ ν.

Ἔχω πρὸ πολλοῦ ἀποδεχτεῖ τὴ βεβαίωσή του.

*Τὴν κόρη φέρνει
στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ ναύτη
σκάλα μετὰξι.*

Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Σιγόντο στο μοιρολόι τῆς γρια-Λούκαινας καὶ τῆς φώκιας

Στὸν «Δεκατιστὴ» τοῦ Μωραϊτίδη, ὁ κύρ-Δημάκης, ποὺ δὲν ὑποψιάζεται τὴ συντριβὴ του, πανευτυχῆς γιὰ τὴν ἐλαιοφορία ποὺ θὰ δεκατίσει καὶ γιὰ τὴν ὠραία Ματώ ποὺ τῆς ἔχει τάξει γάμο, τραγουδάει στοὺς ἐλαιῶνες τῆς Σκιάθου.

«Καὶ μετ' ὀλίγον ἐν τῇ σιγῇ τῆς νυκτός, ὑπὸ τὸ παμφαῆς φέγγος τῆς πανσελήνου τοῦ Δεκεμβρίου ἠκούετο φαιδρὸν ἄσμα πτερυγίζον ἐδῶ κ' ἐκεῖ ὡς νὰ προσέπαιζεν ἐντὸς τῆς ὀμίχλης τῶν ἐλαιοδένδρων. Ὅλοι ἠκροῶντο.

*Δίψασ' ἢ Πανίτσα
καὶ πάει νὰ πιῇ νερό,
κ' ἢ μάννα τς δὲν τὸ ξέρει
πὼς ἔκαμε γαμπρό.*

*Νύσταξε ἢ Πανίτσα
καὶ πάει νὰ κοιμηθῇ,
κ' ἢ μάννα τς δὲν τὸ ξέρει
πὼς θὰ στεφανωθῇ.*

»Τὰ νυκτερινὰ τρυζωνάκια, τρυπωμένα ὑπὸ τοὺς θάμνους τοῦ εὐώδους ὀριγάνου, συνώδευον αὐτὸ γλυκύτατα διὰ τῶν τρυγμάτων αὐτῶν, ὡς μονοχόρδου κιθάρας φθόγγων, φθόγγων τῆς νυκτός καὶ τῶν ἐρήμων ἀγρῶν».

Μπορεῖ νὰ εἶναι παμφαῆς τὸ φέγγος καὶ γλυκύτατα τὰ τρύγματα τῶν τρίζωνιῶν· μπορεῖ ἢ Πανίτσα νὰ βρῆκε γαμπρὸ ποὺ θὰ τὴ στεφανωθεῖ, ὅμως καθὼς δὲν ξέρω τὸ σκοπὸ τοῦ τραγουδιοῦ καὶ μόνο τὸ διαβάζω, ἀκούω μελαγχολικὸν καὶ ὄχι «φαιδρὸν ἄσμα».

Ἵστερα ἀπὸ πολλὰς μωραϊτιδικὰς σελίδες, ἢ ὠραία Ματώ,

«Μαθοῦσα παρὰ τοῦ κύρ-Δημάκη τὸ προσφιλές του τραγοῦδι,

ὑπέψαλλεν αὐτὸ τὴν νύκτα ἡ γλυκεῖα κόρη, κεντῶσα τὸν καλὸν χιτῶνά της, παρὰ τὴν λάμπιν τῆς ἐστίας, κάτω εἰς τὸ κατώγειον, ἀόρατος καὶ ἡμέραν καὶ νύκτα, ἐνῶ ἡ γραῖα Ἀχτίτσα, κατάκοπος ἐρχομένη ἀπὸ τὸν ἐλαιῶνα, ἔπιπτε ξύλο κούτσουρο:

*Δίψασ' ἡ Πανίτσα
καὶ πάει νὰ πιῇ νερό,
καὶ ἡ μάννα τς δὲν τὸ ξέρει
πὼς ἔκαμε γαμπρό».*

Γλυκεῖα ἡ κόρη ποὺ κεντάει τὸ νυφικό της φόρεμα, ἐξακολουθῶ ὅμως ν' ἀκούω ἓνα τραγούδι λυπητερό.

Δυὸ σελίδες ἀκόμα καὶ ὁ κύρ-Δημάκης ἀναβάλλει ξανά τὸ γάμο καὶ ἡ γραῖα Ἀχτίτσα τὸν καταριέται βαριά, ἀλλὰ ἡ Ματῶ δὲν ξέρει τίποτε.

«Κάτω δὲ εἰς τὸ κατώγειον φῶς ἔλαμπεν ἀκόμη ἀπὸ τὰς χαραμάδας τοῦ πατώματος καὶ φωνὴ γλυκεῖα ἤκουετο σιγὰ-σιγὰ ἄδουσα:

*Νύσταξ' ἡ Πανίτσα
καὶ πάει νὰ κοιμηθῇ,
κ' ἡ μάννα τς δὲν τὸ ξέρει
πὼς θὰ στεφανωθῇ.*

» Ἡ ὄρφανὴ κόρη ἀπόσωνε τὰ προικιά της».

Ξέρει καὶ παραξέρει ἡ γραῖα Ἀχτίτσα — καὶ τὸ τραγούδι ἀκούγεται πιὰ πικρό.

Ὁ κύρ-Δημάκης δὲν πῆρε τὰ «δέκατα», δὲ γύρισε ποτὲ ἀπὸ τὸ ταξίδι στὴ Σκόπελο, «παρῆλθον ἔτη καὶ οὐδεὶς ἤκουσε περὶ αὐτοῦ». Καὶ ἡ ὠραία Ματῶ;

«Μόνον οἱ διερχόμενοι ἐνίστε ἀπὸ τὴν οἰκίαν τῆς γραίας Ἀχτίτσας, ἀποθανούσης μετὰ τινὰς μῆνας ἐκ τῆς λύπης της, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ ἀνύπανδρον τὴν μοναχοκόρην της, ἤκουον πένθιμον φωνὴν μαυροφορούσης κόρης, ἥτις ἐτραγῶδει ὡς νὰ ἐμοιρολόγει κάτω εἰς τὴν σκοτίαν καὶ τὰς ἀράχνας τοῦ κατωγείου:

*Νύσταξ' ἡ Πανίτσα
καὶ πάει νὰ κοιμηθῇ,
κ' ἡ μάννα τς δὲν τὸ ξέρει
πὼς δὲ θὰ σηκωθῇ...*

» — Τὸ τραγούδι τοῦ δεκατιστῆ!

» Ἐλεγον οἱ διαβάται συμπονοῦντες τὴν οὕτω σκληρῶς δεκατισθεΐσαν εἰς τὰς ἐλπίδας τῆς ὠραίαν κόρην μὲ τὴν μαύρην ἐλίτσα εἰς τὴν παρειάν, ἣτις παθοῦσα ὑπὸ μελαγχολίας, δὲν ἐπέζησε πολὺ».

Ἐπίνοια τοῦ Μωραϊτίδη ἢ μεταβολή

πὼς δὲ θὰ σηκωθῆ...

ἡ προμάντευμα τῆς Ματῶς; Ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, ἀληθινὸς ἔλεγχος. Γιὰ τοῦτο καὶ περιττὸ τὸ «ὡς νά»· γιὰ τοῦτο καὶ σιγόντο στὴν παπαδιαμαντικὴ γρια-Λούκαινα καὶ στὴν παπαδιαμαντικότετη φώκια. Κι ἄς μοῦ συχωρεθεῖ ἢ βεβαιότητα πὼς δὲν εἶμαι βέβηλος.

Χαλκίδα, Σεπτέμβριος 2009

[Περιβεβλημένος τὸ Μέγα καὶ Ἀγγελικὸν Σχῆμα]

Ὁ Μωραϊτίδης, ὁ δεῦτερος Ἀλέξανδρος κι' ὁ δεῦτερος Σκιαθίτης διηγηματογράφος, ἀφοῦ εἶδε ζωντανεμένο τὸ μοναδικὸ του ὄνειρο, πέθανε στίς 25 τοῦ περασμένου 8)βρη, «περιβεβλημένος τὸ Μέγα καὶ Ἀγγελικὸν Σχῆμα», κατὰ τὴν ἐκφρασί του. Ἐνα μῆνα κ' ἐννέα μέρες χάρηκε τὴν ὑπέρτατη αὐτὴν εὐτυχία του, πού τὴν ἐκπλήρωσή της εἶχε ἀναμείνει χρόνια καὶ χρόνια, λησμονημένος κι' ἀπομόναχος στὴν ἐρημιὰ τοῦ νησιοῦ του. Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Μωραϊτίδη χάθηκε ἓνα ταλέντο δυνατὸ, ὅσο καὶ τότε, σχεδόν, μὲ τὸ θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἀμίμητος στὴν ἀπόδοση τῶν τύπων καὶ στὴν περιγραφή τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσης τοῦ γραφικοῦ του νησιοῦ. Τὸ μόνο πού μπορούμε νὰ τοῦ καταλογίσουμε εἶναι ἡ ἐμμονή του στὴν καθαρεύουσα, πρᾶγμα πού τὸν ἀδίκησε πάντα καὶ τοῦ στέρησε τὴ δημοτικότητα.

(Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τχ. 265, Νοέμβριος 1929, σσ. 11-12)

Θεατρολογικά στὸν Ἄλ. Μωραϊτίδη

1. Μία ὑποσημείωση καὶ μία κριτικὴ

Στὸν Α' τόμο τῶν ταξιδιωτικῶν του *Μέ τοῦ Βορῆ τὰ κύματα* ὁ Ἄλ. Μωραϊτίδης τελειώνει τὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ κεφαλαίου «Εἰς τὴν Σμύρνην» μὲ τὰ ἑξῆς (σ. 22):

«Καὶ οὔτε προλαμβάνω νὰ χαιρετίσω τὸν Καρδοβίλην, ὅστις μὲ τὸ μαχμουρλήρι του εἰσήρχετο εἰς τὴν Ἀπλωταριὰν νὰ φαιδρυνθῆ, ἐτοιμαζόμενος διὰ τὴν παράστασιν τῆς ἑσπέρας. Καὶ ἴσα-ἴσα τὸ πρόγραμμα ἀνήγγελλε μίαν κωμωδίαν μου, τὴν πρώτην, διὰ τῆς ὁποίας, χάρις τῷ εὐεργετικῷ Νικηφόρῳ, ἔσπασα τὴν κωμικὴν μου πένναν ἀπὸ εἰκοσαετίας. Φαντασθῆτε τί εἶχε νὰ τραβήξῃ τὸ ἑλληνικὸν κωμωδιολόγιον, ἂν δὲν τὸ ἐγλύτονεν ὁ εὐεργετικὸς Νικηφόρος».

Γιὰ νὰ μὴ δημιουργηθεῖ χρονολογικὴ σύγχυσις, σημειώνω ὅτι, ἐνῶ ὁ Α' τόμος τῶν ταξιδιωτικῶν ἐκδίδεται τὸ 1922, τὸ κείμενον στὸ ὁποῖο ἀνήκει τὸ ἀπόσπασμα εἶναι τοῦ 1898. Ἡ Ἀπλωταριὰ ἐξάλλου εἶναι ἡ πλατεία τῆς Χίου, ὁ Καρδοβίλης θιασάρχης καὶ ὁ Νικηφόρος «διακεκριμένος κωμικὸς» κατὰ τὴ *Μ.Ε.Ε.* Ὁ Μωραϊτίδης τοῦ 1922 σπεύδει νὰ ὑπομνηματίσει ὅσα γράφει τὸ 1898 καὶ ὅσα συνέβησαν τὸ 1876 («ἀπὸ εἰκοσαετίας») μὲ τὴν ἀκόλουθον ἐκτενὴ ὑποσημείωσιν (σ. 22):

«Ἡ κωμωδία μου αὕτη εἶνε ἡ ἐπιγραφομένη *Τὰ δύο δόμινα*, δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ *Ἡμερολογίῳ* Κορομηλᾶ τῷ 1876, νομίζω. Ταύτην ὁ μακαρίτης Νικηφόρος εἶχε κατὰ τι μεταρρυθμίσει φαρσοειδῶς πως, διὰ τὸ ὁποῖον εἶχα πολὺ καταθλιβῆ.

»Συνέβη τότε συγχρόνως νὰ παρασταθῆ καὶ ἡ βραβευθεῖσα τραγωδία μου ἡ *Καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν*, κατὰ τὰς προπαρασκευὰς τῆς ὁποίας ἐπισυνέβη μία ἀτυχὴς ὄλως διόλου περιπέτεια. Ἐνῶ ὁ μακαρίτης Ἀρνωτάκης εἶχε δώσει ὑπόσχεσιν εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν ἐπιτροπὴν τῆς παραστάσεως, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν μου, ὅτι θὰ κατασκευάσῃ καινουργεῖς ναυτικὰς ἐνδυμασίας τῶν Ψαριανῶν,

ἐπὶ τὸ ἰδανικώτερον ἐξωραϊσμένας, ὁ μακαρίτης περιωρίσθη νὰ τοιχοκολλησῆ μόνον χρυσαῖ προγράμματα, τὴν δὲ τελευταίαν ὥραν ὅτε θὰ ἠγγείρετο πλέον ἡ αὐλαία, αὐτὸς ἔτρεχεν εἰς τοῦ Ψυρρῆ, ἀναζητῶν τοὺς Καρπαθίους πετροκόπους νὰ λάβῃ τῆς βράκαις των, μὲ τὰς ὁποίας παρουσίασεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοὺς ἥρωας τῆς ψαριανῆς τραγωδίας μου, ὅπερ μέχρι θανάτου μὲ εἶχε λυπήσει, ὅτε, μετὰ τὴν ὕψωσιν τῆς αὐλαίας, ἀντίκρυσα ἀντὶ τῶν ὠραίων Ψαριανῶν, ὡς τοὺς ἐφανταζόμεν ἑγὼ, πετράδες καὶ σουβατζῆδες, ὅπως τοὺς ἐβλέπομεν τότε, μὲ τῆς βούρτσαις των κάθε πρωτῆ, ἀπόξω ἀπὸ τὸ Βαρβάκειον.

»Εἰς τοιαύτην νηπιώδη κατάστασιν εἶχα συναντήσῃ ἐγὼ τὸ Θεάτρον...»

Τὸ πρῶτο μέρος τῆς ὑποσημείωσης ἐρμηνεύει ἐπαρκῶς τὸ εἶδος τῆς εὐεργεσίας τοῦ Νικηφόρου στὸν Μωραϊτίδη: ἡ φαρσοειδὴς μεταρρύθμιση τῆς κωμωδίας *Τὰ δύο δόμινα* ἐπεισε τὸν συγγραφέα τῆς ὅτι στὰ τάλαντα ποῦ τοῦ εἶχαν δοθεῖ δὲν περιλαμβανόταν καὶ ἡ κωμωδιογραφία.

Τὸ δεύτερο καὶ πολὺ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὑποσημείωσης ἀποκτᾶ ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον: ὅσα λέγονται ἐκεῖ γιὰ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ θιασάρχης Ἀρνωτάκης ἀνέβασε τὴ μωραϊτιδικὴ τραγωδίαν *Ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν*, ἀπρηχοῦν τὴν ἀνώδυμη κριτικὴ τῆς παραστάσεως ποῦ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα *Στοά* τῆς 18ης Ἀπριλίου τοῦ 1877. Τὴν μεταφέρω ἐδῶ:

«Προχθὲς τὸ ἐσπέρας παρεστάθη ἐν τῷ μεγάλῳ θεάτρῳ τὸ δρᾶμα τοῦ κ. Α. Μωραϊτίδου “Ἡ Καταστροφή τῶν Ψαρῶν”. Περὶ τοῦ δράματος καὶ τῆς παραστάσεως ταύτης θὰ γράψωμεν ἅμα δοθῆ ἡμῖν καιρὸς ὡς καὶ περὶ τῆς παραστάσεως τῆς “Σκύλας” τοῦ μακαρίτου Βασιλειάδη καὶ τῆς “Κατάρας τῆς Μάνας”. Παρέργως ὅμως ἐνταῦθα σημειοῦμεν ὅτι ἡ παράστασις τῆς “Καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν” ἐλύπησε πάντας τοὺς φίλους τῆς ἑλληνικῆς σκηνῆς καὶ ἰδίως τοὺς ἀγωνισθέντας ὑπὲρ τῆς ἐν Ἀθήναις μονίμως ἐγκαταστάσεως αὐτῆς. Τὸ δρᾶμα βεβαίως ἔχει ἀτελείας πολλὰς, ἀλλ’ ἐν συνόλῳ εἶναι ἀρκετὰ καλόν, καὶ θὰ ἐπετύγγανε καὶ θὰ ἤρρεσεν ἂν κατεβάλλετο ἢ πρέπουσα ἐπιμέλεια ὑπὸ τῆς ἐκλεχθείσης ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ διευθύνοντος τὸν θίασον. Ἄλλ’ ἡ μὲν ἐπιτροπὴ συγκεκριμένη κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ νέων καλῶν, ἀλλ’ ἐντελῶς ἀκαταλλήλων, ἄφησεν ἢ ἐγένετο αἰτία νὰ ἀναβῶσι τὴν σκηνὴν ἄνθρωποι συλλεγέντες τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐκ τῶν ὁδῶν, οἱ Ψαριανοὶ οἰκοκυραῖοι καὶ πλοίαρχοι νὰ ᾔναι ἐνδεδυμένοι γελοίως, ὁ Βρατσάνος καὶ ἡ μήτηρ του νὰ συνομιλῶσι

πρὸ τῆς Πομπῆας καὶ τόσα ἄλλα. Ὁ δὲ διευθύνων τὸν θίασον ἦναγκασμένος νὰ ἀναβιβάσῃ τὸ δρᾶμα ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀπετέλεσε τὸν θίασόν του ἐκ προσώπων τὰ ὁποῖα πολὺ καλὰ θὰ κάμωσι νὰ μετέλθουν οἰονδήποτε ἄλλο βιοποριστικὸν ἔργον καὶ ν' ἀφήσωσι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἠθοποιοῦ, τὸ ὁποῖον θέλει ἐξαιρετικὰ χαρίσματα σωματικὰ καὶ πνευματικὰ. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ὀμιλοῦμεν ἐνταῦθα περὶ τῆς κυρίας Σούτσας, οὔτε περὶ τοῦ κ. Ζάνου, μολονότι καὶ οὗτος δὲν ἐνόησε καλῶς τὸ μέρος του εἰς τὴν περίστασιν ταύτην, ὅπως δὲν τὸ ἐνόησε καὶ αὐτὸς ὁ κ. Ἀρνωτάκης, ἀλλ' εὐλόγως ὅπως οὗτος διότι ὁ Γιουζέπος δὲν εἶναι βεβαίως χαρακτήρ καλῶς ὠρισμένος. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἐκ τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς ἀκηδεΐας τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἐκ τῆς κακῆς συγκροτήσεως τοῦ θιάσου παρήλθον ἀπαρατήρητα τὰ καλὰ μέρη τοῦ δράματος καὶ ἐφάνησαν μόναι αἱ ἐλλείψεις αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν δὲν σχηματισθῆ ἰθὺς ἐξ ὅλων τῶν πρωτευόντων προσώπων, τρεπομένων τῶν ἄλλων εἰς ἄλλα ἔργα, ἡ ἑλληνικὴ σκηνὴ θὰ καταπέσῃ ἐντελῶς μὲ ὅλην τὴν πρὸς αὐτὴν καλὴν διάθεσιν τοῦ κοινοῦ».

Στὴν ἴδια ἐφημερίδα δέκα μῆνες ἐνωρίτερα (17.6.1876) εἶχε δημοσιευτεῖ ἡ ἐξῆς εἰδηση:

«Νικοδήμιος¹ ἄγών. — Χθὲς ἐνώπιον ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ κ. Ἀγγέλου Βλάχου ἡ ἔκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ Νικοδημίου δραματικοῦ ἀγῶνος. — Τρία ὑπεβλήθησαν ἔργα, ὧν τὸ ἐν ἐκρίθη ἀνάξιον λόγου διὰ τὴν ἑλλειψιν μύθου καὶ παντὸς ἄλλου συστατικοῦ τοῦ δράματος· τὸ δεύτερον ἦτο ἀνώτερον πολὺ τοῦ πρώτου, ἀλλ' ἄνευ μύθου καὶ τοῦτο, ἄνευ πλοκῆς, ἀλλ' ἐν διαλόγοις καὶ μονολόγοις ἀφηγοῦμενον πιστὰ τὴν ἱστορίαν. Τὸ τρίτον ἐκρίθη ἀσυγκρίτως ἀνώτερον τῶν ἄλλων, σπουδαίας ἔχων ἀρετάς, ἃς ὁ εἰσηγητὴς ὑπέδειξε διὰ μακρῶν ἀναλύσας τὰς πέντε πράξεις αὐτοῦ. Ὁ μῦθος ἀληθῶς ἦτο ἀπλοῦς, ἔχων πολὺ τὸ πιθανόν, ἡ πλοκὴ φυσικὴ, καὶ ἡ διεξαγωγὴ ἐν ταῖς λεπτομερείαις μετὰ πολλῆς τέχνης. Κατέκρινε μονόλογον τινὰ, κατέκρινεν ἐλλείψεις τινὰς ἄλλας ἐλεγχούσας ἀγνοίαν τῆς σκηνῆς, ἀλλ' ὠμολόγησεν ὅτι ὁ γράφας ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸ πῦρ τῆς ποιήσεως. Ἡ κρίσις τοῦ κ. Βλάχου ἦτο αὐστηρά, ἀλλὰ δικαία καὶ ἠτιολογημένη. Ὁ γηραιὸς ἀγωνοθέτης κ. Νικοδήμος ἀποσφραγίσας τὸ δελτίον τοῦ δράματος τούτου ἀνέγνωσε

¹ Ἐδῶ καὶ στὸ μεθεπόμενον στίχο ἡ πρώτη δημοσίευσσις ἐκ παραδρομῆς γράφει Νικομήδειος.

τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ — Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης — ὅστις προσελθὼν ἐν μέσῳ τῶν εἰλικρινῶν χειροκροτήσεων τοῦ ἀκροατηρίου ἠσπάζθη τὴν δεξιὰν τοῦ γηραιοῦ ναυάρχου, ὅστις ἰδίᾳ χειρὶ ἔσπειρε τὸν εὐφυῆ ποιητὴν, τὸν πληρώσαντα τὸν διακαῆ αὐτοῦ πόθον καὶ τὸν ὑποσχόμενον ὁμολογουμένως νὰ διακριθῆ ἐν τῷ μέλλοντι. Συγχαίρομεν ἀπὸ καρδίας τὸν φίλον κ. Μωραϊτίδην».

Ὁ γηραιὸς ἀγωνοθέτης Νικόδημος Κωνσταντίνος δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ψαριανὸ πυρπολητὴ πὺ πυρπόλησε μιὰ τουρκικὴ κορβέτα μεταξὺ Καραμπουρνοῦ καὶ Μυτιλήνης τὴν 24ῃ Σεπτεμβρίου 1829. Σύμφωνα μὲ τὴν *M. E. E.*, ὑπῆρξε μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς Ἑλλάδας ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ὀργανωτὲς τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, ἔφτασε στὸν βαθμὸ τοῦ ὑποναυάρχου καὶ ἐξέδωσε τὸ 1862 ὑπόμνημα γιὰ τὰ Ψαρά, ὅπου περιγράφεται καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν πυρπολικῶν.

Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου παραλείπεται ἀπὸ τὴν *Στοά*, ἀλλὰ τὸν ἴδιο χρόνο ἐκδίδεται *Ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν* πὺ φέρει τὴν ἐνδειξη: «Βραβευθὲν ἐν τῷ Νικοδημείῳ δραματικῷ ἀγῶνι». Ἄλλωστε μόνον αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ «πληρώσῃ τὸν διακαῆ πόθον» ἐνὸς Ψαριανοῦ πυρπολητῆ.

2. *Ἡ Γκουβερνάντα*, μιὰ χαμένη κωμωδία

Στις γνωστὲς βιβλιογραφίες τοῦ Μωραϊτίδη (Ἰω. Ν. Φραγκούλα, Χρήστου Β. Χειμώνα) δὲν γίνεται καμιὰ μνεία τῆς *Γκουβερνάντας*. Μόνο στὸ Λεύκωμα *Ὁ Μοναχὸς Ἀνδρόνικος*, πὺ ἔχει συνθέσει ὁ Φώτης Δημητρακόπουλος (Εἶργο, 2002), στὴ σελ. 75 ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐγγραφή:

«Ὁ [Γιάννης] Σιδέρης, [*Ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου*, τόμ. Α'] σ. 105, μᾶς πληροφορεῖ: “Ἀλεξ. Μωραϊτίδη: *Ἡ Γκουβερνάντα* (θίασος Ἐυριπίδης’ 4 Ἰουλ.). Τοῦ ἰδίου *Χορὸς μεταμφιεσμένων* ἢ *Τὰ δύο ντόμινα*. Θὰ τὸ ἐπαιζε ὁ θίασος Ἀριστοφάνης’ πὺ ἦταν τότε στὴν Ἀθήνα. Τυπώνεται στὴ Μυτιλήνη (1878)”¹.

Γιὰ τὴν *Γκουβερνάντα*, πὺ τὸ κείμενό της μᾶς εἶναι ἄγνωστο, στὴν *Ἐφημερίδα* τοῦ Κορομηλά (24.7.1876) ὑπάρχει ἡ ἐξῆς εἶδηση:

¹ Ὑποθέτω ὅτι τὸ «Τυπώνεται στὴ Μυτιλήνη (1878)» ἀναφέρεται στὸ ἔργο *Τὰ δύο ντόμινα*, ἀλλὰ στὸν *Ἀλέξανδρο Μωραϊτίδη* τοῦ Ἰω. Ν. Φραγκούλα (Βιβλιογραφία, Βοστώνη 1950), στὸ λῆμμα 372, διαβάζω: «Τὰ δύο δόμινα, κωμωδία μονόπρακτος, Ἀθηναϊκὸν Ἡμερολόγιον Κορομηλά, ἔτ. 1876*». Στὴ σχετικὴ ὑποσημείωση ὁ Φραγκούλας γράφει: «Τὸ Ἡμερολόγιο Κορομηλά ἔτ. 1876 δὲν τὸ βρῆκα στὶς βιβλιοθήκες. Γιὰ τὴν κωμωδία αὐτὴ γράφει ὁ ἴδιος στὸ σημείωμα πὺ ἔχω στὰ χέρια μου».

«Ἀπόψε ἐν τῷ θεάτρῳ τῶν Ἰλισσίδων Μουσῶν, πλὴν τῆς Λουκρητίας Βοργίας, θέλει παρασταθῆ πρωτότυπος εἰς μίαν πρᾶξιν κωμωδία Ἡ Γκυβερνάντα, ἔργον τοῦ κ. Ἄλ. Μωραϊτίδου, προσφερθὲν τῷ φιλοτίμῳ θιάσῳ τοῦ θεάτρου τούτου πρὸς εὐχάριστον καινοτομίαν».

Στὸ φύλλο τῆς 26.7.1876 τῆς Ἐφημερίδος ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἀνυπόγραφη κριτικὴ τῆς παράστασης:

«Τῇ αὐτῇ ἑσπέρα παρεστάθη ἡ προαναγγελθεῖσα μονόπρακτος κωμωδία τοῦ κ. Ἄλ. Μωραϊτίδου ἢ Γουβερνάντα. Τὸν νέον ποιητὴν δὲν πρέπει βεβαίως νὰ κρίνη τις μόνον ἐκ τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου, ὅπερ φαίνεται γραφὲν ἐπιτηδῆς καὶ ταχέως διὰ τὰ τοιαῦτα θερινὰ θέατρα ὡς δεῖγμα πρωτοτύπων ἑλληνικῶν χρησίμων κωμωδιῶν μικρῶν, ἃς ὀλιγίστας δύο ἢ τρεῖς μέχρι τοῦδε ἢ τέσσαρας παρέσχον ἡμῖν καὶ ἄλλοι ποιηταί. Ἄλλ' ὅμως εὐρομεν ἐν αὐτῇ πολλὴν τὴν σατυρικὴν δύναμιν κατὰ τῆς διαθορᾶς, ἣν αἱ ξένοι παιδαγωγοὶ ἐμπνέουσιν εἰς τὰς κόρας ἀντὶ τῆς ἠθικῆς μορφώσεως, καὶ τοῦ ἀσυμφώνου τῆς διὰ τοιοῦτων γυναικῶν διαπαιδαγωγήσεως πρὸς τὰς ἡμετέρας ἀνάγκας καὶ τὰ ἡμέτερα ἦθη. Εἶνε δὲ δύσκολον κωμωδία εἰς μίαν πρᾶξιν χάριν γέλωτος νὰ ἔχη τόσῃν διδακτικότητά, διὸ καὶ ἐν τισὶ μᾶλλον ἀποσπᾶ σύντονον τὴν προσοχὴν καὶ τὴν ἐνδόμυχον κινεῖ εὐφροσύνην ἢ τὸν ἀκράτητον καὶ ἀδικαιολόγητον γέλωτα τῆς τέρψεως μόνον. Ἐπειδὴ δέ, ὡς εὐφυὲς ἔργον ἀπεικονίσεως συγχρόνων τινῶν πραγμάτων, θέλει ἴσως ἐπαναληφθῆ, σπεύδομεν νὰ ὑποδείξωμεν τῷ συγγραφεῖ, ὅτι καλὸν θὰ εἶνε ἴσως ν' ἀποκόψῃ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ὑπηρέτου ὀμιλοῦντος περὶ τῶν σερβικῶν, μολονότι ὡς ὑπηρέτης δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ ὀμιλῇ καὶ εἶνε νόστιμος ἢ βλακώδης κρίσις του· ὁ ποιητὴς θὰ ἤθελεν ἴσως νὰ φέρῃ τοῦτο ὡς ἐνήμερον, ἀλλὰ καλλίτερα νὰ λείπῃ, διότι πιθανὸν μερικοὶ μονομερῶς ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῶν ἡμερῶν τούτων νὰ κρίνωσιν. Ἐπειτα ἔπρεπεν ἡ σκηνὴ νὰ ἔχη κλειδοκύμβαλον, ὡς σημειοῦται ἐν τῇ κωμωδίᾳ, καὶ ὑψηλὴν τινα βιβλιοθήκην, ὅπισθεν τῶν ὁποίων νὰ κρυφθῶσιν ὁ πατὴρ καὶ ὁ ἔραστής, καὶ νὰ μὴ γίνῃ ἔνεκα ἐλλείψεως τὸ τυπικὸν τῶν τραπεζῶν ὑφ' ἃς ἐκρύφθησαν. Ἐπρεπεν ἐνωρίτερον ὀλίγον νὰ παρασταθῆ, διότι δὲν εἶνε καλὸν νὰ τελειόνη εἰς τὰς 1 1/2 π.μ. τὸ θέατρον. Τέλος γοργότερον ἐν γένει ἐὰν παρασταθῆ θὰ εἶνε ὠραία καὶ διδακτικὴ, ἐκπληροῦσα τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς πρέπει νὰ ὑφίσταται τὸ θέατρον μὴ διεφθαρμένον. Ὁ κ. Ἀρνωτάκης ὡς πατὴρ ἔσχεν ἐπιτυχίαν· ἡ κυρία του ἐπίσης· ἡ δὲ κ. Δρακοπούλου, ἢ Γουβερνάντα, ἐνόησε καλῶς τὸ πρόσωπόν της, ὅπερ ἐὰν ὀλίγον ἀνα-

πτυχθῆ ἀκόμη εἰς δρᾶσιν θὰ εἶνε ἐξαίρετον. Μετὰ τὰς φιλικὰς ταύτας συμβουλὰς, εὐχόμεθα μίαν ἐσπέραν καθ' ἣν δὲν θὰ εἶνε τόσος ἄνεμος νὰ ἐπαναληφθῆ γοργῶς τὸ ἔργον καὶ πολὺ θὰ ἐπιτύχη.

»Λυπούμεθα, ὅτι κατεδικάσθη ὑφ' ἡμῶν ν' ἀφαιρεθῆ διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον τὸ μέρος τοῦ ὑπηρέτου, ὅπερ ἐπιτυχῶς λίαν ἔκαμεν ὁ κ. Λαζαρίδης καὶ ἐχειροκροτήθη τόσον, ὅταν ἔθετο εἰς ἀντίθεσιν ἡμᾶς πρὸς τοὺς Σέρβους.

»Ἐν γένει λέγομεν πρὸς τὸ κοινόν, ὅτι πολὺ ἐσυνήθισεν εἰς τὰς φάρσας καὶ δὲν πρέπει, ὅσον καὶ ἂν τέρπηται εἰς αὐτάς, νὰ μορφώσωμεν τὴν καλαισθησίαν μας μόνον κατ' αὐτάς. Ἔχομεν ἀνάγκην διδακτικῶν κωμωδιῶν μὲ χαρακτῆρας, νὰ σατυρίζουν τὴν διαφθοράν. Καὶ τοιαύτη εἶνε ἡ *Γουβερνάντα*, ἥτις τόσον ἀρέσκει, ὥστε πᾶς τις εὐχεται μᾶλλον ἀνεπτυγμένον νὰ ἰδῆ τὸν χαρακτῆρά της, τὸν τόσον σαφῆ ὑποδεικνυόμενον δι' εὐφυοῦς διαλόγου καὶ ἀπλῆς μὲν ἀλλὰ φυσικωτάτης πλοκῆς».

Ἐπίσης ἀνυπόγραφη κριτικὴ δημοσιεύεται τὴν ἴδια μέρα καὶ στὴν ἐφημερίδα *Στοά*. Τὴν παραθέτω:

«Η ΓΚΟΥΒΕΡΝΑΝΤΑ

ΚΩΜΩΔΙΑ ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΟΣ

»Ἰπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδιδάχθη προχθὲς τὸ ἐσπέρας ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῶν Ἰλισσίδων Μουσῶν νέον δραματικὸν ἔργον τοῦ κ. Μωραϊτίδη, τοῦ ποιητοῦ τοῦ *Βάρδα Καλλέργη* καὶ τῆς βραβευθείσης *Ἀλώσεως τῶν Ψαρρῶν*. — Τὸ περιεργον τοῦ τίτλου καὶ ἡ γνωστὴ εὐφυΐα τοῦ συγγραφέως ἀρκετὸν συνεκάλεσε λόγιον κόσμον εἰς τὰ ἐδῶλια τοῦ θεάτρου τούτου, τὸ ὁποῖον ἐγένετο ἀπὸ τινος τὸ ἐντευκτῆριον τῶν ἀγαπώντων καὶ παρακολουθούντων τὴν πρόοδον τῆς ἐθνικῆς σκηνῆς.

»Μόλις ἠγγέλθη ἡ διδαχὴ τῆς νέας κωμωδίας, ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ, διότι ἡ παιδαγωγὸς παίζει ἀπὸ τινος καιροῦ πρόσωπον τοιοῦτον παρ' ἡμῖν, ὥστε πάντες εὐθύς ἐνόησαν περὶ τινος πρόκειται, πάντες ἀντελήφθησαν, ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδέαν ἣν ἔχει σχηματίζει περὶ τοῦ ἐγκλιματισθέντος τούτου παρ' ἡμῖν προσώπου, τὴν ὑπόθεσιν τοῦ νέου δραματικοῦ ἔργου. — Ἡ κοινὴ αὕτη ἀντίληψις τοῦ θέματος τιμᾷ τὸ παρατηρητικὸν τοῦ συγγραφέως· διότι ἡ πραγματικὴ κωμωδία πρέπει νὰ ἔχη ὑπόθεσιν συγχρόνου κοινωνικοῦ ἐλατ-

τώματος τοῦ ὁποίου τὴν διακωμώδησιν ἔχει αἰσθανθῆ καὶ ἀπαιτεῖ ἡ κοινὴ συνείδησις. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν λοιπὸν ταύτην ἐπέτυχεν ὁ κ. Μωραϊτίδης εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ θέματος αὐτοῦ· ἐὰν ἐπέτυχε καὶ εἰς τὴν διεξαγωγὴν θέλομεν ἐξετάσει κατωτέρω. Ἀλλὰ πρὸ τούτου ἀνάγκη νὰ προτάξωμεν τινὰ τῶν ὁποίων συμπέρασμα θὰ ᾖται ἡ κρίσις ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

»Ἡ μικρὰ ἡμῶν κοινωνία παρέχει καὶ εἰς τὸν μᾶλλον ἐλαφρὸν παρατηρητὴν πολλὰ περίεργα, πλεῖστα δὲ τὰ προκαλοῦντα τὸ μειδιάμα, ὀλίγα ὅμως κοινωνικὰ ἐλαττώματα ὑποπίπτοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις ἀπάντων ἱκανὰ νὰ δραματοποιηθῶσιν ἐπιτυχῶς καὶ ὑπὸ τοῦ εὐφρεστεροῦ μελετητοῦ τῶν ἡθῶν καὶ τῶν χαρακτήρων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν. Τοῦτο δέ, διότι ἡ κοινωνία ἡμῶν εὐρίσκεται εἰς μεταβατικὴν κατάστασιν. Οὐδὲν ὠρισμένον, οὐδὲν διεμορφωμένον καὶ θετικόν. Ὁ ἀναλαμβάνων τὴν ὑποτύπωσιν ἑνὸς χαρακτήρος ἀνάγκη νὰ συλλάβῃ τὴν μορφήν αὐτοῦ καὶ νὰ τὴν διαγράψῃ ἐπὶ τοῦ πίνακος ὡς φωτογράφος ἐπὶ τῆς πλακὸς αὐτοῦ, ἐν ἀκαρεῖ, μετὰ χρωστήρος ἰσχυροῦ, ἀκριβοῦς, καὶ νὰ ἐκθέσῃ αὐτὴν ἀμέσως ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ κοινοῦ, ἔν' ἀναγνωρισθῆ, διότι τὴν ἐπαύριον ἡ μορφή αὕτη ἀλλοιοῦται καὶ ἐξαφανίζεται οὐδὲ ἔχνος καταλείπουσα εἰς τὴν μνήμην τινός. Ἐλλείπουσι δηλονότι παρ' ἡμῖν χαρακτήρες σαφεῖς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ τέχνη καὶ ἡ εὐφυΐα νὰ δημιουργήσῃ τύπους πραγματικούς βιωσίμους ἢ ἱκανοὺς νὰ χρησιμεύσωσι τὴν ἐπαύριον κἂν ὡς ὄρος συγκρίσεως τοῦλάχιστον. Ἐντεῦθεν κυρίως ἡ ἀδυναμία πρὸς συγγραφὴν κωμικῶν δραμάτων, ἐχόντων σκοπὸν ἐκτὸς τῆς τέρψεως καὶ τὴν στηλίτευσιν συγχρόνων κοινωνικῶν ἐλλείψεων ἢ ἐλαττωμάτων. Ὁ μόνος διαρκὴς τύπος, διότι καθ' ἐκάστην ἀναγεννᾶται, εἶναι ὁ τοῦ νεοπλούτου· καὶ ἐπὶ τοῦ χαρακτήρος τούτου ἐδημιουργήθησαν τὰ πλεῖστα κωμικὰ ἔργα τῶν συγχρόνων λογίων. Ἀλλ' ὁ τύπος οὗτος δὲν εἶναι ἴδιος ἐλληνικός, εὐρίσκεται πανταχοῦ τῆς γῆς καὶ εἰς πᾶσαν ἐποχὴν· οὐδὲ ἔλειψεν, οὐδὲ θὰ λείψῃ. Οὐδὲν ἐπομένως πρωτότυπον ἐν τῇ βάσει παρουσιάζει τὸ θέμα τοῦτο, ἀλλ' ἐν ταῖς λεπτομερείαις μόνον ἀφίνει στάδιον ἐλεύθερον εἰς τὴν εὐφυΐαν τοῦ ποιητοῦ.

»Ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης λοιπὸν ὠκοδόμησεν καὶ ὁ κ. Μωραϊτίδης τὴν κωμωδίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ λίαν εὐφυῶς καὶ μετὰ πολλῆς δεξιότητος, ὥστε ἐν ᾧ πανταχοῦ τοῦ ἔργου του ὑπολανθάνει ζωηρὰ ἢ παραγωγὸς αἰτία, πλέκεται ἡ ὑπόθεσις φρονίμως ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἡ σύλληψις δηλονότι ἦτο ἐπιτυχῆς. Δυστυχῶς ἡ ἀνάπτυξις, ἡ διεξαγωγή ἐλέγχει ὅτι ἤρchiσε νὰ γράφῃ χωρὶς νὰ ἔχη συνείδησιν

ἀκριβῆ τῆς ὑποθέσεως αὐτοῦ, χωρίς νὰ μελετήσῃ καὶ ἐξεύρῃ τὰ ἐξέχοντα χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων τοῦ δράματος, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὰς λεπτὰς ἐκείνας γραμμάς, ἐξ ὧν πολλάκις χαράσσονται εὐκρινεῖς τύποι ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν πρώτων.

»Ἄλλ' ἄς ἔλθωμεν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου.

»Ὁ μῦθος εἶναι ἀπλοῦς. Εὐπόρος ἑλληνικὴ οἰκογένεια προσλαμβάνει παιδαγωγὸν ξένην πρὸς ἀνατροφὴν τῆς δεκαπενταετοῦς θυγατρὸς τῆς, ἀλλ' ἡ παιδαγωγός, γυνὴ διεφθαρμένη, διδάσκει τὴν κόρην, ἀντὶ γλωσσῶν καὶ γραμμάτων, τὰ ἐρωτικά· ὁ πατὴρ τὴν ἐννοεῖ καὶ τὴν ἀποπέμπει. Τοιοῦτος ὁ σκελετὸς τοῦ μύθου, ἡ δὲ ἀνάπτυξις αὐτοῦ ὡς ἐξῆς. Ὁ πατὴρ εἶναι Ἕλληνας ἀστός καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ μείνῃ τοιοῦτος, οἰκονόμος δὲ ὡς ἄνθρωπος ἀποκτήσας διὰ τῆς ἐργασίας εὐπορίαν τινὰ εἰς τὸ γῆρας. Ἡ μήτηρ, ὡς συμβαίνει ἀτυχῶς συνηθέστατα, λησμονεῖ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς θέσιν, καὶ μόνον εἰς τὸ στοργγγύλον τοῦ βαλαντίου τοῦ συζύγου ἀποβλέπουσα, προσπαθεῖ νὰ ἀπομιμηθῇ τὸ ἦθος ἀνωτέρας τάξεως δεσποινῶν. Εἰ καὶ ἀμφότεροι οἱ τύποι δὲν εἶναι βεβαίως πρωτότυποι, δὲν εἶναι οὐδὲ καλῶς ἐξεργασμένοι. — Ὁ πατὴρ οὔτε φιλάργυρος εἶναι, οὔτε οἰκονόμος δύναται νὰ λογισθῇ, ἀφοῦ πληρώνει κατὰ χιλιάδας τοὺς λογαριασμοὺς τῶν ἐσθῆτων καὶ τῶν καλλωπισμῶν τῆς συζύγου του. Δὲν εἶναι ὁ τύπος τοῦ Ἕλληνος εὐπόρου οἰκοκύρη ἢ ἀστοῦ, ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ ἐπιβληθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ του. Εἶναι μᾶλλον σύζυγος τοκιστῆς τῆς προικὸς τῆς γυναικὸς του. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀναστροφῇ αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς λόγοις ἐλάχιστα φαίνεται ἡ ἀπέριττος εὐφυΐα, ἡ ζωηρὰ φράσις, ἡ κυριολεξία τοῦ τύπου τούτου. Ἐν τῇ μετὰ τῆς συζύγου του ζωηρᾷ συζητῆσει περὶ τῆς παιδαγωγοῦ ἀφανίζεται οὗτος, ἐν ᾧ ἡ γλῶσσα ἐκείνης τρέχει ἀκράτητος. Ἐὰν ὁ κ. Μωραϊτίδης ἐμελέτα τὸ πρόσωπον τοῦτο ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν θὰ ἔδιδεν αὐτῷ τόσον ὑπομονητικὰ ὤτα. — Τὸ πρόσωπον τῆς μητρὸς δὲν εἶναι φυσικόν. Ἀληθῶς εἰς τὰς νεοπλούτους δεσποίνας ἡμῶν κάμνουν ἐντύπωσιν αἱ ξένοι καὶ αἱ ξενοφοροῦσαι, συνεπῶς δὲ καὶ αἱ παιδαγωγοί, ἀλλ' ὁ βαθύτερον μελετήσας τὴν γυναῖκα γνωρίζει ὅτι ἔχει τόσον ἐγωϊσμόν, ὥστε νὰ μὴ ἀποθουμάζῃ ὑψηλοφώνως τὴν καλαισθησίαν καὶ τὴν συμπεριφορὰν ἄλλης οἰασθῆποτε γυναικὸς· ὁ γράφων δὲ τὸν τύπον νεοπλούτου γυναικὸς ὀφείλει πρὸ παντὸς νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῆς δὲν ἀναγνωρίζει ὑπεροχὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑλικὴν ἢ ἠθικὴν. Ἐν τούτῳ δὲ ἐγκρατεῖται ἰδίως τὸ γελοῖον τοῦ τύπου τούτου. — Ἄλλ' ἀμφοτέρω τὰ πρόσωπα ταῦτα καὶ μετὰ τὰς σημειωθείσας ἐλλείψεις αὐτῶν εἶναι φυσικώτερα τῶν δύο ἄλλων:

τῆς παιδαγωγοῦ καὶ τῆς κόρης. Ἡ παιδαγωγὸς εἶναι τὸ κύριον πρόσωπον περὶ τὸ ὁποῖον τὰ ἄλλα δρῶσι. Ἐν αὐτῇ λοιπὸν ἀνέμενον πάντες νὰ ἴδωσι τὸν τύπον τοῦ ἐσχάτως ἐγκλιματισθέντος καὶ τόσοσιν πολυπλασιασθέντος προσώπου τούτου, ὑπὸ μίαν τῶν πολλῶν αὐτῷ ὀψεων. Τὴν παιδαγωγὸν ἀπαιτητικὴν, τὴν παιδαγωγὸν ἰδιότροπον, grande dame, μάστιγα τῆς οἰκογενείας, ἀγράμματον πολλακίς, γεροντοκόριτσον συνηθέστατα, ἐρωτότροπον πάντοτε, σπανίως ἐμπιστον τῆς κυρίας, συχνότερα τῆς θυγατρὸς κτλ. Ἄλλ' ἐν τῇ κωμωδίᾳ ταύτῃ ἀνεύρομεν ἀδέξιον τύπον κοινῆς μαυλιστρίας, ἐνασκούσης ἄκοπον ἔργον ἐπὶ νεαρᾶς κόρης πατριαρχικῆς ἀθωότητος. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἡ παιδαγωγὸς παίζει ἐνίοτε τὸ πρόσωπον τοῦτο, ἀλλὰ δὲν τὸ παίζει τοιοῦτοτρόπως. Τὸ πρόσωπον τῆς κόρης δὲν εἶναι φυσικώτερον τῶν ἄλλων. Δεκαπενταετῆς κόρη ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν δύναται ἴσως νὰ εὐρεθῇ ἐπὶ τοσοῦτον ἀθῶα, ἀλλ' οὐδέποτε τόσοσιν ἀπλῆ. Μέγα δὲ λάθος ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἡ παντελής ἀφασία τῆς κόρης.

»Τοιοῦτοι οἱ χαρακτῆρες τῆς κωμωδίας ἐπιτροχάδην ἐξετασθέντες ἐν συνόλῳ δὲ τὸ ἔργον βαίνει καλῶς ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τῶν προσώπων ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ τὴν δρᾶσιν. Οἱ διάλογοι εἶναι συχνὰ εὐφυεῖς, ἡ πλοκὴ ἀπλῆ καὶ κανονικὴ, θὰ ἦτο δὲ ἄμεμπτος ἐὰν ἐν τῷ μέσῳ δὲν παρενετίθετο ἀκαίριος καὶ ἀνευ σκοποῦ μακρὸν ἐπεισόδιον διὰ τοῦ ὁποίου ὑβρίζεται γενναῖος λαός, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀδελφῶν του. Ἡμεῖς, οἱ γνωρίζοντες καὶ τὰ φρονήματα καὶ τὰ καλὰ αἰσθήματα τοῦ κυρίου Μωραϊτίδη, ἀπεδώσαμεν τὴν ἄκαιρον ταύτην παρεμβολὴν εἰς ἀσύγγνωστον στιγμαῖαν ἐλαφρότητα, ἀλλ' ὁ πολὺς κόσμος, ὁ μὴ γνωρίζων αὐτόν, δικαίως ἐξηγέρθη θεωρήσας τὰς ὑβρεῖς ὡς ἀπὸ σκοποῦ ἀναβιβασθείσας ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ ἐκλείσει τὰ χεῖλη αὐτοῦ ἔτοιμα νὰ ἐπευφημήσωσι τὸν νέον ποιητὴν, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον μὲ ὄλας τὰς ἐλλείψεις του, πολὺν νοῦν ἐνέκλειε καὶ πολλὴν καλὴν θέλησιν.

»Ἡ ἐκ τοῦ προχείρου αὕτη κρίσις εἶναι ἴσως λίαν αὐστηρά, ἐλέγχει ὅμως πόσον ἐκτιμῶμεν τὰ ἔργα τοῦ κ. Μωραϊτίδη, τὸν ὁποῖον ἀγαπῶμεν καὶ παρὰ τοῦ ὁποίου ἀπεκδεχόμεθα ἔργα ἀξίας».

Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι δὲν κομίζω οὔτε πτίλον γλαυκὸς στοὺς μελετητῆς τοῦ νεοληθικοῦ θεάτρου. Ἐκρίνα ὅμως ὅτι δὲν εἶναι ἀνώφελο νὰ γίνουσι εὐρύτερα γνωστὰ τὰ κείμενα τῆς Ἐφημερίδος καὶ τῆς Στοᾶς. Τὰ ἐντόπισε ὁ κ. Λάμπρος Βαρελάς καὶ τὰ ἔθεσε στὴ διάθεσίν μου. Τὸν εὐχαριστῶ θερμά.

Ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ καὶ ὁ τόπος του *

(Μετάφρ. Ἄλ. Παπαδιαμάντη)

Ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἔκαμε τὴν ἱστορίαν τοῦ καθενὸς λαοῦ κάτι τι ὡς κεφαλὴν Ἰανοῦ μὲ δύο πρόσωπα. Τὸ ἐν πρόσωπον περιβάλλει τὰς ἀπόψεις τοῦ συνόλου, μελετᾷ τὰ μεγάλα γεγονότα τοῦ ἔθνικοῦ βίου, καὶ βασίζεται εὐσυνειδήτως ἐπὶ αὐθεντικῶν ἐγγράφων καὶ μαρτυριῶν. Τὸ ἄλλο πρόσωπον παρατηρεῖ περιέργως τὰ καθ' ἕκαστα τοῦ λαϊκοῦ βίου, παρακολουθεῖ τὰ δευτέρας τάξεως γεγονότα, καὶ ἐμπνέεται πρωτίστως ἀπὸ τὰ ἐγχώρια ἤθη καὶ τὰς παραδόσεις. Ἡ δευτέρα αὕτη μέθοδος εἶνε ἡ τοῦ Οὐῶλτερ Σκῶττ.

Δύναται τις νὰ εἶπῃ ὅτι ὁ μέγας μυθιστοριογράφος τὴν ἔπλασε τὴν μέθοδόν ταύτην, ἐφαρμόζων κατὰ νέον ὄλως τρόπον τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην εἰς τὰ ἔργα τῆς φαντασίας. Πῶς νὰ τοῦ ἀρνηθῆ τις δίπλωμα ἐφευρέσεως; Μὴ δὲν εἶνε ὁ πρῶτος, ὅστις εἶχε τὴν τέχνην νὰ δώσῃ εἰς τὰς ζωγραφίας τῶν ἡθῶν, εἰς τὰς ἱστορικὰς σκηνάς, εἰς τὰς περιγραφὰς μιᾶς χώρας ἢ μιᾶς ἐποχῆς, τὴν εὐπετῆ, τὴν χαρίεσσαν καὶ τερπνὴν μορφήν τοῦ μυθιστορήματος;

Διεξερχόμενός τις τὸ πλούσιον ἐκεῖνο καὶ περιέργον μουσεῖον, ὅπου ἡ διάνοια τοῦ Σκῶττ ἐτοποθέτησε τόσον εὐφυῶς, παραπλευρῶς τῶν ἱστορικῶν προσώπων, τόσας φαντασιώδεις μορφάς, παριστώσας τόσον καλῶς ὅλας τὰς οἰχομένους γενεάς, ὅλους τοὺς χαρακτῆρας, ὅλας τὰς κοινωνικὰς καταστάσεις, θὰ ἤρχετο εἰς πειρασμὸν ν' ἀνακράξῃ, ὡς ὁ Ἰσπανὸς μοναχὸς ἐνώπιον τοῦ πίνακος τοῦ Τιτιανοῦ: «Αὐτοὶ εἶνε οἱ ἄλη-

* Στὴν α' δημοσίευση ὑπάρχει ὁ ὑπότιτλος «Ὅποιος ἦτο ὁ συγγραφεὺς τῆς Λουκίας τοῦ Λαμερμούρ». Προηγεῖται ἡ ἐξῆς ἀγγελία: «ΤΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΟΥΩΛΤΕΡ ΣΚΩΤΤ ΕΙΣ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ [Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὑπὸ τῶν ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ "ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ" ἐκδόσεως τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ μεγάλου Ἑγγλοῦ μυθιστοριογράφου Οὐῶλτερ Σκῶττ, περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέχθη ὅτι εἶνε "ὁ λατρευτὸς ὄλων τῶν πολιτισμένων ἔθνων" δημοσιεύομεν ἐν ἐπιφυλλίδι θελκτικωτάτῃν περὶ τοῦ μεγάλου ποιητοῦ μελέτην, γραφεῖσαν ὑπὸ Γάλλου.].». Βλέπε καὶ Πλοηγό, σ. 118.

θινοὶ ἄνθρωποι, καὶ ἡμεῖς εἴμεθα αἱ σκιαί!» Τὰ πλάσματά του, οἱ συνδυασμοὶ του, καίτοι φαντασιώδεις, ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀπὸ αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Τὸ ἔργον του εἶνε καθρέπτῃς, ὅπου κατοπτρίζεται καὶ αὐτοθαυμάζεται ὁ σκωτικὸς λαός.

Ὁ Σκώττ θὰ εἶνε πάντοτε ὁ ὁδηγός, τὸν ὅποιον θὰ συμβουλευόνται πάντοτε οἱ ἐξερευνηταὶ τῆς Σκωτίας, ὡς καὶ ὁ λαϊκὸς ξεναγὸς τῶν ταπεινοτέρων ταξιδιωτῶν. Μετὰ τοῦ Ὀμήρου πρέπει τις νὰ διερευνᾷ τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τοῦ Βιργιλίου, τοῦ Ὀρατίου καὶ τοῦ Μαντσόνη πρέπει νὰ διατρέχῃ τὴν Ἰταλίαν, μετὰ τοῦ Λοπέ δὲ Βέγα, τοῦ Κερβάντη καὶ τοῦ Φερνάν Καβαλλέρο πρέπει νὰ ἐπισκέπτηται τὴν Ἰσπανίαν, καὶ μετὰ τοῦ Γκαϊτε δέ, τοῦ Σίλλερ καὶ τοῦ Ὀφφμαν νὰ ριψοκινδυνεύῃ ἐν μέσῳ τῆς σκοτεινῆς Γερμανίας, καὶ μετὰ τὸν Οὐῶλτερ Σκώττ εἰς τὴν χεῖρα ἀξίζει νὰ ἐπισκεφθῇ τις καὶ ἐξετάσῃ τὴν Σκωτίαν.

Μετ' αὐτοῦ μέλλομεν νὰ διατρέξωμεν τὰς λίμνας ἐκεῖνας, τὰ ὄρη καὶ τὰς κοιλάδας τὰς ὁποίας ἡ φαντασία του κατόκισε μὲ δλόκληρον κόσμον βρυκολάκων· μὲ βάρδους καὶ πολεμιστάς, μὲ κυρίου καὶ ὑποτελεῖς, οἵτινες φαίνονται εἰς πᾶν βῆμα ν' ἀναζώσιν ὑπὸ τὴν μαγικὴν ράβδον.

Ὅταν εἰσῆλθομεν εἰς τὴν χώραν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἠδυνήθη νὰ σώσῃ ἀπὸ τὴν λήθην διὰ τῶν γενναίων ἀγώνων τῆς ἰσχυρᾶς διανοίας του, ἠσθάνθημεν ὡς χρέος ἐπιβαλλόμενον εἰς ἡμᾶς, ταπεινοὺς μαθητάς, νὰ ἀπέλθωμεν ὡς εἰς ποιητικὸν προσκύνημα εἰς τοὺς τόπους ὅπου ὁ Οὐῶλτερ Σκώττ διῆλθε τὰ πολυτιμότερα ἔτη τῆς ζωῆς του, καὶ ὅπου «μετὰ τὸν πυρετὸν τῆς ζωῆς, κοιμᾶται ἡσυχα», κατὰ τὸν Σαίξπηρ.

Μετέβημεν εἰς Ἀββοτσοφορδ διὰ νὰ ζητήσωμεν, νὰ κατοπτεύσωμεν οὕτως εἰπεῖν, τὸν Σκώττ ἐν τῷ οἰκιακῷ βίῳ, ἐν τῷ ἀτημελήτῳ τῆς ἐξοχικῆς ζωῆς. Εἶνε γνωστὸν πόσον τοῦ ἤρεσκεν ἡ ζωὴ αὕτη, καὶ μὲ ποῖον ἔρωτα κατεγίνετο νὰ ἐξωραΐσῃ τὴν κατοικίαν αὐτήν, ἣτις ὑπῆρξε δι' αὐτὸν ἡ διαρκὴς ἰδιοτροπία καὶ ἡ χαρὰ ὅλης τῆς ζωῆς του.

«Ἦτο τὸ ἄθυρμά μου, γράφει ὀμιλῶν περὶ τοῦ Ἀββοτσοφορδ· μία παιδίσκη δὲν στολίζει τὴν κούκλαν τῆς μὲ περισσοτέραν ἐπιμέλειαν καὶ ἠδονήν. Ἦξευρα ὅτι ἔδει νὰ περιμένω ἐπὶ μακρὸν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων σχεδίων μου, ἀλλ' εἶχα τὴν ὑπομονήν, καὶ ἡ μακρὰ αὕτη προσδοκία, αἱ προῖοῦσαι αὐταὶ βελτιώσεις τῆς οἰκίας μου εἶχον δι' ἐμὲ ἄκρον θέλητρον».

Ὁ Οὐῶλτερ Σκώττ φαίνεται ὅτι μετέσχεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον τοῦ περιπαθοῦς ἔρωτος πρὸς τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας, τὸν ὅποιον ἐξεδήλωσε κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ὁ δικηγορικὸς κόσμος τοῦ Ἐδιμβούργου ὀλόκληρος. Εἶνε τερπνότατον ν' ἀναγινώσκῃ τις εἰς τὰ χρονικὰ τῆς ἐποχῆς

τάς βουκολικάς κλίσεις τῆς πλειάδος ἐκείνης τῶν γηραιῶν δικαστῶν, τῶν ἐκκεντρικῶν καὶ ραβελαιζόντων. Δὲν ὑπῆρχεν εἰς ὅστις νὰ μὴ καυχᾶται διὰ τὰς ἀγρονομικὰς γνώσεις του, πολὺ περισσότερον παρὰ διὰ τὴν νομικὴν μάθησίν του.

Τὸ Σάββατον ἤμποροῦσε νὰ ἴδῃ τις τοὺς σοβαροὺς καὶ μετρημένους δικαστάς, συνεδριάζοντας μὲ ὑψηλὰ ὑποδήματα καὶ μὲ πτερνιστῆρας, μὲ τὸ ἀγροτικὸν ἔνδυμα ὑπὸ τὴν τήβενον. Μόλις ἔληγεν ἡ συνεδρίασις, καὶ ἔτρεχον ποῖος νὰ ἱππεύσῃ πρῶτος πρὸς μίαν σειρὰν ἵππων ἐτοιμῶν μὲ τὰς σέλλας, οἱ ὅποιοι ἐπερίμενον τοὺς ἱππεῖς των εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πάρλιμεντ Χάους. Ἐπτερνίζον βιαστικὰ τὰ ὑποζύγια των, καὶ ἕκαστος ἐκάλπαζε πρὸς τὴν ἐξοχικὴν οἰκίαν του.

Εἰς τῶν δικαστῶν, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἔμεινε τὸ δημοτικώτερον ἐν Ἐδιμβούργῳ, ἔνεκα τῆς ἀλλοκότου πρωτοτυπίας τοῦ ἀνδρός, ὁ λόρδος Μομβόδδο, εἶχε τὴν ἐξοχικὴν οἰκίαν του εἰς τὴν κομητείαν τοῦ Κιγκάρδιν, εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πρωτεύουσος. Ἐπειδὴ δὲν θὰ ἐνεπιστεύετο ποτὲ τὸ πολῦτιμον ὑποκείμενόν του εἰς κανὲν εἶδος ὀχήματος, εἶχε νὰ κάμῃ μακρὸν δρόμον ἐφ' ἵππου, καὶ μόνον ἀργὰ τὴν νύκτα τοῦ Σαββάτου ἔφθανεν εἰς τὴν ἐξοχικὴν οἰκίαν του. Μὴ δυνάμενος ἀπὸ τὴν ἀνυπομονησίαν του νὰ περιμείνῃ ἕως τὸ πρωί, ἔτρεχεν ἀμέσως εἰς τοὺς κήπους του, συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτας του φέροντας φανούς, καὶ διέτρεχεν ἐπὶ μακρὰς ὥρας τοὺς ἀγρούς του, τοὺς φυτευομένους μὲ λάχανα καὶ γογγύλια.

Ὁ περίφημος λόρδος Ἐρμανδ ὁ ἴδιος εἶχε τὴν ἔπαυλιν του εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ Ἐδιμβούργου, ἀλλ' ἐπεδείκνυε τόσον τὰς ἀγροτικὰς κλίσεις του, ὥστε ἐνεδύετο εἰς τὴν πόλιν ὡς χωρικός. Ἐφόρει χονδρὰ μάλλινα τσουράπια ραβδωτὰ ἄσπρα καὶ μαῦρα, καὶ πέδιλα τόσον ὀγκώδη, ὥστε ἐφαίνοντο κατεσκευασμένα δι' ἕδαφος πολὺ ἀνωμαλώτερον ἀπὸ τὰς ὁδοὺς τοῦ Ἐδιμβούργου.

Τὸ Ἄββοτσοφορδ ἀπέχει τῆς πρωτεύουσος περὶ τὰ 35 μίλια. Ἦτο ἀπόστασις μακρὰ ὅπως οὖν εἰς τὴν μακαρίτισσαν ἐποχὴν τῶν ταχυδρομικῶν ἀμαξῶν. Ὁ Σκώττ, ὅταν αἱ δικαστικαὶ ἀσχολίαι του τῶ ἐπέτρεπον νὰ φύγῃ τὴν πόλιν, πρέπει νὰ ἔφθανεν ἀργὰ εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἄγνοοῦμεν ἂν, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ συναδέλφου του Μομβόδδο, ἐξετέλει πάραυτα ἐπιθεώρησιν ὑπὸ τὸ φῶς τῶν φανῶν.

Σήμερον μία περίπου ὥρα ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐκτελέσωμεν τὸ ταξείδιον τοῦτο. Ὁ σιδηρόδρομος μᾶς φέρει παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ Τουήδ, καὶ ἅμα διαβῶμεν τὸν ποταμόν, εὐρισκόμεθα ἐνώπιον τῆς θύρας ὠραίου ἄλλους πλήθοντος φυτείας. Οἱ ὀφθαλμοὶ μας μετὰ κόπου διακρίνουσι διὰ μέσου

τῶν συστάδων τῆς πρασινάδας, ἀμυδρῶς προκῦπτον ἀνώμαλον ἄθροισμα πυργίσκων, ἀετωμάτων, ἐπάλλεων, ὀροφῶν παντός σχήματος καὶ μεγέθους· εἶνε τὸ Ἄββοτσοφορδ.

Ἡ οἰκία κεῖται ἐπὶ τῶν συνδένδρων κατωφερειῶν κλιτύος ἀνεπαισθήτως κατερχομένης πρὸς τὸν Τουήδ. Τὸ τοπίον ὀλόγυρα δὲν ἔχει τι τὸ μεγαλοπρεπές. Οἱ λόφοι οἱ φθάνοντες εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ὀρίζοντος ἔχουσιν ὑποστρόγγυλα σχήματα καὶ ὄλως μελαγχολικὴν ὄψιν. Ὁ Τουήδ δὲν εἶνε ποταμὸς οὔτε χειμάρρος· εἶνε μᾶλλον πλατὺς ρύαξ, ἔρπων ὀφιοειδῶς μὲ τὴν ιδιότροπον χάριν χειμάρρου ἐν τῷ μέσῳ τῆς μικρᾶς ἐκείνης κοιλάδος, τὴν ὅποιαν τόσαι ἀναμνήσεις κατέστησαν περιφίμμον.

Ἄ πύργος οὗτος, ἔργον αὐτοῦ τοῦ Οὐῶλτερ Σκῶττ, εἶνε κτισμένος κατὰ τὸν ρυθμὸν τῶν ἀριστοκρατικῶν ἐπαύλεων τοῦ 15' αἰῶνος. Δὲν πρέπει νὰ ζητῆ τις εἰς τὰ καθ' ἕκαστα τῆς οἰκοδομῆς ἀνεπίληπτον ὑπόδειγμα τῆς ἐγγχωρίου ἀρχιτεκτονικῆς. Ὅ,τι ἀρέσκει εἶνε ἡ κομψότης καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ συνόλου, χάρις μάλιστα εἰς τὸ χαριέστατον πλαίσιον τὸ ὅποιον ἡ φύσις τῷ ἔδαφίλειυσε.

Ἄ Οὐῶλτερ Σκῶττ ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Ἄββοτσοφορδ τῷ 1811. Ὁ τόπος οὗτος, ὁ ὅσον πλούσιος ἱστορικῶν καὶ ρωμαντικῶν παραδόσεων, πρέπει νὰ εἶχε δι' αὐτὸν ἀκατανίκητον ἔλξιν. Τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἀνεκάλουν εἰς τὴν μνήμην του τὰ ἔτη τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, τὰ ὅποια διήλθεν εἰς τὴν ἔπαυλιν τοῦ Σάνδρου Νόου μιλία τινα ἀπωτέρω. Ἦγόρασεν ἀντὶ σπουδαίου ποσοῦ (32 χιλ. λιρῶν) πολλὰς ἀγροτικὰς ἐπαύλεις παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τουήδ, ἐσχέδιασε τὸ ἄλσος, ὅπου πλεῖστα δένδρα ἐφυτεύθησαν διὰ χειρὸς του, καὶ ἔβαλε νὰ κτίσωσι τὸν πύργον, ὅστις τοῦ ἐκόστισε, λέγουν, 20 χιλιάδας λίρας. Ὁ ἴδιος γράφει εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του: «Δὲν εἶνε δένδρον τὸ ὅποιον νὰ μὴ μοῦ ὀφείλῃ τὴν ὑπαρξίν του εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ Ἄββοτσοφορδ».

Ἄ Οὐῶλτερ Σκῶττ ἐγεννήθη ἐν Ἐδιμβούργῳ τῷ 1771, ἀλλ' εἰς τὴν ἡλικίαν ὅπου ἡ φαντασία ἐξυπνᾷ καὶ μεγαλώνει ὀρημητικῶς, τὸ παιδίον μετέβη κ' ἐκατοίκησε πλησίον τοῦ πάππου του, εἰς τινα παλαιὰ ἀγροτικὴν οἰκίαν, κειμένην ἐν αὐτῇ τῇ κοιλάδι τοῦ Τουήδ, ὅπου ἐμελλε νὰ διέλθῃ καὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του.

Ἄ ἴδιος ἐζωγράφησε τὴν ἡσυχον καὶ πατριαρχικὴν ταύτην ζωὴν. «Τὸν χειμῶνα, λέγει, περὶ τὴν ἐστίαν, ἤκουα παλαιὰ παραμύθια, θλιβερὰ ἢ φαιδρά, ὅπου ἐγένετο λόγος περὶ τῶν δόλων τοῦ ἔρωτος, περὶ τῶν θελγῆτρων τῶν νηρηίδων, περὶ τῶν φίλτρων τῶν μαγισσῶν, περὶ τῶν ἀνδραγαθῶν τῶν ἵπποτῶν, περὶ τῶν ἐθνικῶν μαχῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐνίκησε τὸ πάλαι ὁ μέγας Οὐάλλας καὶ ὁ ἀνδρείος Βρούς, ἢ περὶ τῶν νεω-

τέρων εκείνων μαχῶν, εἰς τὰς ὁποίας αἱ ἡμέτεραι φυλαὶ τῆς Σκωτίας, ἐξελθοῦσαι ὡς χεῖμαρρος ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ ὄρη, εἶχον σαρώσει ἐνώπιόν των τοὺς ἐρυθροχίτωνας. Ἐξηπλωμένος εἰς τὸ πάτωμα, ἀναπαρίστων ὅλας ταύτας τὰς μάχας δραματικῶς, ἀντιτάσσω γραμμὰς χαλίκων εἰς γραμμὰς κογχυλίων, ὁμοίωμα τοῦ ἀληθοῦς πολέμου... Θὰ ἠδυνάμην νὰ περιγράψω ὅλα τὰ οἰκειὰ ταῦτα πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἐμειδίω τὴν ἐσπέραν περὶ τὴν ἐστίαν μας. Ἐν πρώτοις τὸν λευκότεριχα ἐκείνον γέροντα, τὸν φρόνιμον χωρὶς νὰ εἶνε σοφός, τὸν ἀπλοῦν καὶ πλήρη ἀφελείας καὶ καταγόμενον ἀπὸ εὐγενὲς σκωτικὸν αἷμα. Πιστὸς εἰς τὸ ἐξόριστον γένος τῶν βασιλέων μας, ἔχασε τὰς γαίας του, ἀλλ' ἐφύλαξε τὴν γενειάδα του, τὴν ὁποῖαν ὠρκίσθη νὰ μὴ κόψη πρὶν ἴδῃ τοὺς Στουάρτας ἐπανερχομένους εἰς τὸν θρόνον».

Εἰς τὴν ἐρημικὴν ἐκείνην ζωὴν, ἐν μέσῳ τῶν πορφυροπρασίνων ἐκείνων λόφων, τῶν εὐωδιαζόντων ἐκ θύμου καὶ ἄλλων ἀνθέων, ὅπου τὸ ὄμμα χάνεται εἰς τὰς νεφελώδεις κορυφὰς τοῦ ὀρίζοντος, χωρὶς νὰ δύναται νὰ διακρίνη ποῦ τελειώνει ἡ γῆ, ποῦ ἀρχίζει ὁ οὐρανός, εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην ἀπομόνωσιν ἀπὸ πάσης ἀνθρωπίνης ἐπαφῆς, ἡ ψυχὴ ἀναπνέει, λικνιζομένη ἡδέως ἐν πρώτοις ἀπὸ τοὺς μυρίους ἐκείνους θρούς, τοὺς γεννωμένους ἀπὸ αὐτὴν τὴν σιγὴν τῆς φύσεως· εἶτα, μικρὸν κατὰ μικρὸν, ἡ μυστηριώδης γλῶσσα ἣτις ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὸν ψιθυρισμὸν τῶν ρυάκων καὶ τῶν χειμάρρων, ἀπὸ τοὺς θρηνώδεις μυκηθμοὺς τοῦ ἀνέμου εἰς τὰ φυλλώματα τῶν δασῶν καὶ τῶν ἀγρίων θάμνων, ἔρχεται καὶ παραδίδει εἰς τὴν νεαρὰν ταύτην ψυχὴν, τὴν διανοιγομένην ὡς κάλυκα, τὰ θαυμάσια μυστικά της.

Τὸ ἄγριον μεγαλεῖον τῶν ὀρέων, τὰ ὁποῖα τὸν περιέβαλλον, ἐγοήτευσαν τὰ πρῶτα βλέμματα τοῦ παιδός· αἱ διηγῆσεις τῶν ἀνδραγαθημάτων τῶν Σκώτων ἡρώων, τὰς ὁποίας ἀφηγεῖτο ὁ πάππος παρὰ τὴν μεγάλην ἐστίαν τοῦ Σάνδρου Νόου, τὰ φαντάσματα καὶ οἱ βρυκόλακες, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰς παραδόσεις καὶ τὰς προλήψεις τοῦ λαοῦ ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Δράϊβουργ, ὅπου περιεπλανᾶτο τὴν ἡμέραν, ὅλα ταῦτα ἐμελλον νὰ γεμίσωσι τὴν φαντασίαν του καὶ ἐξυπνίσωσι μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸ ποιητικὸν πνεῦμα τοῦ νεανίου.

Εὐρέθη τροφὸς διὰ ποιητικὸν παιδίον! ἀνακράζει ὁμιλῶν περὶ τῆς πατρίδος του. Ἔχει δίκαιον. Αἱ πρῶται συγκινήσεις αἵτινες συνετάραξαν τὴν παιδικὴν ψυχὴν μας ἀφήνουσι παρ' ἡμῖν ἀνεξάλειπτον ἐντύπωσιν, καὶ δὲν κόπτομεν ποτὲ ὀλοσχερῶς τὸ μυστηριώδες νῆμα, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι μᾶς συνάπτει καὶ μᾶς προσκολλᾷ εἰς τοὺς τόπους ὅπου διήλθεν ἡ νεότης μας.

Ὁ λόρδος Βύρων ἠγάπησε κ' ἐκεῖνος τὰ ὄρη τῆς Σκωτίας ἐκείνης, τὴν ὁποῖαν ἐθεώρει ὡς δευτέραν πατρίδα του. Ἔλεγε πολλάκις ὅτι ἦτο κατὰ τὸ ἥμισυ Σκώτος ἐκ γενετῆς καὶ κατὰ τὸ ὅλον ἐξ ἀνατροφῆς. «Ἐνθυμοῦμαι», γράφει ὁ μέγας ποιητής, «τὴν Σκωτίαν ὅλην καὶ μόνην, τὰ παρδαλὰ φορέματα τῶν Σκώτων, τοὺς κεφαλοδέσμους τῶν Σκωτῶν, τοὺς κυανίζοντας λόφους, τοὺς ποταμούς, τὰ μαῦρα τείχη, ὅλας τὰς παιδικὰς ἐντυπώσεις μου, ὅλα τὰ γλυκὰ ὄνειρά μου, ὅλα ὑπὸ τὸ ἴδιον ἔνδυμά των, ὡς οἱ ἀπόγονοι τοῦ Μπάγκο· μοὶ φαίνεται ὅτι βλέπω παρελαύνουσιν ἐνώπιόν μου τὴν εἰκόνα τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας· δὲν σημαίνει, εἶνε ἀνάμνησις τῶν μεμακρυσμένων ἡμερῶν τοῦ παλαιοῦ καιροῦ».

Ὁ Βύρων διηγεῖται ὅτι, εἰς τὰ πρῶτα ταξείδιά του, ἡ θεὰ τῶν ὁρέων τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἐνθύμιζε τὰ ὄρη τῆς Σκωτίας, καὶ ὅτι βλέπων τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν θαυμαστὴν εὐκίνησιαν τῶν Ἀλβανῶν, ἐπίστευεν ὅτι εὕρισκετο ἀκόμη μεταξύ τῶν προσφιλῶν του ὁρειῶν τῆς Σκωτίας.

Μετὰ πολυετῆ ἀπουσίαν, ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ ἐπανεθῶν κατῴκησεν εἰς τὴν κοιλάδα ἐκείνην τοῦ Τουήδ, τὴν τόσῳ προσφιλῆ εἰς τὴν καρδίαν του. Ἀφότου ἀνεχώρησε, πόσα εἶχον συμβῆθι διὰ νὰ μεταβάλλωσιν εἰς ἔνδοξον ἄνδρα τὸν ὄνειροπόλον καὶ ἀγροδίαιτον παῖδα. Ὁ ἀφανὴς μαθητὴς τοῦ Σάνδρου Νόου ἐγένετο ὁ πυργοδεσπότης τοῦ Ἄββοτσοφορδ.

Ὁ δούξ τοῦ Λεβῆ, ὅστις ἐξενίσθη παρ' αὐτῷ, ἀφῆκε περὶ αὐτοῦ τὴν ἀξιοπεριεργὸν ταύτην εἰκόνα:

«Ὁ Σίρ Οὐῶλτερ Σκῶττ εἶνε μεγαλόσωμος καὶ ρωμαλέος, ἀλλὰ δυστύχημα τῆς παιδικῆς του ἡλικίας τὸν ἔκαμε χωλὸν καὶ βαδίζει μετὰ κόπου. Λευκὴ κόμη λεπτὴ καὶ ὡς λειομεταξίνη σκιάζει τὸ ὑψηλὸν καὶ πλατὺ μέτωπόν του. Αἱ ὄφρυες του εἶνε λευκαὶ καὶ πυκναί, οἱ ὀφθαλμοὶ του κυανόφαιοι, αἱ παρειαὶ του πλήρεις καὶ εὐχροοὶ· ἡ ρίς του εἶνε μακρὰ χωρὶς νὰ εἶνε κυρτὴ.

»Ἐν γένει, οἱ χαρακτῆρές του δὲν ἔχουσιν ἀβρότητας, καὶ ὁμως ἔχει τὸ μειδιάμα λεπτότατον καὶ τὴν φυσιογνωμίαν ἐκφραστικωτάτην. Ὁ τόνος τῆς φωνῆς του εἶνε ἠδὺς καὶ εὐηχος· ὁμιλεῖ εὐκρινῶς καὶ ἀνευ ἐπιτηδεύσεως. Ὅταν ἐμψυχοῦται, οἱ ὀφθαλμοὶ μεγεθύνονται, τὸ βλέμμα του εἶνε πλήρες πυρός, καὶ ἡ ἐπιβλητικὴ στάσις του ἔχει κῦρος τὸ ὅποιον δὲν εἶδα εἰς κανένα. Τὸ πνευμά του, φύσει ρέπον εἰς τὴν φαιδρότητα, τοῦ παρουσιάζει τὴν τερπνὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων, χωρὶς ποτὲ ν' ἀναμιγνύονται πονηρίαι εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς του. Ἀγαπᾷ νὰ ἐγκατασπεῖρῃ εἰς τὴν συνδιάλεξιν ἀνέκδοτα τὰ ὅποια διηγεῖται μὲ χάριν, καὶ κατέχει εἰς ἔξοχον βαθμὸν τὴν τέχνην τῶν μεταπτώσεων. Ἡ μνήμη του εἶνε καταπληκτικὴ· τὰ πάντα ἀνέγνωσε, τὰ πάντα ἐνθυμεῖται».

‘Ο λόρδος Κόκβουρν, επίσκεφθεις τὸν Οὐώλτερ Σκώττ τὸ 1828, μᾶς διηγείται τὴν ἀπλὴν καὶ φιλήσυχον ζωὴν τὴν ὁποίαν διήγεν ἐν τῇ ἐξοχῇ. Ἐξεπλήττετό τις ἀπὸ τὴν ἀφέλειαν καὶ φυσικότητα τὴν ὁποίαν διετήρησε, με ὄλην τὴν φήμην ἣν εἶχεν ἀποκτήσει. “Ὅ,τι ἦτο ἰδίως χαριτωμένον εἰς τὴν συναναστροφὴν τοῦ ἦσαν τὰ ἀναρίθμητα ἀνέκδοτα, τὰ πλήρη θυμῆδίας, πρωτοτυπίας, τοπικῆς χροιᾶς, τὰ ἄμοιρα πάσης προσωπικότητος καὶ κακοβουλίας, τὰ ὁποῖα διηγείτο με ἀπαράμιλλον χάριν. Ὁ Τάυτλερ ἔλεγεν:

«Ἐὰν εἶχα ἑκατὸν γραφίδας δυναμένας νὰ γράφωσι ταυτοχρόνως, πάλιν δὲν θὰ ἤρουν διὰ νὰ καταγράψω ὅλα τὰ ἀνέκδοτα τὰ ὁποῖα διηγήθη ὁ Οὐώλτερ Σκώττ, σήμερον, εἰς τὸ πρόγευμα».

Ἡ ζωὴ τοῦ ἦτο μεθοδικῶς κανονισμένη. Ἐσηκώοντο κάθε πρωὶ εἰς τὰς ἕξ, καὶ εἰργάζετο ἕως τὰς ἑννέα. Ἐπρογευματίζεν, εἶτα ἐξήρχετο εἰς περίπατον ἕως τὰς δέκα. Ἀκολουθῶς εἰργάζετο ἀκόμη ἐπὶ τέσσαρας ἢ πέντε ὥρας. Πρὸ τοῦ γεύματος, τὸ ὁποῖον παρτίθετο εἰς τὰς πέντε, ἔκαμνε μακρὸν περίπατον. Εἰς τὰ γεύματά τοῦ ὁ Σκώττ ἔπινεν ἀπὸ πολλὰ εἶδη οἴνου, καὶ ὅταν αἱ κυριαὶ ἀπεσύροντο, ἐκάπνιζε ποῦρον πίνων ἅμα ζεστὸν κρᾶμα οἶνοπνεύματος.

Καθὼς ὅλοι οἱ Σκώττοι τῆς ἐποχῆς τοῦ, ὁ Σκώττ ἦτο οἰνοπότης ἐκλεκτικός λέγει ὁ ἴδιος περὶ τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ὅτι ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας εἶχε συνειθίσει εἰς τὸν ὀρεινὸν βίον καὶ εἰς τὸ πούντες με τὸ οὔϊσκυ.

Προκειμένου περὶ τούτου, ἡγάπα νὰ διηγήται τὸ ἐπόμενον γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καθ’ ἣν ὤνειροπόλοι τὴν τήβεννον τοῦ δικηγόρου, τουτέστιν ἐν ἀρχῇ ὅλου τοῦ σταδίου τοῦ. Εἶχε προσκληθῆ εἰς δεῖπνον, μετὰ τοῦ Ἑρσκιν καὶ τοῦ Κρώσταουν εἰς τὴν οἰκίαν ἀρχαίου τινὸς δικηγόρου, τὸσον περιφήμου διὰ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ πρὸς τὴν φιάλην, ὅσον καὶ διὰ τὴν λαμπρὰν πελατεῖαν ἣτις τοῦ ἐξησφάλιζε (πρᾶγμα ἱκανὸν νὰ πτοήσῃ τρεῖς νεαροὺς δικηγόρους) μέγα πλῆθος σαθρῶν ὑποθέσεων. Τὸ δεῖπνον ἐβράχη ἀφθόνως. Ὁ Σκώττ διέπρεπεν ὄχι ὀλίγον καὶ ἐφάνη ἄξιος ἀνταγωνιστῆς αὐτοῦ τοῦ ἐστιάτορος. Οἱ δύο συνάδελφοί τοῦ δὲν ὑπῆρξαν τὸσον ἐκλαμπροὶ ὁ Κρώσταουν μάλιστα ἐτέθη ταχέως ἐκτὸς μάχης. Ὅταν οἱ συνδαιτυμόνες ἠγέρθησαν ν’ ἀπέλθωσιν, ὁ γηραιὸς δικηγόρος ἔλαβε κατ’ ἰδίαν τὸν Σκώττ, καὶ ἀφοῦ τὸν ἠσπᾶσθη μετὰ συγκινήσεως, προεῖπεν αὐτῷ λαμπρὸν τὸ μέλλον.

Ὁ Ἰάκωβος Χόγγ, ὁ πάλαι ποτὲ ἀπλοῦς ποιμὴν καὶ ἀγρονόμος, ὕστερον δὲ ποιητῆς, δημοσιογράφος καὶ λογοτέχνης, γλαφυρός, πρωτότυπος καὶ εὐφάνταστος, ὁ καὶ συνεργάτης τοῦ Σκώττ ἐν πολλοῖς γενόμενος, μᾶς διηγείται περὶ τοῦ φίλου τοῦ ἐν ἀνέκδοτον τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει

ὄτι ὁ Σκώττ δὲν εἶχεν ἀποβάλει τὰς ἕξεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τῆς νεότητός του.

«Κατόπιν μεγάλου δείπνου εἰς τοῦ δουκὸς Βοῦκκλεχ, εἰς τὸν πύργον τοῦ Μπῶχιλλ, οἱ ἄνδρες, κατὰ τὸ ἀγγλικὸν ἔθιμον τὸ περὶ εἰς ἀχρηστίαν σήμερον, εἶχον μείνη εἰς τὴν τράπεζαν διὰ νὰ πῖωσι, καὶ αἱ σπονδαὶ εἶχον παραταθῆ ἕως τὰ ἐξημερώματα. Κατὰ τὸ ἔθος τὸ ἰδιάζον εἰς τὰ ἀρχαῖα σκωτικὰ συμπόσια, ὁ δούξ ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς καθέκλας του, ἔθεσε τὸν ἕνα πόδα ἐπὶ τῆς τραπέζης, προσκαλῶν τοὺς συνδαιτυμόνας νὰ τὸν μιμηθῶσι, καὶ ἔφαλεν εἰς τὴν θέσιν ταύτην τὴν ἀρχαίαν χορῶδιαν τοῦ Τζῶνη Κόουπ. Ἡ ἀλλόκοτος αὕτη ἄσκησις, διαταχθεῖσα ἀπὸ τὸν εὐγενῆ ἐστιάτορα, καὶ καθιερωμένη ἀπὸ ἔθιμον λίαν ἀρχαῖον, εἶνε μόνον δοκιμασία ὅπως ἀποδειχθῶσιν αἱ δυνάμεις τῶν οἰνοποτῶν. Ὁ Σίρ Οὐῶλτερ Σκώττ ἔθεσε τὴν πάσχουσαν κνήμην του (διότι ἦτο χωλός) ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἔστη ἀνδρείως ἐν ἰσορροπίᾳ· ἦτο χαρὰ νὰ τὸν ἀκούη τις ἐπικρατοῦντα τοῦ γενικοῦ χοροῦ τῶν οἰνοποτῶν διὰ τῆς ἰσχυρᾶς καὶ σοβαρᾶς φωνῆς του, διότι ὅλη ἡ σκηνὴ αὕτη ἐφαίνετο νὰ τὸν διασκεδάζῃ καὶ νὰ κινή τὸ ἐνδιαφέρον του εἰς τὸν ὑψιστον βαθμόν.

»Ὅταν ὁ δούξ ἠγέρθη διὰ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν αἴθουσαν, ὑπέδειξεν ὀνομαστὶ τὸν Σίρ Ἀλεξάνδρον Δὸν διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν πρωτοκαθεδρίαν τῆς τραπέζης. Ὁ νέος πρόεδρος ἐπρότεινε πάραυτα πρόποσιν σαμπάνιας, εἰς ὑγείαν τοῦ δουκὸς, καὶ ἠναγκάστημεν δευτέραν φοράν νὰ θέσωμεν πάλιν τὸν ἕνα πόδα ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐν χορῶ τὴν ᾠδὴν τοῦ Τζῶνη Κόουπ. Ὅλοι ἐδοκίμασαν τοῦλάχιστον νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν πρότασιν τοῦ προέδρου. Ἐντούτοις εἶδομεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ πίπτωσιν ὑπὸ τὴν τράπεζαν, μετὰ τρομεροῦ δούπου, οἱ Σκώττ, οἱ Ἔλιοττ, ὡς καὶ τινες ἀπόγονοι τῆς γενεᾶς τῶν Τέϊτ· ἀλλ' ὁ Σίρ Οὐῶλτερ, μόνος ἀπ' ὅλην τὴν γενεάν του, διετήρει τὴν ἰσορροπίαν στερεῶς ὡς βράχος, καὶ γελῶν μὲ ὅλην τὴν καρδίαν του.

»Τὸ παιγνίδιον ἦτο διασκεδαστικώτατον καὶ δὲν ἀπεφάσιζαν νὰ τὸ ἐγκαταλίπουν τόσον γρήγορα. Ὁ μαρκήσιος τοῦ Κουήνσβερρυ, ὅστις ἐφιλοτιμήθη ἐπίσης νὰ ἐκτελέσῃ ἔργα προέδρου, παρετήρησεν ὅτι μία τόσον γενναία καὶ τόσον εὐορκος φυλὴ τῆς Σκωτίας δὲν ἔπρεπε νὰ ἀποχωρισθῆ πρὶν ψάλῃ «τὸν Βασιλέα μας σώσον, Θεέ». Εἰς τρόπον ὥστε ἠναγκάστημεν καὶ πάλιν ν' ἀνορθωθῶμεν ἐπὶ τῶν καθισμάτων μας, ὅπως εἰμπορούσαμεν, καὶ νὰ ψάλωμεν εἰς τὴν ἀλλόκοτον ταύτην στάσιν τὸν βασιλικὸν ὕμνον. Εἶδομεν τότε τοὺς συμπότας νὰ πίπτωσιν εἰς τὴν γραμμὴν, οἱ μὲν ἐπὶ τῶν δέ. Τὸ ἐπ' ἐμοί, αἱ κνήμαι μου ἐκάμφθησαν ἐξ ὀλοκλήρου. Ἔδωκα βουτιάν, καὶ ἐκυλίσθην μέχρι τοῦ τοίχου, ὅστις ἀνέ-

κοψε τὸν δρόμον μου, καὶ τοῦτο οὐ μικρὸν ἐφαίδρυνε τὴν ὀμήγηριν. Ἐκ τεσσαράκοντα συμποτῶν, μόνον ἕξ ἀντέστησαν εἰς τὴν τρομερὰν ταύτην δοκιμασίαν. Ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ ἐξῆλθε θριαμβεύων ἐξ αὐτῆς κ' ἐκένωσεν αἰσίως τὰ τελευταῖα ποτήρια. Ἦτο πράγματι, ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις, δυνατὸ κεφάλι».

Ὅταν ὁ Σκῶττ ἦτο ἐν πλήρει κοσμίᾳ ἀναβολῇ, ὠμοιάζε μὲ κάθε ἄλλον κακοενδεδυμένον τζέντλεμαν, ἀλλὰ τὸ πρῶι μὲ τὴν πλατεῖαν καὶ χονδροειδῆ ζακέτταν του, μὲ τὸν δερμάτινον σκουφόν του καὶ τὴν μεγάλην ράβδον, ἠδύνατό τις νὰ τὸν ἐκλάβῃ ὡς ἓνα τῶν Σκῶτων χωρικῶν τῶν ἰδίων μυθιστορημάτων του.

Τῷ 1814, πλείστοι Γάλλοι ἀξιωματικοί, αἰχμάλωτοι τῶν Ἀγγλων, εἶχον φυλακισθῆ εἰς Μέλρωζ καὶ εἰς τὰ περίχωρα. Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ Ἀββοτσοφορδ καὶ ἡ σύζυγός του (ἡ Λαίδη Σκῶττ ἦτο γαλλικῆς καταγωγῆς, θυγάτηρ μετανάστου ἐκ Λυῶνος καλουμένου Καρπετιέ) ἐπεριποιήθησαν ἀβρότατα τοὺς συμπατριώτας μας*. Δεκαπέντε ἔτη ὕστερον, ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ ὑπεδέχετο εἰς τὸν πύργον τοὺς μετανάστας, οἵτινες εἶχον ἀκολουθήσει εἰς Σκωτίαν τὸν Κάρολον Ι'. Μεταξὺ τῶν πιστῶν τούτων αὐλικῶν τῆς δυστυχίας εὐρίσκετο ὁ δούξ τοῦ Βλακάς, ὁ μαρκήσιος τοῦ Μπουγιέ, ὁ βαρώνος τοῦ Δαμά, παιδαγωγὸς τοῦ δουκὸς τοῦ Βορδῶ, ἡ δούκισσα τοῦ Γοντῶ, παιδαγωγὸς τῆς δεσποινίδος πριγκιπίσσης, ἡ δούκισσα τοῦ Γκυίς, κτλ. Ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ, γνωρίζων ὅτι μεταξὺ τῶν συνδαιτυμόνων τούτων ὑπῆρχον πολλοὶ μὴ ἐνοοῦντες τὴν Ἀγγλικήν, ἤρχισε νὰ ὀμιλῇ Γαλλικά, μὲ τὴν καλλιτέραν θέλησιν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ μὲ ὀλίγην ἐπιτυχίαν, ἐὰν πιστεύσωμεν ἓνα τῶν φιλοξενηθέντων, ὅστις ἔλεγεν ἀναπολῶν μετὰ πολλὰ ἔτη τὴν σκηνήν: «Θεὲ μου! πῶς ὁ Σίρ Οὐῶλτερ ἐστρέβλωνε τὰ Γαλλικά, ἀνάμεσα εἰς δύο ποτήρια δυνατοῦ κρασιοῦ!»

Τὸ Ἀββοτσοφορδ ἦτο πάντοτε πλήρης κόσμου, κ' ἐκεῖ ἔβλεπε κανεὶς τὴν κομφοτέραν καὶ ἀριστοκρατικωτέραν συναναστροφὴν. Ὁ Σκῶττ, τέλειος οἰκοδεσπότης, ἔτρεφε θαυμασμὸν καὶ σχεδὸν ἐπασχεν ἀπὸ μανίαν διὰ τὰ ἀριστοκρατικὰ πράγματα. Ἐπηγγέλλετο ἀφελῆ σχεδὸν εὐλάβειαν πρὸς τὰς ἀνωτέρας εὐγενικὰς θέσεις καὶ πρὸς τοὺς τίτλους. Ἡρέσκετο ν' ἀναγνωρίζῃ τὸν δοῦκα τοῦ Βοῦκκλεχ ὡς ὑπέρτατον ἀρχηγὸν τῆς πατριᾶς τῶν Σκῶττ, καὶ τὸν Σκῶττ τοῦ Χάρδεν ὡς ἰδιαιτέρον ἀρχηγὸν τῆς γενεᾶς του, τῆς πάλαι ποτὲ ἰσχυρᾶς καὶ πολυπληθοῦς. Ἠγάπα νὰ διηγῆται ὅτι ὁ ἴδιος ὁ πατὴρ του πρὸ αὐτοῦ, καὶ ἀρχαιότερον ἀκόμη ὁ

* Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἀρθροῦ εἶνε Γάλλος, ὁ κόμης Λαφόν. [Σ.τ.Μ.]

πάππος του, είχαν φυλάξει πάντοτε έπιμελώς τὸ ἔθος τοῦ νὰ μεταβαίνωσι καὶ εὐρτάζωσι τὰ Χριστούγεννα ὁμοῦ μὲ τὸν λόρδον τοῦ Χάρδεν, ἀποτίνοντες φόρον εὐλαβείας εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς γενεᾶς των.

Ὁ ἴδιος ἔτεινε νὰ διατηρῆ θρησκευτικῶς τὴν παράδοσιν τῆς ὑποτελείας ταύτης, ἐξαιρῶν συνήθως τὴν ἀρχαίαν καταγωγὴν τῆς οἰκογενείας του, ὡς ἐὰν ἡ ἴδια φήμη του δὲν εἶχεν ἀναδείξει τὴν οἰκογένειάν του περισσότερο ἀπὸ μίαν μακρὰν σειρὰν προγόνων, ἢ φήμη τῶν ὁποίων ἦτο καθαρῶς τοπική. Ὑπερηφανεύετο περισσότερο διὰ τὸν τίτλον τοῦ βαρωνέτου παρὰ διὰ τὴν δόξαν του ὡς ποιητοῦ καὶ ὡς συγγραφέως.

Ἐν τινι δείπνῳ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δουκὸς τοῦ Βοῦκκλεχ, ὁ Σκώττ, εἰς μνήμην τῶν ἀρχαίων τιμαριωτικῶν ἐθίμων, ἀπήτησεν ἵνα αἱ παροψίδες, πρὶν παρουσιασθῶσι, τεθῶσιν ἐνώπιον τοῦ δουκός. «Ἐδῶ εἶνε κατὰ γράμμα ἀληθῆς συνέντευσις μιᾶς πατριᾶς, εἶπεν ὁ Σκώττ, καὶ θὰ ἔχωμεν δεῖπνον παρατιθέμενον κατὰ τὰ τιμαριωτικὰ ἔθιμα· θὰ εἶνε βέβαια τὸ μόνον τὸ ὅποιον θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωμεν εἰς τὴν ζωὴν μας».

Μία τῶν δοκιμασιῶν διὰ τῶν ὁποίων ὁ Σκώττ, ὡς ὅλοι οἱ περίφημοι ἄνδρες, ἐξιλέωνε τὴν φήμην του, ἦτο ὁ ἀμέτρητος ἀριθμὸς τῶν παντοδαπῶν ἐπισκεπτῶν οἵτινες ἐπαρουσιάζοντο καθ' ἑκάστην εἰς τὴν θύραν του, καὶ πάντοτε ἐγίνοντο δεκτοί. Πλούσιοι καὶ πτωχοί, μεγάλοι καὶ μικροί, ὅλοι εὕρισκον παρ' αὐτῷ τὴν χαριεστέραν δεξίωσιν. Καὶ ὅταν ἀκόμη τὸν ἐνωχλοῦσαν (τὸ ὅποιον ὄχι σπανίως συνέβαινεν), ἤξευρε νὰ κρύπτῃ ἐντέχνως τὴν δυσθυμίαν του.

Δυνατὸν ἄρα ν' ἀπορήσῃ τις, πῶς καὶ πότε εὔρε τὸν καιρὸν νὰ σωρεύσῃ φιλολογικὴν ἀποσκευὴν τόσον κολοσσαίαν. Διότι εἶνε ἐν τῶν ἐκπληκτικωτέρων πραγμάτων εἰς τὸ ἔργον τοῦ Οὐῶλτερ Σκώττ, ἡ τεραστία αὕτη γονιμότης τοῦ δαιμονίου πνεύματός του, ἐὰν μάλιστα θεωρήσωμεν τὴν σχετικῶς βραχεῖαν περίοδον, ἣτις τῷ ἤρκεσε διὰ νὰ συγγράψῃ τόσα ἀριστουργήματα. Τὰ πρῶτα φιλολογικὰ δοκίμιά του χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 1796. Ἡ μοῦσά του ἐφανερῶθῃ ἐννέα ἔτη ὕστερον, διὰ τῆς ἀπροόπτου ἐμφανίσεως ἐνὸς τῶν μάλιστα φημισθέντων ποιητικῶν ἔργων του. Ἡ «Λύρα τοῦ τελευταίου ραψωδοῦ» τοῦ ἐξησφάλισε διὰ μιᾶς καὶ ἐξ ἐφόδου ὑπέροχον θέσιν ἐν τῇ ἀγγλικῇ ποιήσει.

Ἡ ἀνάγνωσις τῶν «Λειψάνων», τοῦ βιβλίου τοῦ Πέρσου, ἐγέννησε παρὰ τῷ Σκώττ τὴν πρὸς τὰ δημῶδη ἄσματα κλίσιν, τὴν ἀγάπην τῶν παλαιῶν ᾠδῶν, αἵτινες εἶχον βαυκαλίσει τὴν νεότητά του, τῶν ἀφελῶν διηγήσεων ὅπου διασώζονται τὰ ἦθη, αἱ δοξασαίαι, τὰ πάθη, αἱ δεισιδαιμονίαι, ὅλη τέλος ἡ ζωὴ τῶν οἰχομένων γενεῶν. Ἐκ τῆς βαθείας ταύτης μελέτης «τῆς φαιδρᾶς ἐπιστήμης τῆς Σκωτικῆς χώρας», καθὼς τὴν

ἀποκαλεί ὁ ἴδιος, ἐγεννήθη ποιήσις τόσον ἐντελῶς διαπνεομένη ἀπὸ τὴν λεπτήν τῆς ἀρχαιότητος αὖραν, ὥστε θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐκλάβῃ τὸν Σκώττ ὡς ραψωδὸν τοῦ Π' αἰῶνος, καὶ ὁ ἐμπαθῆς οὗτος ἔρωσ τοῦ παλαιοῦ χρόνου τὸν παρασύρει κάποτε εἰς τὸ νὰ περιγράψῃ μᾶλλον ὡς ἀρχαιολόγος παρά ὡς ποιητής.

Ὁ θρίαμβος τὸν ὁποῖον κατήγαγον τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ λόρδου Βύρωνος ἔπεισε τὸν Οὐῶλτερ Σκώττ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ποίησιν καὶ ἀσπασθῇ τὸ μυθιστόρημα. Ὁμιλῶν περὶ τῶν λόγων οἵτινες τὸν ἔπεισαν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ποίησιν καὶ νὰ ἀναλάβῃ πεζὸν λόγον, ὁ ἴδιος λέγει: «Ὅταν ἐδημοσιεύθῃ ὁ “Ρόκβυ” θὰ ἐχρειάζετο νὰ συγκεντρώσω ὅλας τὰς δυνάμεις μου, διότι φοβερός καὶ ἀδόκητος ἀντίζηλος εἶχε παρέλθει ἐπὶ τὴν σκηνήν. Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἐννοήσῃ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ λόρδου Βύρωνος, ὅστις, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν πρώτων ἀσθενῶν ποιημάτων, ἐξήγαγεν εἰς φῶς τὸ πρῶτον ἄσμα τοῦ “Τσάιλδ Ἄρολδ”. Ἐξέπλάγην ἀπὸ τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν κατήγγελλε τὸ ἔργον τοῦτο, δύναμιν εἰς τὴν ὁποίαν δὲν με εἶχαν συνειθίσει τὰ πρῶτα ποιημάτιά του. Ἐνυπῆρχε ρωμαλεότης διανοίας, πλοῦτος ἐκφράσεως, τὰ ὁποῖα ἐμαρτύρουν ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶχε τὸ ἐνδόμυχον συναίσθημα τῶν ἀνεξαντλήτων πόρων τοὺς ὁποίους κατεῖχε. Θὰ ἦτο ἀφροσύνη ν' ἀνταγωνίζωμαι πρὸς τοιοῦτον εὐσταλῆ παλαιστήν, καὶ ἄλλως δὲν παρεπονούμεν νὰ ὑποδυθῶ τὸ δεύτερον μέρος εἰς μίαν συναυλίαν, ὅπου εἶχα παραστήσει* τὸ πρῶτον».

Ἡ δημοσίευσίς τοῦ *Οὐαίβερλυ*, τοῦ πρώτου μυθιστορήματός του, χρονολογεῖται ἀπὸ 1814. Ἦτο τότε 43 ἐτῶν. Ἐν τοσοῦτῳ ὁ Σκώττ μᾶς ὁμολογεῖ τοὺς λόγους οἵτινες τὸν ἔπεισαν νὰ διακόψῃ τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀρχίσαν ἀπὸ τοῦ 1805, καὶ διηγεῖται τὴν ἀστείαν σύμπτωσιν, ἣτις τὸν ἔκαμε νὰ ἐπανεῦρῃ τὸ χειρόγραφόν του μετὰ ἐννέα ἔτη.

«Ἡμην, νομίζω, εἰς τὸ ἑβδομον κεφάλαιον, ὅταν ἔδειξα τὸ ἔργον μου εἰς κριτικὸν φίλον μου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐλάχιστα κολακευτικὴ γνώμη με ἀπεθάρρυνεν. Ἐκλείσα τὸ χειρόγραφόν μου εἰς τὸ συρτάριον παλαιοῦ ἀναλογίου, τὸ ὁποῖον, ὅταν ὑπῆγα διὰ πρώτην φοράν νὰ κατοικήσω εἰς τὸ Ἄββοτσοφορδ, τῷ 1811, παρεπετάχθη καὶ ἐλησμονήθη εἰς τὸν χορτοβολῶνα. Κάποτε μοῦ ἤρχετο ἰδέα νὰ ἐξακολουθήσω τὸ μυθιστόρημά μου, ἀλλὰ μὴ δυνάμενος νὰ ἐπανεύρω ὅ,τι εἶχα γράψῃ ἤδη, ἀφοῦ τὸ ἐζήτησα ματαίως εἰς ὅλα τὰ ἐπιπλά, ὅσα ἦσαν πρόχειρα, εἶχα τὴν ὀκνηρίαν νὰ μὴ τὸ ξαναγράψω, καὶ ἠσυχολούμην εἰς κάθε ἄλλο πρᾶγμα». Οὕτω τὸ

* Στὴν α' δημοσίευσιν: εἶχε παραστήσει· στὸ γαλλικόν: *j' avais tenu*.

πολύτιμον χειρόγραφον, χαμένον εἰς τοὺς χορτοβολῶνας τοῦ Ἄββο-
 τσοφορδ, ἔτρεχε μέγαν κίνδυνον νὰ φαγωθῆ ἀπὸ κανένα ποντικὸν ἐχθρὸν
 χωρὶς νὰ τὸ εἰξεύρῃ — ἢ καὶ ἀσυνείδητον ἔραστὴν — τῶν ἱστορικῶν μυ-
 θιστορημάτων. Μιᾶ τῶν ἡμερῶν ὁ Σκώττ, ἔχων ἀνάγκην, δι' ἓνα τῶν
 ξένων του, ἀλιευτικῆς ὀρμιᾶς, ἐπῆγε νὰ ψάξῃ εἰς τὰς ὑπογείους ἀποθή-
 κας του, κ' ἐκεῖ εὔρεν ὡς ἐκ θαύματος τὸ χειρόγραφον. Ἡ ἐκ συγκυρίας
 αὕτη ἀνακάλυψις τὸν ἔπεισε νὰ τελειώσῃ τὸ ἔργον κατὰ τὸ ἀρχικὸν
 σχέδιον.

Τὸ νὰ περιγράψῃ τις τὴν προξενηθεῖσαν ἐντύπωσιν, οὐ μόνον ἐν Ἀγ-
 γλίᾳ, ἀλλ' ἐν ὅλῃ τῇ Εὐρώπῃ διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ μικροῦ τούτου εἴ-
 δους ἀωνύμου μυθιστορήματος (οὕτω ἐχαρακτήριζε τὸ ἔργον τοῦ ὁ
 Σκώττ), θὰ ἦτο ἀδύνατον πρᾶγμα σήμερον. Κανεὶς συγγραφεὺς ἴσως,
 ἄνευ τῆς συνδρομῆς ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, οἷον πολιτικοῦ πάθους ἢ
 θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, δὲν παρήγαγεν εἰς τὴν φιλολογίαν τοῦ καιροῦ
 του τόσον πλήρη ἐπανάστασιν.

Δὲν δύναται (τις) νὰ σχηματίσῃ ἰδέαν σήμερον, λέγει ὁ Πονμαρτέν
 εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά του», περὶ τῆς φήμης ἐκείνης, τῆς ἀνελθού-
 σης εἰς τὸν κολοφῶνα περὶ τὸ ἔτος 1827. Τὰ ἔργα τοῦ Οὐῶλτερ Σκώττ
 εἶχον καταστῆ γενικὸς συρμός, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίδρασις ἀνευρίσκετο εἰς
 τὴν ἐνδυμασίαν, εἰς τὰ ἐπιπλα, εἰς τὰ τεχνόσημα τῶν μαγαζιῶν καὶ εἰς
 τὰ προγράμματα τῶν θεάτρων... Μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐσπέραν, τὸ γαλ-
 λικὸν θέατρον τῶν Παρισίων παρίστανε τὸν «Λουδοβίκον ΙΑ'», ἐξηγγέ-
 νον ἐκ τοῦ «Δύρουαρ» τοῦ Σκώττ. Τὸ Ἰρδεῖον ἐδίδασκε τὸν «Λαβύρινθον
 τοῦ Γουῆστοκ», ἔργον τοῦ Σκώττ. Ἡ Κωμικὴ Ὅπερα τὸ «Λέϊστερ»,
 ἐκ τοῦ «Πύργου τοῦ Κένιλγορθ» τοῦ Σκώττ, καὶ τὴν ἐπιούσαν, τὴν
 «Λευκὴν Κυρίαν» ἐμπνευσθεῖσαν ἐκ τοῦ «Μοναστηρίου» καὶ τοῦ «Γύη
 Μάννεριγκ» τοῦ Σκώττ.

Ὁ κόμης Ἰωσήφ δ' Ἐστουρμέλ διηγεῖται ὅτι ὁ Σατωβριάνδος ἔκαυ-
 χᾶτό ποτε ἐνώπιον ὁμηγύρεως φίλων ὅτι δὲν ἀνέγνωσε κανέν ἔργον τοῦ
 Οὐῶλτερ Σκώττ.

«— Ἄ! Εἶπεν ἡ κυρία Β..., χωρὶς νὰ δεῖξῃ ὅτι τὸν ἐνόησεν ὁποίαν
 ἀπόλαυσιν ἐπεφυλάξατε διὰ τὸ γῆράς σας! Πόσον εὐτυχῆς θὰ εἴσθε!»

Εἶνε γνωστὸν ὅτι τὰ πρῶτα μυθιστορήματα τοῦ Οὐῶλτερ Σκώττ ἐ-
 ξεδόθησαν χωρὶς ὄνομα συγγραφέως. Ὁθεν εἰς ὅλην τὴν Σκωτίαν δὲν
 ὠμιλοῦσαν παρὰ περὶ τοῦ «Μεγάλου Ἀνωνύμου», τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα
 ὑπῆρξε διὰ πολὺν καιρὸν μυστήριον διὰ τοὺς στενοτέρους φίλους του. Μὲ
 ὅλην τὴν καθημερινὴν σχέσιν του μετὰ τὸν Σκώττ, ὁ Ἰάκωβος Χόγγ πόρ-
 ρω ἀπέιχε τοῦ νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ὁ Μέγας Ἀνωνύμος ἦτο ὁ φίλος του.

Συνεζήτει ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ μετὰ τοῦ συγγραφέως περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν τοῦ ἄρτι δημοσιευθέντος μυθιστορήματος. Ποτὲ ὁ Σκώττ δὲν ὑπερῆμυνετο, ἀλλ' ἐτέρεπετο πολὺ ἀπὸ τὴν ἄκακον κριτικὴν τοῦ βοσκοῦ τοῦ Ἑτρικ.

Μετὰ τὸν «Οὐαίβερλυ» ἐπῆλθεν ἐντὸς ὀλίγου σειρὰ θαυμασίων ἔργων, ἐν οἷς ἔλαμπεν ὅλη ἡ πρωτότυπος ἔμπνευσις τῆς ἰσχυρᾶς φαντασίας τοῦ μεγάλου συγγραφέως, καὶ τὰ ὁποῖα ἠσφάλισαν ἐπὶ δώδεκα ἢ δεκαπέντε ἔτη τὴν γοητείαν του εἰς τὰ ὄμματα ὅλου τοῦ κόσμου. Συγχρόνως δ' ἐδημοσίευσεν διάφορα συγγράμματα κριτικά, βιογραφικὰ καὶ ἱστορικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων καλὸν νὰ μνημονεύσωμεν «Τὰ παραμῦθια τοῦ Παπποῦ», καὶ νὰ παρέλθωμεν ἐν σιωπῇ τὸν «Βίον τοῦ Ναπολέοντος», ἔργον τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ κηλίδα εἰς τὸ μακρὸν τοῦτο φιλολογικὸν στάδιον, τὸ τόσον καθαρὸν καὶ εὐσυνειδήτως ἔντιμον.

Τίποτε δὲν δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ τὴν τεραστίαν δραστηριότητα τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ἰσοβίως ὁ Σκώττ. Ὡς εἶπεν εἰς τῶν βιογράφων του, θὰ ἠδύνατό τις νὰ πιστεῦσῃ ὅτι ὀμηρικὸς ἦρως ἐπανελθὼν ἐπὶ γῆς, πεπρωκισμένος μὲ ἠράκλειον ρώμην, ἐκρύπτετο ὑπὸ τὴν φενάκην καὶ τὴν τήβεννον δικηγόρου Σκώτου. Ὁ Οὐώλτερ Σκώττ εἶνε ἴσως ὁ γονιμώτατος συγγραφεὺς ὅστις ποτὲ ὑπῆρξεν. Εἰς διάστημα τριῶν ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ 1827 μέχρι τοῦ 1830, ἐξῆλθον ἐκ τῆς γραφίδος του εἰκοσιεννέα τόμοι, τουτέστι δέκα τόμοι κατ' ἔτος. Ἡ ταχύτης τῆς συνθέσεώς του ἐξηγεῖ τὴν περιεργον κατάστασιν τῶν χειρογράφων του. Ὁ «Μαρμιὼν» ἐγράφη ἐξ ὀλοκλήρου, χωρὶς σβυσίματα, ἐπὶ τῶν λευκῶν σελίδων τῶν ἐπιστολῶν, τὰς ὁποίας ἐλάμβανε παναχόθεν τοῦ κόσμου.

Ὁ πιστὸς γραμματεὺς του, Λεϊδλω, εὗρισκε τόσον ἐνδιαφέρον εἰς τὰς διηγήσεις τὰς ὁποίας ἔγραφεν καθ' ὑπαγόρευσίν του, ὥστε ἐλησμόνει κάθε ἄλλο πρᾶγμα, εἰς βαθμὸν ὥστε, ἐὰν ὁ Σκώττ ἔπαυεν πρὸς στιγμὴν νὰ ὑπαγορεύῃ, τοῦ ἔλεγε ζωηρῶς: «Ἐμπρὸς κύριε, ἄς ἐξακολουθήσωμεν». Εἰς τοῦτο ὁ Σκώττ ἀπήντα: «Καλά, Οὐίλλη, λησμονεῖς λοιπὸν ὅτι πρέπει νὰ πλάσω τὴν ἱστορίαν».

Καταπληκτικὴ ἦτο ἡ μνήμη του. Ὅταν φίλος τις ἤρχετο νὰ τὸν συμβουλευθῇ εἰς τὸ Ἄββοτσοφορδ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου ἢ περὶ τινων λεπτομερειῶν ὡς πρὸς τὰς ἀρχαίας φυλάς, τὸν ἔβλεπέ τις νὰ διατρέχῃ μ' ἐν μόνον βλέμμα τὰς θυρίδας τῆς τεραστίας βιβλιοθήκης του, νὰ διευθύνεται τάχιστα πρὸς τὸν τόμον τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνάγκην, καὶ νὰ τὸν ἀνοίγῃ διὰ μιᾶς εἰς τὴν σελίδα τὴν περιέχουσαν τὰ πρὸς διαφώτισιν γεγονότα.

Εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο ἔργον τὸ ὁποῖον δύναται τις νὰ τ' ὀνομάσῃ ἀνθρω-

πίνην έποποιίαν, τόσον εΐνε πλήρης και τόσας περιβάλλει γενεάς και τόπους διαφόρους, ό Ούώλτερ Σκώττ δέν εξετράπη εις αισθηματικήν όνειροπόλησιν ή εις φυσιολογικάς μελέτας. Εΐνε πρᾶξις όποία πρέπει νά εΐνε ή άνθρωπίνη ζωή. Ό έρωσ έπεισοδιακῶς μόνον εισάγεται, με την άβρότητα και την εύσχημοσύνην την όποίαν συχνότατα περιβάλλεται άναμιγνυόμενος εις την ύπαρξίν μας.

Ό Ούώλτερ Σκώττ, μετά ένα ή δύο αιώνας από σήμερα, δέν θα λησμονηθῆ, θ' άποβῆ άρχαϊός και κλασικός. Τότε θα εκτιμηθῆ κατ' άξίαν. Ό Μίλτων, ό Σαίξπηρ, αυτός ό μέγας Όμηρος, και μετ' αυτόν όλοι σχεδόν οι μεγάλοι ποιηται και συγγραφείς, ύπέστησαν τās ίδιās διακυμάνσεις.

Περί τούτου προκειμένου, άστειόν εΐνε νά μάθωμεν με ποίον άνευλαβῆ τρόπον ό Σκώττ μετεχειρίσθη τόν μέγιστον Έλληνα ποιητήν. Εις την νεότητά του, μάς διηγείται ό ίδιος, έτρεφεν άκατανίκητον άντιπάθειαν πρὸς τὰ δύσκολα εκείνα ελληνικά, και εΐχε την θρασύτητα, εις τινα εκθεσιν ιδεῶν περί του Όμήρου, νά παραβάλῃ τόν «Μαινόμενον Ρολάνδον» με την άθάνατον «Ίλιάδα», την όποίαν και υπεβίβασε πολύ ένωπιον του ποιήματος του Άριόστου. Ό καθηγητής άγανακτήσας άπεφάνθη ότι ό μαθητής του θα μείνῃ βλάξ δια βίου. Την άυστηράν ταύτην έτυμηγορίαν άνεκάλεσεν έτη τινά ύστερον, γράφει ό Σκώττ, «όταν εκένωσε μετ' έμου φιάλην οίνου τῆς Βουργουνδίας εις την φιλολογικήν λέσχην του Έδιμβούργου, όταν έγεινα μέλος της, ζῶντος αυτού».

Ό,τι εξασφαλίζει εις τὰ μυθιστορήματα του Ούώλτερ Σκώττ μέλλον πολύ διαρκέστερον παρά εις πολλά άλλα τῶν έργων τῆς φαντασίας, εΐνε ότι εκφεύγουσι την άτμοσφαιραν εκείνην, την επίπλαστον και χυδαίαν, περί ήν τόσοι συγγραφείς στρέφονται.

Ό Σκῶτος μυθιστοριογράφος δέν εζήτησε τās έμπνεύσεις του άλλου, ειμή εις αυτά τὰ έθνικά ήθη, εις ό,τι έχουσι γνήσιον, εύρωστον και βαθύ. Εΐχε τὸ χάρισμα νά εξετάσῃ, νά έννοήσῃ και νά έρμηνεύσῃ τὸ οικεῖον δαιμόνιον τῆς γηραιᾶς Σκωτίας. Τὸ βαθύ αΐσθημα του πατροπαραδότου και επιχωρίου βίου, τὸ όποῖον κατέχει εις τόσῳ μέγαν βαθμόν, μεταδίδει καταπληκτικὴν αλήθειαν εις τὰ πρόσωπά του, έμψυχώνει, θέτει εις κίνησιν, χρωματίζει τās εικόνας τās ζωγραφουμένας ύπὸ τῆς ισχυρᾶς και καρτερικῆς παραστατικότητος του πνεύματός του.

Η άντίληψις μυρίων άποχρώσεων, άνεπαισθήτων πολλάκις εις τὸ κοινόν βλέμμα, ώθεϊ τόν Σκώττ νά εκτρέπῃται εις παρεκβάσεις· και άρσκεται νά πληθύνῃ τās εικόνας, νά διερευνᾷ παρέργως τούς χαρακτῆρας, δαψιλεύων πᾶν ό,τι διαφωτίζει τὰ ήθη και τās παραδόσεις τῆς

χώρας. Αισθάνεται τις ότι μάλλον ασχολείται περι την παρατήρησιν τῆς πραγματικότητος παρά περι τὸ ἐπιτηδευτὸν μέρος τῆς τέχνης του. Ἡ φιλοδοξία του τείνει νὰ εἶνε μάλλον εὐσυνειδητος ἐρευνητῆς παρά πρωτότυπος μυθοπλάστης.

Ἐλέχθη περι αὐτοῦ ὅτι ὠμοίαζε μὲ τὸν ἀγρότην ἐκεῖνον τῆς ἀρχαιότητος, ὅστις ἦλθε φέρων ὑπὸ τὸ ἱμάτιον αὐτὸ τὸ ζῶον τοῦ ὁποίου τὴν φωνὴν ὑπεσχέθη νὰ μιμηθῆ. Ὁ Σκῶττ ἔκαμε τὴν παράδοξον ταύτην ἀνακάλυψιν: ὅτι ἡ ἀλήθεια ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ τὴν μυθοπλασίαν· ὅτι διὰ νὰ κινήσῃ τις ἀσφαλέστερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀνθρώπων, περισσότερο παρ' ὅσον δύναται νὰ τὸ κατορθώσῃ δι' ὅλων τῶν ἐπινοιωῶν τῆς τέχνης, ἀρκεῖ νὰ εἰξεύρῃ ν' ἀναπαριστᾷ εἰλικρινῶς τοὺς λόγους, ν' ἀντιλαμβάνεται τὰς κινήσεις, νὰ εἰσδύῃ εἰς τὰ αἰσθήματα τῶν ὁμοίων του. Ἄλλ' εἶνε τέχνη ὄχι πολὺ κοινὴ ἢ εὐσυνειδητος αὕτη ἀνάλυσις τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἐκ τοῦ φυσικοῦ λαμβανομένη, ἀνευ τῶν συστηματικῶν ὑπερβολῶν κτηνώδους πραγματισμοῦ, ὅστις βαναυσοποιεῖ τὰ ἀντικείμενα μέχρι παραμορφώσεως.

Ἡ ἱστορία τῆς Σκωτίας θὰ μείνῃ ὁποῖαν τὴν ἔπλασεν ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ. Χρονικά, παραδόσεις, ἔθνικα ἀρχεῖα, παλαιὰ τραγούδια, παραμῦθια περι Γύφτων, δεισιδαιμονίας τηρουμένας ὑπὸ τῆς εὐπιστίας τοῦ λαοῦ, ὅλα τὰ ἐσυμβουλευθῆ, ὅλα τὰ ἐπωφελήθη.

Ὁ Κόλριτζ ἔλεγε: «Ὅταν ἔχω νὰ ὁμιλήσω δι' ἓνα φαῦλον Σκῶτον, τονίζω δυνατὰ τὴν λέξιν Σκῶτος». Ἡ ἀρχὴ αὕτη, πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ὠδήγησε κάπως τὸν Σκῶττ εἰς τὰς ζωγραφίας τὰς ὁποίας τόσον λεπτοφυῶς ἐξετέλεσε περι τοῦ παρελθόντος τῆς πατρίδος του. Ἄλλὰ πρέπει νὰ τὸν μεμφθῶμεν διὰ τοῦτο; Εἰς τὰς διηγήσεις τῶν ἐρίδων καὶ τῶν φατριῶν, αἵτινες δὲν ἔπαυσαν νὰ συνταράττωσι τὸν μικρὸν ἐκεῖνον λαόν, εἶχε τὴν τέχνην ν' ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν τέφραν τοῦ παρελθόντος, τὴν αἰμόφυρτον πολλάκις, πᾶν ὅ,τι ὑπῆρχε καθαρὸν, κλεινὸν καὶ ποιητικόν.

Ἄλλως, ἐν τῶν τιμιωτέρων γνωρισμάτων τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Σκῶττ εἶνε ἡ ἀμεροληψία· δικαιοσύνη δι' ὅλας τὰς ἐποχάς, δικαιοσύνη δι' ὅλα τὰ κόμματα, ἐνθουσιασμὸς διὰ πᾶσαν ἡρωϊκὴν πράξιν. Ἀποκατέστησεν εἰς τὰ ἴδια δίκαια τοὺς μέσους αἰῶνας, περιφρονῶν ὅλους τοὺς σαρκασμοὺς τῆς βολταιρικῆς σχολῆς, ἐλάμπρυνε τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἰακωβιτῶν, καὶ ἀπέδωκε τιμὴν εἰς τὴν καθολικὴν εἰς τοὺς κόλπους προτεσταντικῆς κοινωνίας.

Ἡ Σκωτία εἶνε ἡ πρώτη, ἡ μοναδικὴ ἔμπνευσις του· τὴν ἀγαπᾷ εἰς τὰ τοπία τῆς, εἰς τὰ ἦθη τῆς, εἰς τὸ παρελθόν τῆς, εἰς τὸ παρόν τῆς, ὡς καὶ εἰς τὰ σφάλματά τῆς, τὰ ὁποῖα σπανίως ἀμοιροῦσι μεγαλείου. Δὲν

είχε μόνον ἔμφυτον τὸ αἶσθημα τῆς ἔθνικῆς ποιήσεως· εἶνε προσέτι ὁ ἱστοριογράφος τῆς πατρίδος του.

Ἄλλ' ἐκάστη ἐποχὴ ἔχει διάφορον τρόπον νὰ ἐννοῇ καὶ νὰ γράφῃ τὴν ἱστορίαν. Τὸ ὕφος τοῦ Οὐῶλτερ Σκῶττ διατρίβει περὶ τὰς μεγάλας εἰκόνας, τὰς ζώσας καὶ παραστατικὰς, καὶ δὲν παρακολουθεῖ τὰς μικροπρεπεῖς λεπτομερεῖας, ἀναμιμνήσκον, καίτοι μετ' ὀλιγωτέρας πομπῆς, τὴν πρὸ πάντων φιλολογικὴν μορφήν τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν. Οἱ ἱστορικοὶ τῶν ἡμερῶν μας τούναντιόν δὲν μεριμνῶσιν, εἰμὴ πῶς νὰ ἐπισωρεύσωσι πρωτοτύπους μαρτυρίας, ν' ἀνακαλύψωσι καινόν τι, ν' ἀνασκευάσωσι τοὺς πρὸ αὐτῶν, καὶ τοῦτο, θυσιάζοντες ἐν συνεχεῖ προκαταλήψει τὴν ποίησιν τῆς ἱστορίας. Ἡ σύγχρονος ἱστορικὴ σχολὴ θέλει τὸ ἀπρόσωπον τοῦ ὕφους καὶ τῆς κριτικῆς. Ἐντεῦθεν αἱ σελίδες ἐκεῖναι αἱ μεστωμέναι ἀπὸ γεγονότα, καὶ βριθοῦσαι ἀπὸ παραπομπάς, ἀπὸ σημειώσεις καὶ λέξεις ἐντὸς εἰσαγωγικῶν.

Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Σκῶττ εἶνε ἐπαισθητὴ εἰς τὰ πρῶτα προϊόντα τοῦ Βύρωνος. Ὁ Μακώλεϋ βεβαίως ἐδανείσθη παρ' αὐτοῦ τινὰ τῶν ζηροτέρων χρωμάτων, τὰ ὅποια μετεχειρίσθη ὁ λαμπρὸς χρωστήρ του. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἱστορικὸν μυθιστόρημα, δυνατὸν νὰ εἴπη τις ὅτι τὸ ἐπενόησεν ὁ Σκῶττ, καὶ ποτὲ φιλολογικὸς γενάρχης δὲν ἔτυχεν ἀπογόνους πλειότερους καὶ ἐνδοξότερους. Ἐν Γαλλίᾳ, ὁ Βίκτωρ Οὐγώ, ὁ Ἀλφρέδος Βινῦ καὶ Δουμᾶς ὁ πρεσβύτερος· ἐν Ἰσπανίᾳ ὁ Φερνάν Καββαλέρο· ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Μαντσόνης· ἐν Γερμανίᾳ ὁ Τσόκκε καὶ ὁ Ἄλεξις, ἐν Ἀμερικῇ ὁ Φενιμόρ Κοῦπερ, πολλοὶ ἄλλοι ἀκόμη, ἐβάδισαν ἐπὶ τὰ ἴχνη του. Ὅθεν ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τῷ 1830: «Καθὼς ὁ Βοαβδίλ, ἔμαθα τὰ παιγνίδιά μου εἰς ἑκατὸν κυρίους καὶ κυρίας, ὅπου τὰ ἔπαιζαν τόσον καλὰ ὅσον ἐγώ».

Εἰς τὰς πολλαπλᾶς φιλολογικὰς ἐργασίας του προσετίθεντο αἱ καθημεριναὶ ἀσχολίαι του ὡς παρέδρου δικαστοῦ τοῦ Σέλκισκ, καὶ ἀξιωματικοῦ τῶν δικαστηρίων, θέσις τὴν ὁποίαν ὤφειλεν εἰς τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ Φόξ. Τὸ πρὸ τοῦ Φόξ ὑπουργεῖον τοῦ εἶχεν ὑποσχεθεῖ τὴν θέσιν ταύτην. Ὁ περιώνυμος ὑπουργὸς ἐνεκολπώθη ἐνθέρμως τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ μεγάλου μυθιστοριογράφου, καίτοι οὗτος δὲν εἶχεν ἀποδειχθῆ ὀπαδὸς* τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὴν ἐξουσίαν οὐίγικου ὑπουργεῖου, καὶ, ἐπειδὴ εἰς τῶν συνυπουργῶν του ἀντέτεινε κατὰ τοῦ διορισμοῦ τούτου: «Τὸ ρουσφέτι αὐτό, παρετήρησεν ὁ Φόξ, θὰ δοθῇ εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν, καὶ δὲν

* Στὴν α' δημοσίευσιν· δὲν εἶχεν ἀποδεχθῆ ὀπαδός· στὸ γαλλικόν: *ne se fût pas montré partisan*.

εἶνε φόβος νὰ δοθῆ κακὸν παράδειγμα». Ὁ Οὐώλτερ Σκώττ διωρίσθη εἰς τὸ ὑπόουρημα. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἔρχεται ἐπεισοδιόν τι, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ἡ μεγαλοφυΐα ἀκόμη δὲν εἶνε ἐλευθέρα ἀδυναμιῶν τινων, καὶ τὸ ὁποῖον δεικνύει ἕως τοῦ δύναται τὸ πολιτικὸν πάθος ν' ἀποπληνῆσῃ καὶ τὰ νηφαλιώτερα πνεύματα.

Ἀποθανόντος τοῦ Φόξ, οἱ τόρεις ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν, καὶ πανταχοῦ τῆς Σκωτίας ἐτελέσθησαν ἑορταὶ καὶ συμπόσια παρετέθησαν πρὸς τιμὴν τῆς νίκης τοῦ συντηρητικῆς κόμματος. Ἄντι νὰ μείνῃ ἀμερόληπτος, ὡς ἔπρεπεν, ὁ Σκώττ δὲν ἐδίστασε νὰ συνεταιρισθῆ με τοὺς λυσσώδεις ἐχθροὺς τοῦ εὐεργέτου του. Εἶχε μάλιστα τὴν κακὴν ἔμπνευσιν*, ἐν μᾶ τῶν ὁμηγύρεων τούτων, ἀφοῦ ἔφερε πρόποσιν ὑπὲρ τῆς νέας κυβερνήσεως, νὰ τονίσῃ ἄσμα ὑπὸ τὸν τίτλον δὴ Ντέθ ὄβ δὴ Φόξ (ὁ Θάνατος τῆς Ἀλώπεκος), τὸ ὁποῖον ἦτο βάνουσος ὕβρις εἰς τὸν ἐκπτωτον ὑπουργὸν καὶ εἰς τὸν γενναῖον ἄνδρα, εἰς τὸν ὁποῖον ὤφειλε τὴν πρόσφατον προαγωγὴν του.

Διαρκοῦντος τοῦ ἀναβρασμοῦ ὅστις συνετάραξε τὴν Σκωτίαν τῷ 1803, ὁ Οὐώλτερ Σκώττ διωρίσθη καταλυματίας ἱλῆς τινὸς ἐλαφρῶν ἱππέων, εἶδους ἐθνοφυλακῆς ἣτις εἶχε συσταθῆ ἐν Ἐδμβούργῳ. Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν ποιητὴν Κράββ, ὁ Σκώττ ἐκμυστηρεύεται ὅτι ἔγραψε τὴν «Δέσποιναν τῆς Λίμνης» διὰ νὰ πορισθῆ τὰ ἀναγκαῖα χρήματα ὅπως ἀγοράσῃ πολεμικὸν ἵππον. Τὰ 50χισχιλία ἀντίτυπα τοῦ ἔργου τούτου, ὅσα ἐπώλησεν ἀκολούθως, τῷ ἐπόρισαν βεβαίως κέρδος ἰκανὸν διὰ ν' ἀποκτήσῃ ὀλόκληρον ἱλῆν.

Εἶχεν ἐκλάβει λίαν σπουδαίως τὸ νέον ἀξίωμα, πίνων με τοὺς ἄνδρας του διὰ νὰ τοὺς διατηρήσῃ ἐπὶ μακρότερον χρόνον εἰς τὰ γυμνάσια, καὶ συνθέτων δι' αὐτοὺς πατριωτικὰ ἄσματα. Διὰ νὰ τοὺς ἐξασκήσῃ εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς σπάθης, διέταττε νὰ θέσουν στρογγύλην κολοκύνθη ἐπὶ τῆς κορυφῆς πασσάλου παριστῶντος κατὰ συνθήκην τὸ γαλλικὸν πεζικόν, εἶτα ἐπρόσταττε κρατεράν ἔφοδον ἐναντίον τοῦ βαναύσου τούτου ἀντικειμένου. Δυστυχῶς οἱ αὐτοσχέδιοι ἱππεῖς δὲν ἐπετύγχανον τόσον εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον, καὶ τότε ὁ Σκώττ παραφερόμενος ἀπὸ φιλοπόλεμον ζέσιν, ἤλαυνε τὸν ἵππον του κατὰ τῆς δυστυχοῦς κολοκύνθης κραυγάζων: «Κάμετέ τους κομμάτια, τοὺς ἀθλίους!» Ἄλλ' ὁ καταλυματίας δὲν ἐπετύγχανε πολὺ λαμπρότερον ἀπὸ τοὺς στρατιώτας του.

Ὁ Λόνφελλο ἔγραψε κάπου ὅτι ἡ ἀρίστη ἀμοιβὴ δι' ἓνα ποιητὴν εἶνε νὰ εὕρῃ τοὺς στίχους του εἰς τὴν καρδίαν φίλου. Κανεὶς περισσότερον

* Στὴν α' δημοσίευσιν: κοινὴν ἔμπνευσιν στὸ γαλλικόν: *mauvais goût*.

ἀπὸ τὸν Σκώτον ποιητὴν δὲν ἔσχεν εἰλικρινεῖς φίλους εἰς τὴν πατρίδα του καὶ εἰς τοὺς διαφόρους τόπους τοῦ κόσμου. Φειδωλὸς μὲν ὑπῆρξε τοῦ ὀνόματός του καὶ τῆς φιλολογικῆς ὑπολήψεώς του, ἀλλὰ τὸ βαλάντιόν του ἦτο πάντοτε ἀνοικτὸν πρὸς ὄφελος ὄλων τῶν δυστυχῶν λογίων. Περιεκάλυπτε μάλιστα τὰς εὐεργεσίας του μὲ τὸν ἀβρότερον καὶ ἀξιοπρεπέστερον τρόπον. Ἔστολλεν εἰς τοὺς πτωχοὺς λογίους κάτι παλαιὰ τραγουδία διὰ νὰ τὰ καλλιγραφήσωσι, προσποιούμενος ὅτι ἀπέδιδεν ὑψίστην σπουδαιότητα εἰς τοῦτο, εἰς ἀμοιβὴν δὲ τῆς ἐργασίας των τοὺς ἐδίδε ποσὰ χρημάτων καθ' ἑβδομάδα, κ' ἐκεῖνοι ἐπίστευον ὅτι ἐκέρδισαν τὰ χρήματα ταῦτα μὲ τὸν κόπον των. Μαθὼν ὅτι ὁ Ἴρλανδὸς ποιητὴς Μάτιουριν εὐρίσκετο εἰς τὴν φυλακὴν διὰ χρέη, ἔστειλε εὐθὺς παραγγελίαν εἰς τὸν ἐκδότην του Τζέιμς Βαλλαντάυν νὰ τοῦ στείλῃ ἐπιταγὴν δι' ἐξήντα λίρας, καὶ ποτὲ ὁ Μάτιουριν δὲν ἔμαθε πόθεν τοῦ ἦλθε τὸ ἔρμαιον αὐτό. Ὁ Βαλλαντάυν διηγῆθη ἀργότερα τὸ πρᾶγμα, ἄλλως θὰ ἠγνοοῦμεν τὴν γενναίαν πράξιν τοῦ μεγάλου Σκώτου ποιητοῦ πρὸς τὸν Ἴρλανδὸν συνάδελφόν του, τὸν ὀλιγώτερον εὐνοηθέντα ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ ἀπὸ τὴν τύχην.

Ὁ Σίρ Στίρλιγγ Μάξουελλ διηγεῖται ὅτι συνήντησε φίλον καὶ περιπαθῆ θαυμαστὴν τοῦ Σκώττ εἰς τὰ βορειανατολικά τῆς Σιβηρίας. Ἀμερικανὸς δὲ τις ἐπόπτης τῷ ἀπεκάλυψεν ἀναλογίας μεταξὺ τῶν σκηνῶν τὰς ὁποίας καθημερινῶς ἔβλεπε κ' ἐκείνων τὰς ὁποίας ὁ Σκώττ ἐτοποθέτησεν εἰς τὰ ὄρεινά τῆς Σκωτίας. Τὰ δάση τῆς Καμτσάτκας ἐπανελάμβανον τοὺς πολεμικοὺς καὶ παραδόξους φθόγγους τοῦ Βόννη τοῦ Μπόννη Δάνδη.

Ὅταν ὁ Σκώττ μετέβη εἰς Παρισίους διὰ νὰ συλλέξῃ ὕλικὸν διὰ τὴν «Ἱστορίαν τοῦ Ναπολέοντος», ἐφάνη ὅτι ἐξασκεῖ μεγάλην γοητείαν ἐπὶ τοῦ Βλύχερ καὶ τοῦ Πλατώφ. Ὁ τελευταῖος, διερχόμενος μιᾶ τῶν ἡμερῶν ἔφιππος ἐν τῇ ὁδῷ Εἰρήνης, καὶ ἰδὼν τὸν περιώνυμον μυθιστοριογράφον, ἐπέζευσε διὰ νὰ ἔλθῃ νὰ τὸν ἀσπασθῇ.

Δὲν ὑπῆρξεν ἴσως τίποτε τραγικώτερον καὶ ἀλγεινότερον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλολογίας, ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τὸν ὁποῖον ἠγωνίσθη ἠρωϊκῶς ὁ Σκώττ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του. Ἔνεκα τῆς χρεωκοπίας τοῦ Κόνσταβελ, τοῦ ἐκδότου καὶ συνεταίρου του, εὐρέθη ὑπόχρεως διὰ τὸ ἄπειρον ποσὸν τῶν 117 χιλ. λιρῶν στερλινῶν (σχεδὸν τριῶν ἑκατομμυρίων φράγκων). Ὑπὸ τὴν χρονολογίαν τῆς καταστροφῆς ταύτης, τῷ 1826, εὐρίσκεται εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ἡ ἐπομένῃ φράσις: «Θὰ σκάψω τὸ μεταλλεῖον τῆς φαντασίας μου, διὰ νὰ εὔρω κανένα ἀδάμαντα ἢ ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον ὡς ἀδάμαντα νὰ πωλήσω, διὰ νὰ φανῶ συνεπῆς εἰς τὰς

υποχρεώσεις μου». Οί σωματικοί και ήθικοι πόνοι τὸν ἐπολιόρησαν καθ' ὃν χρόνον θὰ εἶχεν ἀνάγκην ὅλης τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματός του, καὶ ὁμως ἐν μέσῳ τοσούτων βασάνων, εὔρεν ἀρκετὴν ἀταραξίαν διὰ τὰ γράψῃ ἀριστουργήματα.

Ἐνίστε, ἐνῶ ὑπηγόρευε τὰς κωμικωτέρας σκηναὶς τῶν μυθιστορημάτων του, ἡ δριμύτης τοῦ πόνου τὸν ἐβίαζε νὰ διακόψῃ. Εἶτα ἀνελάμβανε πάλιν τὴν ὑπαγόρευσιν, χωρὶς ποτὲ νὰ χάσῃ τὸ νῆμα τῆς διηγήσεως.

Εἷς τινὰ οἰκίαν τῆς ὁδοῦ Γεωργίου, κειμένην ἀντικρὺ τῆς τοῦ Οὐῶλτερ Σκώττ, συναναστροφῆς γενομένης, μᾶ τῶν ἡμερῶν, ὁ υἱὸς τῆς οἰκογενείας ἀνέκραξε:

— Βλέπω ἀπὸ ἐδῶ ἓνα διαβόλου χέρι ποῦ γράφει καὶ γράφει σελίδας, ἐπὶ ὥρας καθημερινῶς, καὶ μὲ βασανίζει τρομερά... ἐξάλισθην νὰ τὸ βλέπω.

— Θὰ εἶνε κανεὶς γραφεὺς δικηγόρου καὶ ἀντιγράφει δικόγραφα, εἶπεν εἷς τῶν συνδαιτυμόνων.

— Ὅχι, παιδιά μου, ὑπέλαβεν ὁ οἰκοδεσπότης, ξεύρω τὸ χέρι αὐτό, καὶ ξεύρετε ὅλοι σας τὰ ἔργα του. Εἶνε τὸ χέρι τοῦ Σιρ Οὐῶλτερ Σκώττ.

Ἦτο πράγματι τὸ χέρι αὐτό, τὸ πεπροικισμένον μὲ ἱλιγγιώδη ταχύτητα κινήσεως, τὸ ὁποῖον εἶχε γράψῃ εἰς τρεῖς θερινὰς ἐβδομάδας τοὺς δύο τελευταίους τόμους τοῦ «Ἰβανῶν».

Εἰς τὴν δυστυχίαν τοῦ ὁ Σκώττ ἔλαβε μεγάλην παρηγορίαν· κατῶρθωσε νὰ διατηρήσῃ τὸ προσφιλές του Ἄββοτσοφορδ, τὸ πραγματοποιημένον τοῦτο ὄνειρον μακροῦ βίου ἐργασίας.

Κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς συμφορᾶς, ἀνέκραξεν:

«Ἐπάρχουν πολλὰι τεθλιμμέναι καρδίαι εἰς τὸ Δάρνικ (χωρίον κείμενον πλησίον τοῦ Ἄββοτσοφορδ) καὶ εἰς τὰς καλύβας τοῦ Ἄββοτσοφορδ. Ἀπεφάσισα νὰ μὴν ἐπανίδω πλέον τὴν κατοικίαν ἐκείνην. Πῶς θὰ ἡμπορῶ νὰ πατῶ τὰς πλάκας τῆς ἀριστοκρατικῆς μου αἰθούσης, ἀφοῦ ἔχασα τὴν λοφιὰν τῆς περικεφαλαίας μου;... Ἐπρόκειτο νὰ ὑπάγω τὸ Σάββατον διὰ νὰ ὑποδεχθῶ ἐν χαρᾷ καὶ εὐτυχίᾳ πλῆθος φίλων. Οἱ σκύλοι μου θὰ μὲ περιμένουν εἰς μάτην. Εἶνε τρέλα δι' ἐμέ, ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ ν' ἀποχωρισθῶ τὰ ἄλογα ταῦτα ζῶα μὲ συγκινεῖ πολὺ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην ἀλγεινὴν σκέψιν. Ἐπάρχουν ἴσως ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι, ἀγαπῶντες με ἀκόμη, θ' ἀγαπήσουν τὸν σκύλον μου ἀντ' ἐμοῦ».

Κάθε φορὰν ποῦ ὁ Σκώττ εἰσάγει σκύλον εἰς τὴν σκηνήν, τὸ κάμνει μὲ τόσην ἀλήθειαν ζωγραφίας, τὴν ὁποίαν θὰ ἐφθόνει ζωγράφος ἀληθής. Ὁ Σκώττ ὠνομάσθη ὑπὸ τινων Ὁμηρος τῆς Σκωτίας. Εὐρίσκεται δὲ εἰς τὰ ἔργα του κύων ἀναμιμνήσκων τὸν Ἄργον τῆς Ὀδυσσεΐας. Ὁ Ἄργος

τῶν σκωτικῶν μυθιστορημάτων εἶνε ὁ Ἕλφιν, ὁ σκύλος τοῦ Μόρτωνα, ἑνὸς τῶν προσώπων. Δυνατὸν νὰ εἶπη τις ὅτι ὁ Σκῶττ ὑπῆρξε πιστότερον παρατηρητῆς τῆς φύσεως, θέσας βαθμολογίαν τινα εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Μόρτωνα ὑπὸ τοῦ σκύλου του, ἐνῶ ὁ μέγας Ἕλλην ποιητῆς περιγράφει τὴν ἀναγνώρισιν ταύτην ὡς ἀκαριαίαν ἐκ μέρους τοῦ Ἄργου.

Τὸ Ἄββοτσοφορδ εὐδόκησεν ἡ θεία Πρόνοια νὰ προσδιορίσῃ δι' αὐτὸν ὡς ὕστατον σταθμὸν τῶν ἐπιγείων περιπλανήσεών του, τῶν διακοπτομένων τόσον ἀπὸ χαρὰν, ἀπὸ δικαίας ἀπολαύσεις, ἀπὸ θριάμβους μάλιστα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεις. Τοῦλάχιστον ὁ θάνατος ἦλθε δι' αὐτὸν περικυκλωμένος ἀπὸ πᾶν ὅ,τι ἐγοήτευσεν τὴν ζωὴν του καὶ ἐγλύκανε τὰς ὥρας τῆς δοκιμασίας.

Προσβληθεὶς θανασίμως ἐν Φραγκφόρτῃ, ἐνῶ ἐπανέκαμπεν ἐκ τινος διατριβῆς ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου τὸν εἶχαν στείλει οἱ ἰατροί, διὰ νὰ δοκιμάσῃ νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ὑγίαν του, παθοῦσαν ἀπὸ ὑπερβολικὴν ἐργασίαν, ἔμεινεν ἐπὶ πολλὰς ἐβδομάδας σχεδὸν ἀναισθητός. Μία μόνον λέξις ἐξέφυγε τὰ χεῖλη του, τὰ συσπώμενα ὑπὸ τῆς παραλυσίας: «Ἄββοτσοφορδ!»

Ἐμελλε νὰ ἐπανίδῃ τὸν προσφιλῆ τοῦτον τόπον· ἀλλ' εἰς ποίαν καταστασιν ἐξασθενήσεως καὶ παρακμῆς ἐπανήρχετο εἰς τὴν ποθητὴν οἰκίαν του! Δὲν ἀνεγνώριζε κανένα, οὐδὲ τὰ τέκνα του. Ἐν τοσοῦτῳ, ὅταν ἦλθε παλαιὸς τις φίλος νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ, ἐψιθύρισε τὰς λέξεις: «Τώρα ἐννοῶ ὅτι εἶμαι εἰς τὸ Ἄββοτσοφορδ!» Ὁ στοχασμὸς οὗτος ἐφάνη ὅτι ἀνεζωπύρησεν ἐπὶ τινα χρόνον μίαν λάμπριν αἰφνιδίαν ὅσον καὶ παροδικήν. Τὸν μετέφεραν εἰς τὴν βιβλιοθήκην του καὶ εἰς τὸν κῆπον. Ἐκεῖ, ὑπὸ τὴν ζωοποιὸν ἐπίδρασιν τοῦ ἔαρος, ὅλα ἐφαίνοντο νὰ ἐορτάζουσι τὴν ἐπάνοδόν του μετ' ἀσυνειδήτου εἰρωνείας. Ἀλλὰ διὰ τὸν ἀσθενῆ ἦτο μόνον βραχυτάτη ἀνακωχή. Ὀλίγας ἡμέρας ὕστερον, κατόπιν ὑποτροπῆς ἐξ ἧς ἀπώλεσεν ἐντελῶς τὰς αἰσθήσεις, ὁ Σκῶττ ἐξέπνεεν ἐν ἡλικίᾳ ἐξήκοντα καὶ ἐνὸς ἐτῶν.

Οἱ πιστωταὶ του οἱ ἴδιοι τοῦ ἀπέδωκαν δικαιοσύνην, καὶ ὁ ἔπαινος οὗτος, ὅστις δὲν δύναται νὰ εἶνε ὑποπτος, μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀκαταπαύστου ἐργασίας τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ζωῆς του.

Κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς ὑποθέσεως Κόνσταβελ, ἡ ἐπομένη πρότασις ἐψηφίσθη ἐν βοῇ:

«Ἡ συνέλευσις νομίζει ὅτι ἀποτίνει δίκαιον φόρον εἰς τὴν μνήμην τοῦ Σίρ Οὐῶλτερ Σκῶττ ἐκφράζουσα τὴν βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην της διὰ τὴν ἔντιμον διαγωγὴν του ἐν μέσῳ τῶν ἐναντιοτήτων καὶ τῶν δυσχερειῶν, αἵτινες θὰ παρέλυον τὰς προσπάθειάς παντὸς ἄλλου, ἀλλ' ἀνέδειξαν ἐπὶ μᾶλλον τὸ μεγαλεῖον τῆς ψυχῆς του».

Ἐντὸς μικροῦ παρεκκλησίου, μείναντος μόνοι ὀρθοῦ, ἐν μέσῳ τῶν ἐρείπιων παλαιᾶς μοναστηριακῆς ἐκκλησίας, ὑπὸ ὠσειδῆ ἀψίδα μισοσκηπασμένην ἀπὸ τὰ ἀνέρποντα αἰγοκλήματα, ἐκεῖ εὐρίσκεται ὁ τάφος τοῦ Οὐώλτερ Σκώττ.

Ποιητικὸν μαυσωλεῖον, κάλλιστα ἐκλεχθὲν διὰ τὰ χρησιμεύση ὡς τελευταῖον ἀναπαυτήριον εἰς τὸν λογογράφον τοῦτον (τὸν) φιλόρχαιον, τὸν διελθόντα τὴν ζωὴν του εἰς τὰ ἐρείπια, καὶ ζητήσαντα ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοὺς λίθους τοῦ παρελθόντος χρόνου ὅ,τι δύνανται νὰ διδάξωσι περὶ τῶν ἀπωτέρων ἐκείνων γενεῶν, αἵτινες, ἐπισωρεύσασαι τοὺς λίθους τούτους, ἀφήκαν ἐπ' αὐτῶν ἰσχυρὰ καὶ τρομερὰ ἔχνη πάσης γενεᾶς, παντὸς πολιτισμοῦ.

Ὁ Σκώττ, ἄλλως, σχεδὸν ἐζωγράφησε τὸν ἑαυτόν του ὑπὸ τοὺς τόσον συγκινητικούς χαρακτήρας τοῦ γηραιοῦ ἐκείνου πρεσβυτεριανοῦ, τοῦ ἐπονομασθέντος «γέροντος τῶν τάφων», διότι εἶχεν ἀφιερῶσει τὴν ζωὴν του εἰς τὸ νὰ ἐπισκέπτηται καὶ νὰ ἐπισκευάζῃ τοὺς χορταριασμένους τάφους τῶν ὁμοθρήσκων του. Ἡ εὐσεβὴς σμίλη του ἀνηρέυνα ὑπὸ τὰ βρῦα καὶ τοὺς λειχῆνας, ζητοῦσα νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς φῶς τὰς ἐπιγραφὰς ὅσαι διαιωνίζουσιν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν τοὺς Σκώτους ἤρωας.

Ἀρχαιολόγος, πολυμαθὴς, ποιητὴς, ἱστορικός, μυθιστοριογράφος, ὁ Οὐώλτερ Σκώττ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν γηραιὸν ἐκείνον πρεσβυτεριανόν, διότι ἡ γραφίς του ἠδυνήθη νὰ ἀναζωοποιήσῃ, ὡς διὰ μαγείας, τὸ ἔνδοξον παρελθὸν τῆς γηραιᾶς Σκωτίας.

(Ἀκρόπολις 3-8.11.1893)

ТЗЕРОМ К. ТЗЕРОМ

Διὰ τὰ γατιά καὶ τὰ σκυλιά*

(Μετάφρ. Ἀλ. Παπαδιαμάντη)

Τί ὑπέφερα ἀπ' αὐτὰ σήμερον τὸ πρωὶ, γλῶσσα δὲν ἰσχύει νὰ εἶπῃ. Ἡ ἱστορία ἤρχισεν ἀπὸ τὸν Γουσταῦον Ἀδόλφον. Ὁ Γουσταῦος Ἀδόλφος (τὸν ὀνομάζουν Γουστου κάτω εἰς τὴν αὐλήν, συντομίας χάριν) εἶνε πολὺ καλῆς λογῆς σκύλος, ὅταν εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον μεγάλου ἀγροῦ ἢ ἐκτεταμένης πλατείας, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐπεθύμουν νὰ τὸν ἔχω εἰς τὴν οἰκίαν. Ἔχει καλὰς διαθέσεις, ἀλλ' ἡ οἰκία μου δὲν εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὸ ἀνάστημά του. Ἐξαπλώνεται, καὶ ἐπάνωθεν του εὐρίσκονται δύο πολυθρόναι καὶ δὲν εἰξεύρω τί ἄλλο. Τεντώνει τὴν οὐράν του, καὶ ὁ θάλαμος φαίνεται ὡς νὰ εἰσέβαλεν ἔσω καταστρεπτικὸς στρατός. Φυσᾷ, καὶ σκορπίζει τὴν φωτιὰν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐστίαν.

Ἐν καιρῷ τοῦ δείπνου, χώνεται ὑποκάτωθεν τῆς τραπέζης, πλαγιάζει ἐπὶ τινα χρόνον ἐκεῖ, καὶ ἔπειτα ἀναπηδᾷ ἔξαφνα. Τὴν πρώτην εἶδησιν περὶ τῶν κινήσεων του μᾶς τὴν δίδει ἡ τράπεζα, ἣτις φαίνεται ἐμψυχουμένη ἀπὸ ἐπιθυμίαν νὰ κάμῃ τούμπαις. Πιανόμεθα ὅλοι ἀπ' αὐτὴν ἔκφρονες, καὶ πασχίζομεν νὰ τὴν κρατήσωμεν εἰς ὀριζόντιον θέσιν. Τότε ὁ σκύλος, νομίζων ὅτι μοχθηρὰ τις σκευωρία ἐξυφαίνεται ἐναντίον του, ἀρχίζει νὰ γαυγίζει καὶ νὰ μάχεται φοβερά, καὶ ἡ τελευταία παρισταμένη εἰκὼν εἶνε ἐν γένει ἀνατρεπομένης τραπέζης καὶ σκορπισμένου δείπνου, διασπειρομένου μεταξύ δύο ἀσπαιρόντων ὀμίλων μανιωδῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν.

Εἰσῆλθε σήμερον τὸ πρωὶ μὲ τὸ σύνθηδες ἦθος του, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἐμιμήθη ἀπὸ ἀμερικανικὸν τυφῶνα, καὶ τὸ πρῶτον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔκαμε ἦτο νὰ ρίψῃ κάτω ἀπὸ τὴν τράπεζαν μὲ τὴν οὐράν του τὸ φλυτζάνι μου μὲ τὸν καφέ, πέμψας τὸ περιεχόμενον πλῆρες μέσα εἰς τὸ γιλέκον μου. Ἐσηκώθην ἀπὸ τὴν καθέκλαν μου βιαστικά, μὴ εὐρίσκων κατάλληλον λέξιν διὰ νὰ τὸν ἐπιπλήξω, καὶ τὸν ἐπλησίασα ὀργίλως. Ἐκεῖνος ἐβάδισε πρὸ ἐμοῦ κατὰ τὴν θύραν. Ἐκεῖ συνήντησε τὴν Ἐλίξαν φέρουσαν αὐγά. Ἡ Ἐλίξα ἐφώναξεν Οὐστ! καὶ ἐκάθισε κάτω εἰς τὸ πάτωμα,

* Βλ. Πλοηγό, σ. 119.

τὰ αὐγὰ διεσκορπίσθησαν ἐδῶ κ' ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ τάπητος, καὶ ὁ Γουσταῦος Ἀδόλφος ἐξῆλθε τοῦ θαλάμου. Τὸν ἐκάλεσα προτρέπων αὐτὸν ἐντόνως νὰ καταβῆ εὐθύς, καὶ νὰ μὴν τύχη καὶ τὸν ξαναἰδῶ ἐπὶ μίαν ὥραν καὶ δύο, κ' ἐκεῖνος, δεικνύων ὅτι ἦτο σύμφωνος μ' ἐμέ ὡς πρὸς τοῦτο, ἀνέτρεψε τὴν καρβουνοθήκη κ' ἐξῆλθεν, ἐνῶ ἐγὼ ἐπέστρεψα εἰς τὸν θάλαμον, ἐσπόγγισα τὰ ἐνδύματά μου κ' ἐτελείωσα τὸ πρόγευμα. Ἦμην βέβαιος ὅτι εἶχε καταβῆ εἰς τὴν αὐλήν, ἀλλ' ὅταν ἐκύτταξα εἰς τὸν διάδρομον δέκα λεπτά ὕστερον, ἐκάθητο εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κλίμακος. Τὸν διέταξα νὰ καταβῆ εὐθύς, ἀλλὰ μόνον ἐγαύγισε κ' ἔφερεν γύρους, ὅθεν ἐπῆγα νὰ ἰδῶ τί ἦτο.

Ἦτο ἡ Τιττούμς. Ἐκάθητο εἰς τὸ πρῶτον σκαλοπάτι, καὶ δὲν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ διαβῆ.

Ἡ Τιττούμς εἶναι τὸ γαττάκι μας. Ἐχει ἀνάστημα ὡς ἓνα φυσέκι ἀπὸ δεκάρας. Εἶχε τὴν ράχιν ὑψηλά, μὲ ἀνωρθωμένας τὰς τρίχας, κ' ἐβλασφημοῦσεν ὡς νὰ ἦτο κουτσαβάκι.

Βλασφημεῖ φοβερά. Τὸ κάμνω κ' ἐγὼ κάποτε, ἀλλ' εἶμαι ἀπλοῦς φιλότεχνος ἐν συγκρίσει πρὸς ταύτην. Διὰ νὰ σᾶς εἶπω τὴν ἀλήθειαν — ἐνθυμεῖσθε ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ μείνη μεταξύ μας, ἂν ἀγαπᾶτε· δὲν ἐπιθυμῶ νὰ μάθῃ ποτὲ ἢ συμβία σας ὅτι εἶπα τοῦτο, αἱ γυναῖκες δὲν ἐννοοῦν ἀπ' αὐτά· ἀλλὰ μεταξύ ὑμῶν καὶ ἐμοῦ, εἰξεύρετε, νομίζω ὅτι κάμνει καλὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ καταρᾶται κάποτε. Ἡ κατᾶρα εἶνε ὁ ἀσφαλῆς πόρος διὰ τοῦ ὁποίου ἡ δυσθυμία, ἣτις θὰ ἠδύνατο ἄλλως νὰ προξενήσῃ σπουδαίαν ἐσωτερικὴν βλάβην εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ὀργανισμόν, ἐκφεύγει εἰς ἀβλαβεῖς ἀτμούς. Ὅταν ἄνθρωπός τις εἶπῃ: «Καλὸν νὰ ἔχετε, ἀκριβέ μου, γλυκέ μου κύριε. Πῶς ὁ ἥλιος, τὸ φεγγάρι ἢ τὰ ἀστέρια σᾶς ἔκαμαν τόσον ἀπρόσεκτον (ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται ἢ ἐκφρασις) ὥστε νὰ ἐπιτρέψῃτε εἰς τὸν ἐλαφρὸν καὶ λεπτοφυῆ πόδα σας νὰ πατήσῃ ἐπάνω εἰς τὸν κάλον μου μὲ τόσῃ δύναιμιν; Μὴ τυχὸν εἴσθε φυσικῶς ἀνίκανος νὰ ἐννοήσῃτε πρὸς ποῖαν διεύθυνσιν βαίνετε; σεῖς, εὐαίσθητος, εὐφυῆς νέος, σεῖς!» ἢ ἄλλας παραπλησίας λέξεις, αἰσθάνεται ἀνακούφισιν. Ἡ κατᾶρα ἔχει τὸ αὐτὸ καταπραῦντικὸν ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῶν ὀργίλων παθῶν μας τὸ ὁποῖον εἶνε γνωστὸν ὅτι ἐπιφέρει ἢ ἀλόγιστος θραῦσις τῶν ἐπίπλων ἢ τὸ μανιῶδες βρόντημα τῆς θύρας. Περιπλέον δὲ εἶνε καὶ πολὺ ἐφθνηρότερον. Ἡ κατᾶρα καθαρίζει τὸν ἄνθρωπον, καθὼς χονδρὴ πυρῆτις μιᾶς δεκάρας καθαρίζει τὴν καπνοδόχην τοῦ πλυσταρείου. Μία ἔκρηξις κάποτε εἶνε καλὴ καὶ διὰ τοὺς δύο. Μᾶλλον δυσπιστῶ εἰς ἄνθρωπον ὅστις δὲν βλασφημεῖ, οὔτε πτεροκοπεῖ ἀγρίως τὸ δάπεδον, οὔτε ἀνακατώνει τὴν φωτιὰν μὲ ἀδικαιολόγητον βίαν. Ἄνευ διεξόδου τινός, ἢ

ὀργή ἢ προκαλουμένη ἀπὸ τὰς ἀκαταπαύστους μερίμνας τῆς ζωῆς, φλεγμαίνει καὶ ἐμπυοῦται μέσα μας. Ἡ μικρὰ ἀνία ἀντὶ ν' ἀπορριφθῆ ἀφ' ἡμῶν, παρακάθηται πλησίον μας, καὶ γίνεται λύπη, καὶ ἡ μικρὰ προσβολὴ ἐπιάζεται καὶ μηρυκάζεται καὶ ἐκκολάπτεται εἰς μεγάλην ὕβριν, ὑπὸ τὴν δηλητηριώδη σκιάν τῆς ὁποίας ἀναβλασταίνει τὸ μῖσος καὶ ἡ ἐκδίκησις.

Ἡ κατάρρα ἀνακουφίζει τὸ πάθος, ἰδοὺ τί κάμνει ἡ κατάρρα. Ἐξήγησα τοῦτο εἰς τὴν θεϊάν μου μιᾷ τῶν ἡμερῶν, ἀλλὰ δὲν ἔμεινε σύμφωνος. Μοῦ εἶπεν ὅτι δὲν ἀρμόζει εἰς ἐμὲ νὰ ἔχω τοιαῦτα αἰσθήματα.

Τὸ ἴδιον εἶπα ἐγὼ εἰς τὴν Τιττούμς. Τῆς εἶπα ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐντρέπεται τὸν ἑαυτὸν τῆς, ἀφοῦ μάλιστα ἀνετράφη εἰς χριστιανικὴν οἰκογένειαν. Δὲν μὲ μέλει τόσον ἂν ἀκούσω γηραλέον γάττον νὰ βλασφημῆ, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ ὑποφέρω ν' ἀκούω ἐν γαττόπουλον νὰ ἐπιδεικνύῃ τὴν ἀδυναμίαν αὐτῆν. Φαίνεται θλιβερόν διὰ τόσον νεαρὸν ζῶον.

Ἐβαλα τὴν Τιττούμς εἰς τὴν τσέπην μου, καὶ ἐπέστρεψα εἰς τὸ γραφεῖόν μου. Τὴν ἔλθσμόνησα πρὸς στιγμὴν, καὶ ὅταν ἐκύτταξα εἶδα ὅτι εἶχε πηδῆσει ἀπὸ τὴν τσέπην μου ἐπάνω εἰς τὴν τράπεζαν, κ' ἐδοκίμαζε νὰ καταπιῇ τὴν πένναν· ἀκολούθως ἔβαλε τὸ πόδι τῆς μέσα εἰς τὸ καλαμάρι, καὶ τὸ ἀναποδογύρισεν ὕστερον ἔβγαλε τὸ πόδι τῆς ὕστερον ἤρχισε νὰ βλασφημῆ πάλιν· ἐναντίον μου, τὴν φορὰν ταύτην. Τὴν ἔθεσα κάτω εἰς τὸ πάτωμα, κ' ἐκεῖ ὁ Τίμ ἤρχισε νὰ γαυγίζῃ καὶ νὰ τὴν ἀπειλῆ. Ἦθελα ὁ Τίμ νὰ ἐκύτταζε μᾶλλον τὴν δουλειά του. Δὲν ἦτο δουλειὰ δική του τὸ τί εἶχε κάμει αὐτή. Ἐκτὸς τούτου, δὲν εἶνε ἅγιος ὁ ἴδιος. Εἶνε μόνον δύο χρόνων κυνάριον, καὶ ἀνακατώνεται εἰς ὅλα, καὶ λαμβάνει ἦθος φαιότριχος μολοσσοῦ.

Ἡ μήτηρ τῆς Τιττούμς ἐμβῆκε τότε, καὶ ἔσχισε μὲ τὰ νύχια τῆς τὸ ρύγγος τοῦ Τίμ, δι' ὃ καὶ πολὺ χαίρω. Τοὺς ἔβγαλα καὶ τοὺς τρεῖς ἔξω εἰς τὸν διάδρομον, ὅπου ἐξακολουθοῦν νὰ μαλώνουν ἀκόμη. Εὐρίσκομαι εἰς ἀπελπισίαν μὲ τὸ χύσιμον τῆς μελάνης, καὶ εἰς φοβερὰν δυσθυμίαν· καὶ ἂν ἔλθουν ἡ γάττα ἢ ὁ σκύλος νὰ τὸ ξανακάμουν, σᾶς βεβαιῶ ὅτι δὲν θὰ καλοπεράσουν.

Μὲ ὅλα ταῦτα, ἐν γένει, ἀγαπῶ τοὺς σκύλους καὶ τοὺς γάττους παρπολύ. Τί καλοὶ σύντροφοὶ ποῦ εἶνε! Πολὺ ὑπέρτεροι τῶν ἀνθρώπων διὰ συναναστροφὴν. Δὲν λογομαχοῦν ποτέ οὔτε φιλονεικοῦν μαζί σου. Δὲν περιαιτολογοῦν ποτέ, ἀλλὰ σὲ ἀκροῶνται ὅταν περιαιτολογῆς, καὶ δεικνύουν ὡς νὰ ἐνδιαφέρονται εἰς τὴν συνδιάλεξιν. Δὲν κάμνουν ποτέ βλακώδεις παρατηρήσεις. Δὲν λέγουν εἰς τὴν Μίς Βράουν, ἐν πλήθοντι ἐστιατορίῳ, ὅτι ἤξευρον ὅτι τὰ εἶχε πολὺ καλὰ μὲ τὸν κ. Τζόουνς (ὁ

όποιος ένυμφεύθη ἄρτι τὴν Μίς Ρόβινσων). Δὲν ἐκλαμβάνουν ποτὲ τὸν ἐξάδελφον τῆς γυναικὸς σου ὡς σύζυγόν της, καὶ δὲν φαντάζονται ὅτι εἶσαι ὁ πενθερός. Καὶ δὲν ἐρωτοῦν ποτὲ ἓνα νέον συγγραφέα μὲ δεκατέσσαρας τραγωδίας, δεκαεὺς κωμωδίας, ἑπτὰ παρωδίας καὶ δύο κωμειδύλλια, διατί δὲν γράφει ἓν δράμα.

Δὲν λέγουν ποτὲ δυσάρεστα πράγματα. Δὲν μᾶς λέγουν ποτὲ τὰ ἐλαττώματά μας, διὰ τὸ καλὸν μας ἀπλῶς. Δὲν μᾶς ἐνθυμίζουσι εἰς ἀκαταλλήλους στιγμὰς τὰς περασμένας μωρίας καὶ τὰ σφάλματά μας. Δὲν λέγουν μὲ σαρκαστικὸν ὕφος: «ὦ!, ναί, εἴσθε θησαυρός, ἀρκεῖ μόνον νὰ χρειασθῆτε». Δὲν μᾶς πληροφοροῦν, ὡς πράττουσι ἐνίοτε αἱ ἐρωμένοι μας, ὅτι δὲν εἴμεθα δὰ καὶ τόσον ἀβρόφρονες, ὅσον ἀξιούμεν. Εἴμεθα πάντοτε οἱ ἴδιοι δι' αὐτούς.

Χαίρουσι πάντοτε νὰ μᾶς βλέπουσι. Εἶνε μαζὺ μας εἰς ὅλας τὰς διαθέσεις μας. Εἶνε εὐθυμοὶ ὅταν χαίρωμεν, νηφάλιοι ὅταν σοβαρευόμεθα, περιλυτοὶ ὅταν σκυθρωπάζωμεν.

«Ἐλα! εἶμαι χαρούμενος καὶ θέλω νὰ παίξω. Ἐχεις δίκαιον, εἶμαι δικὸς σου. Ἐδῶ εἶμαι χοροπηδῶν τριγύρω σου, ἀνασκιρτῶν, γαυγίζων, στροβιλίζων, ἔτοιμος εἰς τὴν χαρὰν καὶ εἰς τὴν λύπην. Κύτταξέ με στὰ μάτια, ἂν ἀμφιβάλῃς περὶ ἐμοῦ. Τί θὰ γείνη; Ἐνα τρελλὸ παιγνίδι μέσα στὸ σαλόνι, καὶ μὴ σὲ μέληθαι διὰ τὰ ἐπιπλα, ἢ μία ἐκδρομὴ εἰς τὸν δροσερὸν, ψυχρὸν ἄερα, μία θήρα, ἂνὰ τοὺς ἀγρούς καὶ εἰς τὸ βουνὸν τὸν κατῆφορον, καὶ θὰ μᾶς κάμῃ πολὺ καλόν. Ἐμπρός! Ἐλα!»

Ἡ θὰ ἐπεθύμεις νὰ ἡσυχάσῃς καὶ νὰ σκεφθῆς. Πολὺ καλὰ. Ἡ Τιτούμης εἴμπορεῖ νὰ καθίσῃ ἐπὶ τοῦ βραχίονος τῆς ἔδρας καὶ νὰ γογγύζῃ καὶ ὁ Μονμορενσῆς θ' ἀρχίσῃ νὰ ξερονίβεται ἐπὶ τοῦ τάπητος καὶ νὰ καμμύη τοὺς ὀφθαλμούς πρὸς τὸ πῦρ, κυττάζων σε συγχρόνως μὲ τὸ ἓν ὄμμα, διὰ νὰ ἰδῇ μὴ τυχὸν αἰσθάνεσαι καὶ σὺ τὴν ἰδίαν μ' ἐκεῖνον ὄρεξιν διὰ τὰ ποντίκια.

Καὶ ὅταν χῶνωμεν τὸ πρόσωπόν μας εἰς τὰς χεῖράς μας καὶ εὐχόμεθα νὰ μὴν εἴχαμεν ποτὲ γεννηθῆ, δὲν ἔρχονται ποτὲ ἀδιακρίτως νὰ καθίσουν ἔμπροσθέν μας, καὶ δὲν ζητοῦν νὰ ἐπιδείξουν φορτικῶς ὅτι ἐνόησαν τάχα τί τρέχει. Οὔτε ἔχουν τὴν φιλαυτίαν νὰ νομίζουσι ὅτι θὰ εἶνε πρὸς νοουθεσίαν μας τοῦτο. Ἄλλ' ἔρχονται σιγὰ σιγὰ καὶ ἀκουμβοῦν τὴν κεφαλὴν ἐπάνω μας. Ἐὰν εἶνε γάττα, ἴσταται ἐπὶ τοῦ ὤμου μας, τρίβεται εἰς τὴν κόμην μας, καὶ λέγει: «Ἀφέντη, λυποῦμαι μαζὺ σου, γέρο», τόσον εὐγλώττως, ὅσον αἱ λέξεις δύνανται νὰ τὸ ἐκφράσωσι· καὶ ἂν εἶνε σκύλος, σὲ κυττάζει μὲ τοὺς μεγάλους, εἰλικρινεῖς ὀφθαλμούς του, καὶ λέγει δι' αὐτῶν: «Ἐγὼ στὰ χέρια σου θὰ ζήσω, τὸ ξεύρω. Θὰ περάσω-

μεν μαζί τὴν ζωὴν μας, καὶ θὰ στέκωμεν πάντοτε ὁ εἷς εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἄλλου, ἢ ὄχι;»

Εἶνε ἀπερίσκεπτος ὁ σκύλος, ποτὲ δὲν εὐρίσκει δουλειὰν νὰ σ' ἐρωτήσῃ ἂν ἔχεις δίκαιον ἢ ἀδίκον, ποτὲ δὲν ἐνοχλεῖται ἂν ἀνέρχῃσαι ἢ κατέρχῃσαι τὴν κλίμακα τῆς ζωῆς, ποτὲ δὲν ἐρωτᾷ ἂν εἶσαι πλούσιος ἢ πτωχός, μωρός ἢ σοφός, ἁμαρτωλός ἢ ἅγιος. Εἶνε συνωμότης σου. Τοῦτο ἀρκεῖ δι' αὐτόν, καὶ ἂν ἔλθῃ εὐτυχία ἢ δυστυχία, κλέος ἢ δυσφημία, εἶνε πάντοτε πρόθυμος νὰ προσκολληθῇ πρὸς σέ, νὰ σέ παραμυθήσῃ, νὰ σέ φυλάξῃ, νὰ δώσῃ τὴν ζωὴν του διὰ σέ, ἐὰν εἶνε ἀνάγκη· ὁ τρελός, ὁ ἄμυαλος, ὁ ἄψυχος σκύλος!

Ἄ! παλαιῆ σταθερὴ φίλε, μὲ τοὺς βαθεῖς διαυγεῖς ὀφθαλμούς σου, μὲ τὰ λαμπρά, γοργὰ βλέμματα, τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβάνονται ἀρπακτικὰ ὅ,τι ἔχει τις νὰ εἴπῃ, πρὶν λάβῃ καιρὸν νὰ τὸ ἐκφράσῃ, εἰξεύρεις ὅτι εἶσαι μόνον ζῶον καὶ δὲν ἔχεις λογικόν; Εἰξεύρεις ὅτι ἐκεῖνος ὁ φυγόπονος, ὁ ἀγροῖκος βλάξ, ὁ ἰστάμενος καὶ χάσκων ἐκεῖ πέραν, εἶνε ἀσυγκρίτως ὑπέρτερος σοῦ διανοητικῶς; Εἰξεύρεις ὅτι πᾶς μικρόνους, πᾶς ἰδιοτελῆς φαῦλος, ὅστις ζῆ διὰ τῆς ἀπάτης καὶ τοῦ δόλου, ὅστις ποτὲ δὲν ἐπραξε γενναῖον τι οὐδὲ εἶπεν ἀξιόλογόν τι, ὅστις οὐδέποτε ἔσχε σκέψιν τινὰ ἥτις νὰ μὴν εἶνε εὐτελής καὶ χυδαία, οὔτε ἐπιθυμίαν ἥτις νὰ μὴν εἶνε ἀγενής, τοῦ ὁποίου πᾶσα πράξις εἶνε δόλος καὶ πᾶσα ἔκφρασις εἶνε ψεῦδος· εἰξεύρεις ὅτι οἱ χαμπερπεῖς αὐτοὶ φαῦλοι (καὶ ὑπάρχουν ἑκατομμύρια ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν κόσμον), εἰξεύρεις εἶνε ὅλοι τόσον ὑπέρτεροι σοῦ ὅσον ὁ ἥλιος εἶνε ὑπέρτερος τῆς θρυαλλίδος, σὺ χρηστόν, γενναῖοκαρδόν, ἀφιλοκερδὲς κτῆνος; Εἶνε ἄνθρωποι, εἰξεύρεις, καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶνε τὰ μέγιστα καὶ εὐγενέστατα καὶ σοφώτατα καὶ ἄριστα ὄντα εἰς τὸ ἀχανὲς αἰῶνιον σύμπαν. Καὶ ὁ ἄνθρωπος θὰ σοῦ εἴπῃ τοῦτο.

Ναί, ταλαίπωρον κυνάριον, εἶσαι πολὺ βλάξ, πολὺ βλάξ· τῶ ὄντι ἐν συγκρίσει πρὸς ἡμᾶς τοὺς εὐφυεῖς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἐννοοῦμεν τὰ πάντα περὶ πολιτικῆς καὶ φιλοσοφίας, καὶ γνωρίζομεν ἐν συνόψει τὰ πάντα, ἐκτὸς τὸ τί εἴμεθα καὶ τὸ πόθεν ἤλθομεν καὶ ποῦ πηγαίνομεν, καὶ τί εἶνε ὅλα τὰ ἐκτὸς τοῦ μικροῦ τούτου κόσμου καὶ πλεῖστα τῶν ἐν αὐτῷ.

Μὰ σᾶς μέλη ὅμως, ᾧ γάττα καὶ σκύλε, τόσῳ μᾶλλον σᾶς ἀγαπῶμεν διότι εἴσθε βλάκες. Ἡμεῖς ὅλοι ἀγαπῶμεν τὰ βλακώδη πράγματα. Οἱ ἄνδρες δὲν δύνανται νὰ ὑποφέρωσι τὰς εὐφυεῖς γυναῖκας, καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀνδρός διὰ γυναῖκα εἶνε εἰς τὸν ὁποῖον νὰ δύναται ν' ἀποκαλῆ «πτωχὸς γεροβλακέντιος». Μᾶς εἶνε παρήγορον νὰ συναντῶμεν ἀνθρώπους βλακωδεστέρους ἀπὸ ἡμᾶς. Τοὺς ἀγαπῶμεν πάραυτα διότι εἶνε τοιοῦτοι. Ὁ κόσμος πρέπει νὰ εἶνε μᾶλλον ἀκανθώδης τόπος διὰ

τούς εὐφυεῖς. Οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων τούς ἀποστρέφονται, καὶ ὅσον δι' ἑαυτούς, μισοῦσιν ἐγκαρδιώτατα ἀλλήλους.

Ἄλλ' εὐτυχῶς, οἱ εὐφυεῖς εἶνε τόσο ἀσήμαντος μειονότης, ὥστε δὲν ἐνδιαφέρει πράγματι πολὺ ἂν εἶνε δυστυχεῖς. Ἐνόσω οἱ μωροὶ εὐπραγοῦσιν, ὁ κόσμος κατὰ τὸ ὄλον θὰ διάγη ἄρκετὰ καλά.

Οἱ γάττοι ἔχουσι τὸ προνόμιον νὰ εἶνε κοσμικώτερον σοφοὶ ἀπὸ τούς σκύλους, νὰ ἐπιμελῶνται συντονώτερον τῶν ἰδίων συμφερόντων των, καὶ νὰ εἶνε ἥττον τυφλῶς ἀφωσιωμένοι εἰς τὰ συμφέροντα τῶν φίλων των. Καὶ ἡμεῖς, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, φυσικὰ πειραζόμεθα ἀπὸ τὴν ἰδιοτέλειαν αὐτῆν. Οἱ γάττοι βεβαίωτατα στέργουσιν οἰκογένειαν ἔχουσαν τάπητα ἐν τῷ μαγειρείῳ περισσότερον ἀπὸ οἰκογένειαν μὴ ἔχουσαν τοιοῦτόν τι· καὶ ἂν εἶνε πολλὰ παιδιά ἐκεῖ τριγύρω, προτιμοῦν νὰ διάγωσι τὰς ὥρας των εἰς τὴν γείτονα θύραν. Ἀλλὰ συλλήβδην θεωρούμενοι οἱ γάττοι εἶνε σταθεροὶ φίλοι. Κάμε ἓνα γάττον φίλον, καὶ θὰ προσκολληθῆ εἰς σὲ εἰς τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν δυστυχίαν. Ὅλοι οἱ γάττοι τούς ὁποίους ἔσχον ποτὲ ὑπῆρξαν σταθερώτατοι σύντροφοι. Εἶχα ποτὲ μίαν γάτταν, ἥτις ἐσυνείθιζε νὰ μὲ ἀκολουθῆ παντοῦ, ἐωσότου κατήντησε πλέον φορτική, καὶ ἠναγκάσθη νὰ τὴν παρακαλέσω νὰ μοῦ κάμῃ τὴν χάριν νὰ μὴ μὲ ἀκολουθῆ παραπέρα ἀπὸ τὸν μεγάλον δρόμον. Συνείθιζε νὰ κάθηται νὰ μὲ περιμένῃ, ὅταν ἐβράδυνα τὴν ἐσπέραν νὰ ἐπανεέλθω οἴκαδε, καὶ νὰ μὲ προῦπαντᾶ εἰς τὴν εἴσοδον. Τοῦτο μ' ἔκαμε νὰ αισθανθῶ τι ὡς νὰ ἤμην ἔγγαμος, παρεκτός ὅτι ποτὲ δὲν μὲ ἠρώτησε ποῦ ἤμην, καὶ εἶτα νὰ μὴ πιστεύῃ ὅ,τι τῆς εἶπα.

Μία ἄλλη γάττα ὅπου εἶχα συνείθιζε νὰ μεθῆ τακτικὰ καθ' ἑκάστην. Ἐκρεμάτο ἐπὶ ὥρας ἔξω τῆς θύρας τῆς οἰνοθήκης μὲ σκοπὸν νὰ εἰσχωρήσῃ ἐκεῖ εἰς πρώτην εὐκαιρίαν, καὶ νὰ γλείψῃ τὰ ἀποστάγματα ἀπὸ τὸ βαρέλιον τοῦ ζύθου. Δὲν μνημονεύω τὴν ἔξιν τῆς ταύτης πρὸς ἔπαινον τοῦ γένους, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ νὰ δείξω πόσον σχεδὸν ἀνθρώπινοι εἶνε τινες τούτων. Ἐὰν ἡ μετενσάρκωσις τῶν ψυχῶν ἀληθεύῃ, αἱ ἀρεταὶ τοῦ ζῴου τούτου ἦσαν βεβαίως χαρακτηριστικώταται, διότι ἡ κενοδοξία τῆς μόνον τῆς φιλοποσίας τῆς ἦτο δευτέρα. Ὅταν συνέβαινε νὰ πιάσῃ μέγαν τινὰ ποντικόν, τὸν ἔφερε μέσα εἰς τὸν θάλαμον ὅπου ἐκαθήμεθα ὄλοι, κατέθετε τὸ σῶμα κάτω εἰς τὸ μέσον ἡμῶν, κ' ἐπερίμενε νὰ ἀκούσῃ ἐπαίνους. Θεέ μου! πόσον ἐφώναζαν τὰ κορίτσια!

Ταλαίπωροι ποντικοί! Φαίνονται ὡς νὰ ἔγειναν ἐπίτηδες διὰ ν' ἀποκτῶσι τιμὴν οἱ γάττοι καὶ οἱ σκύλοι φονεύοντές τους, καὶ νὰ κάμνωσι τὴν τύχην των οἱ χημικοὶ ἐφευρίσκοντες εἰδικὰ δηλητήρια πρὸς ἐξολοθρευμόν των. Καὶ ὅμως ὑπάρχει τι τὸ μαγικὸν περὶ αὐτούς. Ἐπωδὴ τις

καὶ γοητεία προσήκει εἰς αὐτούς. Εἶνε τόσοι πονηροὶ καὶ δυνατοί, τόσοι τρομεροὶ εἰς τὸ πλῆθος, τόσοι σκληροί, τόσοι μυστηριώδεις. Μυρμηκιοῦσιν εἰς τὰς ἐρήμους οἰκίας, ὅπου τὰ σπασμένα σανιδώματα κρέμονται σηπόμενα εἰς τοὺς ἑτοιμορρόπους τοίχους, καὶ αἱ θύραι σαλεύονται κροτοῦσαι ἐπὶ τῶν ἐσκωριασμένων στροφέων των. Γνωρίζουν τὸ βυθιζόμενον πλοῖον, καὶ τὸ ἐγκαταλείπουν κανεὶς δὲν εἰξεύρει πῶς καὶ διὰ ποῦ. Ψιθυρίζουσι πρὸς ἀλλήλους μέσα εἰς τὰς τρύπας των πῶς ἢ εἰμαρμένη συμφορὰ θὰ ἐνσκήψῃ εἰς τὸν θάλαμον, καὶ ὁ μεγαλῶνυμος ἄνθρωπος θ' ἀποθάνῃ λησμονημένος. Ἐργάζονται φοβερὰ πράγματα εἰς τὰς θλιβερὰς ὀστεοθήκας τῶν κοιμητηρίων.

Οὐδεμία διήγησις φρίκης εἶνε πλήρης ἄνευ τῶν ποντικῶν. Εἰς τὰς διηγήσεις τὰς περὶ φαντασμάτων καὶ δολοφόνων, πηδῶσι διὰ τῶν ἠχιδῶν θαλάμων, καὶ ὁ τροκανισμὸς τῶν ὀδόντων των ἀκούεται ὀπισθεν τοῦ φατνώματος, καὶ οἱ λάμποντες ὀφθαλμοὶ των προφαίνονται διὰ τῶν ὀπῶν εἰς τὴν σκωληκόβρωτον αὐλαίαν, καὶ κράζουσι δι' ὀξέων ἀκόσμων φθόγγων εἰς τὴν σιγὴν τῆς νυκτός, ἐνῶ ὁ γογγύζων ἄνεμος διασεῖει τὰς ἐπάλλξεις τοῦ πυργίσκου, καὶ διέρχεται θρηνηῶν ὡς γυνὴ διὰ τῶν γυμνῶν καὶ ἐρήμων θαλάμων. Καὶ οἱ θνήσκοντες κατάδικοι, εἰς τὰς ἀπαισίους εἰρκτάς των, βλέπουσι διὰ τῆς φοβερᾶς σκιαυγείας τοὺς μικροὺς κοκκίνοὺς ὀφθαλμούς των ὡς φλέγοντας ἄνθρακας, ἀκούουσιν, ἐν τῇ νεκρωσίμῳ σιωπῇ, τὸν θροῦν τῶν ὀνυχοειδῶν ποδῶν των, καὶ ἐγείρονται μετὰ κραυγῆς ἐν τῷ σκότει, καὶ ἀγρυπνοῦσιν ἀνὰ τὴν ἀπαισίαν νύκτα.

Ἄγαπῶ ν' ἀναγινώσκω διηγήσεις περὶ ποντικῶν. Κάμνουν τὴν σάρκα μου ν' ἀνατριχιάζῃ. Μοῦ ἀρέσει ἡ διήγησις περὶ τοῦ ἐπισκόπου Χάττο καὶ τῶν ποντικῶν. Ὁ μοχθηρὸς ἐπίσκοπος, εἰξεύρετε, εἶχε τόσον σίτον ταμειωμένον εἰς τὰς ἀποθήκας του, καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν πεινῶντα λαὸν νὰ τὸν ἐγγίση, ἀλλ' ὅταν τὸν παρεκάλεσαν νὰ τοὺς δώσῃ τροφήν, τοὺς συνήθροισεν εἰς τὴν αὐλήν του, καὶ εἶτα, κλείσας τὰς θύρας, ἔβαλε πῦρ καὶ τοὺς ἔκαυσεν ὅλους. Ἀλλὰ τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἐπῆλθον χιλιάδες καὶ μυριάδες ποντικῶν, σταλέντων διὰ νὰ τὸν τιμωρῆσωσι. Τότε ὁ ἐπίσκοπος Χάττο ἔφυγεν εἰς τὸν ὄχυρον πύργον του, ὅστις ἔκειτο εἰς τὸ μέσον τοῦ Ρήνου, καὶ ἐκλειδώθη μέσα, καὶ ἐφαντάσθη ὅτι ἐγλύτωσε. Πλὴν οἱ ποντικοί! διεκολύμβησαν τὸν ποταμόν, ἤνοιξαν μὲ τοὺς ὀδόντας των δρόμον διὰ τῶν ὀγκωδῶν λίθων, καὶ τὸν ἔφαγαν ζωντανὸν ὅπως τοῦ ἔπρεπε.

Ἐτρόχισαν τὰ δόντια τους στῆς πέτρας,
κι' ἀρχίσανε νὰ τὸν ξεκοκαλίζουν

καὶ νὰ τὸν τρῶν καὶ νὰ τὸν τρακανίζουν.
Ἦτανε σταλμένοι γιὰ νὰ κάμουν κρίσι.

ὦ! εἶνε ἐρατεινὸν διήγημα.

Ἐπειτα εἶνε ἡ διήγησις τοῦ Παρδαλοῦ Συρικτοῦ τῆς Ἐμλίνης, πῶς πρῶτον ἐσφύριξεν ὄλους τοὺς ποντικούς καὶ τοὺς ἔβγαλεν ἔξω, καὶ ὕστερον, ὅταν ὁ δημογέρων παρεσπόνδησε πρὸς αὐτόν, ἔσυρεν ὅλα τὰ παιδία μαζύ του καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος. Τί περίεργος παλαιὰ παράδοσις εἶνε αὕτη! Ἀπορῶ τί σημαίνει, ἀνίσως σημαίνει τίποτε. Φαίνεται νὰ ὑπάρχη κάποιον ἀλλόκοτον καὶ βαθύ κρυπτόμενον ὀπισθεν τοῦ κυματίζοντος ρυθμοῦ. Συχνὰ ἐπιφοιτᾷ εἰς τὴν μνήμην μου ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ ἀλλοκότου, μυστηριώδους καὶ γηραιοῦ αὐλητοῦ, φυσῶντος τὴν σύριγγά του διὰ τῶν στενῶν δρομίσκων τῆς Ἐμλίνης, καὶ τῶν παιδιῶν ἀκολουθούντων μὲ πόδας ὄρχουμένους καὶ μὲ σοβαρά, σύννοα πρόσωπα. Οἱ γεροντότεροι προσπαθοῦν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν, ἀλλὰ τὰ παιδία δὲν δίδουν προσοχὴν. Ἀκούουν τὴν παράδοξον, τὴν μαγευμένην μουσικὴν, καὶ ὀφείλουν ν' ἀκολουθήσωσι. Τὰ παιγνίδια μένουں ἡμιτελῆ, καὶ τὰ ἀθύρματα πίπτουσιν ἀπὸ τὰς ἀμελεῖς χεῖράς των. Δὲν γνωρίζουν διὰ ποῦ ἐπείγονται. Ἡ μυστηριώδης μουσικὴ τὰ καλεῖ, κ' ἐκεῖνα ἀκολουθοῦσιν, ἀμέριμνα καὶ μὴ ἐρωτῶντα διὰ ποῦ. Ἐκεῖνη διεγείρει καὶ δονεῖ τὰς καρδίας των, καὶ οἱ ἄλλοι ἤχοι καθίστανται ἀμυδροί. Ὅθεν ἀκολουθοῦσι τὸ βῆμα τοῦ Παρδαλοῦ Συρικτοῦ, ἔξω τῆς πόλεως Ἐμλίνης.

Συμβαίνει ἐνίστε νὰ σκέπτομαι ἂν ὁ Παρδαλὸς Συρικτῆς ἀπέθανε πράγματι, ἢ ἂν πλανᾷται ἴσως ἀκόμη ἀνὰ τὰς ἀγυῖας καὶ τὰς ρύμας τῶν πόλεων μας, ἀλλ' αὐλεῖ τώρα τόσον σιγανά, ὥστε μόνον τὰ παιδία τὸν ἀκούουσι. Διατί τὰ μικρὰ πρόσωπα κυττάζουν τόσον σοβαρὰ καὶ σκεπτικὰ ὅταν διακόπτουν πρὸς στιγμὴν τὴν παιδιάν, καὶ ἴστανται μὲ ὀφθαλμοὺς συντόνωσ βλέποντας; Σείουσι μόνον τὰς μικρὰς κεφαλὰς των καὶ ἐπιστρέφουσι γελῶντα εἰς τὰ ἀθύρματά των, ὅταν τὰ ἐρωτήσωμεν. Πλὴν ἐγὼ φαντάζομαι ὅτι ἤκουσαν τὴν μαγευμένην μουσικὴν τοῦ Παρδαλοῦ Συρικτοῦ, καὶ ἴσως, μὲ τοὺς λαμπροὺς ἐκεῖνους ὀφθαλμοὺς των, νὰ εἶδον τὴν ἀλλόκοτον φανταστικὴν μορφήν του ἀπαρτήρητον προκύπτουσαν ἐν μέσῳ τοῦ ὄχλου καὶ τῆς τύρβης.

Καὶ ἡμεῖς τὰ ἡλικιωμένα παιδία ἀκούομεν τοὺς συριγμούς του πότε καὶ πότε. Πλὴν οἱ συμπαθεῖς φθόγγοι εἶνε πολὺ μακράν, καὶ ὁ πολύτυρβος καὶ ταραχώδης κόσμος δὲν παύει νὰ ὀλολύζη καὶ νὰ βρυχᾷται τόσον δυνατά, καὶ πνίγει τὴν ὄνειρώδη μελωδίαν. Μίαν ἡμέραν οἱ γλυκεῖς θλιβεροὶ φθόγγοι θὰ ἤχησωσι τρανωῶς καὶ ἐναργῶς, καὶ τότε καὶ ἡμεῖς,

καθώς τὰ μικρὰ παιδιά, θ' ἀπορρίψωμεν τὰ ἀθύρματά μας καὶ θ' ἀκολουθήσωμεν. Εὐμενεῖς χεῖρες θὰ ὀρεχθῶσι διὰ νὰ μᾶς σταματήσωσι, καὶ αἱ φωναὶ τὰς ὁποίας συνειθίσαιμεν ν' ἀκροώμεθα θὰ κράξωσι πρὸς ἡμᾶς νὰ σταθῶμεν. Ἀλλὰ θ' ἀπωθήσωμεν ἠπίως τοὺς φιλικούς βραχίονας, καὶ θὰ ἐξέλθωμεν τῆς θλιβεραῆς οἰκίας διὰ τῆς θύρας τῆς ἀνοικτῆς. Διότι ἡ ἑξαλλος ἀήθης μουσικὴ θὰ ἤχη εἰς τὰς καρδίας μας, καὶ θὰ καταμάθωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄσματος ἀπὸ τότε.

Ἐπιθυμῶ ν' ἀγαποῦσαν οἱ ἄνθρωποι τὰ ζῶα, χωρὶς νὰ καταντῶσι μέχρι τρέλας δ' αὐτά, καθὼς πολλοὶ πράττουσι. Αἱ γυναῖκες εἶνε αἱ χειρότεροι πταιστριαὶ εἰς τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ νοήμονος φύλου μας οὐχὶ σπανίως ἐκπίπτουσιν εἰς ἄτοπον εἰδωλολατρίαν διὰ τὰ ζῶα. Ὑπάρχουσιν εὐαίσθητοι νεαραὶ κυριαὶ αἱ ὁποῖαι, ἀφοῦ ἀνέγνωσαν τὸν «Δαυὶδ Κόππερφιλδ», ἐζήτησαν μικρόν, μακρότριχον κυνάριον, δυσπεριγράφτου γένους, ἔχον τὴν δυσάρεστον ἔξιν νὰ ἐπικρίνη τὰ πανταλόνια ἐνὸς ἀνθρώπου, καὶ νὰ σχολιάζῃ ταῦτα συμπερασματικῶς διὰ γρυσμοῦ, ἐνδεικτικῶς περιφρονήσεως καὶ ἀηδίας. Φλυαροῦν μὲ γλυκεῖαν κορασιώδη λαλίαν πρὸς τὸ ζῶον τοῦτο (ὅταν εἶνε κάποιος πλησίον διὰ νὰ τὰς ἀκούσῃ), καὶ φιλοῦν τὸ ρύγχος του, καὶ προσαρμόζουσι τὴν ἀνιπτον κεφαλὴν του κατὰ τῆς ἰδίας παρεῖας των συγκινητικωτάτων τῶ τρόπων· καίτοι παρετήρησα ὅτι αἱ θωπεῖαι αὗται κυρίως γίνονται ὅταν ὑπάρχουν νέοι ἄνδρες ἐκεῖ τριγύρω.

Ἐπειτα ὑπάρχουν γηραιαὶ κυριαὶ ὁποῦ λατρεύουν χονδρὸν σκύλον, σκασμένον ἀπὸ τὸ ψωμί καὶ γεμᾶτον ψύλλους. Ἐγνώρισα δύο γηραιὰς ἀδελφὰς αἱ ὁποῖαι εἶχον πάντοτε ἓνα γιγαντιαῖον μολοσσὸν ἐπάνω εἰς τὰ γόνατά των, καὶ τὸν ὠνόμαζαν σκύλον μεταξύ των. Ἐσυνειθίζαν νὰ νύπτουν τὸ πρόσωπόν του μὲ ζεστὸν νερὸν κάθε πρωί. Εἶχε μῆριον ἀρνίου τακτικὰ διὰ πρόγευμα· καὶ τὰς Κυριακάς, ὅταν ἡ μία τῶν γεροντισσῶν ἐπήγαιεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἡ ἄλλη ἔμενε πάντοτε οἶκοι διὰ νὰ κρατῇ συντροφίαν τοῦ σκύλου.

Ὑπάρχουν πολλαὶ οἰκογένειαι, ὅπου ὅλον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ζωῆς συγκεντροῦται ἐπάνω εἰς τὸν σκύλον. Οἱ γάττοι, λέγομεν ἐν παρόδῳ, σπανίως ὑποφέρουν ἀπὸ ὑπερβολὴν θωπευμάτων. Ἡ γάττα ἔχει ὀρθοτάτην τὴν αἴσθησιν τοῦ γελοίου, καὶ θὰ πατήσῃ μὲ τὸν πόδα της μαλακῶς, ἀλλὰ σταθερῶς, πᾶσαν ἀνοησίαν τοῦ εἶδους τούτου. Οἱ σκύλοι ὁμως φαίνεται νὰ τ' ἀγαποῦν αὐτά. Ἐνθαρρύνουσι τοὺς κυρίους των εἰς τὴν μωρίαν, καὶ ἐντεῦθεν προέρχεται ὅτι εἰς τοὺς κύκλους περὶ ὧν ὀμιλῶ, τὸ τί ἔκαμεν ὁ προσφιλέτης Πιστός, τὸ τί κάμνει, τί θὰ κάμῃ, δὲν θὰ κάμῃ, εἰμπορεῖ νὰ κάμῃ, δὲν εἰμπορεῖ νὰ κάμῃ, τί ἔκαμεν ἄλλοτε, τί συνήθως

κάμνει τώρα, τί πρόκειται νά κάμνη, μέλλει νά κάμνη, μέλλει νά μὴ κάμνη, καὶ τὸ τί εἶνε εἰς τὴν ἀκμὴν νά μέλλῃ νά ἔχῃ κάμνη, εἶνε τὸ ἀδιάλειπτον θέμα συζητήσεως ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας.

Ἄλλῃ ἢ συνδιάλεξις, συνισταμένη ἐξ αὐτῆς τῆς ὑποστάθμης τῆς ἡλιθιότητος, ἀπευθύνεται εἰς αὐτὸ τὸ ἐν συγχύσει ζῶον. Ὅλοι οἱ οἰκεῖοι κάθηνται ἐν χορῶ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας, ἐπαγρυπνοῦντες αὐτόν, σχολιάζοντες τὰς πράξεις του, διηγούμενοι πρὸς ἀλλήλους ἀνέκδοτα περὶ αὐτοῦ, ἀναμιμνήσκοντες τὰς ἀρετάς του, καὶ ἀναπολοῦντες μετὰ δακρύων πῶς μίαν ἡμέραν τὸν ἔχασαν ἐπὶ δύο ὄλας ὥρας, ὅτε ἐπανήχθη οἴκαδε μὲ βαναυσότατον τρόπον ἀπὸ τὸν ὑπέρητην τοῦ χασάπη, ὁ ὁποῖος τὸν ἔσυρε σφοδρῶς ἀπὸ τὸ περιλαίμιον μὲ τὴν μίαν χεῖρα καὶ τοῦ κατέφερεν ἰσχυροὺς κολάφους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μὲ τὴν ἄλλην.

Ἄφοῦ συνέλθωσιν ἀπὸ τὰς πικρὰς ταύτας ἀναμνήσεις, ἀμιλλῶνται πρὸς ἀλλήλους εἰς διαχύσεις θαυμασμοῦ διὰ τὸ κτῆνος, ἑωσότου τις ἐκ τοῦ ὄμιλου μᾶλλον ἐνθουσιαστής τοῦ συνήθους, ἀδυνατῶν πλέον νά κρατήσῃ τὰ αἰσθήματά του, κύπτει κάτω εἰς τὸ δύστηνον τετράποδον, ἐν φρενίτιδι στοργῆς, τὸ ἀσπάζεται ἐγκαρδίως καὶ τὸ φιλεῖ. Τότε οἱ ἄλλοι, τρελλοὶ ἀπὸ φθόνου, ἐγείρονται, καὶ δράττοντες τὸ λοιπὸν τοῦ σώματος τοῦ σκύλου, ὅσον μένει ἐλεύθερον ἀπὸ τὴν περίπτυσιν τοῦ πρώτου, ψιθυρίζουσιν ἐπαίνους καὶ ἀφοσίωσιν.

Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐκεῖνοις ὄλα γίνονται διὰ τοῦ σκύλου. Ἐὰν ἐπιθυμῆς νά κάμῃς ἔρωτα πρὸς τὴν πρωτότοκον κόρην, ἢ νά πείσῃς τὸν γέροντα οἰκοδεσπότην νά σέ δανείσῃ ἢ τὴν γερόντισσαν νά συνεισφέρῃ εἰς τὴν φιλαρμονικὴν ἑταιρίαν, ὀφείλεις ν' ἀρχίσῃς θωπεύων τὸν σκύλον. Ἀνάγκη νά τύχῃς τῆς ἐπιδοκιμασίας του, πρὶν ἀποφασίσουν νά σοῦ δώσωσιν ἀκρόασιν, καὶ ἀνίσως, καθὼς εἶνε πιθανόν, τὸ ζῶον, τοῦ ὁποῖου ἡ εἰλικρινὴς κυνικὴ φύσις διεφθάρῃ ἀπὸ τὴν ἀφύσικον μεταχείρισιν καὶ τὰς θωπείας, ἀπαντήσῃ εἰς τὰς φιλικὰς προτάσεις σου διὰ δυσμενοῦς γρυσμοῦ, τότε ἡ ὑπόθεσις σου εἶνε χαμένη διὰ πάντοτε.

«Ἐὰν ὁ Πιστός δὲν τὸν πάρῃ ἕναν ἀπὸ καλὸ μάτι, παρετήρησε σύνους ὁ πατήρ, ὁ ἀνθρωπος δὲν εἶνε ἄξιος ἐμπιστοσύνης. Εἰξεύρεις, Μαρία, πόσαις φοραῖς τὸ εἶπα αὐτό. Ἄ! γνωρίζει, ζωὴ νά ἔχῃ!»

Καὶ νά σκέπτηται τις ὅτι τὸ ταλαίπωρον ζῶον εἶνε μόνον ἄκακος κοῦκλα, ὄλον σκέλη καὶ κεφαλὴ, γεμᾶτον ἀστεία καὶ παιγνίδια, καὶ φλεγόμενον ἀπὸ τὴν μόνην φιλοδοξίαν νά γείνη σκύλος, καλὸς σκύλος, καὶ νά γαυγίζῃ καθὼς ἡ μήτηρ του!

Φεῦ! ἡ ζωὴ θλιβερῶς μᾶς ἀλλάζει ὄλους. Ὁ κόσμος φαίνεται ἀχανὴς μηχανὴ φρικωδῶς θορυβοῦσα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὅ,τι εἶνε δροσερὸν καὶ

λαμπρόν και καθαρὸν ὠθεῖται πρὸς τὸ ἓν ἄκρον, διὰ νὰ ἐξέλθῃ παλαιὸν και ἔωλον και μαραιμμένον ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Κύτταξε τὴν γραίαν γάτταν μὲ τὸ ἐσβεσμένον και νυσταλέον βλέμμα της, τὸ σοβαρὸν νωθρὸν βᾶδισμά της και τὸ ἀξιοπρεπὲς και σεμνότυφον ἦθός της. Τίς θὰ ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ ὅτι αὕτη εἶνε ἡ γλαυκόφθαλμος και ἀεικίνητος, ἡ ὡς μικρὰ ἐστία πυρὸς καιούσα μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς γαττοπούλα;

Ἄποιαν θαυμαστὴν ζωτικότητα ἔχει ἓνα γαττάκι. Εἶνέ τι πολὺ ὠραῖον ὁ τρόπος καθ' ὃν ἡ ζωὴ σφριγᾷ εἰς τὰ μικρὰ πλάσματα. Γυρίζουν και τρέχουν, και μαιουρίζουν και πηδοῦν χορεύουν μὲ τοὺς ὀπισθίους πόδας, ἀγκαλιάζουν τὸ κάθε τι μὲ τοὺς προσθίους, κυλίνονται και κυλίνονται και πάλιν κυλίνονται, ἀνακλίνονται ἐπὶ τῶν νώτων και παίζουσι. Δὲν εἰξεύρουσι τί νὰ κάμουν μὲ τὸν ἴδιον ἑαυτὸν των, εἶνε τόσο γεμάτα ἀπὸ ζωὴν.

Εἰμπορεῖς νὰ ἐνθυμηθῆς, ἀναγνώστα, ὅταν σὺ και ἐγὼ ἦσθάνομεθα κάτι τι παραπλήσιον; Εἰμπορεῖς νὰ ἐνθυμηθῆς τὰς ἐνδόξους ἐκεῖνας ἡμέρας τῆς δροσερᾶς νεανικῆς ἀνδρότητας, πῶς, ὅταν ἐπανηρχόμεθα οἴκαδε ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης, ἦσθάνομεθα ὅτι εἶχαμεν παραπολλὴν πληθῶραν ζωῆς διὰ νὰ περιπατῶμεν φρόνιμα, και ἠναγκαζόμεθα νὰ πηδῶμεν και νὰ σκιρτῶμεν, και νὰ ὀρέγωμεν τοὺς βραχίονας και νὰ κραυγάζωμεν, ἐωσότου αἱ καλαὶ γειτόνισσαι ὑπέθετον, και εὐλόγως, ὅτι ἤμεθα τρελλοί, και ἐκλείδωναν ἀσφαλῶς τὴν αὐλὴν των, ἐνῶ ἡμεῖς ἐγελῶμεν μὲ τὸν τρόπον των, κ' ἐκάμαμεν τὸ αἷμά των νὰ παγῶνῃ, και τὰ δάκρυα ν' ἀναβλύζουσι ἀδηλον πῶς. Ὡ! ἐκεῖνη ἡ μεγαλοπρεπὴς νεανικὴ ζωὴ! Ἐκεῖνη μᾶς ἔστεφε βασιλεῖς τῆς γῆς· ἐκεῖνη ἔρρεε δαφιλῆς εἰς τὰς φλέβας μας, ἐωσότου ἐφαίνετο ὡς νὰ ἐπετούσαμεν εἰς τὸν ἄερα· ἐκεῖνη ἀνέβλυζεν εἰς τὰς νεαρὰς καρδίας μας, ἐωσότου ἐποθοῦμεν νὰ ἐκτεινώμεν τοὺς βραχίονας, και νὰ περιπτύξωμεν εἰς τοὺς κόλπους μας ὅλας τὰς γυναῖκας και τὰ παιδιά, και νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς πάντας. Ἄ! ἦσαν μεγάλοι ἡμέραι ἐκεῖνοι, ὅταν ἡ ἀνατέλλουσα ζωὴ μας, ὡς ἀόρατον ὄργανον, ἀνέκρουε μαγικοὺς παραδόξους φθόγγους εἰς τὰ ὠτά μας, και τὸ νεανικόν μας αἷμα ὄργα ὡς ἵππος πρὸς μάχην. Φεῦ! ὁ σφυγμός μας πάλλει βραδέως και σταθερῶς τώρα, και οἱ γεροντικοὶ ἄρμοί μας εἶνε ρευματικοί, και ἀγαπῶμεν τὸν ἀναπαυτικὸν κλιντηρᾶ μας και τὴν πίπαν μας, και μυκτηρίζομεν τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τῶν νέων. Ἄλλ' ὦ! μίαν βραχεῖαν στιγμὴν τῆς θεοπρεποῦς ἐκεῖνης ζωῆς και πάλιν!

(*Νέον Πνεῦμα*, 1894, τόμ. Β', σσ. 163-171)

ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗΣ

Διάλογος σέ περιγιάλι

Φωτεινό πρωί τοῦ Σεπτέμβρη καί ἡ κυρία Ἐρμηλάκη περπατεῖ στήν παραθαλασσία τῆς πρωτεύουσας βορεινοῦ νησιοῦ, χωρίς νά ἔχει ἰδέα πῶς ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ «Διαλόγου σέ περιγιάλι» εἶναι στίς μαῦρες του, γιατί, ὕστερ' ἀπό ἀλλεπάλληλες προσπάθειες νά περιγράψει τὸν περίπατό της, βρίσκεται σέ ἀπόλυτη ἀμηχανία.

Δὲν ξέρει δηλαδή ὁ ἄνθρωπος ποῦθε ν' ἀρχίσει, τί ἀκριβῶς νά πεῖ καί πότε νά βάλει τελεία καί παύλα. Ἡ λέξη «περιγιάλι» ἀναπόφευκτα φέρνει στοῦ νοῦ του τὸ ποίημα ἐκείνου ποῦ τοῦ μέλλεται, σύμφωνα μὲ τὸ γενικὸ σχέδιο τοῦ ἀφηγήματος, νά δεχτεῖ δωροφόρα ἐπίσκεψη ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Δοκιμάζει, λοιπόν, νά σφυρίξει τὸν πασίγνωστο σκοπὸ τοῦ ποιήματος ποῦ ἔγινε τραγούδι, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἔτσι μπορεῖ νά ταιριάξουν λίγο τὰ δυὸ περιγιάλια καί νά πάρει ἐμπρὸς τὸ γραπτὸ του. Μάταιο τέχνασμα, ἀφοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη γεωγραφικὴ ἀπόσταση τὰ χωρίζουν κι ἄλλες διαφορές.

«Μὰ βέβαια», σκέφτεται πτοημένος, «ἡ κυρία Ἐρμηλάκη περπατεῖ σέ γιαλὸ ἐντελῶς ἀναπεπταμένο, καρσὶ στὸν Ἄθωνα. Ἄν εἶχα προικιστεῖ μὲ τὸ χάρισμα τῆς θαλασσινῆς ψιλοβελονιάς τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ναυάρχου Στυλιανοῦ Λυκούδη, θὰ λεπτουργοῦσα τώρα περίφημες διακρίσεις ἀνάμεσα σέ περίκλειστα καί ὀλάνοιχτα περιγιάλια. Γιατί ἀσφαλῶς ἐκεῖνα ποῦ τὰ πιάνει ἡ ὄστρια ἢ ὁ γαρμπής, προπάντων ὅμως ἡ μαϊστροτραμουντάνα, δὲν παραδίνονται εὐκόλα στὸν ἐνδοστρεφὴ καί ἐνδοτρεφὴ αἰσθησιασμό. Ἴσα ἴσα, περιθάλλουν ναυαγισμένους ἢ νεκροὺς πελαγοδρόμους, μεγάλα καί μικρὰ σακατεμένα σκαριά, κάποτε κάποτε ὀλόκληρα δέντρα διαπόντια, ἂν μάλιστα κάποιο περιγιάλι εὐλογηθεῖ δέχεται, μιὰ φορὰ στὰ πεντακόσια χρόνια, λειψάνα κρητικῶν ἐρώτων. Τέτοια περιγιάλια ἀποστρέφονται τοὺς παροξυσμοὺς τῆς λιβιδῶς, πῶς, λοιπόν, μοῦ κατέβηκε ἡ ἰδέα ὅτι μποροῦν νά μοιάσουν κάπως στὰ κρυφὰ κι ἄσπρα, ὅταν ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενο, ἡ κυρία Ἐρμηλάκη νά ὀνομάζεται Δέσποινα ἢ Μαρία ἢ Ἄννα, μπορεῖ καί Κρινιώ ἢ Ἀγγελικὴ, ποτὲ ὅμως Μπλιω ἢ Λάλα;

Παρὰ τὸ φῶς τοῦ πρωينوῦ ὁ συγγραφέας μελαγχολεῖ ποῦ δὲν εἶναι

στό χέρι του να παρακολουθήσει τήν περιπατήτρια στην ένδομυχη περιδιάβασή της. Έκείνη πάντως βαδίζει δίπλα στ' άκροθαλάσσι άνιδη για τίς σκοτούρες του, δοσμένη στις δικές της έγνοιες. Μέσα στο φώς κι αύτή, όμως τήν κυνηγάει ό Ίσκιος του όνειρου που είδε τά χαράματα.

Είχε ξυπνήσει γεμάτη ταραχή. «Άχ! τό παιδί, Παναγιά μου!» είπε και σταυροκοπήθηκε, ύστερα ξύπνησε και τόν άντρα της, «Νά κατεβούμε στό Κάστρο», του λέει, «νά δούμε τί γίνεται ό μικρός, τόν έχουμε παρατήσει στό έλεος του μεγάλου, κάμποσες δουλειές θά έχεις κι έσύ εκεί, προλαβαίνουμε τό λεωφορείο...»

«Πώς αυτό τό ξαφνικό;» τή ρώτησε παραξενεμένος, «δέν πάει έβδομάδα που τόν είδαμε, άλλωστε δέν είναι παραπονιάρης.»

«Φεύγω μόνη μου, άν δέν έτοιμαστείς», είπε άποφασιστικά, δέ συνήθιζε τέτοια τελεσίγραφα, κατάλαβε ό άντρας της ότι κάτι τήν τρώει, πήραν τό λεωφορείο.

«Είδα στον ύπνο μου», του εξήγησε, «πώς ό Γιώργος βρισκόταν σε μία βάρκα κι έφευγε από τό Ρωμέικο γιαλό κατά τή δύση. Κρατούσε ό ίδιος τό τιμόνι, έδειχνε χαρούμενος, έκανε σινάλα άποχαιρετισμού στους συμμαθητές του, τόν άντιχαιρετούσαν κι εκείνοι, κάποιος του φώναξε “Γράψε στό χαρτί σου τά όνόματά μας!”, ό Γιώργος είχε άνοιχτεί κιόλας αλλά τόν άκουσε κι έδειξε με τό χέρι τήν καρδιά του».

«Μέ τουτο, λοιπόν, τρόμαξες; Μά δέν καταλαβαίνεις πώς ό καημός σου που θά φύγει κι ό δεύτερος γιός σου για τό Πανεπιστήμιο έφερε τό όνειρο; Δέν ήταν λόγος αυτός να κατεβούμε στό Κάστρο άρον άρον, όσο περνάν οι μέρες θά τόν όνειρεύεσαι περισσότερο, δύσκολα χωρίζεστε οι μανάδες από τους γιούς σας, θυμήσου όμως πώς δέν είδες τό παιδί στενωχωρημένο στη βάρκα».

«Ναί, αλλά δέ σου είπα ότι φορούσε μαύρα ρούχα!...» του άποκρίθηκε και ξανασικιάχτηκε άκούγοντας τήν ίδια τή φωνή της.

«Έλα», τής είπε μαλακά, «μη βάζεις τέτοιες ιδέες στό μυαλό σου! Κουβέντιασέ τα λίγο και με τόν καθηγητή του».

Δέν άκουσε τή συμβουλή του γιατί ντρεπόταν. Μόλις είκοσι μέρες πάνε από τότε που κατέβηκε να γράψει τό Γιώργο στην τελευταία τάξη. Ό καθηγητής είχε κατάλαβει τόν κόμπο στό λαϊμό της και προσπάθησε να τήν παρηγορήσει.

«Κυρία Έρμηλάκη», τής είχε πεί σοβαρός, «οί δυό κόρες μου είναι νήπια, λοιπόν είμαι ακόμα έξω από τό χορό και δέν πάει να συμβουλευώ τους άλλους, τολμώ έντούτοις να σās θυμίσω ότι γεννάμε τά παιδιά μας για τή δική τους ζωή, όχι για τή δική μας. Ίσως φοβάστε που ό Γιώργος

είναι λεπτεπιλεπτος και δὲ μοιάζει τοῦ μεγάλου σας, ἀνησυχεῖτε πὼς δὲ θὰ τὰ βγάλει πέρα μακριὰ σας, τὸν ἔχω ὅμως πέντε χρόνια στὰ χέρια μου και σᾶς βεβαιώνω πὼς φαίνεται ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐθραυστος».

Βρῆκε τὸ θάρρος νὰ ἀποκριθεῖ μὲ σιγανὴ φωνὴ πὼς ἡ Ἀθήνα εἶναι μεγάλη θάλασσα και πολλοὶ πέσαν ἔξω. Ἐκεῖνος δὲ χαμογέλασε, ὅπως αὐτὴ φοβήθηκε, ἀλλὰ εἶπε κι αὐτὸς σχεδὸν ἐμπιστευτικά:

«Ἄς μὴν ἀπελπιζόμεστε γιὰ τοὺς ναυαγισμένους κι ἄς μὴν προβλέπουμε ναυάγια, κυρία Ἐρμηλάκη. Ἄλλωστε ὁ Γιώργος θὰ θαλασσοπορήσει μὲ τὰ ἀπαραίτητα ναυτιλιακὰ ὄργανα και τοὺς ἀναγκαίους χάρτες, νὰ εἴστε ἤσυχη».

Ἐφυγε ἀρκετὰ ξαλαφρωμένη τότε, σήμερα ὅμως δὲν βρίσκει τὸ θάρρος νὰ τὸν ἐνοχλήσει πάλι. Εἶναι γνωστὸ πὼς προσέχει τὰ λόγια του, ιδιαίτερα ὅταν συζητεῖ μὲ τις μητέρες τῶν μαθητῶν του, δὲν ἀποκλείεται ὅμως, σκέφτεται ἡ κυρία Ἐρμηλάκη, νὰ τὴν εἰρωνευόταν, ἂν τοῦ μιλοῦσε γιὰ τὸ ὄνειρό της, «Μὰ ποιὸς σᾶς πληροφόρησε, κυρία Ἐρμηλάκη, πὼς ἔχω σπουδάσει ὄνειροκριτική;», ἄχ! μιά τέτοια, λογικὴ και δικαιολογημένη, ἀπάντηση θὰ τὴν ἔκανε νὰ κατεβεῖ τὴ σκάλα μὲ τὸ κεφάλι, ὄχι μόνο τὸν καθηγητὴ δὲ θὰ ξανατολμοῦσε νὰ συναντήσει ἀλλὰ οὔτε τὸ γιό της ν' ἀντικρίσει.

Ἄχι, δὲ θὰ περάσει καν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ σχολείου, θὰ βρεῖ τὸ γιό της στὸ δωμάτιό του, ὅταν σχολάσει. Κι ὅσο ὁ ἄντρας της θὰ κοιτάει τις δουλειές του, αὐτὴ θὰ συνεχίζει τὸν περίπατό της κοντὰ στὴ θάλασσα πού πάει νὰ τῆς πάρει τὸ παιδί. Ὁδεύει ἀφηρημένη πρὸς τὰ βόρεια και σιγὰ σιγὰ ξανασκοτίζεται ὁ νοῦς της, τὴν πιάνει λιποψυχιά, «εἶναι πού δὲν ἔβαλα τίποτε στὸ στόμα μου» πάει νὰ κοροϊδέψει τὸν ἑαυτό της, δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν πείνα πού κόβονται τὰ γόνατά της, ὁ φόβος γιὰ τὸν Γιώργο τὴ θερίζει.

Κάθεται σὲ μιὰ πέτρα μὲ τις αἰσθήσεις της ἀφανισμένες, χάνεται σὲ βαθὺ πηγάδι, μόλις πού προλαβαίνει νὰ βογγήξει «Θεέ μου, μὴ μοῦ τὸν πάρεις!»

«Ἀνοιξτε τὰ μάτια σας λοιπόν!» προστάζει διαπεραστικὴ φωνὴ ἀντρός και κάποιου χέρι τῆς δροσιζει τὸ μέτωπο μὲ θαλασσινὸ νερό.

«Ποιὸς εἴστε... Τί ζητᾶτε;» συνέρχεται παρευθὺς, τρομαγμένη ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τοῦ ξένου χεριοῦ.

«Ἐνας ἄτυχος πού τὸν ξέρασε στὸ νησί σας ἓνα γκαβοντόλι! Περιμένα πὼς ὕστερα ἀπὸ τόση ναυτία θ' ἀντάμωνα τὴ ραδινὴ Ναυσικᾶ και τις φουντωτὲς νεραντζοῦλες της μὲ τὰ τόπια τους ἔτοιμα νὰ πάρουν φωτιά, ὅμως ἔχω, φαίνεται, κι ἄλλα γραμμᾶτια ἀνεξόφλητα, κι ἔτσι, ἀντίς

για την πριγκιπέσσα και τις ἀμφιπόλους της, βρήκα ἐσᾶς μισολιπόθυμη ἀπὸ ἡλίαση, ἀναρωτιέμαι πόσο καιρὸ ἀκόμα θὰ ξοφλάω», εἶπε φανερὰ ἀπογοητευμένος.

Τὸν κοιτάζει σαστισμένη. Ἐξηντάρης, ἀσπρομάλλης καὶ παχουλός, κρατάει ἓνα κουραμπιεδόκουτο, τὰ ροῦχα του μὲ βούλες ἀπὸ ἄχνη ἀλατιοῦ, πῶς βρέθηκε ἐδῶ;

«Δὲν κατάλαβα ποιὸς εἴστε», τοῦ λέει.

«Λαίμαργος ταξιδιώτης, σταλμένος, ὡς φαίνεται, στὴ δύσκολη ὥρα σας», τῆς ἀποκρίνεται.

Ἡ νέα ὑπεκφυγὴ του δὲν τὴν ἐνοχλεῖ. Δείχνει νὰ τὸν ἐμπιστεύεται καὶ αἰσθάνεται τὴν παρόρμηση νὰ τοῦ μιλήσει γιὰ τὴν ἀληθινὴ αἰτία τῆς ἀδιαθεσίας της.

«Δὲν μὲ πείραξε ὁ ἥλιος», τὸν βεβαιώνει, «μὲ βρίσκετε σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση ἐξαιτίας ἐνὸς ὄνειρου ποῦ μὲ ἀναστάτωσε».

«Ὅνειρο εἶπατε;» λέει μὲ κεντρισμένο ἐνδιαφέρον. «Θὰ σᾶς χρωστῶ χάρη ἂν μοῦ τὸ πείτε, γιατί πρέπει νὰ σᾶς ἀποκαλύψω πῶς ἐκτὸς ἀπὸ ἄτυχος ναυαγὸς καὶ λαίμαργος ταξιδιώτης, εἶμαι καὶ φαρμακοποιός, λοιπὸν καταλαβαίνετε...»

«Ὅχι, δὲν καταλαβαίνει γιὰ ποιὸ λόγο ἓνας φαρμακοποιὸς μπορεῖ νὰ νοιάζεται ιδιαίτερα γιὰ τὰ ὄνειρα τῶν ἄλλων, ὡστόσο δίχως δισταγμὸ τοῦ τὸ ἀφηγεῖται.

«Μοῦ ἀνοίγετε τὰ μάτια!» λέει μὲ χαρούμενη φωνὴ καὶ συνάμα χειροκροτεῖ ὅταν ἡ ἀφήγηση παίρνει τέλος. «Φανταζόμουν, ὁ τυφλός, ὅτι τὸ γκαβροντόλι μὲ ἀποβίβασε στὸ νησί σας πρὸς τιμωρία μου, μοῦ περνοῦσε ἡ ὑποψία πῶς θὰ ὑποχρεωθῶ σὲ μιὰν ἀνιαρὴ συνέντευξη κι ἓναν ἄκαρπο καβγά μὲ κάποιον χοντροκέφαλο γιὰ νὰ ἐξαγοράσω ἔτσι μερικὲς ἀπὸ τίς ἀτασθαλίες μου, τώρα ὅμως βλέπω ὀλοκάθαρα ὅτι ἡ ἀποβίβασή μου ἐδῶ δὲν ἔχει ποινικὸ χαρακτήρα, ἦταν ἀναγκαῖο νὰ σᾶς ἀπαλλάξει κάποιος ἀπὸ τὸ φόβο τῶν μαύρων ἐνδυμάτων, νὰ σᾶς βεβαιώσει πῶς δὲν προσιωνίζονται τὴν κάθοδο στὰ Τάρταρα, ἀλλὰ εἶναι ἡ στολὴ τῆς χαρμολύπης, κυρία...»

«Ἐρμηλάκη. Καὶ πάλι ὅμως δυσκολεύομαι πολὺ νὰ σᾶς καταλάβω».

«Θὰ ἔρθει κι αὐτὸ στὴν ὥρα του! Προτείνω τώρα νὰ κατευθυνθοῦμε πρὸς τὴν πόλη, ἂν φυσικὰ νιώθετε πῶς ἔχετε δυνάμεις. Σᾶς ὑπόσχομαι ὅτι ὥσπου νὰ φτάσουμε θὰ ἔχετε μάθει μιὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ἱστορία, πάρα πολὺ σχετικὴ μὲ τὸ παιδί σας».

Παίρνουν τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς. Ἀπέναντί τους τὸ φρούριο πλέει στὸ φῶς.

«Ἄν με βρεῖ ἐδῶ ἡ αὐριανὴ ἡμέρα», λέει ὁ ἄντρας, «θ' ἀνεβῶ δίχως ἄλλο στὸ φρούριο, ἐξοχη θεά, ὅταν εἶχα ἔρθει παλιότερα στὸν τόπο σας ἀγνάντευα ἀπὸ κεῖ μιὰ ὀλόκληρη ὥρα τὸ ἀκρωτήριο Μούρτζουφλος, ὅμως τὸ παρακάνω, σᾶς παριστάνω τὸν ξεναγὸ στὸ νησί σας!...»

«Καὶ ξεχνᾶτε τὴν ἱστορία ποῦ μοῦ τάζατε!» τοῦ ἀποκρίνεται.

«Ναί, ναί, ὅλο χάνομαι! Σὲ παλιότερα χρόνια, ποῦ λέτε, ὁ δαίμων τῆς πορνείας κυρίεψε μιὰ νεαρὴ κι ὁμορφὴ καλόγρια. Παράτησε, λοιπὸν τὸ μοναστήρι, κατέβηκε στὴν πόλη καὶ ἡ δυστυχισμένη κατάντησε κοινὴ, ὅπως θὰ ἔλεγαν οἱ ρομαντικοὶ ἀνθρωπιστές. Ἐγίνε γρήγορα ζάπλουτη κι ἀπάνω ποῦ ἔχε τρελάνει κόσμο καὶ κοσμάκη, ἀφήνει ξαφνικὰ σύξυλα τὰ πάντα, μπάτε σκύλοι καὶ ἀλέστε, καὶ δρόμο παίρνει δρόμο ἀφήνει ἴσια γιὰ τὸ μοναστήρι τῆς. “Δῶσε, Θεέ μου, νὰ προλάβω!” παρακαλοῦσε, ὅμως τὸ “Θεέ μου” δὲν τολμοῦσε νὰ τὸ πεῖ φωναχτά, μόνο ἀπὸ μέσα τῆς, ὕστερα λαχάνιασε ἀπὸ τὸ πολὺ τὸ τρέξιμο, καμιὰ λέξη δὲν μποροῦσε νὰ προφέρει, ἔχανε τὴν ἀνάσα τῆς μὰ δὲ στεκόταν μήτε μιστὴ στιγμή, “Μὲ ξετρέχουν οἱ λύκοι, στείλε Θεέ μου ἕναν ἄγγελο νὰ με σπιρουνίσει μήπως καὶ τρέξω γρηγορότερα” δεήθηκε μουγγά, ὁ Θεὸς ὅμως κρατοῦσε τὸν ἄγγελο γιὰ ἐφεδρεία».

«Μὰ τί λέτε τώρα;» τὸν διακόπτει μὲ τόνο μομφῆς, «ἔχει ὁ Θεὸς ἀνάγκη ἀπὸ ἐφεδρεῖες;»

«Καὶ παραέχει!», τὴν ἀποπαίρνει ἀξιωματικά, «Καὶ μὴ με διακόπτετε μὲ ἀφελεῖς ἀπορίες γιατί χάνω τὸ ρυθμὸ μου. Φτάνει, λοιπὸν, ξεπνοῖσμένη στὴν πύλη τῆς Μονῆς, ἀλλὰ δὲν πρόλαβε νὰ χτυπήσει νὰ τῆς ἀνοιξοῦν, σωριάστηκε χάμω καὶ ξεψύχησε».

«Ἡ δύστυχη!» λέει μὲ ἀληθινὴ λύπη ἡ κυρία Ἐρμηλάκη.

«Κι ἐσεῖς μὲ τὸν Οὐγκώ! Ἄστε τίς συμπόνιες κι ἀκοῦστε τὴ συνέχεια. Ἀρπάζουν τὸ λείψανο οἱ δαίμονες ποῦ τὴν κυνηγοῦσαν, μωρὲ τί κομμάτι τοὺς εἶχε τύχει! γλείφονταν, πάνω ὅμως ποῦ ἄρχισαν νὰ τὴν ξεσέρνουν κατὰ τὴ σκοτεινὴ μονιά τους τραβώντας τὴν ἀπὸ τὰ πόδια, τοὺς πρόφτασαν οἱ ἄγγελοι καὶ τὴν ἔπιασαν ἀπὸ τὰ χέρια. Ἄφρισαν οἱ ἐξαποδῶ, “Τὴν δικαιοῦμαστε!” φωνάζαν, “δὲν πρόλαβε νὰ μπεῖ στὸ μοναστήρι!”, οἱ ἄγγελοι δὲν τὴν ἀφῆναν, “Σᾶς γύρισε τὴν πλάτη!” εἶπε ὁ λαμπρότερος, “δὲν εἶναι πιά στὴν ἐξουσία σας!”»

«Βάζετε καὶ δικὰ σας, θαρρῶ!» λέει θαρραλέα ἡ κυρία Ἐρμηλάκη. «Τί χρειαζόταν ὁ διάλογος, ἀφοῦ οἱ ἄγγελοι εἶναι δυνατότεροι;»

«Ἀρχίζει νὰ μὲ θυμώνει ὁ θεολογικὸς ὀρθολογισμὸς σας, κυρία Ἐρμηλάκη! Σᾶς βεβαιώνω πὼς ἔγινε ὁ διάλογος, οἱ δαίμονες μάλιστα σοφιστεύονταν τρομερά, ὥσπου κατέβηκε Ἀρχάγγελος Κυρίου κι ἔβαλε τέ-

λος στην άμάχη. “Ο Θεός”, είπε στους λύκους, “τή δέχτηκε από τή στιγμή που σκέφτηκε τὸ ἀληθινό της σπίτι”. Εύλα κούτσουρα, λοιπόν, τὰ χέρια τῶν μισόχριστων, βάλαν τὴν οὐρὰ στὰ σκέλια καὶ καπνός. Κι ἓνας καλόγερος, που εἶδε στὸν ὕπνο του τὴ φρικώδη μάχη, βγῆκε ἀπὸ τὴ σκῆπη του, βρῆκε τὸ νεκρὸ σῶμα, ζήτησε τὴν ἡγουμένη καὶ τῆς ἀφηγήθηκε τὰ καθέκαστα. Οἱ μοναχὲς θαύμασαν καὶ σταυροκοπήθηκαν, πῆραν στὸ μοναστήρι τὴν ἀδελφή τους καὶ τὴν κήδεψαν, κι ἐλπίζω πὼς σᾶς ἔτερψε, κυρία Ἐρμηλάκη, ἡ ἱστορία».

«Πολὺ παρηγορητικὴ», ἀποκρίνεται σκεφτικὴ, «ἐξηγήστε μου ὅμως ποιά σχέση ἔχει μὲ τὸ δικό μου ὄνειρο».

Τὴν κοιτάζει ἀπορημένος, ὕστερα μισοθυμώνει.

«Σᾶς λέω μιά παρηγορητικὴ, ὅπως ἡ ἴδια ὁμολογεῖτε, ἱστορία, καὶ δὲ σᾶς ἀρκεῖ ἡ παραμυθία, παρὰ ζητᾶτε ἀποπάνω καὶ τίς αἰτιώδεις σχέσεις της μὲ τίς δικές σας ἀνησυχίες! Ὑπερβολικὰ ἀπαιτητικὴ, κυρία Ἐρμηλάκη, ὀφείλω ὅμως νὰ κάνω ὑπομονή. Σᾶς ρωτῶ, λοιπόν: ὅταν ἡ βάρκα τοῦ γιοῦ σας χανόταν στὸ βάθος ἐδάκρυσαν οἱ φίλοι του;»

«Ὅχι!», μουρμουρίζει ξαφνιασμένη, «ὄλοι τους ἦταν γελαστοί!»

«Βλέπετε ἐπιτέλους ὅτι δὲν διατρέχει κανένα κίνδυνο νὰ χαθεῖ; Ἦσυχάστε καὶ ἐπιτρέψτε μου νὰ πάω σ’ ἐκείνη τὴ συκιά πέρα, εἶμαι θεονήστικος, ὅταν στυλωθῶ κομμάτι συνεχίζουμε».

Ἡ κυρία Ἐρμηλάκη κάθεται συμμαζεμένα στὴν ἄμμο. Ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀνήσυχη. Βαθιά στὸ πέλαγος διαγράφεται ἀχνὰ τὸ περίγραμμα ἑνὸς πολεμικοῦ. Ἀναρωτιέται ἂν βρέθηκε σὲ τοῦτα τὰ νερά γιὰ νὰ προστατέψει τὴ βάρκα τοῦ Γιώργου. Ὑστερα σέρνει τὴν παλάμη στὸ πρόσωπό της.

«Χριστέ μου, τὰ ἔχω χαμένα πιά, μπερδεύω τὰ ὄνειρα μὲ ὅσα βλέπω ὑπνία!» λέει μὲ παράπονο.

Ὁ ξένος, πενήντα μέτρα παραπέρα, πηδολογᾷ γύρω ἀπὸ τὴ συκιά. Ὅλο καὶ περισσότεροι συκοφαγάδες στὸ νησί χρόνο μὲ τὸ χρόνο, συλλογεται ἡ κυρία Ἐρμηλάκη, δίχως καμιὰ διάθεση ξενηλασίας.

Ἐπιστρέφει μελωμένος καὶ συκωτός. Γλείφεται ἀκόμα.

«Κυρία Ἐρμηλάκη», λέει ἤρεμος, «ώραία τὰ σύκα, ἂν μὲ σφάζαν τὸ συκῶτι μου θὰ γινόταν ἐκλεκτὸ φουὰ-γκρά! Μὲ τέτοιες συκιές πὼς νὰ ξεκολλήσει ἀπὸ τὸ νησί σας ὁ κύριος Λαόνικος, καλόμαθε ἡ γριά — ἂ, μὰ γιατί εἴστε ἔτοιμη νὰ θυμώσετε; Εἶμαι βέβαιος πὼς λέτε ἀπομέσα σας «Γριά εἶσαι καὶ φαίνεσαι!» τὸ παραδέχομαι, κυρία Ἐρμηλάκη, τρι-

ανταπεντάρης ὁ καθηγητῆς τοῦ γιουῦ σας καὶ δὲν πιάνω μπάζα μπρός του, ἔτσι δὲν εἶναι;»

«Ἰσως» τοῦ ἀπαντᾷ καὶ τὸν αἰφνιδιάζει κατὰστηθα.

«Λοιπόν», λέει μόλις συνέρχεται ἀπὸ τὸ τράνταγμα, «βλέπω πὼς οἱ ὑποψίες μου βγαίνουν ἀληθινές. Ὁ κύριος Λαόνικος μὲ τίς πουριτανικές του ἀντιλήψεις ἔχει καταθέλξει τοὺς πατεράδες καὶ τίς μανάδες τῶν μαθητῶν του, ἀσφαλῶς δὲ δέχεται οὔτε ἓνα πιάτο σύκα, ἀσφαλέστατα δὲν κοιτάζει στὰ μάτια καμιὰ νεαρὴ μητέρα, μανοῦλα στὶς χριστιανικές μαλαγανιές, δὲν ἔχω καμιὰ ἀμφιβολία πὼς ἔχει πιάσει στὸν πεζόβολό του καὶ τοὺς περισσότερους μαθητές, ἂν κάποτε μετατεθεῖ θὰ χύσετε μαῦρο δάκρυ...»

«Εἶστε ἓνας ἀνυπόφορος ζηλιάρης!» ἀποκρίνεται ὀργισμένη κι ἐτοιμάζεται ν' ἀπομακρυνθεῖ.

«Σταθεῖτε!» τῆς κάνει, «νοιάζομαι πολὺ, ὅσο κι ἂν σᾶς φαίνεται παράξενο, γιὰ τὸν κύριο Λαόνικο, θέλω νὰ τὸν προφυλάξω ἀπὸ λογιῆς λογιῆς πειρασμούς, προπάντων ἀπὸ ἓνα βασανιστικὸ ἔλκος πού θὰ τὸν κρατήσῃ μακριὰ ἀπὸ προσφιλῆ ἐδέσματα, χώρια πού θὰ καταταλαιπωρήσῃ τὴν εἰκοσιτετράχρονη γυναίκα του, μὰ μὲ τί πάει καὶ μπλέκει ὁ περίεργος ἄνθρωπος, χαλιέται μὲ τὰ ρευστὰ καὶ φευγαλέα, κόβεται πού δίνουν χαριστικούς βαθμούς στὸ γιὸ τοῦ Ἐπαρχοῦ καὶ τὴν κόρη τοῦ Λιμενάρχη, ἀπορῶ πὼς δὲ νιώθει ὅτι αὐτὰ εἶναι ἐδῶθε ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ἂν ἦταν Εὐρωπαῖος τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα θὰ σταδιοδρομοῦσε λαμπρὰ στὴν καλβινικὴ ἀστυνομία. Ἄ! δίψασα!»

«Ἐπόμενο ἦταν ὕστερα ἀπὸ τόση κακογλωσσισιά!» τοῦ λέει αὐστηρὰ. «Καὶ δὲν κατάλαβα ἀκριβῶς πόσο νοιάζεστε γι' αὐτὸν καὶ ἀπὸ τί θέλετε νὰ τὸν προφυλάξετε».

«Νομίζετε πὼς τὴν ἱστορία τῆς καλόγριας σᾶς τὴν εἶπα γιὰ νὰ περάσει ἡ ὥρα; Καὶ φαντάζεστε πὼς εἶναι ἄσχετη καὶ μὲ τὸ γιὸ σας καὶ μὲ τὸν καθηγητὴ του;»

«Περιμένω ν' ἀκούσω τὴ σχέση της».

«Παραβλέποντας τὴν ἐπιθετικότητά σας σᾶς πληροφοροῦ ὅτι τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας ἔστειλε διαταγὴ νὰ διδαχτοῦν φέτος οἱ τελειόφοιτοι ὀλόκληρη τὴ “Φόνισσα”. Προβλέπω, λοιπόν, πολλὲς συζητήσεις στὴν τάξη, οἱ ἐντονότερες θὰ εἶναι γιὰ τὸ τέλος τῆς Χαδούλας. Σώθηκε τάχα ἢ τὴν κέρδισε ὁ ἀβυσσαλέος; Ὁ κύριος Λαόνικος, παρὰ τὸν καλβινισμό του, θὰ δώσει στὸ τέλος τὴ σωστὴ ἀπάντηση, ὡστόσο ὄλο καὶ κάποιος θὰ βρεθεῖ πού θὰ ζητάει θεολογικὸ ἔρεισμα. Τότε, λοιπόν, ἔρχεται ἄρωγός τοῦ κυρίου Λαόνικου ὁ γιός σας, καταλαβαίνετε πὼς».

«Καθόλου δὲν καταλαβαίνω!»

«Ἄχ! καὶ σᾶς λογαρίαζα γιὰ φιλόστοργη μητέρα! Λοιπὸν δὲ θὰ πεῖτε, σήμερα κιόλας, στὸ γιό σας τὴν ἱστορία τῆς μοναχῆς; Κι ἂν εἶναι τόσο καλὸς μαθητὴς ὅσο πιστεύω, γίνεται νὰ μὴ δεῖ πὼς ἢ ἐκβαση τῆς μάχης γιὰ τὴν ψυχὴ της μᾶς βοηθεῖ νὰ εὐελπιστοῦμε καὶ γιὰ τὴ Χαδοῦλα;»

«Ἰσχυρίζεστε δηλαδή ὅτι ἐνδέχεται νὰ βρεῖ ἔλεος καὶ ἡ Φόνισσα;» ρωτᾶει γεμάτη ἀμφιβολίες.

«Κρίμα!» λέει καὶ μοιάζει νὰ ἔχει προσβληθεῖ, «γάνιασε ἡ γλώσσα μου τόση ὥρα κι ἐσεῖς ἀρνιέστε νὰ δεχτεῖτε πὼς τὸ πέλαγος ποὺ βλέπετε δὲν εἶναι μῆτε ἑκατομμυριοστὸ σταγονιδίου μπροστὰ στὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Θαυμάζω τὴν ὑπομονὴ τοῦ ἄντρα σας!»

«Ναί, μὰ ξεχνᾶτε», λέει δίχως τώρα νὰ δείχνει πειραγμένη, «πὼς ἡ μοναχὴ πῆρε ἐλεύθερα τὴν ἀπόφαση τῆς ἐπιστροφῆς, δὲν τὴν κυνηγοῦσαν χωροφύλακες!»

«Γάβ! γάβ!» ἀλυχτᾶει καὶ τὴν τρομάζει. «Τί μᾶς νοιάζει, πεισματάρικα κυρία Ἑρμηλάκη, ἂν ὁ Θεὸς ἄλλοτε στέλνει καταπόδι μας σκυλιὰ κι ἄλλοτε θαλασσινὴ αὔρα; Δὲν ἔχω τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ σᾶς πείσω γιὰ τὸ ἔλεος τοῦ Πλάστη, σᾶς παρακαλῶ ὅμως θερμὰ νὰ πεῖτε στὸ Γιώργο τὴν ἱστορία. Ἀπὸ τὸ γιό σας θὰ τὴ μάθει τὴν ὥρα ποὺ πρέπει ὁ κύριος Λαόνικος. Θὰ τοῦ χρειαστεῖ καὶ ἀργότερα, ἔξω ἀπὸ τὴν αἴθουσα διδασκαλίας, ὅταν θὰ μάχεται ν' ἀλλάξει τὴν πέτρινη γνώμη ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι διοικητὴς ἐσατζήδων!»

Τὸν κοιτᾶζει ζαλισμένη, βουϊζουν τ' αὐτιά της καὶ θολώνουν κάπως τὰ μάτια της.

«Ἄφοῦ τόσα προβλέπετε γιὰ τὸν κύριο Λαόνικο, δὲν μπορεῖτε νὰ μοῦ πεῖτε τί σημαίνουν τὰ μαῦρα ροῦχα στὸ ὄνειρό μου;» τὸν ρωτᾶει ἱκετευτικά.

«Γιατί ἐξακολουθεῖτε νὰ φοβᾶστε πὼς εἶναι δυσσώωνοι προάγγελοι χαμοῦ;» τὴν ἀντιρωτᾶει. «Πρέπει νὰ ξέρετε πὼς ὑπάρχει καὶ μέλαν ἔνδυμα ποὺ εἶναι τουλουπάνι τοῦ ἀδύτου φέγγους, δίχως αὐτὸ θὰ τυφλωνόμασταν ἀπὸ τὴν ἄσχητη φωτοχυσία. Ἄν γιὰ τὸ αἰγαιοπελαγίτικο φῶς χρειάζομαστε μαῦρα γυαλιὰ, λογαριάστε τί εἶδους προστασία μᾶς εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ μὴ χάσουμε τὰ μάτια μας ἀπὸ τὸ ὑψίδρομον σέλας. Ὁ Γιώργος σας, λοιπὸν, κατὰ τὴν πληροφορία ποὺ ἔχω, ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ περιβληθεῖ τὸ ράσο τοῦ μοναχοῦ, θὰ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὸ ἄκτιστο φῶς καὶ τὰ πολὺ ἀδύνατα χοϊκὰ μάτια μας, δὲν πρέπει καθόλου νὰ σᾶς πτοεῖ τὸ ὄνειρό σας... μὰ τί ἔχετε;»

Ἐκείνη ἔχει πανιάσει, φαίνεται ἔτοιμη νὰ λιποθυμήσει. Τὴν ἀνακρατεῖ, ὕστερα τὴ βοήθει νὰ ξανακαθίσει. Ὅταν κάποτε συνέρχεται, ρωτάει σχεδὸν ἔντρομη.

«Μὰ γιὰ ποιά ράσα μιλάτε; Τὸ παιδί ἔτοιμάζεται νὰ δώσει ἐξετάσεις στὴ Φυσικομαθηματική. Εἶστε ζαβὸς ὄνειροκρίτης καὶ τὰ ἀστεῖα σας ἀκόμα πιὸ ζαβά!»

«Τὸ παραδέχομαι», ἀπαντᾷ ἡρεμα, «ζαβὸς κι ἀνάποδος, ὅμως καθόλου δὲν ἀστειεύομαι. Ὁ Γιωῦργος θὰ σπουδάσει Φυσική, ὕστερα ὅμως θὰ βρεθεῖ στὴν ποδιά τῆς Παναγίας καὶ μὴ μὲ ρωτήσετε πῶς τὸ ξέρω».

«Παραμιλάτε, θαρρῶ!» τοῦ λέει καὶ οἱ λέξεις βγαίνουν ἀπὸ τὸ λαϊμὸ της σὰ νὰ ἴναι ἀγκίστρια.

«Κυρία Ἐρμηλάκη, δὲ σὰς κρύβω πῶς θὰ ἔχετε συχνὰ τέτοια ἄλγη καὶ σκοτοδίνες, πού ὅμως θὰ ἐκλείψουν ὅταν τὸ παιδί σας καταποθεῖ ἀπὸ τὸ φῶς. Ἀλλὰ τὰ μάτια σας τέσσερα, ὅταν ἀρχίσει ἡ κατάποση μὴ δοκιμάσετε νὰ τὸν κρατήσετε ἀπὸ τὰ χέρια ἢ τὰ πόδια, μὴν πασχίσετε νὰ τὸν τραβήξετε στοὺς μητρικούς σας κόλπους, ἀλλὰ δῶστε του μὲ ὅλη τὴν καρδιά σας τὴν εὐχή σας, ἂν μπορεῖτε καὶ καμιὰ σπρωξιά, γιὰ νὰ περάσει εὐκολότερα τὸ ἀκρωτήριο καὶ νὰ μπεῖ στὴ θάλασσα τοῦ ἀενάου φωτός!»

Ἡ κυρία Ἐρμηλάκη λούζεται σὲ πικρὸ ἰδρώτα. Ὁ ξένος τὴ συμπονεῖ, παρὰ τὰ εὐγευστα σύκα πού ἔφαγε θὰ προτιμοῦσε νὰ τοῦ ἔχει ἐπιβληθεῖ ἄλλο ἐπιτίμιο ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη στὸ νησί, οἱ μανάδες δὲν ἀντέχουν στὴ σκέψη πῶς οἱ γιοὶ τους θὰ μαυροφορέσουν τὸ σαρκίο τους, πῶς δὲ θὰ σταθοῦν γαμπροὶ στὴν ἐκκλησιά. Ἀλλὰ τάχα κι αὐτὸς ὁ ἴδιος, κι ἂς μὴν κοιλοβάσταξε τὸ μοναχογιό του, θὰ δεχόταν ἀδιαμαρτύρητα νὰ κλειστεῖ τὸ βλάστημά του σὲ ἀγιορεϊτικὴ μάντρα;

Πολὺ συλλογισμένος ὑποβοηθεῖ τώρα τὴν κυρία Ἐρμηλάκη νὰ σταθεῖ στὰ πόδια της. Ἀρχίζει νὰ μισοκαταλαβαίνει τὴν παράδοξη ἐπιτίμηση γέροντα μοναχοῦ πρὸς τὸν ἀνεψιὸ του πού ρασοφόρεσε, «Μαῦρο κούτσουρο ἐγώ, μαῦρο κούτσουρο κι ἐσύ!». Λοιπόν, λέει μέσα του, κανεὶς μας δὲν πρέπει ν' ἀπορεῖ πού οἱ δαίμονες παλεύουν μὲ τοὺς ἀγγέλους ἀκόμα καὶ μπροστὰ στὴν πόρτα τῆς Βασιλείας, ἂχ Θεέ μου! τίποτε δὲν εἶναι τὰ βάσανα τῆς γραφῆς ἂν συγκριθοῦν μὲ τὸ ζόρι πού ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ ἐγγίσουμε τὸ κράσπεδο τῆς ἀστεκτοῦς δόξας Σου...

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ*

Σκέψεις Ρωμηῶ - Αἱ ἡμέραι τῶν παθῶν

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

Ἐπλανῶντο προχθὲς μερικοὶ ἔρασταὶ τῶν πατρίων διὰ νὰ εὔρουν ναόν, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ ἀκούσουν τὸ τροπάριον τῆς Κασσιανῆς ἀπὸ βυζαντινὸν ψάλτην. Διότι καὶ τὸ τροπάριον αὐτό, τοῦ ὁποῦ ἢ εἰς πλάγιον δεύτερον περιαλλαγῆς μελωδία ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς δόξας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, τὸ παρέλαβεν ἡ τετραφωνία. Εἶνε θλιβερόν ὅτι καταπίπτουν καὶ οἱ ἀκρογωνιαῖοι ὀγκόλιθοι τῆς βυζαντινῆς μελωδίας. Ἄλλὰ προκειμένου νὰ ἀκούωμεν τὰ «ἀμάν-μεντέτ-γιάρρ» διαφόρων μερακλήδων ψαλτῶν, προτιμότερα ἢ πανταχοῦ ἐξάπλωσις τῆς τετραφωνίας. Ἡ βυζαντινὴ ἀπλούστατα κατέπεσεν εἰς τὰς Ἀθήνας, διότι δὲν ὑπάρχουν ψάλται. Καὶ σήμερον κινδυνεύουν νὰ μείνουν μόνοι βυζαντινομανεῖς ὁ κ. Παπαδιαμάντης καὶ ὁ κ. Μωραϊτίδης**, οἱ δύο ἀσκηταὶ διηγηματογράφοι μας, ἢ ὁ σκηπητοῦχος τῆς πολιτικῆς ἀρθρογραφίας κ. Σακελλαρίου τῶν Πατρῶν, περὶ τοῦ ὁποῦ μοῦ διηγοῦνται ὅτι ἐνῶ ἔγραφε τὸ πολιτικόν του ἄρθρον ἀνέμελπε καὶ τὴν σχετικὴν παραλλαγήν:

— Βου... πα... πα... βου... γα...

(Σκρίπτ, 7.4.1900)

ΣΩΣ

Ὁ ψάλτης

Ἡ εἰδικότης εἶνε τὸ προτέρημα καὶ ἡ τυραννία τῆς ἐποχῆς. Σήμερον ἀναλογοῦν δεκαπέντε ἰατροὶ εἰς τὰ διάφορα μέλη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ δεκαπέντε ἐργάται κάμνουν ἓνα παπουῦτσι τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἔβγαιεν ἀπὸ τὰ χέρια ἑνός. Ἡ εἰδικότης ἀρχίζει νὰ κόβῃ καὶ ἐδῶ τὴν

* Βλ. Πλοηγό, σ. 120.

** Α' δημοσίευση: *Μωραϊτίνης*.

τρίχα εἰς τρία, ἀπόδειξις δὲ ὅτι μεταξύ δεκαπέντε ἐφημερίδων τοῦ ἔχομεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀπεκτησαμεν καὶ εἰδικὴν ἐφημερίδα τῆς ἱεροψαλτικῆς. Εἶνε ἡ καλὴ συνάδελφος «Φόρμιγξ», ἡ ὁποία ἐκδίδεται μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν, καὶ θὰ εἶνε παράδοξον ἂν ὑπάρχη ψάλτης νὰ μὴ ἀγοράζη τὴν μόνην ἐν Ἀνατολῇ ἐφημερίδα τῶν ψαλτῶν. Ἐπόμενον ἦτο λοιπὸν νὰ ἔχωμεν καὶ μίαν ἔκπληξιν. Ἡ τελευταία «Φόρμιγξ» δημοσιεύει κριτικὴν διὰ τὸν Παπαδιαμάντην ὡς ψάλτην. Ἴδου καὶ νέος ἀπρόοπτος κλάδος τῆς τεχνοκριτικῆς.

Ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἄρθρον πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἔμαθε ποτὲ βυζαντινὴν μουσικὴν. Ἄν καὶ καταγόμενος ἀπὸ τὴν Σκιάθου, νῆσον ψαλτικὴν ἐπειδὴ ἔχει τὸ Ἅγιον Ὅρος πλησίον, υἱὸς ἱερέως καὶ γνωρίζων πολλοὺς ψάλτας, ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐδιδάχθη ποτὲ νὰ ψάλλῃ τὰ ἱερά καὶ δὲν ἐγνώριζεν «οὐδὲ γρυ μουσικῆς». Ἐπρωικίσθη ὁμως διὰ σπανίου μουσικοῦ ὠτός, λέγει ἡ «Φόρμιγξ». Καὶ προσθέτει: «Ἡκούομεν ψάλλοντα τὸν Παπαδιαμάντην οὐχὶ διὰ νὰ βγάλῃ τὸν παπᾶ, κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον ἐπὶ ἀρχαρίων καὶ ἀπειρῶν ψαλτῶν, ἀλλὰ διὰ νὰ “βγάλλῃ” ὀλόκληρον ὀλονύκτιον ἀκολουθίαν διαρκείας συνήθως ὀκτῶ περιόπου ὥρῶν, ἀποτελουμένη ἀπὸ μέγα Ἐσπερινόν, πλήρη Ὁρθρον καὶ μεγάλην Λειτουργίαν, ἐν τοῖς ὁποίοις ψάλλονται διάφορα καὶ ποικίλα, μακροσκελῆ δὲ συνήθως, μέλη, τῶν ὁποίων ἡ ἐκτέλεσις παρουσιάζει τεχνικὰς δυσχερείας ἀνυπερβλήτους καὶ ὑπ’ αὐτῶν ἀκόμη τῶν πλέον ἐμπείρων ψαλτῶν».

Ἡ αὐστηρότης τοῦ Παπαδιαμάντη ὡς ἐκτελεστοῦ, περὶ τῆς ὁποίας μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἀρθρογράφος, εἶνε φυσικὴ δι’ ὅσους τὸν ἐγνώρισαν. Ὁ μακαρίτης ἐσυνήθιζε νὰ κατέχῃ ἀπὸ τὰ μαλλιά ὅ,τι ἤξευρε. Ἰδιαιτέρως δὲ ἡ εὐλάβειά του, ἡ ὁποία ἀνεπλήρωσε δι’ αὐτὸν τὸν ἔρωτα, τὴν φυσιολατρείαν, τὸ γλέντι τῆς ζωῆς, τὰς ωραιότητας καὶ τὰς ματαιότητας ὄλας, τὸν ἔσυρεν εἰς ἀχόρταστον ἠδονισμόν ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κόσμου, εἰς τὴν μυστηριώδη ἐκείνην ἠδονὴν τῆς τυπικότητος, τὴν ὁποίαν μόνος φανατικὸς προσκυνητῆς ἤμπορεῖ νὰ αἰσθανθῇ. Ἡ «Φόρμιγξ» μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὄλα τὰ ἀποτελοῦντα μίαν ὀλονυκτίαν τοῦ ἦσαν πασίγνωστα. Ἡξευρε, λέγει, ἀπὸ μνήμης ὀλόκληρον τὸ τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα. Ἐγνώριζε τὰ ἰδιόρρυθμα καὶ ποικίλα τῶν Πολυελαίων, τῶν ἐπιλεγομένων «Ἐκλογῶν», μέλη, καθὼς καὶ τὰ ἐξ ἴσου ἰδιόρρυθμα καὶ ὄλως ἀγνωστα τῶ μουσικῶ κόσμῳ τῶν πόλεων «Προσόμοια» τοῦ Ἁγιορειτικοῦ τρόπου. Ἡξευρεν ἀπὸ στήθους πιστότατα ὄλους τοὺς «Εἰρμούς», πρᾶγμα δυνατὸν μόνον εἰς ἀπεριορίστου μνήμης καὶ πολυετοῦς πείρας ψάλτην.

«Ψάλλον ὁ Παπαδιαμάντης ἐσχίρτα ἀληθῶς, ἠγάλλετο, ἐθλίβετο,

ἐταπεινοῦτο καὶ οἶονεὶ συνέπασχε μετὰ τοῦ ὕμνωδοῦ. Τοῦτο πολλαχῶς ἐξεδήλου εἴτε διὰ τῆς φωνῆς αὐτοῦ εἴτε διὰ τῶν κινήσεων. Δὲν εἶχεν ὁ Παπαδιαμάντης φωνήν. Ἦτο καὶ αὐτὴ πενιχρά, ὡς ἦτο καὶ ὄλος ὁ ἄλλος αὐτοῦ βίος. Οὐχ ἦττον ὅμως ὁ πενιχρὸς αὐτοῦ φωνητικὸς χρωστῆρ ἦτο ἱκανὸς νὰ παραστήσῃ ζωηροτάτας τὰς ὑψηλὰς ἐννοίας τῶν τροπαρίων».

Ἐφθασε λοιπὸν καὶ ἐδῶ ἡ εἰδικότης εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὥστε εἶδομεν καὶ κριτικὴν περὶ τοῦ Παπαδιαμάντη ὡς ψάλτου. Οἱ ψάλται τῆς Ἑλλάδος βεβαίως θὰ κολακευθοῦν ὅτι εἶχαν τοιοῦτον συνάδελφον. Καὶ δὲν ἦτο ὁ μόνος, καθὼς φαίνεται. Ἄρκετοὶ Ἑλληνες κατέχοντες μεγάλας θέσεις εἰς τὴν πολιτείαν, γεύονται τὴν μυστικὴν ἡδονὴν τοῦ Παπαδιαμάντη. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐνθυμοῦνται τὸν εὐλαβέστατον συνταγματάρχην, ὁ ὁποῖος, φρούραρχος μάλιστα τῶν Ἀθηνῶν, εὐρίσκετο εἰς τὸν ναὸν ἀπὸ τὰς πέντε τὸ πρῶν, σταυροκοπούμενος ἐν καταλύξει μαζὶ μὲ τὰς μελανὰς σκιάς δύο γραιῶν. Ὑπάρχουν καὶ κυρίαὶ τοῦ καλοῦ κόσμου εἰς τὰς Ἀθήνας ψάλλουσαι τὰ ἱερὰ εἰς μίαν ἐκκλησίαν. Ἄλλοι δὲ εἶνε ψάλται καὶ μάλιστα λίαν γλυκεῖς. Ὁ κ. Εὐταξίας πολλάκις θὰ ἔχη ὑποτονθορύσει τροπάρια μετὰ τῶν κονδυλίων τοῦ προῦπολογισμοῦ, κατέχων ἄλλως τε τὰ ἐκκλησιαστικὰ κατὰ βάθος καὶ πλάτος. Καὶ ὅσοι ἐπληρίασαν ἀρχαῖον ἐπιφανῆ τῆς πολιτικῆς, τὸν κ. Βουλπιώτην, ὑποθέτω ὅτι θὰ ἡσθάνθησαν ἐντροπὴν διὰ τὴν ἀναρμοδιότητά των εἰς τὰ ψαλτικὰ ἢ ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ.

Διὰ νὰ ἐπανεέλθω ὅμως εἰς τὸ ἄρθρον τῆς «Φόρμιγγος», ὑπάρχει ἐκεῖ μία λεπτομέρεια δυσάρεστος καὶ διὰ τὸν κριτικὸν καὶ διὰ τὸν Παπαδιαμάντην. Ὁ γράφων ἀναφέρει ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης, διὰ νὰ τονίσῃ τὰς ὑψηλὰς ἐννοίας τῶν τροπαρίων, συνώδευε τὸν ψαλμὸν μὲ κίνησιν τῆς κεφαλῆς, τῶν χειρῶν, «καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ποδῶν». Ἐὰν ἡ φράσις, λέγει, περιεῖχεν ἐπιτακτικὴν τινα ἐννοίαν, συνώδευε τὸ μέλος «μὲ ζωηρὰν πῶς πλῆξιν τοῦ ποδὸς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους».

Ὁ συγγραφεὺς λοιπὸν ψάλλων κτυποῦσε τὸ τακοῦνι, δηλαδὴ εἶχε τὸ χειρότερον τῶν ψαλτικῶν ἐλαττωμάτων. Τοῦτο μᾶς ἀποκαλύπτει ὁ τεχνοκρίτης, χωρὶς νὰ μᾶς λέγῃ ὅτι εἶνε ἐλάττωμα. Τὸ παρουσιάζει μᾶλλον ὡς προτέρημα. Καὶ πράγματι εἶνε τόσον σεβαστὴ ἢ παράδοσις, ὥστε ἀφοῦ ὄλοι οἱ ψάλται ἐμελώδησαν τακουνοκροτοῦντες μέχρι τοῦδε, ἢ συνήθεια τοῦ κρότου εἰσῆλθε φαίνεται εἰς τὸ τυπικόν. Ὁ δὲ ἄκρως συντηρητικὸς Παπαδιαμάντης, ἐνῶ ἐψαλλε μὲ τόσῃν κατάνυξιν, ἐφοβεῖτο ν' ἀφήσῃ τὸν πόδα του βωβὸν μήπως ἀνευλαβήσῃ κατὰ τῆς παραδόσεως.

(Ἐμπρός, 23.1.1911)

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Ἐκδρομὴ εἰς Χαρβάτι*

...Ἐφθάσαμεν τέλος εἰς Γέρακα, τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου Λαυρείου, σύνεγγυς τοῦ ὁμωνύμου μετοχίου τῆς Πεντέλης. Τὸ ὄνομα δὲν ἐτυμολογεῖται παρὰ τὸ Ἰέραξ, ὡς ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ. Ἐν μέσῳ τῶν γηραιῶν ἐκείνων κορυφῶν, ἐν μέσῳ τῶν γιγαντιαίων ἐκείνων ἐλαιοδένδρων, ἡ ἡχὴ ἀντηχεῖ ἀκόμη: Γέρακα! Γέρακα! καὶ ἡ ἐγχώριος παράδοσις προσεπιμαρτυρεῖ, ὅτι ἀρχαῖος μοναχὸς τῆς γεραρᾶς μονῆς Πεντέλης, ἀφοῦ εἶχεν ἐγκεντρίσει τίς οἶδε πόσας μυριάδας ἀγριελαιῶν, ἀπρηύδησε πλέον καὶ ἀνέκραξε: Γέρακα! Γέρακα! ὡς προφέρεται κατ' ἐπιχώριον ἰδιωτισμὸν τὸ ἐγῆρασα.

Καὶ αὐτὸς μὲν ἐγήρασε καὶ ἀπῆλθεν, ἡ δὲ ἐργασία τοῦ χαλκεντέρου ἐκείνου μένει ἀκόμη. Ἐκπλήττεται ὁ διαβάτης βλέπων τὰ κολοσσιαῖα ἐκεῖνα δένδρα. Ἡ ἐλαία τῆς Ἀθηνᾶς, γενομένη ἡ ἐλαία τῆς Παναγίας, δὲν μετέβαλε φύσιν ἐν Ἀττικῇ. Ἡ αὐτὴ χάρις καὶ δύναμις, τὸ αὐτὸ ἀφθιτον μεγαλεῖον, ἐπιστέφει τὸ ἀειθαλὲς καὶ πολύτιμον προῖον τῆς γλυκειᾶς καὶ ἀγαπητῆς χώρας μας. Τὰ τέκνα τοῦ Βορᾶ, οἱ ὁμόδοξοί μας τῆς κραταιᾶς αυτοκρατορίας, θεωροῦσι τὸ ἔλαιον ὡς ἅγιον καὶ σεπτὸν δῶρημα, προωρισμένον μόνον διὰ τὰς κανδήλας καὶ τὸ Βάπτισμα.

Ἐπὶ ἐν στάδιον ἢ πλέον τι βαδίζων τις μεταβαίνει ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ εἰς Χαρβάτι, τὸ ἐλάχιστον χωρίον τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ μέγιστον χωράφιον, διότι εἶνε κτῆμα ἐνὸς καὶ μόνου ἀνδρός, τοῦ κ. Ἰ. Θεοφιλάτου. Καὶ ἡ ἔκτασις τῆς γῆς ἦν κατέχει, κατερχομένη ἀπὸ τῶν ὑπαιρειῶν τῆς Πεντέλης ἕως τὸ Πικέρι, τὸ Σπάτα καὶ τὸν Γέρακα, περιλαμβάνει 30 καὶ ἐπέκεινα χιλιάδας στρεμμάτων. Ἡ δὲ καλλιέργεια ἀνεπτυχθῆ ἀπιστεῦτως ἀπὸ δεκαετίας καὶ πλέον, ὅτε περιῆλθεν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ νῦν ἰδιοκτῆτου.

Τὸ χωρίον εἶνε ἐκτισμένον ἐν εἶδει μοναστηρίου, καὶ τοῦτο διὰ νὰ προφυλάττηται ἀσφαλέστερον ἀπὸ τῆς ληστείας, πάλαι ποτέ, ὡς θὰ ἔλεγε τῶν νεωτέρων τις, χθὲς καὶ πρῶην, λέγομεν ἡμεῖς, ὅτε ἡ ληστεία ἦνθει καὶ ἐκαρποφόρει ἀκόμη ἐν Ἀττικῇ. Τὴν πρόνοιαν ταύτην ἔλαβεν ὁ πρῶην ἰδιοκτήτης, κ. Ροζοῦ, σύζυγος τῆς ὁμωνύμου κοινοβουλευτικῆς κυρίας. Αὐτὸς οὗτος ἔχει κτίσει καὶ τὴν ὠραίαν ἔπαυλιν ἣν κατέχει νῦν ὁ κ. Θεοφιλάτος, ἣτις δεσπόζουσα πρὸς Β. τοῦ χωρίου, ἔχει τὴν θέαν λαμπρὰν καὶ ἀγλαωτάτην. Καὶ τοῦτο διότι ἡ φύσις τῆς γῆς εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο εἶνε μία τῶν εὐγεωτάτων τῆς εὐάνδρου Ἀττικῆς. Φαντάσθητε στρογγύλην κοιλάδα, περιεχομένην ἔνθεν μὲν μεταξὺ

* Βλ. Πλοηγό, σ. 121.

Πεντέλης και Ὑμηττοῦ, ἔνθεν δὲ μεταξὺ χθαμαλωτέρων κορυφῶν Β. Α. μέχρι Ν. Α., ὅλην πρασίνην καὶ χλοάζουσαν, ἀλλὰ ποικιλλομένην, χρυσιζουσαν τώρα τὸν Αὐγουστον, κατόπιν τοῦ χρυσοῦ θέρους. Διότι τὸ Χαρβάτι παράγει καὶ ξανθὸν στάχυν τῆς Δήμητρος, ἀλλὰ κυρίως παράγει ροδίτην, παράγει δὲ καὶ καπνόν, καὶ περὶ τούτων δύναται νὰ μαρτυρήσῃ ὁ καλὸς Ἀντώνιος, ὁ ἐκ Βάρνης πρόσφυξ, τοῦ ὁποίου ἡ καλλιέργεια τοῦ καπνοῦ εἶνε ἡ πρωτίστη ἀσχολία.

Ἄλλὰ τὸ πρώτιστον τοῦ Χαρβατίου προϊόν εἶνε ὁ οἶνος, καὶ μάλιστα ὁ οἶνος τοῦ κ. Θεοφιλάτου. Εἶπον ἀνωτέρω περὶ τῆς γιγαντιαίας προόδου, ἣν ἔλαβε ὁ τόπος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ κ. Θεοφιλάτου, καὶ τοῦτο δύναται νὰ ἐννοήσῃ τις ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χωρίου, καὶ ἡ προσφερομένη τιμὴ εἰς τὸν κ. Θεοφιλάτον, ὅστις δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ τὸ ἀπαλλοτριωθῇ, ἐπενταπλασιάσθη. Ἄλλ' ὁ κ. Θεοφιλάτος δὲν εἶνε εἰς τῶν πολλῶν πλουσιῶν, οἵτινες θησαυρίζουσιν ἀπλῶς διὰ νὰ θησαυρίζωσιν. Ὁ κ. Θεοφιλάτος εἶνε εἰς τῶν δραστηριωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς προόδου ἐν Ἑλλάδι καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ εἶνε ἀσυγκρίτως ὠφελιμώτερος εἰς τὸν τόπον τῶν πολλῶν κηφήνων, δῆθεν πολιτευομένων καὶ ἀπὸ πρωίας μέχρι νυκτὸς ἐπικαλουμένων τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας διαφθορέων τοῦ λαοῦ, ὧν βρίθει δυστυχῶς ὁ τόπος, καὶ οἵτινες περιέρχονται τὰ χωρία πρὸς διαφθοράν καὶ ἐξώνησιν συνειδήσεων καὶ πρὸς διαβουκόλησιν τοῦ ἀτυχοῦς καὶ ἀμαθοῦς λαοῦ τῶν κωμῶν καὶ χωρίων... Ἐν μόνον ἐλάττωμα ἔχει ὁ

κ. Θεοφιλάτος, ὅτι ἐνῶ γίνεται, κατὰ τὸν ψαλμωδόν, παραίτιος εὐφροσύνης εἰς μυριάδας ἀνθρώπων διὰ τοῦ οἴνου δὲν παράγει, δὲν θέλει καὶ αὐτὸς νὰ μετάσχη τῆς εὐφροσύνης, καὶ εἶνε τὸ ἄκρον ἐναντίον τοῦ μωλωθροῦ ἐκείνου τῆς παροιμίας, ὅστις «ὅταν εἶχε νερό, ἔπινε κρασί». Ὁ κ. Θεοφιλάτος τουναντίον, ἐνῶ ἔχει καὶ παραέχει κρασί, εὐχαριστεῖται νὰ πίνῃ νερό. Καὶ τοῦτο εἶνε γνωστὸν εἰς ὄλους τοὺς μετασχόντας τῆς πατριαρχικῆς τραπεζῆς του, εἰς ὄλους τοὺς ὑπὸ τὴν φιλόξενον στέγην του ἀναπαυθέντας, οἵτινες εἶνε δυσσαριθμητοί. Εὐτυχῶς οἱ ὑποτελεῖς του δὲν συμμερίζονται τὴν ἀντιπάθειαν ταύτην τοῦ κ. Θεοφιλάτου πρὸς τὸ ἴδιον προϊόν τῆς βιομηχανίας του, καὶ οὕτω τὸ Χαρβάτι εἶνε ἐν τῶν εὐθυμοτέρων χωρίων τῆς περιφερείας Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας.

Τῆς εὐθυμίας ταύτης, περὶ ἧς ἔλεγον ἀνωτέρω, μάρτυς ἐγενόμην ἐγὼ ὁ ἴδιος χθές, ἑορτὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ἐγράφη εἰς τὰς ἐφημερίδας ὅτι ἐώρταζεν ἡ Τήνος, ἐώρταζε τὸ Ἄμαροῦσι, ἡ Πεντέλη, ἡ Κολοκυνθοῦ, ἡ Χρυσοσπηλιώτισσα, ἡ Ρόμβη, κτλ. Μόνον περὶ τοῦ Χαρβατίου δὲν ἔγεινε λόγος. Καὶ ὅμως καὶ τὸ Χαρβάτιον εἶχε τὴν ἑορτὴν του, διότι καὶ τὸ ἐνοριακὸν παρεκκλήσιον αὐτοῦ ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας τοῦ Δεκαπενταυγούστου τιμᾶται. Οἱ ἀγρόται, ὅλοι λευχεῖμονες ἐώρτασαν πανηγυρικῶς δι' ἀφθόνου σπονδῆς, δι' ἁσμάτων καὶ ὀρχήσεων καὶ μετὰ πολλῆς φαιδρότητος καὶ ἀνοικτῆς καρδίας. Περὶ τὴν 5ην μ.μ. ἔφθασαν ἐκ γειτονικοῦ χωρίου τὰ τύμπανα καὶ οἱ ζουρνάδες καὶ τότε ἡ εὐθυμία ἐκορυφώθη.

Ἄλλα βραχεῖα παρήλθεν ὥρα, καὶ ὁ αἰθέρ, ὅστις ἦτο ἀπὸ πρωίας κεκαλυμμένος, ἐπὶ μᾶλλον συνεσκότασε, τότε δὲ ἀγρίως ὑψηλὸν ἦτο πρὸς βορρᾶν, περὶ τὰς ὑπωρείας τῆς Πεντέλης, τὸ θέαμα τῶν συγκρουομένων νεφελῶν, τῶν διασχιζουσῶν τὸν αἰθέρα ἀστραπῶν, καὶ παταγῶδης ἀντήχει ἡ βροντῆ, ἀπειλοῦσα ἐκρηξίν. Ἐφ' ὕψους τοῦ Ὑμηττοῦ ἐπεκρέματο μέγα καὶ ζοφερόν νέφος, προάγγελος τοῦ ὄμβρου. Ἡ καταιγὶς ἐξερράγη μετ' ὀλίγον, φοβερός ἦτο ὁ ἀνεμοστρόβιλος, καὶ εὐθύς ἐπῆλθε ραγδαισιότατη βροχὴ διαρκέσασα μετὰ διαλειμμάτων καὶ ὑφέσεων ἐπὶ τινὰς ὥρας.

Τότε καὶ τὰ ντασοῦλια μετηνέχθησαν ἀπὸ τοῦ ὑπαίθρου εἰς τὸ μόνον τοῦ χωρίου μαγαζεῖον, αἱ δὲ ὀρχήσεις καὶ τὰ ἄσματα δὲν ἔπαυον. Ἄλλὰ περὶ τὴν δεκάτην ὥραν, ὅτε ὁ ὑπερὸς εἶχε κοπάσει, πυρσοὶ ἀνήφθησαν, ἡ εὐθυμία ἐκορυφώθη, καὶ πάλιν ἡ ἐορτὴ κατέστη ὑπαίθριος. Ὁ δὲ περίφημος τυμπανιστὴς μάρμπα Μάρκος, χαριζόμενος εἰς τὴν παρῆα, εὐηρεστήθη τότε νὰ κρούσῃ καὶ αὐτὸς ἐπ' ὀλίγον τὸ

τύμπανον. Τῷ ὄντι δέ, μοὶ ἐφάνη ἄξιος τῆς φήμης του. Ὅσῃν καὶ ἂν ἐπιτηδεύηται τις ἀποστροφὴν πρὸς τὰ βαρβαρόφωνα, ὁμολογητέον ὅτι ὁ μάρμπα Μάρκος βαρεῖ σιγά, ταπεινά, ἔχει ἰδιαιτέρον ὅλως τρόπον, καὶ μεγάλως μετριάζει τὸ τραχὺ ἐκεῖνο καὶ τὸ ἐκκωφωτικὸν τοῦ ἤχου.

Ἐκ τῶν ὀρχηστῶν μεγάλως διέπρεψεν ὁ προειρημένος πρόσφυξ Ἀντώνιος, ὅστις ἐχόρευσε τὸν ζεϊμπέκιον, τὸν ἀράπικον καὶ ἄλλους ἀστειοτάτους χορούς. Περίεργος δὲ ἦτο ὁ μιμικὸς ἐκεῖνος χορὸς τοῦ κυφοῦ ἄραβος στρατιώτου, πηδῶντος, σκοπεύοντος, τρεπομένου εἰς φυγὴν, ἐπαιτοῦντος καὶ ποιοῦντος ἅμα ἀσιατικὴν ὑπόκλισιν...

Ἄλλὰ περὶ τὸ μεσονύκτιον διέλυσε καὶ χορὸν καὶ ἐορτὴν καὶ εὐθυμίαν ὁ ἐπισυμβὰς τρομερὸς σεισμός, ὅστις τοιαύτας δεινοτάτας καταστροφὰς ἐπέπρωτο νὰ προξενήσῃ ἀτυχῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα! Εἶθε ἡ φοβερὰ αὕτη δοκιμασία νὰ εἶνε ἡ τελευταία διὰ τὴν ἀτυχῆ πατρίδα μας!

(Ἐφημερίς, 18.8.1886)

Τὰ ἐν Σκιάθῳ - Ἡ νῆσος ὑπὸ κάθαρσιν*

Τί ἀκριβῶς εἶχε συμβῆ. - Τὸ πλοῖον τῆς αὐστριακῆς ἀποστολῆς. - Ὁ λιμενάρχης παραίτιος τῆς καθάρσεως. - Ὁ ὑγειονόμος καὶ τὰ τηλεγραφήματα. - Αἱ ἀποφάσεις τοῦ ἱατροσυνεδρίου.

Εἶχομεν γράφει ἐν τῷ χθεσινῷ φύλλῳ ὅτι τὸ αὐστριακὸν πολεμικὸν ἀτμόπλοιο «Πόλλα» ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπιβαίνει ἡ αὐστριακὴ ἀνα τὸ Αἰγαῖον ἀποστολή, ἡ ἐπιφορτισμένη νὰ καταμετρήσῃ τὴν βαθύτητα τῶν ἡμετέρων ὑδάτων, προσωρμίσθη ἐκ Δαρδανελίων εἰς Σκιάθον, ὅπως ἐργασθῆ ἐπὶ τοῦ ὑδρογραφικοῦ χάρτου τοῦ λιμένος τῆς νήσου ταύτης. Ὁ λιμενάρχης Σκιάθου κ. Ζῶτος, ἀξίωματικός τοῦ βασιλικοῦ ναυτικοῦ, ἅμα τῷ κατάπλω τοῦ πλοίου καὶ πρὶν ἢ ὁ ὑγειονόμος (τὰ χρέη δὲ τοῦ ὑγειονόμου ἐκτελεῖ ὁ αὐτόθι ὑποτελώνης) ἐπιτρέψῃ τὴν ἐλευθεροκοινωνίαν τοῦ πλοίου, ἀνήλθεν ἐν ἐπισήμῳ στολῇ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τῆς «Πόλλας» καὶ ἐχαιρέτισε τὸν κυβερνήτην αὐτῆς. Μεθ' ὃ ἐξελθὼν μετὰ πάσης ἀφελείας ἐπέστρεψεν εἰς τὸ γραφεῖόν του οὐδόλως ὑποπτευόμενος τὸν κίνδυνον, τοῦ ὁποίου ἴσως θὰ ἐγένετο πρόξενος. Ὁ ὑγειονόμος δεχθεὶς κατόπιν τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ πλοιάρχου παρετήρησεν ὅτι τὸ ἀτμόπλοιο τοῦτο προήρχετο ἐκ Δαρδανελίων καὶ ὅτι ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν μετὰ τὴν 25 τοῦ λήξαντος μηνός, ὅποτε ἐπεβλήθη ἡ δεκαήμερος ἐπιχόλερος κάθαρσις. Ἐσπευσεν ὅθεν ἀμέσως νὰ ἐμποδίσῃ πᾶσαν περαιτέρω ἐλευθεροκοινωνίαν καὶ ἐτηλεγράφησεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον, ἀ-

πεκδεχόμενος τὰς διαταγὰς του. Τὸ ὑπουργεῖον ἐνόμισε κατ' ἀρχὰς ὅτι ὁ ὑγειονόμος εἶχε προλάβῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐξοδον καὶ τοῦ λιμενάρχου ἀπὸ τοῦ ἀτμοπλοίου καὶ διέταξεν, ὡς ἐγράφομεν χθές, ν' ἀποσταλῆ τὸ ἀτμόπλοιο εἰς Δῆλον, ὅπως ἐκτελέσῃ τὴν κάθαρσίν του μετὰ τοῦ λιμενάρχου καὶ παντὸς ἄλλου ἐλθόντος εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἀργὰ τὴν νύκτα ἐλήφθη ἕτερον τηλεγράφημα τοῦ ὑγειονόμου Σκιάθου ἀγγέλλον ὅτι ὁ κ. λιμενάρχης ἐπεκοινώνησεν ἤδη μετὰ τῶν ἐν τῇ νήσῳ. Ὁ κύριος Κοντόσταυλος, ὡς προσωρινῶς διευθύνων τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐκάλεσεν ἀμέσως ἅμα τῇ λήψει τοῦ τηλεγραφήματος τὸν ἀρμόδιον ὑπάλληλον τοῦ ὑπουργείου τούτου καὶ διέταξε νὰ κληθῆ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον τὸ ἱατροσυνεδρίον ὅπως ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ πρακτέου.

Τὸ ἱατροσυνεδρίον συνῆλθε πρᾶγματι χθές τὴν πρωίαν περὶ τὴν 11ην ὥραν ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ ἀφοῦ ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὰ διατρέξαντα ἐπέβαλε πενθήμερον ἐπιτηρητικὴν κάθαρσιν εἰς τὰς ἐκ Σκιάθου προελεύσεις, ὅπως ἐφαρμοσθῆ ὁ νόμος καὶ ὡς μέτρον ἀπλῶς προφυλακτικόν, διότι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ Σκιάθος χαίρει ἄκρας ὑγείας.

Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργείου. - Τὸ ἐπιβληθὲν μέτρον. - Πῶς δικαιολογεῖται ὁ λιμενάρχης.

Εὐθύς μετὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ ἱατροσυνεδρίου συνετάχθη τὸ ἀ-

* Βλ. Πλοηγό, σ. 122.

παιτούμενον Β. Διάταγμα και άνηγγέλθη εις τὰς άρχὰς τῆς Σκιαθου τὸ μέτρον. Συνάμα δὲ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἀπηύθυνεν ἐγκύκλιον πρὸς ἀπάσας τὰς διοικητικὰς, λιμενικὰς καὶ ὑγειονομικὰς άρχὰς τοῦ Κράτους, δι' ἧς καθιστᾶ γνωστοὺς τοὺς τυχαίους ὅλως λόγους, ἔνεκεν τῶν ὀπιῶν ἠναγκάσθη νὰ ὑποβάλλῃ τὴν νῆσον Σκιαθον εις κάθαρσιν, ἵνα μὴ θορυβηθῶσιν εις τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην εἶδησιν.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο δὲν θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ, διότι ἐὰν μετὰ παρέλευσιν δέκα τὸ πολὺ ἡμερῶν οὐδὲν ἐν τῇ νήσῳ παρατηρηθῆ, ἡ πενήτημερος κάθαρσις θὰ καταργηθῆ. Ἐνε-

κεν δὲ τῆς ἐπιβληθείσης καθάρσεως διετάχθη μία ἀτμοτελωνὶς νὰ πλεύσῃ εις Σκιαθον καὶ περιπολῆ αὐτόθι. Ἐν τούτοις τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν θὰ σπεύσῃ πιστεύομεν νὰ ζητήσῃ τὴν ἀπολογίαὶν τοῦ κ. λιμενάρχου Σκιαθου διὰ τὸ συμβάν τοῦτο, ὅπερ δημιουργηθὲν οὕτω αἰφνιδίως ἔθεσεν ὀλόκληρον τὴν νῆσον ὑπὸ κάθαρσιν. Ἐλέχθη ὅτι ὁ κ. λιμενάρχης δίσχυρίσθη ὅτι ἐνόμιζεν ὅτι μόνον τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα τίθενται ὑπὸ κάθαρσιν. Κολακευόμεθα νὰ μὴ πιστεύσωμεν τὴν ἀπλοϊκὴν ταύτην ἀπολογίαὶν, ἥτις βαρύνει πλείοτερον ἐπ' αὐτοῦ.

(Ἀκρόπολις, 1.9.1893)

ΤΟ ΠΑΘΗΜΑ τῆς Σκιαθου ἔχει καὶ τὸ κωμικόν του μέρος. Εἶνε βεβαίως λυπηρὸν ὅτι ὀλόκληρος νῆσος ἐτέθη ὑπὸ κάθαρσιν, χάρις εις τὴν ἀπρονοησίαν τοῦ λιμενάρχου της. Ἄλλ' ἡ ἀπρονοησία αὕτη, ἂν καλῶς ἐξετάσῃ τις τὸ πρᾶγμα, εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς φιλοδοξίας τοῦ κ. λιμενάρχου. Τίς οἶδε μὲ πόσῃν ἀγωνίαν θὰ ἐπερίμενον εὐκαιρίαν διὰ νὰ ἐνδυσθῆ ὁ κ. λιμενάρχης τὴν στολὴν του καὶ ἐπισκεφθῆ κανένα ἐπίσημον ξένον. Ἄν τοῦλάχιστον παρενόπιπτε καμμία ἡμέρα τελετῆς καὶ ἡμποροῦσε νὰ ἐπιδείξῃ εις τοὺς Σκιαθίτας τὰ ἀστράπτοντα κουμπιὰ καὶ τὰ σειρήνια τῆς μεγάλης του στολῆς! Ἄλλὰ δυστυχῶς οὔτε τοῦτο δὲν ἦτο, πρὸς δυστυχίαν τῶν Σκιαθιτῶν. Καὶ ὁ κ. λιμενάρχης ἅμα ἰδὼν νὰ καταπλεύσῃ αὐστριακὸν πολεμικόν, ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ ἐπισκεφθῆ τὸν πλοίαρχον. Εὐκαιρία διὰ νὰ ποζάρῃ ὀλίγον καὶ

θαμβῶσῃ τοὺς Σκιαθίτας μὲ τὴν στολὴν του καὶ τὴν ἐπίσημον ἐπίσκεψιν! Ἡ τετράκωπος ἢ ὀκτάκωπος —δὲν εἰξεύρομεν— βάρκα τοῦ λιμεναρχείου εις ἐνέργειαν, καὶ ὁ αὐστριακὸς κυβερνήτης λαμβάνει τὴν τιμὴν νὰ ὑποδεχθῆ τὸν Ἐλληνα λιμεναρχὴν τιθέμενον εις τὰς διαταγὰς του. Ἀστειοτάτη δὲ ἡ ἀπολογία του, ἐὰν εἶνε ἀληθής. Ἐνόμιζε, λέγει, ὅτι ἡ δεκαήμερος κάθαρσις ἐπὶ τῶν ἐκ Δαρδανελλίων προελεύσεων ἐτέθη μόνον... ἐπὶ τῶν ἐμπορικῶν πλοίων! Δυστυχῶς ἡ κυβέρνησις δὲν ἐπρόφθασε νὰ στείλῃ τὸν κ. λιμεναρχὴν βαρδιᾶνον στὰ σπόρκα, διότι ὅτε ἔμαθε τὴν ἐπίσκεψιν του, αὐτὸς εἶχεν ἤδη ἐξέλθει καὶ πάλιν εις τὴν νῆσον, καὶ οὕτω πληρώνει σήμερον ὅλη ἡ Σκιαθος τὴν φιλοδοξίαν τοῦ κ. λιμενάρχου!

(Ἀκρόπολις, 2.9.1893)

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Ἀδιάσειστη ἐσωτερικὴ μαρτυρία

Τὸ μικρὸ μας μελέτημα γιὰ τὰ κείμενα τῶν παπαδιαμαντικῶν Ἀπάντων, ποὺ ὑπογράφονται μὲ τὸ ψευδώνυμο Βυζαντινὸς στὴν πρώτη τους δημοσίευση, τελείωνε μὲ τὴν ἐξῆς παράγραφο¹:

Ὁ Γκαῖτε εἶχε εὐχηθεῖ νὰ βρεθεῖ ἓνας γερός φιλόλογος ποὺ θὰ ἀποδείκνυε ὅτι οἱ στίχοι 904-12 τῆς σοφολοκίας Ἀντιγόνης ἦταν νόθοι. Ἐμεῖς εὐχόμεσθε, γιὰ χάρις ἐκείνων ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα πεισθεῖ ὅτι ὁ Βυζαντινὸς εἶναι ψευδώνυμο τοῦ Παπαδιαμάντη, ἓνας μελετητῆς τοῦ ἔργου του νὰ προσκομίσει μίαν ἀδιάσειστη ἐξωτερικὴ μαρτυρία, ποὺ θὰ ἐπικυρώσει τίς ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις.

Τὸ εἶδος τῆς μαρτυρίας ποὺ προσδοκοῦσαμε (ἐξωτερικὴ) ὑποδῆλωνε ὅτι δὲν εἶχαμε τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ μπορούσε νὰ ἀντληθεῖ ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν τριῶν παπαδιαμαντικῶν ἀρθρῶν ἓνα ἀναντίλεκτα ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς ταυτότητας Βυζαντινὸς = Παπαδιαμάντη. Ἐπηρεασμένοι καὶ ἀπὸ τὴ συζήτηση γιὰ τὰ κείμενα τοῦ Ἀνδρέα Παπαδιαμαντόπουλου ποὺ εἶχαν ἀποδοθεῖ ἐσφαλμένα στὸν Ροῖδη, ὑποθέταμε ὅτι ὑπῆρχε μιὰ μικρὴ πιθανότητα νὰ μάθουμε ἀπὸ κάποιον λόγιό ἢ δημοσιογράφο ἐκείνου τοῦ καιροῦ ὅτι ὁ

Βυζαντινὸς δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη.

Ἡ ἐπιθυμητὴ μαρτυρία βρέθηκε μερικὸς μῆνες ἀργότερα καὶ ἦταν διςυπόστατη: ἐξωτερικὴ καὶ συνάμα ἐσωτερικὴ. Ἐξωτερικὴ γιὰτὶ προέρχεται ἀπὸ τὴ μετάφραση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Φίνλεϋ καὶ ἐσωτερικὴ, γιὰτὶ ὁ μεταφραστῆς τῆς Παπαδιαμάντη με βραχεία ἀλλὰ σημαντικὴ γιὰ τὴν ταύτισή του μὲ τὸν «Βυζαντινὸ» ὑποσημείωσή του σχολιάζει τὸ ἐξῆς χωρίο τοῦ Σκώτου ἱστορικοῦ (τόμ. Β', σ. 291):

Τὸ Σύνταγμα ἄρα καὶ αἱ Τρεῖς Δυνάμεις εὐνόουν τὰς βλέψεις τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας καὶ ἐκείνων ὅτινες ἐπόθουν ν' ἀποκλείσωσι τὴν Βαυαρικὴν δυναστείαν ἀπὸ τοῦ θρόνου ἄνευ ἐπαναστάσεως. Ἡ Βαυαρικὴ αὐτὴ δὲν θὰ ἤθελε ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ἔκθεσμον, καὶ ἠγνόει τὸν κίνδυνον τῆς θέσεώς τῆς. Ὁ Βασιλεὺς Ὅθων δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀπόφασιν ν' ἀπαιτήσῃ ὅπως εἰς βασιλόπαις τοῦ οἴκου του ὑποστῇ τὴν προσβλητικὴν τελετὴν τοῦ ἀναβαπτισμού, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ εὐλάβεια θεωρεῖ ἀναγκαίαν πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ σπύλου τῆς αἱρέσεως, ἀπὸ παντός Δυτικοῦ ἢ Προτεστάντου, ποθοῦντος νὰ γείνη μέλος τῆς Ὁρθόδοξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

¹ Βλ. Δαμπρινῆς Τριανταφυλλοπούλου - Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ὁ Βυζαντινὸς τῶν παπαδιαμαντικῶν Ἀπάντων», *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, τχ. 8, Πρωτοχρονιά 2008, σσ. 70-75.

Ὁ Παπαδιαμάντης, λοιπόν, μὲ ὑποσημείωση τεσσάρων ἀράδων διευκρινίζει (σσ. 291-2):

Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία δέχεται τοὺς Ἀρμενίους καὶ ἄλλους αἰρετικούς, κανονικῶς βεβαπτισμένους, διὰ μόνου τοῦ χρίσματος. Ἄλλ' ὡς πρὸς τοὺς Δυτικούς καὶ Προτεστάντας, ἐπειδὴ οὗτοι ραντίζονται ἀντὶ νὰ βαπτισθῶσι, καταχρήσεως γινομένης τοῦ Ἑλληνικοῦ ῥήματος, θεωρεῖ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ βαπτίσματος ἀνεπαρκές, καὶ ἐπιβάλλει τέλειον βάπτισμα.

Αὐτὲς οἱ ἀράδες ἀποτελοῦν μιὰ συνεπτυγμένη μορφή ἐκεῖνων πού ἐγραψε ἀρκετὰ χρόνια νωρίτερα (1888) ὁ Βυζαντινός, στὸ ἄρθρο «Θεοφάνεια» (5. 141.8-26):

Γράφομεν ταῦτα, διότι ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύωμεν, ὅτι πολλοὶ τῶν ἱερέων, χαριζόμενοι εἰς τὴν τυφλὴν καὶ μωρὰν πολλάκις φιλοστοργίαν ἀμαθῶν καὶ προληπτικῶν γονέων, οἵτινες νομίζουν ὅτι κάτι θὰ πάθῃ τὸ χαδευόμενον νεογνόν των ἐν τῇ ἱερᾷ κολυμβήθρᾳ, ἐκτελοῦσι σχεδὸν ράντισμα, καὶ ὄχι βάπτισμα. Οἱ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας εἶναι συγγνωστοί, διότι ἠγνόησαν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑλληνικοῦ ῥήματος βαπτίζω, baptizo, ὅτι δηλ. σημαίνει βάπτω, βυθίζω, βουτῶ, οἱ Ἑλλη-

νες ὅμως δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τὴν ἀγνοήσωσιν. Εἶναι καιρὸς νὰ φυλαχθῇ ὁ ἱερός οὗτος τύπος, διότι ἂν ἐξακολουθῆσῃ ἡ ἀμάθεια τοῦ κλήρου, καὶ πληθυνθῇ ἡ ἀθεΐα καὶ ἡ ἀσέβεια, μετὰ μίαν γενεάν, ὅτε θὰ εἴμεθα μισοβαπτισμένοι ὅλοι, θὰ δεῖσῃ νὰ διαταχθῇ γενικὸς ἀναβαπτισμὸς ὄλων τῶν κατοίκων τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἀρρέων καὶ θηλέων. Διότι πρέπει νὰ εἴμεθα συνεπεῖς. Ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία εἰς μὲν τοὺς προσερχομένους ἐκ τῶν Δυτικῶν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐπιβάλλει τὸν ἀναβαπτισμὸν, τοὺς δὲ Ἀρμενίους τοὺς μυρῶνει μόνον, καὶ τοῦτο διότι οὗτοι μὲν εἶναι κανονικῶς βεβαπτισμένοι διὰ τριῶν ἀναδύσεων καὶ καταδύσεων, ἐκεῖνοι δὲ ἀτελῶς μόνον διὰ ραντισμοῦ.

Δὲ χρειάζεται νὰ ὑπογραμμισθῇ ἡ στενότης τῆς συγγένειας τῆς ὑποσημείωσης τοῦ Παπαδιαμάντη στὸν Φίνιλι μετὰ τὸ ἡμισυ τῆς δεύτερης παραγράφου τῶν «Θεοφανείων». Ἐπιβεβαιώνεται, λοιπόν, ἀδιάσειστα ὅτι τὸ ψευδώνυμο Βυζαντινός, τουλάχιστο στὰ ἄρθρα πού περιλαμβάνονται στὰ παπαδιαμαντικά Ἐπαντα, ὑποκρύπτει τὸν ἐγκρατέστατο γνώστη τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξης Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη.

Ν. Δ. Τ. - Λ. Τ.

Τὸ γιολόξυλο προάγεται

Γιὰ «Τὸ γιολόξυλο», διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη ποῦ ἀνακάλυψε πρόσφατα ὁ κ. Βασίλειος Φρ. Τωμαδάκης, ἔχουν ἤδη γραφτεῖ ἀρκετά¹. Ὁ τίτλος του ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ νὰ γραφτεῖ καὶ τὸ μικρὸ γλωσσικὸ μελέτημα «Γιολόξυλο. Τύχες μιᾶς λέξης»², ὅπου καταγράφονται τὰ χωρία, στὰ ὁποῖα ὁ Παπαδιαμάντης χρησιμοποιοῖ τὴ λέξη. Ὅλα τὰ χωρία ποῦ μνημονεύονται στὸ μελέτημα ἀνήκουν στὰ Ἄπαντα.

Ἐντούτοις, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ, ἡ μνήμη μᾶς πρόδωσε. Ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει χρησιμοποιοῦσε δυὸ φορὲς τὴ λέξη καὶ στὴ μετάφραση τῆς νουβέλας τοῦ Κίπλινγκ «Ἡ παράδοξος ἱππηλασία τοῦ Μόρρουβη Τζῶκες», ἀναδημοσιευμένη ἤδη στὸ 7ο τεῦχος τῶν Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι, ἐνῶ στὸ μελέτημά μας «Τεκμήρια γιὰ τὴν παπαδιαμαντικὴ πατρότητα ἀνυπόγραφων μεταφράσεων» (στὸ ἴδιο τεῦχος) ἐπισημαίνεται ἡ χρῆση τῆς λέξης (βλ. σσ. 128-129), τελικὰ δὲν κατατάσσεται οὔτε στὰ ἐπικουρικὰ λεξιλογικὰ τεκμήρια, στὴν τρίτη δηλαδή καὶ ἀσθενέστερη βαθμίδα τῆς ἀποδεικτικότητάς τους. Ἴδου τὰ χωρία: «καὶ ἤρχισε σιωπηλῶς ν' ἀνάπτη πῦρ· ξηροὶ κλάδοι ἐπὶ ἄμμου καὶ γιολόξυλα ταχέως φλέγονται»

(σσ. 12-13) καὶ «ὄλος ὁ πληθυσμός, καθήμενοι ἐπὶ τῆς προεσοχῆς τῆς ἄμμου τῆς σκληρᾶς (...), συνωθεῖτο περὶ μικρῶν πυρῶν ἀπὸ ξηρῶν κλάδους καὶ γιολόξυλα»³ (σ. 19).

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔδω δὲν ἀκριβολογεῖ, ἀφοῦ ὁ τόπος ὅπου βρίσκεται ὁ ἤρωας τῆς νουβέλας δὲν εἶναι παραθαλάσσιος ἀλλὰ παραποτάμιος. Ἀκριβέστερη θὰ ἦταν ἡ λέξη ποταμόξυλα, ποῦ ὅμως δὲν ὑπάρχει στὰ λεξικά, μολονότι δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχει εἰπωθεῖ.

Ἀνεξάρτητα πάντως ἀπὸ τὴν κάπως καταχρηστικὴ χρῆση τῆς λέξης ἔδω, τὸ γιολόξυλο, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ φερώνυμου διηγήματος καὶ τίς σχετικὲς γλωσσικὲς διακριβώσεις, πρέπει, ὅταν τὸ συναντοῦμε σὲ μεταφράσεις ἀδήλου μεταφραστῆ, νὰ θεωρεῖται βασικὸ ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς παπαδιαμαντικῆς πατρότητας, ἴσης βαρύτητας μὲ τὸ ἦτο εἰς τὴν ἀκμὴν νά... ἢ τὸ βαθυμέριμος ἢ τὸ παραθαλασσία (ὡς οὐσιαστικὸ) κλπ., παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι λέξη ποῦ συναντοῦμε καὶ στὸν Μωραϊτίδη. Μᾶς αἰφνιδιάζει εὐάρεστα ἡ διπλὴ παρουσία τῆς στὴν «Παράδοxon ἱππηλασίαν τοῦ Μόρρουβη Τζῶκες».

Λ. Τ. - Ν. Δ. Τ.

¹ Βλ. Βασιλείου Φρ. Τωμαδάκη, «Τὸ Γιολόξυλο. Ἄγνωστο χριστουγεννιάτικο διήγημα τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη», *Παρνασσός*, τόμ. ΜΘ', Ἰανουάριος-Δεκέμβριος 2007.

² Βλ. *Νέα Ἔστια*, τχ. 1819, Φεβρουάριος 2009.

³ Ὁ Παπαδιαμάντης μετέφρασε τὴ νουβέλα ἀπὸ τὰ γαλλικὰ (Rudyard Kipling, «L'étrange chevauchée de Morrowbie Jukes», *L' Illustration*, παράρτημα τευχῶν 2994-2995, 14 καὶ 21 Ἰουλίου 1900). Στὸ πρῶτο χωρίο μὲ τὴ λέξη γιολόξυλα ἀποδίδει τὸ *bois flotté*, ἐνῶ στὸ δεύτερο ἡ φράση ἀπὸ ξηρῶν κλάδους καὶ γιολόξυλα ἀντιστοιχεῖ στὸ γαλλικὸ *de brindilles et de joncs secs*.

Τὰ «μελαγχολικά κύματα»

Ἀντιγράφοντας ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ δοκίμιο τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου «Ἐνα αὐστηρὸ ποίημα. “Οἱ βράχοι τῆς Ὑδρας” τοῦ Νίκου Καρούζου»¹, στάθηκα συλλογισμένος στὸ σημεῖο, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ δυὸ ἐπίθετα τοῦ ποιήματος: «(...) διαλέγει [ὁ Καρούζος] τὰ δυὸ μοναδικὰ γιὰ τὴν περίσταση ἐπίθετα, πὺ ἐκείνη τῆ στιγμῆ, μὲ τὰ ὑπόλοιπα συμφραζόμενα θὰ ὀδηγοῦσαν τὸ ποιητικὸ ἀποτέλεσμα στὸ ἀνώτατο σημεῖο. Τέτοια εἶναι τὰ μοναδικὰ καὶ ἀναντικατάστατα, στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἐπίθετα 1) λαμπρὸς γιὰ τὸ κεφάλι τοῦ ἀλόγου καὶ 2) μπόλικος γιὰ τὸ νερὸ τοῦ κουβᾶ. Κοινά, συνηθισμένα ἐπίθετα, πὺ ἐδῶ μεταμορφώνονται σὲ μοναδικά. Τέτοια εἶναι ἡ τέχνη τῆς ποίησης. Μετασχηματίζει τίς ἀνυποψίαστες λέξεις, ἀποφασίζει γιὰ λογαριασμὸ τῆς ὀλότητος καὶ προσθέτει στὴ γλώσσα ζῆ».

Ἐχω τὴν ὑπόψια ὅτι ὁ Λορεντζάτος γράφοντας τίς λέξεις «κοινὰ» καὶ «συνηθισμένα ἐπίθετα» ἀπαντοῦσε πλάγια στὸν Δημαρᾶ. Ὑπόψια ὁμολογουμένως ἀναπόδεικτη, ὄχι ὅμως καὶ φαντασιώδης, ἂν θυμηθεῖ κανεὶς τὴν ἀπόλυτη καταδίκη τῶν παπαδιαμαντικῶν ἐπιθέτων ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ τῆς λογοτεχνίας μας: «(...) τὰ ἐπίθετα εἶναι φτωχὰ καὶ συμβατικά ἢ τόσο σπάνια κι ἐξεζητημένα, πὺ μένουν χωρὶς ἀπὴρηση στὸ μυαλὸ τοῦ ἀναγνώστη»².

Ἐτσι ἀκριβῶς, κατευθεῖαν στὸ

μουσκέτο. Ἀπόφαση στρατοδικείου δίχως μάρτυρες κατηγορίας, δηλαδὴ δίχως οὔτε ἓνα παράδειγμα τῆς φτώχειας ἢ τῆς ἐκζήτησης, ἔτσι πὺ νὰ ἔχει ὁ ἀναγνώστης ἓνα ἐλάχιστο μέτρο τῆς γλωσσικῆς ἔνδειας καὶ τῆς ἀνικανότητος τοῦ Παπαδιαμαντη βρεῖ κι αὐτὸς καὶ νὰ βάλει ἓνα ἐπίθετο τῆς προκοπῆς δίπλα σὲ κάποιο οὐσιαστικὸ πὺ νὰ τοῦ πάει — σκέτος ξυλοσχίστης.

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Λορεντζάτου μὲ κυνηγοῦσε καὶ τὴν ὥρα πὺ κολυμποῦσα κι ὅταν βγήκα ἀπὸ τὴ θάλασσα, τέλος τοῦ φθινοπώρου, μέρα μὲ συννεφιά. Φεύγοντας γιὰ τὸ σπίτι πέρρασα ἀπὸ τὸ δασύλλιο τοῦ φάρου. Φυσοῦσε μαῖστρος σιγανός, ἔβλεπα ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς κορμούς τῶν πεύκων τὰ μολυβιά, δίχως ἀφρό, κύματα, πὺ πηγαῖναν ἀργά. Στάθηκα ἀκίνητος καὶ ψιθύρισα: «Τὰ μελαγχολικά κύματα». Καὶ μονομιᾶς ἀλάφρωσα, γιὰ τὴν τὰ κύματα — καὶ ὄλη ἡ εἰκόνα, ἡ ὥρα καὶ τὸ αἶσθημά μου — εἶχαν βρεῖ τὸ ἀληθινὸ τους χρῶμα. Οὔτε τὸ μολυβιά τοὺς πάει τόσο καλά, σκεφτόμουν ὅταν ξαναξεκίνησα, οὔτε τὸ φαιά, οὔτε τὸ κατασκευασμένο ἀνάφριστα, οὔτε τὸ μπόσικο ἐδῶ ἀνανθα. Μόνο τὸ μελαγχολικά, πὺ, ὅπως λέει ὁ Λορεντζάτος εἶναι στὴν περίπτωση αὐτῆ ἀναντικατάστατο — κι ἔχει ὄλα τ' ἄλλα ἐπίθετα μέσα του, συμπλήρωσα.

¹ Πρώτη ἐκδόση «Δόμος» 1999, σσ. 16-17. Βλ. τώρα Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Μελέτες*, τὸμ. 1', Δόμος καὶ Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα 2007, σ. 376.

² Κ. Θ. Δημαρᾶ *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, «Γνώση», Ἀθήνα 2000, σ. 502.

Δέν ἦταν δικό μου βέβαια τὸ ἐπίθετο. Στὸν Παπαδιαμάντη τὸ εἶχα βρεῖ ἀντάμα μὲ τὸ κύμα. Ἄλλὰ ποῦ; Πῆρα τὸν Ἄγγελο στὸ τηλέφωνο: «Βάλε τὸν δίσκο», τὸν παρακάλεσα, «καὶ βγάλε μου ὅλον τὸν μελαγχολικὸ Παπαδιαμάντη».

Τὰ μελαγχολικὰ κύματα ἦταν τοῦ Βαρδιάνου στὰ σπόρκα: «Ἐξω τὰ μολυβδόχρα, μονότονα καὶ μελαγχολικὰ κύματα τῆς Νοτιᾶς ἠπειλουν ν' ἀρπάσσωσι προῶρως τὴν βρατσέραν...» (2.544.2-4). Πολὺ κοντὰ καὶ τοῦτο ἀπὸ τὸν «Ἐρωτα-ἦρωα»: «Γαλήμιος ἡ θάλασσα ἐκοιμᾶτο, καὶ μόνον εἰς τὴν ἀκροπελαγιάν ὡς ρογγάλισμά της ἐρρόχθει, ἐφλοίσβιζε μελαγχολικῶς φωσφορίζον τὸ κύμα» (3.165.14-16)¹.

Ὁ σωτήριος δίσκος ἔδωσε 64 χωρία μὲ τὸ μελαγχολικὸς σὲ ὅλα τὰ γένη του (καὶ τὸ ἐπίρρημα). Τὰ διαβάζω καὶ τὰ ξαναδιαβάζω καὶ προσπαθῶ νὰ δῶ ποῦ ἔγχει «συμβατικά» ἢ «ἐξεζητημένα», ποῦ δηλαδή εἶναι περιττὸ ἢ ἀνύπαρκτο. Πουθενά. Ἰσα ἴσα βρίσκω πὼς εἶναι ἐξαιρετικὰ συμβατὰ, ἤγουν δέρμα στὴ σάρκα τοῦ οὐσιαστικοῦ, τὸ μελαγχολικὸς στὰ παπαδιαμαντικά χωρία. Παραδείγματα: «τῶν ἐξωγραφημένων εἰς τοὺς τοίχους μελαγχολικῶν Ἀγίων» («Ὁ καλόγερος», 2.336.62), «λίκνον τοῦ μικροῦ Τρίτωνος καὶ παστάδα τῆς μελαγχολικῆς Σειρήνος» («Τὰ κρούσματα» 3.543.23), «κ' ἐνέπνεε τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο τῆς μελαγχολικῆς αὐτοπαρηγορίας»

(«Ναυαγίων ναυάγια», 2.503.9), «τὸ μελαγχολικὸ καὶ γλυκὺ πυροφάνι» (Τὰ ρόδιν' ἀκρογάλια, 4.281.15), «τὴν Κεχεράν, τὴν ὠραίαν μελαγχολικὴν κοιλάδα» («Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο», 2.288.3-4).

Τὸ πρῶτο χωρίο ποῦ δίνει εἶναι ἀπὸ τὸ «Ἄνθος τοῦ γιालοῦ»: «ἐβλεπε, λέγω, ἀνοικτὰ εἰς τὸ πέλαγος, ἔξω ἀπὸ τὰ δύο ἀνθισμένα νησάκια, τὰ φυλάττοντα ὡς σκοποὶ τὸ στόμιον τοῦ λιμένος, ἐν μελαγχολικόν φῶς —κανδήλι, φανόν, λαμπάδα ἢ ἄστρον πεσμένον— νὰ τρεμοφέγγη, ἐκεῖ μακράν, εἰς τὸ βάθος τῆς μελανωμένης εἰκόνας, ἐπιπολῆς εἰς τὸ κύμα, καὶ νὰ στέκη ἐπὶ ὤρας, φαινόμενον ὡς νὰ ἐπλεε, καὶ μένον ἀκίνητον» (4.151.7-12).

Μοῦ δόθηκε ἀρκετὲς φορὲς ἡ χάρη νὰ διδάξω τὸ «Ἄνθος τοῦ γιालοῦ» καὶ πάμπολλες νὰ τὸ διαβάσω. Ὡστόσο ἡ μόνιμη ἀκμήνηση στὸ μυαλό μου ἀπὸ αὐτὸ τὸ μελαγχολικόν φῶς δὲν ὀφείλεται στὶς πολλὲς ἀναγνώσεις, ἀλλὰ στὴ ρηματικὴ ἐνταση τῶν δυὸ λέξεων, ποῦ δὲν καθιστᾶ μελαγχολικὴ μόνον τὴν τετραπλὴ ἐπεξήγηση — κανδήλι, φανόν, λαμπάδα, ἄστρον πεσμένον—, ἀλλὰ διαχέεται σὲ ὅλη τὴ μακρὰ περίοδο.

Ἄς ἔβρισκα ἓνα μελαγχολικόν κύμα ἢ φῶς καὶ μιὰ μελανωμένην εἰκόνα στὰ γραφτὰ τοῦ στρατοδίκη καὶ τί στὸν κόσμο!

N. Δ. T.

¹ Τὸ μελαγχολικῶς βέβαια εἶναι ἐπίρρημα, ἀλλὰ δὲ βλάπτει. Ἀπεναντίας, τοποθετημένο ἀνάμεσα στὸ ρῆμα καὶ στὴ μετοχὴ διακτινώνεται, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ ἓνα παπαδιαμαντικὸ ρῆμα, σὲ ὅλη τὴ συντακτικὴ περίοδο ποῦ παρέθεσα καὶ ιδιαίτερα στὴν τελευταία τῆς λέξη κύμα.

ΜΙΚΡΑ ΜΩΡΑΪΤΙΔΙΚΑ

Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνον

Ἄντιγράφω ἀπὸ τὸν τέταρτο τόμο τῶν ταξιδιωτικῶν τοῦ Μωραϊτίδη Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα:

Καὶ ἀφοῦ σταθῶμεν πλησίον μιᾶς αἰωνοβίου καστανεάς (...), θὰ στραφῶμεν πρὸς τὸ ΒΑ μέρος, καὶ θαυμάσαντες ἀπὸ τὴν κορυφὴν ἐπάνω τὴν ἀμμώδη παραλίαν ἐνὸς εὐρυτάτου ὄρμου, τὸν Μέγαν Ἀσέληνον μὲ τὸ εὐρὺ λειβάδιον ἔνθα ἐκβάλλει ἕνας ποταμίσκος γεμάτος χέλια καὶ καβούρια δροσίζων ἰλαρῶς τὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν μεγάλας μάνδρας τῶν ποιμένων τοῦ μέρους τούτου, θὰ κλίνωμεν ὀπισθεν τοῦ βουνοῦ καὶ διὰ μέσου πυκνῶν ἄλσῶν πευκοφυτεῦτων καὶ μιᾶς ἀγρίας ἐν γένει καὶ ἀκαλλιεργήτου φυτείας, θὰ εὐρεθῶμεν ἔξαφνα εἰς τὸ ἐρημικὸν τοῦ Τιμίου Προδρόμου Μοναστηράκι, κολημένον ἀσφυκτικῶς μέσα εἰς τὴν ὀλόβρεκτον καὶ νοτισμένην πάντοτε πτυχὴν ἐνὸς ὑψηλοῦ βουνοῦ, πρὸς ἀνατολὰς κειμένου, τὸ ὁποῖον ὡς φυλακισμένον τὸ κρατεῖ μέσα εἰς μίαν ὑγρασίαν πρωϊνὴν, καὶ μίαν σκοτίαν νυκτερινήν, ὅπου ὁ ἥλιος ἀνατέλλει τὸ μεσημέριον, ἢ δὲ πανσέληνος μόλις τὰ μεσάνυκτα φωτίζει τὰ κατέναντι πρὸς δύσιν βουναλάκια καὶ ἕνα σκιερὸν ὄρμισκον κάτω, τὸν Μικρὸν Ἀσέληνον, ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας οὕτως ὀνομασθέντα. Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὸ μικρὸν λειβαδάκι ὅπου σχηματίζεται πρὸ τῆς χαμηλῆς εἰσόδου του, ἄς ξεκουρασθῶμεν ὀλίγον εἰς τὴν κρυσ-

τὴν τοῦ Δασκαλιοῦ πηγὴν, ἐξ ἧς ῥέει τὸ γλυκύτερον καὶ κρυσταλλωδέστερον ὕδωρ τῶν πρὸς δυσμὰς αὐτῶν βουνῶν τῆς Νήσου, ἀπὸ τοὺς βράχους καὶ τὰς ρίζας μιᾶς γηραιᾶς δρυὸς ἐκπηγάζον. Οὔτε κτήματα ὑπάρχουν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, οὔτε καλλιέργεια πουθενά, ἀφ' ὅτου ἐρημώθησαν τὰ δύο αὐτὰ Μοναστήρια, οὔτε συχνοπέρασμα ἀνθρώπων, ἐκτὸς ἐκείνων ὅπου ἐπίτηδες θὰ ἔλθουν.

Εἶνε μία ἐρημικὴ περιοχή ἔχουσα πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἀσκητικὰς τοῦ Ἁθῶνος κατασκηνώσεις, εἰς τὴν ἀναφυκτικὴν τῆς ὁποίας δρόσον, ἔρχονται αἱ ἀηθρόνες καὶ οἱ κόσσυφοι καὶ αἱ ἀγριοπεριστεραὶ καὶ τὰ ἄλλα ὑδροχαρῆ τῆς ἐρήμου πετεινά νὰ ποτισθοῦν καὶ νὰ ψάλουν, καὶ ὅπου μόνον οἱ κώδωνες τῶν αἰγοπομνίων ἀντιλαλοῦν ἀνὰ τὰς ἀβάτους καὶ ἀγρίας λόχμας, καὶ οἱ παρατεταμένοι συριγμοὶ τῶν βοσκῶν, ὅπου ὡς αἰγαγροὶ ἐκπηῶσιν αἴφνης ἀπὸ τὰ ἀδιαπέραστα σκότη τοῦ δάσους.

Παραλείπω μιὰ παράγραφο 22 τυπογραφικῶν στίχων —τὴν ὁποία ὁμῶς πρέπει νὰ διαβάσει ὁ ἀναγνώστης— καὶ συνεχίζω μὲ τὴν ἐπόμενη τῆς:

Ἐκλαυσα ὡς ἄλλος Ἱερεμίας ἐπάνω εἰς τὰ ἐρείπια ἐκεῖνα, ὅταν τὰ πρωτοεῖδα, ἀλλὰ κατόπιν ἔκαμα τάξι-

μον, ν' ἀνακαινίσω τοῦ τιμίου Προδρόμου αὐτὸ τὸ ἤσυχαστήριον, τὸ ὁποῖον ὅστις τὸ βλέπει, θαρρεῖ ὅτι χορεύει καὶ σκιρτᾷ μέσα εἰς τὸν ὄρυμόν τῶν πεύκων καὶ πιτύων καὶ φαντάζεται ὅτι πράγματι «σταλάζουν τὰ ὄρη — γύρω — γλυκασμὸν καὶ οἱ βουνοὶ ἀγαλλίασιν», ὡς ψάλλει ὁ βασιλικὸς τῆς Ἰουδαίας ψάλτης¹.

Τὰ ἀποσπάσματα πού παρέθεσα (ἀπὸ τὸ τμήμα «Ἀπὸ τὴν Σκίαθον», σσ. 43-146) ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολο τῶν σελίδων 111-116 ὑπομνηματίζουν αὐθεντικὰ τὸ ποίημα τοῦ Παπαδιαμάντη «Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνο». Ἐπειδὴ δὲν περιλαμβάνεται σὲ παλαιότερες ἐκδόσεις Ἀπάντων Παπαδιαμάντη, τὸ ἀντιγράφω (Ἄπαντα 5.36):

ΣΤΟΝ ΠΡΟΔΡΟΜΟΝ
ΣΤΟΝ ΑΣΕΛΗΝΟ

Πίσω στὸν Ἀσέληνο, στὸ ρέμα
ὅπου σταλάζουν τὰ ὄρη γλυκασμὸν
καὶ τὸ δάσος ὄλον φαίνεται ἔμφυχον
ἀπ' τὸ πλῆθος τῶν κοσσυφιῶν ὅπου
λαλοῦν.
Πάν' ἀπ' τὸν Ἀσέληνο γιαλό,
στὸν κατήφορο πού φέρνει κατὰ τὴν
ἄμμο

ἐκεῖ λάμπει τὸ μικρὸ, παλαιὸ Μοναστηράκι
μέ τὴν ἐκκλησία του τὴν ἀγιασμένη.

Ἐκεῖ ἡ χάρις τοῦ τιμίου Προδρόμου
ἐπισκιάζει
τῆς Ἐλισάβετ καὶ τοῦ Ζαχαρίου ὁ
βλαστός,
ὅπου ἐβλάστησε στὸ γῆρας καὶ τὴν
στεῖρωσιν,
ἐκεῖ ἀνθεὶ καὶ θάλλει κ' εὐωδιάζει.

Ἀπὸ τοῦτο τὸ δάσος γύρω γύρω
ἄγρια δένδρα, κι ἄρεοι καὶ θιλύκια,
ἐκεῖ εἶναι τὸ μυστηριώδες Δασκαλιὸ
πού ἀπὸ μέσ' ἀπ' τὴν κουφάλα μιᾶς
δρυὸς
ῥαίρα βρύσις παραδόξως βγαίνει.

Ἀπὸ τὴν ἐρημία σου Ἄι μου Γιάννη
πού ἤχησε τὸ πάλοι ἡ φωνή σου
θυμῆσου μας κ' ἐμᾶς κ' ἐμᾶς λυπή-
σου
πού λυώνομε μέσα σὲ μιὰ ἐρημία
γεμάτη ἀπὸ πληθυσμὸν ἀνθρώπων.

Ἀπὸ τὴ μωραϊτιδικὴ βιβλιογραφία τοῦ αἰμηνιστοῦ Ἰω. Ν. Φραγκούλα συνάγεται ὅτι τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν Πρόδρομο στὸν Ἀσέληνο (ἢ τοῦ Παρθένου) δὲν ἔχει πρωτοδημοσιευτεῖ σὲ κάποια ἐφημερίδα, περιοδικὸ ἢ ἡμερολόγιο². Ἄγνωστο, λοιπόν, ἂν γράφτη-

¹ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, *Μέ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*. Ταξίδια, περιγραφαί, ἐντυπώσεις. Εἰς τὴν Ἁγίαν Βηθλεέμ - Ἀπὸ τὴν Σκίαθον - Παναγία ἢ Τηνιακιά - Παραλειπούμενα, σειρά Δ', Βιβλιοπωλεῖον Ἰ. Ν. Σιδέρη, ἐν Ἀθήναις 1925. Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τίς σσ. 111-113. Ἐπειδὴ ἡ ἐκδοσις Σιδέρη εἶναι δυσεύρετη, παραπέμπω καὶ στίς σελίδες 221-223 τοῦ πρόσφατου ἀνθολογικοῦ τόμου *Μέ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*, πού ἐκδόθηκε μὲ ἐπιμέλεια Φ. Α. Δημητρακόπουλου ἀπὸ τὸν Ἐκδοτικὸ Ὄργανισμὸ Π. Κυριακίδη, Ἀθήνα 2008.

² Βλ. Ἰω. Ν. Φραγκούλα, *Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης (1850-1929)*, Βοστώνη 1950. Ἀπὸ τὴν ὑποσημείωσιν τῶν σσ. 51-52 προκύπτει ὅτι μόνο τὰ ἐξῆς κεφάλαια τοῦ «Ἀπὸ τὴν Σκίαθον» ἔχουν δημοσιευτεῖ στὸν ἡμερήσιον καὶ περιοδικὸν τύπον: λῆμμα 149 «Θερι-

κε στην πρώτη δεκαετία του 20 αί., όπως άλλα κεφάλαια του «Ἀπὸ τὴν Σκίαθον» (βλ. ὑποσ. 2) ἢ ἀργότερα.

Τὰ πράγματα δείχνουν ὅτι οὔτε ὁ Μωραϊτίδης ἔχει διαβάσει τὸ ποίημα τοῦ Παπαδιαμάντη, πὸ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1980 στὸ περ. Ἑλληνικά, οὔτε ὁ Παπαδιαμάντης ὅσα γράφει ὁ Μωραϊτίδης γιὰ τὸν Πρόδρομο στὸν Ἀσέληνο, πρωτοδημοσιευμένα, ὅπως φαίνεται, γιὰ πρώτη φορά τὸ 1925.

Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπισημάνω τὰ κοινὰ στοιχεῖα —τόσα καὶ τέτοιας λογῆς ὥστε νὰ μπαίνει κανεὶς στὸν πειρασμὸ ὅτι, δὲν μπορεῖ, κάποιος ἀπὸ τοὺς δύο Ἀλέξανδρους ἔχει διαβάσει τὸ κείμενο τοῦ ἄλλου— οὔτε νὰ τὰ σχο-

λιάσω. Ὡστόσο πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι καὶ τὸ πεζὸ καὶ τὸ ποίημα εἶναι κείμενα, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Πεντζίκης, «πρὸς ἐκκλησιασμὸν» — γραμμένα δηλαδὴ μὲ ἄλλου εἶδους νοσταλγία.

Ὅλο καὶ περισσότερο μὲ ἀφήνουν ἀδιάφορο οἱ ἀναλύσεις τῶν κειμένων, ἐντούτοις ἂν χρειαζόταν νὰ διδάξω τὸ παπαδιαμαντικὸ ποίημα σὲ μαθητὲς ἢ φοιτητὲς τὸ βασικὸ ἐρμηνευτικὸ μου βοήθημα θὰ ἦταν οἱ ἑπτὰ σελίδες τοῦ Μωραϊτίδη. Οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν γραφὴ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τὴ μωραϊτιδικὴ εἶναι ἐμφανεῖς καὶ ἐδῶ, ὅμως τὸ κέντρο, ὅπως καὶ στὰ ἄλλα γραπτὰ τους, δὲν παραλλάζει.

Ν. Δ. Τ.

Τὰ μεράκια τῆς ψαλτικῆς

Ὁ Μωραϊτίδης, ὅπως καὶ ὁ Παπαδιαμάντης, ὄχι μόνον εἶχαν συνθέσει Ἀκολουθίες —ὁ πρῶτος συστηματικότερα— ἀλλὰ ἦταν καὶ μερακλωμένοι —ἐνθέως— ψάλτες. Δὲν δίστασαν, λοιπόν, νὰ παρεμβάλουν στὰ ἀφηγήματά τους περιστατικὰ ἄκρου ἐνθουσιασμοῦ τῶν ἰδίων τῶν ψαλτῶν ἢ τῶν ἀκροατῶν τους. Περιάλητο εἶναι ἐκεῖνο τὸ διπλὸ πὸ ἀφηγεῖται ὁ Παπαδιαμάντης στὴν «ἐξοχικὴ Λαμπρῆ» (Ἄπαντα, 2.132-133) γιὰ

τὸν Σκιαθίτη μπαρμπα-Κίτσο ἀφενὸς καὶ τὸν ἐν Ἀθήναις σεβάσιμον καὶ γηραιὸν Κρῆτα, πὸ ἔψελνε μὲ πάθος «Ἄλαλα τὰ χεῖλη τῶν ἀσεβῶν τῶν μὴ προσκυνούντων, οἱ κερατάδες! τὴν εἰκόνα σου τὴν σεπτὴν...»

Ἐλάχιστα ὅμως γνωστὸ εἶναι ἓνα παρόμοιο πὸ διασωζεῖ ὁ Μωραϊτίδης στὸν δεῦτερο τόμο τῶν ταξιδιωτικῶν του *Μέ τοῦ Βορηῆ τὰ κύματα - Κωνσταντινούπολις*, στὸ κεφάλαιο «Εἰς τὰς Βλαχέρνας»¹. Τὸ ἀντιγράφω:

στῆς» (1901), λ. 195 «Ἄλωνάρης» (1901), λ. 268 «Ἄη-Δημητρίτης (1907), λ. 183 «Στὴν Παναγία τὴν Κουνίστρια» (1901) καὶ λ. 91 «Ὁ Γέροντας Διονύσιος» (1888)

¹ Βλ. σσ. 144-145 στὴν πρώτη ἐκδοσὴ Σιδέρη καὶ σσ. 143-144 στὴν ἐκδοσὴ Φ. Α. Δημητρακόπουλου (Ἐκδοτικὸς Ὄργανισμὸς Π. Κυριακίδη 2006).

Και μόνον οί Καραμανλήδες έμ-
ποροι, οί εύλαβέστατοι Καισαρείς, ά-
πέμειναν γύρω από τόν Πρωτοφάλ-
την, έντρυφώντες εύφροσύτως είς τήν
σεμνήν εκείνην μελωδίαν, και έκφρά-
ζοντες άναφανδόν τόν ένθουσιασμόν
των και τήν ψυχικήν των άγαλλίασιν.

Είνε οί Καραμανλήδες τό πολυ-
πληθέστερον εκκλησίασμα είς τόν "Α-
γιον Νικόλαον του Τζουμπαλή. Και
έχουν πρωτοφάλην εκεί τόν περιώνυ-
μον διδάσκαλον Γεώργιον τόν Ραιδε-
στινόν, όστις τους έχει συνηθίσει είς
τάς σεμνάς και ώραιάς μελωδίαις. Διη-
γούνται μάλιστα ότι κατά τήν νύκτα
τών Χριστουγέννων, μιά χρονιά, εκεί
όπου ό Ραιδεστινός, ένθεος όλως, ά-

πήγγειλε τό Χριστός γεννάται δοξά-
σατε, Χριστός έξ ουρανών, ένας από
τούς εύσεβείς εκείνους Καραμανλήδες
άφαιρεθείς πρός τήν μελωδικήν εκεί-
νην άνάβασιν, άνεφώνησεν:

—'Αμάν!

"Όταν δέ ό Πρωτοφάλης έξακο-
λουθών, άκόμη ύψηλότερον, άκόμη
γλυκύτερον, άπήγγειλε: Χριστός επί
γής ύψώθητε, ό αυτός εύλαβέστατος
Χριστιανός προσέθηκε μέ όλην του
τήν καρδίαν:

—'Ασκ-ολσούν! (Εύγε)

'Αληθείς όρθόδοξοι "Ελληνες οί
Καραμανλήδες και άς έκφράζουν τό
μεράκι τους τουρκιστί.

N. Δ. T.

Όνάριον θαλασσινόν

Ή έρμηνευτική έπικουρία του Μωραϊτίδη

Πρωί-πρωί. Χαράματα. Λέμβος ύ-
πόσαθρος, άλιός πολλάκις έμβαλωθει-
σα, όνάριον θαλασσινόν μέ θραυσμένην
τήν σπονδυλικήν στήλην, προσήγγισε
μέ τά κουπάκια είς τήν άποβάθραν τής
νήσου¹.

«Ύπόσαθρος λέμβος» είναι και
εκείνη του μπαρμπα-Διόμα τής «Ύ-
πηρέτρας» (2.97.31-32)², αλλά τό
πράγμα δέν έχει ιδιαίτερη σημασία —
πρόκειται για έκφραση κοινή στα χρό-
νια του Παπαδιαμάντη και του Μω-

ραϊτίδη. Διαφορετικά πάντως είναι τά
πράγματα μέ τό «όνάριον θαλασσι-
νόν» του μωραϊτιδικού «Δεκατιστή»
(τόμ. Β' 89). 'Εδώ έχουμε μιά μετα-
φορά — χρησιμοποιού τή λέξη μέ τήν
εύρύτερη σημασία της — όχι κοινό-
χρηστη. Και εύτυχώς, στό μωραϊτιδι-
κό χωρίο μέ τό όποιο άρχισα δέν ύ-
πάρχει κίνδυνος νά άποσπασθει έρμη-
νευτικά τό θαλασσινό υποζύγιο από
τήν ύπόσαθρη λέμβο.

'Εντούτοις, τό «μικρόν γέρικον

¹ Άλ. Μωραϊτίδης, *Τά διηγήματα*. Φιλολογική έπιμέλεια Νίκος Δ. Τριανταφυλλόπουλος,
'Εκδόσεις «Γνώση» και «Στιγμή», Άθήνα 1991, τόμ. Β', σ. 89.

² Βλ. και 2.99.24-25: «και τό μαδέρι τής εύθραύστου και ύποσάθρου λέμβου διεράγη». 'Αξιοσημείωτο ότι και στή «Μαυρομαντηλοϋ» συναντοϋμε «μίαν λέμβον, ύπόσαθρον και αύτήν» (2.161.14) και, επιπλέον, «τήν ύπόσαθρον άλιάδα του» (ib. 163.33).

όνάριον» τοῦ μπαρμπα-Γιαννιοῦ στή «Μαυρομαντηλοῦ» (2.153 passim), ἀσυνόδευτο ἀπό τόν προσδιορισμὸ «θαλασσινόν», παρέσυρε σχεδὸν ὅλους τοὺς ἐρμηνευτές του, πού τὸ ἐξέλαβαν ὡς ὄντως ὄνάριον καὶ κατὰστρεψαν ἔτσι τὴ λαμπρὴ περιγραφὴ τοῦ ὁμηρικοῦ θαλασσινοῦ περιβολιοῦ τοῦ διηγῆματος (2.154.1-32 ἕως 155.1-25). Ὁ Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς ξεκαθάρισε ὀριστικὰ τὰ πράγματα¹. Φοβᾶμαι ὅμως

πὼς δὲν ἔπεισε ὅλους, ὅσοι ἐνόησαν τὸ παπαδιαμαντικὸ «όνάριον» κυριολεκτικῶς. Γιὰ τοῦτο καὶ προσκομίζω τὸ «όνάριον θαλασσινόν» τοῦ Μωραϊτίδη, μὲ τὴν ὄχι βέβαιη ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐκλείψουν τὰ ἐρμηνευτικὰ πείσματα.

Ἐνδέχεται ὁ Μωραϊτίδης τοῦ «Δεκατιστῆ» (1894) νὰ ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη τῆς «Μαυρομαντηλοῦς» (1891).

N. Δ. T.

¹ Βλ. τὰ μελετήματά του «Ὁ μπαρμπα-Γιαννιὸς δὲν εἶχε κῆπο! (Ἄς ξαναδιαβάσουμε τὴ «Μαυρομαντηλοῦ»)» καὶ «“Ἐνθα οὐκ ἦν κῆπος” (συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)» στὸ βιβλίο Ἦχος μουσικῶς. Ἐπτὰ κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ἐκδόσεις «Πορθμός», (Χαλκίδα 2004), σσ. 55-67.

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

«Τὸ Γιαλόξυλο»

Χρόνια τὸ περιμέναμε! Ὅχι «Τὸ Γιαλόξυλο» ἀκριβῶς, ἀφοῦ ποτὲ δὲν τὸ εἶχαμε ἀκούσει, ἀλλὰ ἓνα ἄλλο διήγημα, ἃς ποῦμε τὸν «Μοναχογιό», ἀπὸ ἐκεῖνα πού δὲν μπόρεσε οὔτε ὁ Κατσιμπαλης οὔτε ὁ Φουσάρας οὔτε κάποιος νεώτερός τους νὰ φέρει στὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ἄρθρα καὶ ἐπιστολές καὶ ἀμπόλλες μεταφράσεις καὶ σπαράγματα ἀνολοκλήρωτων ἀφηγημάτων βρέθηκαν καὶ συνεχῶς ἀνακαλύπτονται. Διήγημα ὅμως δημοσιευμένο ὅσο ἀκόμη ζοῦσε ὁ Παπαδιαμάντης δὲν εἶχαμε ἀξιοθεῖ νὰ δοῦμε ὕστερα ἀπὸ τὴ στερνὴ καταγραφή τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλη (1938).

Καὶ νὰ πού ὁ ὁμότιμος καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφικῆς Ἀθηνῶν κ. Βασίλειος Φρ. Τωμαδάκης, σχεδὸν στὶς ἀρχές τοῦ 2008, μᾶς χάρισε «Τὸ Γιαλόξυλο» τοῦ Παπαδιαμάντη, δημοσιευμένο τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1905 στὴν ἐφημερίδα *Πατρὶς*, ὅπου ἀργότερα δημοσι-

εὔτηκε τὸ ἀξεπέραστο ἐλεγγεῖο «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας».

Τῆ στιγμῇ πού γράφεται αὐτὸ τὸ σημεῖωμα (Μάρτιος 2009) ἔχουμε δύο ἀναδημοσιεύσεις τοῦ διηγήματος: τὴν πρώτη στὸν *Παρνασσό*, τόμ. ΜΘ', Ἰανουάριος - Δεκέμβριος 2007, μὲ εἰσαγωγή καὶ γλωσσάριο τοῦ κ. Βασ. Φρ. Τωμαδάκη, καὶ τὴ δεύτερη στὴ *Νέα Ἑστία*, τχ. 1818, Ἰανουάριος 2009, μὲ ἐπίμετρο τῆς Λαμπρινῆς καὶ τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου.

Θαλασσινὸ εἰδύλλιο, ἀδιόρατα μελαγχολικὸ γιὰ ναυάγια κάθε λογῆς: κούτσουρα, βάρκες, γίδια, ἀνθρώπους. Καὶ μὲ ἄκρα ἐπιείκεια γιὰ τὶς ἀτασθαλίες τῶν βροτῶν. Ἀξιαναγνώστο — πῶς ὄχι ἀφοῦ εἶναι Παπαδιαμάντης;

Ἄμποτε τὴν πρωτοχρονιά τοῦ 2011 τὸ κύμα νὰ ξέβραζε καὶ ἄλλο ποντισμένο διήγημα.

Ν. Δ. Τ.

Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης
Ὅγδόντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδημία του

Οἱ περισσότεροι, ὅταν διαβάζουμε τὴ μωραϊτιδικὴ Σκιαθό, τὴν βλέπουμε sub specie *Papadiamantis*, καὶ ὅταν ἀναγνώθουμε ὅσα γράφει γιὰ τοὺς ἠρωές του καὶ τὴν Κτίση —στεριανή

καὶ θαλασσινή—, συλλογιόμαστε, θέλουμε δὲ θέλουμε, πῶς θὰ ἀνιστοροῦσε ὁ ἄλλος Ἀλέξανδρος, τὴν ἀπόγνωση τοῦ κύρ-Δημάκη, λογουχάρη, ἢ τὰ γκαβοντόλια πού πλένε πίσω ἀπὸ τὴ

σκούνα ή την Πόλη, αν την είχε δει. Ἀκατανίκητος πειρασμός.

Διαβάζοντάς τον, λοιπόν, ως παλίμψηστον Παπαδιαμάντη, τόν λησμονοῦμε ὄλο και περισσότερο. Φέτος, ὀγδόντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδημία του, πολὺ λίγοι τὸν θυμήθηκαν.

Μοῦ περνάει κάποτε ἀπὸ τὸ μυαλὸ ἡ σκέψη ὅτι, ἂν εἶχε γεννηθεῖ στὴ Νάξο ἢ στὴ Σίφνο ἢ στὴν Κάλυμνο, ἐνδέχεται ἡ φιλολογικὴ του τύχη, μετὰ

τὸ θάνατό του, νὰ ἦταν διαφορετικὴ. Ἐκεῖνος βέβαια δὲ θὰ θυσίαζε τὴ Σκιάθο —οὔτε τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος ἢ τὴ συγγένειά του μετὸν δεξιὸ ψάλτη τοῦ Ἁγίου Ἐλισαίου— γιὰ κάπως μεγαλύτερο «δοξάριον»· τί νὰ τὸ ἔκανε;

Μόλις τώρα ἀρχίζω νὰ τὸν ψηλαφῶ, πάρα πολὺ ἀργά. Μακάρι οἱ νεώτεροι νὰ τὸν ἀνακαλύψουν νωρίτερα.

Ν. Δ. Τ.

Ἐπιστολή

Ἀγαπητὴ κύριε Τριανταφυλλόπουλε (...) Τί κρίμα νὰ ἔχει ἀλλοιωθεῖ ἡ Σκιάθος, ὅπως γράφετε. Πρόλαβα νὰ τὴ δῶ τὸ 1965 ἄθικτη. Πήγαμε πεζοὶ στὸν προφ. Ἡλία, στὸ Κάστρο, στὴ Μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἐγὼ και ἡ Μάρθα. Εἶδαμε «τὸ τέμενος ἐκ γιγαντιαίων μαρμάρων» κοντὰ στὸν ναῖσκο τῆς Φαρμακολύτριας. Νοίκιασα μιὰ βάρκα και κωπηλάτησα ἕως τὸν μυχό, κοντὰ στὸν ἀνεμόμυλο, και τὴ λίμνη. Κάποια καίκια ἐπισκευάζονταν ἀκόμη ἐκεῖ. Ἀκόμη και ἡ Πολύμνια σὰν νὰ ἦταν ἐκεῖ. Στὸν κόλπο δημι-

ουργεῖται ἓνα πολὺ ἰσχυρὸ ρεῦμα ἀπὸ τὴν εἴσοδο πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κόλπου, σ' ἔλη τὴν ἔκτασή του, και πολὺ δυσκολεύθηκα στὴν ἐπιστροφή. Ἄλησμόνητα, μεγάλα βιώματα.

Ἄλλὰ τώρα; «Σκιάθος carnalis», ὅπως λέτε, και τὰ χειρόγραφα τοῦ Παπαδιαμάντη «φύλλα και φτερά»! Οἱ «ἱστορικοὶ» φαντάζονται μεγάλες τομές, στὸ παρελθὸν τῆς Ἑλλάδας. Δὲν ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ μεγάλη τομὴ γίνεται τώρα. (...)

Στυλ. Ἀλεξίου

Ναυάγια ἐπ' ἐλπίδι

Στὰ Φύλλα καπνοῦ («Ἐστία», 2005) ὁ Δημήτρης Νόλλας συμπεριέλαβε τέσσερα ἀξιοσύστατα κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἐκεῖνο γιὰ τὸ διήγημα «Γυνὴ πλέουσα» εἶναι χάρμα — φαίνεται ἀπὸ μακριὰ ὁ ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ φέρει

στὰ μέτρα του τὸν Παπαδιαμάντη ἀλλὰ τοῦ παραδίνεται.

Τώρα, μετὸν πρώτη λέξη τοῦ τίτλου τῆς προσφατῆς νουβέλας του (Ναυαγίων πλάσματα, Κέδρος 2009), τὸν Παπαδιαμάντη και πάλι μνημονεύει. Μεγάλο ἀλυσβερίσι ἔχει μαζί

του, όπως άλλωστε ταιριάζει σε κάθε καλό Έλληνα πεζογράφο.

Αυτή την παρουσία του Σκιαθίτη διηγηματογράφου στις σελίδες του εκμετοικεσίας Σκοπελίτη Νόλλα έπισημαίνει και η Μ. Θεοδοσοπούλου στο κείμενό της «Ο Άλλος του Νόλλα» (Βιβλιοθήκη τής Έλευθεροτυπίας 20. 3.2009). Με άφορμή τὰ Ναυαγίων πλάσματα, όπου ο τρόπος του Νόλλα τής φαίνεται παπαδιαμαντικός, η Όλγα Σελλά συζητεί με τον συγγραφέα

τὰ καθημερινὰ ναυάγια του τόπου (Η Καθημερινή, Κυριακή 22.3.2009).

Πάντως, όταν η Όλγα Σελλά μιλάει για τον «παπαδιαμαντικό τρόπο» του Νόλλα, δεν ύπονοεί ότι τὰ Ναυαγίων πλάσματα είναι γραμμένα «εις ύφος Παπαδιαμάντη», άλλ' ότι ο νεώτερος έχει έγκολπωθεί τον παλαιότερο υικά. Για τούτο και στον Νόλλα τὰ ναυάγια δεν είναι όριστικά.

N. Δ. T.

Μιά έξαιρετική διατριβή για τον Παπαδιαμάντη

Στις 16 Μαΐου 2008 έγκρίθηκε με τον βαθμό Άριστα η διδακτορική διατριβή τής Σοφίας Μπόρα *Ο Παπαδιαμάντης και οι άναγνώστες του. Ζητήματα ιστορίας τής πρόσληψης του έργου του (1879-1961)* από τὸ τμήμα Φιλολογίας τής Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Άθηνών.

Ο συντάκτης του σημειώματος αυτού εκφράζει τὴ λύπη του πὸ ἡ διατριβή δεν κρίνεται έκτενωῶς στις σελίδες τῶν βιβλιοκρισιῶν του περιοδικού, έλπίζει όμως ότι, όταν αὐτή λάβει μορφή κανονικού βιβλίου, ο ίδιος ἢ κάποιος άλλος θά μιλήσει διεξοδικά για τον πλοῦτο πὸ κομίζει στις παπαδιαμαντικές σπουδές ἢ επίπονη έργασία —σελίδες τής έκτύπωσης με ἡλεκτρονικό ύπολογιστή 545+72— τής Σοφίας Μπόρα.

Η συντάκτρια έχει μελετήσει ὅλη σχεδόν τὴν παπαδιαμαντική βιβλιο-

γραφία —τὴν ἐν μέρει καί, κατὰ κανόνα, ἐκ τίτλων γνωστή στους σημερινούς μελετητές του Παπαδιαμάντη—, ὄχι μόνο ὄση συγκόμισε ὁ Γ. Κ. Κατσιμπαλης, ὁ Γ. Βαλέτας, ὁ Γ. Ι. Φουσάρας καί εἴ τις άλλος, αλλά καί ὄση ξέθαψε ἡ ἴδια. Αὐτὸ τὸ έκτεταμένο ὕλικό, πὸ ἐλέγχθηκε, διασταυρώθηκε καί διασαφηνίστηκε όταν τὸ καλοῦσε ἡ ανάγκη, επέτρεψε στὴ Σοφία Μπόρα νὰ ἐξιστορήσει τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο προσλήφθηκε ἡ παπαδιαμαντική γραφή. Πρόκειται για μιά περιπέτεια έξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα, πὸ ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἔκειτο, κείται καί θά κείται «εις σημείον ἀντιλεγόμενον», πράγμα ἀναμενόμενο.

Μακάρι νὰ δοῦμε γρήγορα στὰ βιβλιοπωλεῖα τὴ σπουδαία έργασία τής Σοφίας Μπόρα.

N. Δ. T.

Χρήστος Παπουτσάκης (1934-2009)

Ἄστοχο και βιαστικό θά ἦταν τὸ ἐρώτημα ποιά σχέση μπορεί νά ἔχουν τὰ Παπαδιαμαντικά Τετράδια μέ τόν Χρῆστο Παπουτσάκη, ἐκδότη και διευθυντή τοῦ περιοδικοῦ τῆς Ἀριστερᾶς Ἀντί. Ἄστοχο, γιατί στό Ἀντί, δηλαδή στόν Χρῆστο Παπουτσάκη —και ἰσότιμα στόν γιό του Μανόλη— ὀφείλουμε δύο καλά ἀφιέρωματα τοῦ περιοδικοῦ στόν Παπαδιαμάντη.

Τὸ πρῶτο —τχ. 463, Μ. Παρασκευή 5 Ἀπριλίου 1991— ἐκδόθηκε στά ὀγδόντα χρόνια ἀπό τὸ θάνατο τοῦ Σκιαθίτη διηγηματογράφου και περιείχε συνεργασίες τοῦ Χρ. Βακαλόπουλου, Φ. Α. Δημητρακόπουλου, Ἀν. Κεσελόπουλου, Ἄλ. Κοσματόπουλου, Α. Κούσουλα, Ἡλ. Χ. Παπαδημητρακόπουλου, Μ. Γ. Παρλαμᾶ, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου και Γ. Α. Χριστοδούλου. Τὸ ἀφιέρωμα ἦταν καλή «κουμπάνια» γιά ὅσους πορεύονταν πρὸς τὸ Α' Διεθνές παπαδιαμαντικό συνέδριο, πού ἔγινε τόν Σεπτέμβριο τῆς ἴδιας χρονιάς στή Σκιάθο.

Τὸ δεύτερο εἶχε τοὺς ἐξῆς συνεργάτες: Ἀπόστολο Διαμαντή, Ἄγγελο Καλογερόπουλο, Τασούλα Καραγεωργίου, Γιώργο Κεχαγιόγλου, Δημήτρη Κοσμόπουλο, Λουκᾶ Κούσουλα, Ἄγγελο Γ. Μαντᾶ, Π. Δ. Μαστροδημήτρη, Μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἱερόθεο, Γιώργο Α. Παναγιώτου, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο, Γ. Φαρίνου-Μα-

λαματάρη, Ρίτσα Φράγκου-Κικιλία, Δημήτρη Χαρίτο και Γ. Α. Χριστοδούλου. Ἐκδόθηκε στίς 28 Δεκεμβρίου 2001 (τχ. 753), ἐπιστεγάζοντας κατὰ κάποιον τρόπο τὸ Β' παπαδιαμαντικό Συνέδριο τοῦ 2001 στήν Ἀθήνα. Ἀπὸ πολλοὺς θά λείπει ἓνα νέο ἀφιέρωμα τοῦ Ἀντί τὸ 2011, ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδημία τοῦ Παπαδιαμάντη, ἰδιαίτερα ὅμως ἀπὸ τοὺς συνέδρους τοῦ Γ' Συνεδρίου, στή Σκιάθο πάλι.

Ὁ Χρῆστος Παπουτσάκης δὲν περιορίστηκε στά δύο ἀφιέρωματα. Φιλοξενοῦσε συχνὰ μελετήματα και ποιήλα κείμενα ἢ σχόλια γιά παπαδιαμαντικές ἐκδόσεις. Στὸ Ἀντί —τχ. 483, 27 Δεκεμβρίου 1991— διάβασαν πολλοὶ τὸ σχεδὸν παπαδιαμαντικό διήγημα τοῦ Μπρέτ Χάρτ «Οἱ ἐξόριστοι τοῦ Πόκερ Φλάτ», μεταφρασμένο ἀπὸ τὸ συγγραφέα τοῦ «Ἐρωτα στά χιόνια». Σ' αὐτὰ πρέπει νά προστεθεῖ ἀπαραίτητα ἡ ἔκδοση ἀπὸ τὸ «Πολύτυπο» τοῦ βιβλίου τοῦ Γ. Κεχαγιόγλου «Ὁ Ἐρωτας στά Χιόνια» τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη. Μιά ἀνάγνωση, Ἐπιμέλεια: Ἀντεια Φραντζή, Ἀθήνα 1984.

Μοῦ λείπει ἡ φωνή τοῦ Παπουτσάκη στό τηλέφωνο και τὸ φιλοπαπαδιαμαντικό Ἀντί του.

Ν. Δ. Τ.

Παπαδιαμαντικά του Ζήσιμου Λορεντζάτου

Οι άναγνώστες τῶν Π. Τ. γνωρίζουν ἀσφαλῶς τὸ δοκίμιο τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Πενήντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του» (1961), ἓνα σταθμὸ στὴν παπαδιαμαντικὴ βιβλιογραφία, καθὼς καὶ τὸ ἄλλο, τοῦ 1985, γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη, πού τώρα περιλαμβάνονται στὸν Α' τόμο τῶν Μελετῶν του («Δόμος», 1994).

Ἡ πρόσφατη ἐκδόση τοῦ κάπως ἀσυνήθιστου ἡμερολογίου του *Collectanea* («Δόμος», 2009) δείχνει χειροπιαστά, μὲ τίς εἰκοσιδύο μνεῖες τοῦ Παπαδιαμάντη, τί ἀκριβῶς ἐννοοῦσε ὁ Λορεντζάτος, ὅταν ἔλεγε ὅτι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας πεζογράφους μόνο μὲ τὸν Παπαδιαμάντη μπορεῖ νὰ περάσει ὅλη του τὴ ζωὴ. Μεταφέρω ἐδῶ ὡς δεῖγμα τὸ col. 715 (σσ. 387-388):

Δὲ θὰ πάψω ποτὲ νὰ τσαμπουνᾶω σὲ ὄλους τοὺς τόνους — ἄς μὴ συμφωνοῦν πολλοί — πὼς εἶναι, γιὰ ἐμᾶς τοὺς Ἑλληνας, ἀδύνατο σήμερα νὰ προχωρήσωμε θετικὰ στὰ πνευματικὰ ζητήματα (εἴτε γιὰ γράμματα μιλάμε εἴτε γιὰ φιλοσοφία, εἴτε γιὰ τίς θετικὲς ἐπιστῆμες ἢ τίς λεγόμενες ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε γιὰ τέχνη, γιὰ τεχνολογία, γιὰ τεχνικὴ), νὰ προχωρήσωμε, λέω, ἀπάνω σὲ βάση μονογλωσσικὴ. Ἀκόμα καὶ στὴν Τουρκοκρατία τὴ δευτέρη γλώσσα τὴν κουτσομαθαίναμε ἀναγκασμένοι ἀπὸ τίς περιστάσεις, χωρία πού ἡ νεότερη γλώσσα μας πλουτίστηκε, δυνάμωσε, φούντωσε τρομερὰ μὲ τὸ ξένο μπόλιασμα, ἀφομοιώνοντας ἀπίστευτα μεγά-

λο πλῆθος τούρκικα στοιχεῖα γλωσσικά, τὰ ὁποῖα σωματώθηκαν ἀπόλυτα, σὲ βαθμὸ πού ἐγίνε ἀδύνατο σχεδὸν πιά νὰ τὰ ἀναγνωρίσει καὶ νὰ τὰ ξεχωρίσει ἄνθρωπος, ἐξὸν καὶ εἶναι γλωσσολόγος ἢ σκαρώνει λεξικά. Πολὺ περισσότερο, λοιπόν, χρειάζεται τώρα νὰ μαθαίνομε μιὰ ξένη γλώσσα ἢ καὶ περισσότερες, πού δὲν εἴμαστε ἀναγκασμένοι πιά μὰ ἐλεύθεροι νὰ διαλέξωμε τὴ μάθησή μας, ἐλεύθεροι νὰ καλλιεργηθοῦμε ὅπως θὰ τὸ θέλαμε, νὰ ἀποκτήσωμε παιδεία ὅσο μποροῦμε πλατύτερη, ὥστε νὰ κρατήσωμε καὶ ἐμεῖς «στὸν πλατὺ κόσμον μιὰ θέση» (Καρυωτάκης) — τὴν ἀδιαφιλονίκητη πατροπαράδοτη θέση μας.

Καὶ μὴν ἀρχίστε τίποτα μονότονα μαρξιστικὰ ἐπιχειρήματα πὼς οἱ Ἑλληνας δὲν ἔχομε τὰ μέσα, πὼς οἱ ξένες γλώσσες θέλουν λεφτὰ καὶ πὼς τὸ πρόβλημα — ὠ ἀνοησίας τὸ ἀνάγνωσμα — εἶναι πρόβλημα κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ, γιὰτί θὰ σᾶς ἀπαντήσω πὼς ἓνας ἀπὸ τοὺς φτωχότερους (δὲν εἶχε ψωμί νὰ φάει) ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνοητότερους Ἑλληνας βρῆκε τρόπο, σὲ χρόνια πολὺ πιὸ στερημένα, νὰ μὴν ἀπομείνει μονόγλωσσος, καταπῶς τὸ σημειώνει ὁ ἴδιος στὴ βραχυλογικὴ βιογραφία του: «κατ' ἰδίαν δὲ ἠσχολούμην εἰς τὰς ξένας γλώσσας» (Παπαδιαμάντης). Θὰ μοῦ πείτε, μπορεῖ, πὼς αὐτὸς ἦταν ἄνθρωπος ἀσχολούμενος εἰς ἔργα οὐχὶ παραδεγεμένης χρησιμότητος» καὶ σὲ τοῦτο δὲν ἔχω νὰ σᾶς ἀπαντήσω τίποτα.

Ἔτσι οἱ μνεῖες εἶναι σχετικὰ βρα-

χειές, πλὴν μιᾶς ὅπου ὁ Λορεντζάτος ἀναλύει τὸ διήγημα «Τ' ἀγνάντεμα». Ὑποδειγματική, ιδιαίτερα γιὰ τοὺς φιλόλογους, ἀνάλυση, πού ἐλπίζω ὅτι θὰ μοῦ δοθεῖ εὐκαιρία νὰ συζητήσω ἐκτενέστερα ἀπὸ στήλες ἄλλου περιοδικοῦ.

Τὰ *Collectanea*, γενικά, εἶναι ἕνα ἐξαιρετικά συναρπαστικό —ἡ λέξη μὲ

τὴ σημασία πού ἐπιβάλλει τὸ ἔτυμό της— καὶ ἀξιανάγνωστο ἡμερολόγιο ἑνὸς ἀνθρώπου πού δὲν ἔπαιζε ἐν οὐ παικτοῖς καὶ ἄρα οὔτε τὸν Παπαδιαμάντη χρησιμοποίησε ποτέ ὡς κλωτσοσκούφι τῆς εὐφυΐας του.

N. Δ. T.

Νίνα Δημητριάδου († 13.10.2009)

Στις 14 Ὀκτωβρίου 2009 κηδεύτηκε στὴ Λάρισα ἡ Νίνα Δημητριάδου, φιλόλογος πού διακόνησε θυσιαστικά τὴ Μέση Ἐκπαίδευση, μεγάλη της ἀγάπη, καὶ διδάξε μυσταγωγικά, στοὺς μαθητές της τὸν Παπαδιαμάντη, τὴν ἐξίσου μεγάλη ἀγάπη της. Τὰ ἐπιρρήματα θυσιαστικά καὶ μυσταγωγικά φαίνονται τουλάχιστον ὑπερβολικά, ὅσοι ὅμως γνώρισαν τὴ Νίνα ξέρουν ὅτι τῆς ταιριάζουν.

Οἱ τακτικοὶ ἀναγνώστες τῶν Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων δὲν τὴν ἀγνοοῦν. Περιδιάβασε τὴ Σκιάθου τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ «Τὰ σκιαθίτικα καφενεῖα» (τεύχη 3/1995 καὶ 8/2008) καὶ τὸ μελέτημα «Σκιαθιτῶν “νόστιμον ἡμᾶρ” (Παπαδιαμάντης καὶ Μωραϊτίδης, δύο παράλληλα διηγήματα)» (τχ. 5/2000). Τὴν ἀγάπη της γιὰ τοὺς δύο Ἀλέξανδρους τὴν ἐκδήλωσε ἀναλαμβάνοντας νὰ συντάξει τὰ εὐρετήρια τῆς Ἀλληλογραφίας Παπαδιαμάντη (Δόμος, 1992) καὶ τοὺς πίνακες κυρίων ὀνομάτων καὶ τοπωνυμιῶν τῆς τρίτομης ἐκδόσης τῶν

Διηγημάτων τοῦ Μωραϊτίδη («Γνώση» καὶ «στιγμὴ» 1990-1993).

Δυπᾶμαι πού δὲν προλαβαίνω νὰ ἐπικοινωνήσω μὲ παλιούς της μαθητές στὴ Λάρισα καὶ νὰ τοὺς ρωτήσω γιὰ τὴ διδασκαλία της, ιδιαίτερα τῶν παπαδιαμαντικῶν διηγημάτων. Εἶμαι πάντως βέβαιος ὅτι ὁ λόγος της δὲν ἔμεινε ἀκαρποφόρητος.

Μέλος τῆς συντροφιάς τοῦ Συνόρου, ἡ Νίνα δημοσίευσε, στὸ πρῶτο τεῦχος (Ἐνοιξη 1964) τοῦ δυσεῦρετου πιά περιοδικοῦ, τὸ μικρὸ διήγημα «Ὁ Ἀμερικάνος», παραπέμποντας στὸ ὁμότιτλο τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὴ Νίνα δὲ γύρισε ποτέ κανένας «Ἀμερικάνος» νὰ τὴ στεφανωθεί. Τώρα, σαρανταπέντε χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1964, ἡ Νίνα παλιννοστεῖ στὴ μονὴ τῶν λευχειμόνων ἀγγέλων, ὅπως ἔλεγε τὸ παλαιὸ παιδικὸ ἄσμα. «Καλὰ θὰ πλέψη», πού λέει καὶ ὁ Ἀλέξανδρος.

N. Δ. T.

ΠΛΟΗΓΟΣ

Οί παπαδιαμαντικές μεταφράσεις αὐτοῦ τοῦ τεύχους

α) «Ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ και ὁ τόπος του»

Στὴν Ἀκρόπολιν τῆς 3.11.1893 ἀναγγέλλεται ὅτι θὰ ἐκδοθοῦν τὰ μυθιστορήματα τοῦ Οὐῶλτερ Σκῶττ και ὅτι τὴν ἐπομένη θὰ κυκλοφορήσει τὸ πρῶτο φυλλάδιο τῆς Λουκίας τοῦ Λαμερμούρ¹. Στὸ ἴδιο φύλλο ἀρχίζει νὰ δημοσιεῦται τὸ ἐκτενὲς κείμενο «Ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ και ὁ τόπος του» (3-8.11.1893) ὡς εἰσαγωγή στὸ ἔργο τοῦ Σκῶττ. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, κόμητος Λαφόν, ἀναφέρεται μόνο σὲ ὑποσημείωση τοῦ μεταφραστῆ, ποὺ εἶναι ἀνώνυμος.

Ὁ Γ. Βαλέτας μνημονεῦει τὸ κείμενο στὸν πρῶτο του κατάλογο τῶν παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων (Παπαδιαμάντης, Μυτιλήνη 1940), ἀλλὰ τὸ παραλείπει στὸν δεῦτερο (Ἄπαντα). Καὶ ὅμως, ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀνωνύμων μεταφράσεων τῆς Ἀκροπόλεως ποὺ ὁ Βαλέτας περιέλαβε στοὺς μακροὺς καταλόγους του ἐλάχιστες ἀποδεικνύονται παπαδιαμαντικές, και μία ἀπὸ αὐτές — μᾶλλον ἢ σημαντικότερη — εἶναι «Ὁ Οὐῶλτερ Σκῶττ και ὁ τόπος του»².

Τὸ πρωτότυπο κείμενο «Le pays de Walter Scott» ἀποτελεῖ τὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ κόμητος Louis Lafond, *L'Écosse jadis et aujourd'hui* (Παρίσι 1887), ποὺ μᾶς προμήθευσε ὁ μόνιμος εὐεργέτης Ν. Π. Παΐσιος.

Παραθέτουμε ὀρισμένα ἐνδεικτικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα: «ἐκκεντρικῶν και ραβελαιζόντων» (σ. 55), «ἀγρονομικὰς γνώσεις του» (55), «τσουράπια ραβδωτά» (55), «κόμη λειομεταξίνη» (58), «τὰ ἄμοιρα πάσης προσωπικότητος και κακοβουλίας»³ (59), «ἔκλαμπροι» (59), «ἀγρονόμος» (59), «ἐν κοσμίᾳ ἀναβολῇ» (61), «παροψίδες» (62), «τεχνόσημα τῶν μαγαζείων» (64), ἐπιτηδευτὸν μέρος τῆς τέχνης του (67), «ἀποπλανήση» (69), «βορειανατολικά» (70), «ἓνα διαβόλου χέρι» (71).

Ὡς ἰσχυρότερη πάντως ἀπόδειξη τῆς παπαδιαμαντικῆς πατρότητος τοῦ κειμένου, πέρα ἀπὸ τὸ ὕφος, θεωροῦμε τὴν φράση: «διαπινεομένην ἀπὸ τὴν λεπτὴν τῆς ἀρχαιότητος αὔραν» (63) μετὴν ὁποία ἀποδίδεται τὸ γαλλικὸ *imprégnée d'une delicate saveur de*

¹ Πρόκειται γιὰ ἐπανεκδόση, ἀπὸ τὰ Καταστήματα «Ἀκροπόλεως», μιᾶς παλαιότερης μετάφρασης: *Ἡ μνηστὴ τοῦ Λαμερμούρ*, Ὑπὸ Οὐῶλτερ Σκῶττ, Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπὸ Βίωνος, Ἀθήνησι, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Λ. Δ. Βιλλαρᾶ 1865. Ἡ νέα ἐκδόση δὲν εἶχε τὴν ἀναμενόμενη ἀνταπόκριση και ἡ σειρὰ δὲν συνεχίστηκε.

² Βλ. «Τεκμήρια γιὰ τὴν παπαδιαμαντικὴν πατρότητα ἀνυπόγραφων μεταφράσεων», *Παπαδιαμαντικά Τετράδια 7*, σ. 119.

³ Πβ. «ἄς μὴ εἰσέλθωμεν εἰς προσωπικότητας» στὴν μετάφραση τοῦ Ὀλωναίου («Τεκμήρια...», ὁ.π., σσ. 88-89).

véusté. Ἡ «λεπτή αὔρα» ὑπῆρξε σύ-
ζευξη προσφιλῆς στὸν Παπαδιαμάντη,
ἀπὸ τὸ πρῶτο του ἤδη μυθιστόρημα
(«ἡ φωνή της ἦτο ἀσθενῆς καὶ μόλις
ἀκουομένη, ὡς λεπτή αὔρα»)¹ μὲχρι
τὰ ὄψιμα διηγήματά του («ἐφύσα λε-
πτὴ αὔρα»)². Τὴ βιβλικὴ φράση «Φω-
νὴ αὔρας λεπτῆς» σχολιάζει ὁ Παπα-
διαμάντης στὸ ὁμότιτλο μουσικολογι-
κὸ του ἄρθρο.

β) «Διὰ τὰ γατιά καὶ τὰ σκυλιά»

Ἀπὸ τίς πιὸ χαριτωμένες μετα-
φράσεις τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅσες δη-
μοσιεύτηκαν στὸ *Νέον Πνεῦμα* τοῦ
Βλάση Γαβριηλίδη, εἶναι τὰ ὀκτῶ εὐ-
θυμογραφήματα τοῦ Τζέρομ Κ. Τζέ-
ρομ. Τὰ πέντε ἔχουν ἤδη δημοσιευτεῖ
σὲ τομίδιο³, πού θὰ ἐπανεκδοθεῖ μὲ
τὴν προσθήκη τριῶν ἀκόμη εὐθυμο-
γραφημάτων. Ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ
τὴν πρώτη ἐκδοσὴ ὀφείλεται στὸ ὅτι
ὡς τὸ 1996 δὲν εἶχαμε ἐντοπίσει
σειρὰ μὲ πλήρεις τόμους τοῦ *Νέου
Πνεύματος*. Τὴν ἀνακαλύψαμε ἀργό-
τερα, στὸ Ἰδρυμα Κωστῆ Παλαμᾶ,
καὶ μὲ ἰδιαίτερη εὐχαρίστηση διαβά-
σαμε, στὰ τεύχη πού εἶχαν ἐκπέσει
ἀπὸ τὴ σειρὰ τοῦ Ε.Λ.Ι.Α., τρία ἀκόμη

κείμενα τοῦ Τζέρομ Κ. Τζέρομ μὲ
τοὺς τίτλους «Τσαϊέρα», «Περὶ κακῶν
τελωνίων» καὶ «Διὰ τὰ γατιά καὶ τὰ
σκυλιά»⁴.

Τὸ παπαδιαμαντικὸ μέθυσμα —ἀλ-
λιῶς χιοῦμορ— συγγενεῦει ἀρκετὰ μ'
ἐκεῖνο τοῦ Ἄγγλου συγγραφέα, γιὰ
τοῦτο καὶ ὁ κυριότερος μεταφραστὴς
τοῦ *Νέου Πνεύματος* μεταφράζει μὲ
οἶστρο τὰ γλυκύπικρα κείμενά του.
Κρίναμε, λοιπόν, ὅτι ἔπρεπε νὰ δημο-
σιευτεῖ ἐδῶ τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ τρία
νεώτερα εὐρήματα, ἀφοῦ μάλιστα σ'
αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τὸν βορειοευ-
ρωπαϊκὸ μῦθο τοῦ αὐλητῆ τῆς Ἐμλί-
νης (The Pied Piper of Hamelin), πού
τὸν ἀκολουθοῦν, μαγεμένα, ποντίκια
καὶ παιδιὰ — μῦθο πού δὲν εἶναι
ἄσχετος μὲ τὸν Παπαδιαμάντη, ἂν
θυμηθοῦμε «Τὸ μυρολόγι τῆς φώ-
κίας»⁵.

Ὅπως ὅλες οἱ μεταφράσεις τοῦ
Παπαδιαμάντη στὸ *Νέον Πνεῦμα*, καὶ
αὐτὴ εἶναι ἀνώνυμη, ὅμως εἶναι περι-
τῆ ἢ παράθεση τεκμηρίων τῆς παπα-
διαμαντικῆς τῆς πατρότητος. Εἶναι
αὐταπόδεικτη ὅσο καὶ τὰ μαθηματικὰ
ἀξιώματα.

Ν. Δ. Τ. - Λ. Τ.

¹ Ἡ *Μετανάστις* (Ἰαπαντα, 1.123.11).

² «Τὰ συμβάντα στὸ μῦλο» (4.521.14-15).

³ Ἡ *Νέα Οὐτοπία καὶ ἄλλα εὐθυμογραφήματα*, «Ἄρμος», Ἀθήνα 1996.

⁴ Τὸ πρῶτο κείμενο («Tea-kettles») περιέχεται στὴ συλλογὴ *The Diary of a Pilgrimage (and six essays)* (1891)· τὰ δύο ἄλλα («On being in the blues» καὶ «On cats and dogs») στὸ *Idle Thoughts of an Idle Fellow* (1886).

⁵ Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλοπούλου - Λ. Τριανταφυλλοπούλου, «Ὁ Παρδαλὸς Συρικτῆς τῆς Ἐμλίνης» στὸ ὁμότιτλο τομίδιο («Νεφέλη» 2007).

Μουσικολογικά

Στὰ «Παλαιὰ κείμενα» ἀναδημοσιεύουμε δύο σημειώματα τοῦ Ζαχαρία Παπαντωνίου σχετικά με τὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ τὸν Παπαδιαμάντη. Τὰ κείμενα, ἀβιβλιογράφητα ἀπὸ τὸν Κατσίμπαλη καὶ τὸν Βαλέτα, ἔθεσε ὑπόψη μας ὁ κ. Γιώργος Θεοχάρης, διευθυντῆς τοῦ περιοδικοῦ Ἐμβόλιμον, τὸν ὁποῖο εὐχαριστοῦμε θερμὰ.

Τὸ πρῶτο, βραχὺ ἀπόσπασμα, δημοσιεύτηκε στὴν ἐφ. Σκρίπ τῆς 7ης Ἀπριλίου 1900. Τὴν ἐπομένῃ ὁ Παπαδιαμάντης ἀπάντησε ἀπὸ τὸ Ἄστυ (βλ. «Μικρὰ ἀπάντησις», Ἄπαντα 5.231). Τὸ δεύτερο γράφτηκε πολὺ ἀργότερα, με ἀφορμὴ τὸ κείμενο τοῦ Ι. Θ. Τσώκλη «Ὁ πρακτικὸς ψάλτης Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης»¹ καὶ δημοσιεύτηκε στὴ στήλῃ «Ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν» τῆς ἐφ. Ἐμπρός στίς 23 Ἰανουαρίου 1911, λίγες μέρες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Παπαντωνίου ποὺ ἔχουν σχέση με τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ τὸν Παπαδιαμάντη, πρέπει νὰ μνημονευθεῖ ἐδῶ καὶ «Τὸ ἐπεισόδιον», ποὺ ἀπουσιάζει ἐπίσης ἀπὸ τὶς παπαδιαμαντικὲς βιβλιογραφίες. Ὑπο-

γράφεται με τὸ ψευδώνυμο «Ὁ ἄλλος»² καὶ ἀναφέρεται στὸ ἀρκετὰ ἤχηρὸ —τότε— ἐπεισόδιο, ποὺ δημιουργήθηκε στίς 12 Μαΐου 1902 ἀπὸ τὸν βουλευτὴ Ν. Λεβίδη, διότι κατὰ τὶς ἐξετάσεις τοῦ τμήματος Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς «Μουσικῆς Ἑταιρείας» τὴν ψαλμωδιὰ συνόδευε «διὰ τοῦ κλειδοκυμβάλου» ὁ γιὸς τοῦ Ι. Θ. Σακελλαρίδη. Τὴ δυσφορία του γιὰ τὸ συμβᾶν ἐξέφρασε ὁ Παπαδιαμάντης με ἐπιστολὴ ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ Ἐμπρός στίς 14 Μαΐου 1902³. Τὴν ἴδια μέρα «Ὁ ἄλλος» ἔγραφε στὸ Σκρίπ:

Ὁ σκοπὸς τῆς Μουσικῆς Ἑταιρείας εἶνε νὰ κάμῃ ψάλτας χωρὶς μῦτην. Αὐτὸ εἶνε σπουδαῖον. Διότι ὅλοι οἱ ψάλται μας, καὶ ἐκεῖνοι ἀκόμη οἱ ὁποῖοι ἐνθουσιάζουν τὸν κ. Παπαδιαμάντην, μετέθεσαν τὰ φωνητικὰ ὄργανα εἰς τὴν ρινικὴν κοιλότητα. Αὐτὸ εἶνε παράδοσις ἢ ὅποια θέλει μεγάλον ἀγῶνα διὰ ν' ἀνατραπῆ, ὅπως εἶνε παράδοσις καὶ ὁ ψαλτικὸς στόμφος.

Περὶ τὲς οἱ κρίσεις γιὰ ὅσα γράφει ὁ Παπαντωνίου. Οἱ ἀπαντήσεις ἔχουν δοθεῖ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη.

Ν. Δ. Τ. - Λ. Τ.

¹ Φόρμιγξ, 15-31 Δεκ. 1910 [= Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Εἵκοσι κείμενα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, Οἱ ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1979, σσ. 59-63].

² Τὴν ταυτότητα τοῦ «ἄλλου» πληροφορηθήκαμε ἀπὸ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Φωτεινῆς Κεραμάρη Ὁ Ζαχαρίας Παπαντωνίου ὡς πεζογράφος (Ἐστία, Ἀθήνα 2001), ὅπου βιβλιογραφεῖται τὸ χρονογράφημα «Τὸ ἐπεισόδιον».

³ Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Παπαδιαμάντη, ἄγνωστη στοὺς βιβλιογράφους καὶ ἀθησαύριστη στίς ἐκδόσεις τῶν Ἀπάντων, ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὸν Ἀχιλλεῖα Γ. Χαλδαιάκη στὸ μελέτημα «Ὁ Ν. Δ. Λεβίδης καὶ τὸ ἀνακύψαν μουσικὸ ζήτημα κατὰ τὸ Μάιο τοῦ 1902», Παρνασσός, τόμ. 36 (1994) 34-65. Ἔχει ἀναδημοσιευθεῖ καὶ στὴ Νέα Ἐστία, τχ. 1799, Ἀπρίλιος 2007, μαζί με τὸ μικρὸ μελέτημα τοῦ Ν. Δ. Τ. «Μουσικὸ ἐπεισόδιο».

Μιά έκδρομή στο Χαρβάτι

Στό άνυπόγραφο κείμενο «Έκδρομη εις Χαρβάτι» (*Έφημερις* 18.8.1886), περιγράφεται ένας τόπος άρκετά οικειός στον Παπαδιαμάντη και εξάιρεται ό Ίωάννης Θεοφιλάτος, ξενιστής του Άλεξάνδρου. Όκτώ μήνες άργότερα (7 και 10.4.1887) ό συγγραφέας τής «Βλαχοπούλας» δημοσιεύει τή δική του πασχαλινή έκδρομή στο Χαρβάτι, με τίτλο «Ό Έπιτάφιος και ή Άνάστασις εις τά χωρία» (*Άπαντα*, 5.119-124).

Γιά τόν έφοπλιστή και «άγρονόμο» Ι. Θεοφιλάτο, που συχνά φιλοξενούσε στην έπαυλή του τόν Παπαδιαμάντη, καθώς και για τόν πρωτότοκο γιό του Νίκο, στενό φίλο και συμπάλτη του Άλέξανδρου στο εκκλησάκι Άγιος Νικόλαος του τεράστιου κτήματος, ενδιαφέρουσες πληροφορίες παρέχει ή όμιλία του κ. Ίωάννη Οικονόμου, δημοτικού συμβούλου Παλλήνης, πρós τούς συνέδρους του Β' Διεθνούς Συνεδρίου για τόν Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη (2001)¹. Έξισου ενδιαφέροντα είναι όσα περιέχονται στο μικρό μελέτημα του Π. Β. Πάσχου «Έν' αυτόγραφο του Παπαδιαμάντη», όπου δημοσιεύεται και σχολιάζεται έπαρκώς βραχύτατο σημείωμα του Παπα-

διαμάντη, άπευθυνόμενο στον Ι. Θεοφιλάτο².

Όπως σωστά έχει έπισημάνει ό Γ. Βαλέτας, τó Χαρβάτι, δηλαδή ή σημερινή Παλλήνη, είναι ό τόπος όπου εκτυλίσσεται ή υπόθεση του διηγήματος «Η Βλαχοπούλα». Και στο προοίμιο του «Λαμπριάτικου ψάλτη» ό φιλόξενος κύρ Γιάννης Πεντελιώτης δέν είναι άλλος από τόν Ι. Θεοφιλάτο³.

Στήν παπαδιαμαντική άλληλογραφία δημοσιεύεται και ένα σημείωμα του Ν. Θεοφιλάτου πρós τόν Παπαδιαμάντη, όλο κι όλο μιáμιση άράδα.

Ό άνώνυμος συγγραφέας τής «Έκδρομής εις Χαρβάτι», που άσφαλώς έγραψε και τήν «Έκδρομήν εις Κόρινθον» (*Έφημερις* 1.10.1886), προφανώς γνωρίζει τόν Παπαδιαμάντη, τακτικό συνεργάτη τής *Έφημερίδος*, αλλά στο κείμενό του δέ γίνεται καμιά μνεία τών επισκέψεων του συναδέλφου του στο Χαρβάτι. Ωστόσο οι έντυπώσεις από τή δική του έπίσκεψη εκεί, βοηθούν νά καταλάβουμε καλύτερα τόν τόπο και τούς ανθρώπους, που συμπαθούσε πολύ ό δύσκολος κατ'άλλα Παπαδιαμάντης.

Ν. Δ. Τ. - Α. Τ.

¹ Βλ. Έταιρείας Παπαδιαμαντικών Σπουδών, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου για τόν Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη* (Άθήνα 1-5 Νοεμβρίου 2001), Έκδόσεις Δόμος 2002, σσ. 665-674.

² *Πειραιικά Γράμματα*, έτος 10, τχ. 36, Ίούλιος-Σεπτέμβριος 2003, σσ. 173-175.

³ Γ. Βαλέτας, *Παπαδιαμάντης. Η ζωή-τό έργο-ή έποχή του*, Μυτιλήνη 1940, σ. 174.

Χολερικά στὴ Σκιάθῳ

Ἡ νουβέλα τοῦ Παπαδιαμάντη *Βαρδιάνος στὰ σπόρκα* ἀναφέρεται, ὅπως σημειώνει ὁ Λίνος Πολίτης στὴν ὠραία ἐκδοσὴ αὐτοῦ τοῦ ἔργου, στὴ μεγάλη ἐπιδημία χολέρας τοῦ 1865. Ἡ δημοσίευσή της ἄρχισε στὶς 14 Αὐγούστου 1893 καὶ τελείωσε στὶς 5 Σεπτεμβρίου, ὅταν δηλαδὴ ἡ Εὐρώπη πλήττεται ἀπὸ νέα ἐπιδημία χολέρας καὶ οἱ ὑγειονομικὲς ἀρχὲς τῆς Ἑλλάδας λαμβάνουν τὰ ἐνδεικνύμενα μέτρα.

Τὰ σχετικὰ, λοιπόν, μὲ τὴ νέα ἐπιδημία κείμενα τῆς *Ἀκροπόλεως*, ποὺ ἀναδημοσιεύουμε στὸν «Κόσμο τοῦ Παπαδιαμάντη», δημοσιεύονται παράλληλα μὲ τὶς τελευταῖες ἐπιφυλλίδες τοῦ *Βαρδιάνου στὰ σπόρκα*. Ἄν τὸ ἐπίσῳδιο μὲ τὸν λιμενάρχην Σκιάθου εἶχε συμβεῖ δέκα μέρες νωρίτερα, δὲν ἀποκλείεται ὁ Παπαδιαμάντης, παρὰ τὸ πρωθύστερο τοῦ πράγματος, νὰ ἔγραφε ὑπαινικτικὰ δυὸ-τρεῖς σκωπτικὲς σελίδες γιὰ τὴν ἀπρονοησία τοῦ ἀξιωματικοῦ. (Ὅποτε ἦταν πιθανὸ — ὦ τῆς θρασύτητος! — ὡς ἐραστῆς τῶν λιμεναρχείων καὶ ἑφεδρὸς σημαιοφόρος τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ, νὰ

ὑπερασπιζόμενον μὲ ζέση τὸν πλοίαρχο Ζῶτο, ἀντιφερόμενος στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν σχολιογράφον τῆς *Ἀκροπόλεως* μὲ κανένα διήγημα τιτοφορούμενο «Λιμενάρχης Σκιάθου» ἢ κάτι τέτοιο.)

Ἐπάρχουν καὶ ἄλλες σχετικὲς εἰδήσεις στὰ ἐπόμενα φύλλα τῆς ἐφημερίδας. «Ἡ ἄρσις τῶν καθάρσεων» καὶ «Τὸ ἐν Σκιάθῳ αὐστρικὸν ἀτμόπλοιον» εἶναι μᾶλλον τὰ τελευταῖα καὶ δημοσιεύονται στὶς 9 Σεπτεμβρίου, τέσσερις μέρες μετὰ τὸ τέλος τοῦ *Βαρδιάνου στὰ σπόρκα*, ὅταν «αἶρεται ἡ ἐπιβληθεῖσα πενθήμερος ἐπιτηρητικὴ κάθαρσις εἰς τὰς ἐκ τῆς νήσου Σκιάθου προελεύσεις, ἔνεκεν τοῦ ἀτυχοῦς ἐπίσῳδιου τοῦ λιμενάρχου τοῦ λιμένος Σκιάθου καὶ τοῦ πολεμικοῦ ἀτμοπλοίου “Πόλλα”, καθ’ ὅσον ἀπὸ τῆς 31 Αὐγούστου καὶ ἐντεῦθεν, καθ’ ἣν συνέβη τὸ ἀνωτέρω ἐπίσῳδιον, οὐδὲν ἀπευκταῖον συνέβη, τῶν κατοίκων ἀπολαυόντων ἀνεξαιρέτως πλήρη ὑγείαν».

Τέλος καλὸ, ὅλα καλὰ — καὶ ὁ λιμενάρχης, ἐλπίζω, καλύτερα!

N. Δ. T.

ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΣ

Ἑπτὰ δελτία γιά τόν Ἐλύτη

2

Ἀνοίγω τὸ στόμα μου * κι ἀναγαλ-
λιάζει τὸ πέλαγος

Καὶ παίρνει τὰ λόγια μου * στὶς σκο-
τεινές του σπηλιές

Καὶ στὶς φώκιες τίς μικρές * τὰ ψιθυ-
ρίζει

Τὶς νύχτες ποὺ κλαῖνι * τῶν ἀνθρώ-
πων τὰ βάσανα

(«Ἄξιον Ἑστί», ἰβ', Ποίηση, σ. 169)

Πηγὴ τῶν στίχων θεωρεῖται τὸ
«Μυρολόγι τῆς φώκιας» τοῦ Α. Πα-
παδιαμάντη¹. Φυσικὰ ὁ Ἐλύτης γνώ-
ριζε τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη,
τὸ κείμενο ὅμως δὲν παρέχει στοιχεῖα
ποὺ συνηγοροῦν γιά μιὰ ἄμεση ἐξάρ-

τηση. Τόσο στὸν Παπαδιαμάντη ὅσο
καὶ στὸν Ἐλύτη ὑπόκειται μιὰ κοινὴ
πηγὴ: ἡ παλιὰ παράδοση γιά τὸν
θρῆνο τῆς φώκιας, ὅπως τὴν παραδίδει
π.χ. ὁ Πολίτης²:

Ἐν Γαλαξιδίῳ τῆς Παρνασσίδος
πιστεύουσιν ὅτι ἡ φώκη εἶναι ζῶον
προφητικόν, ὅτι θρηνεῖ τὰς συμ-
φορὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοῦ-
το ὁ θρῆνος τῆς εἶναι πάντοτε προάγ-
γελος συμφορᾶς.

Γ. Δανέζης

(*Νέα Ἑστία*, τχ. 1804, Ὀκτώ-
βριος 2007)

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Ἄν λογαριάζουμε τὴν ἐπίδραση
ἐνὸς Ἑλλήνα ἐκτὸς συνόρων, εἶναι
δύσκολο νὰ βροῦμε ἔστω καὶ ἓνα νεό-
τερο ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἀντάξια
μὲ τοὺς κορυφαίους τῶν ἀρχαίων —
αὐτὴ εἶναι ἡ μοίρα ἐνὸς πολιτισμοῦ

ποὺ οὐσιαστικὰ σχημάτισε, μὲ τίς
πρῶτες ιδέες καὶ τὸ ἔργο του, ἓναν
ὀλόκληρο κόσμο. Διαλέγοντας, ὅμως,
ἀπὸ τὴ νεότερη ἐποχὴ, θὰ ἔβαζα τὸ δί-
χως ἄλλο στὸν χορὸ τὸν Ἀλέξανδρο
Παπαδιαμάντη. Κι ὄχι μόνο γιὰτι εἶ-

¹ Ἐτσι π.χ. Τάσος Λιγνάδης, *Τὸ Ἄξιον Ἑστί τοῦ Ἐλύτη*, εἰσαγωγὴ-σχολιασμός-
ἀνάλυση, Ἀθήνα ³1997, σ. 230: «Ἡ ἰδέα ἀπὸ τὸν Α. Παπαδιαμάντη (Τὸ μοιρολόι τῆς
φώκης)».

² Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις*, Ἀθήνα 1904, τόμ. 2, σ. 942. Γιά τὴν ἀρχαιότητα πρβλ.
τίς ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες ποὺ συγκεντρώνουν οἱ Μ. Detienne - J. P. Vernant,
Cunning intelligence in Greek Culture and Society, Hassocks-Sussex 1978, σ. 258-
275, ὅπου ἡ φώκια χαρακτηρίζεται ἰδιαιτέρως «philanthropic animal».

ναι μεγάλος συγγραφέας. Ίσως ακόμη πιό σημαντικό είναι το ακριβές κράμα που πετυχαίνει, ανάμεσα στο ευρωπαϊκό και στο ελληνικό, οι επιδράσεις που αποδέχεται δημιουργικά και οι διαφορές που όριζει με τη γραφή του. Άλλα και μέσα στο ίδιο το ελληνικό, το άβιαστο πάντρεμα του αρχαίου με το βυζαντινό και το σύγχρονο, καθώς και του λογίου με το λαϊκό, που ένσαρκώνει ή γλώσσα, το ύφος, αλλά και η κοσμοθεωρία του, είναι

ίσως τὸ καλύτερο ἔμπρακτο παράδειγμα ὅτι μπορούμε νὰ προχωρήσουμε ὡς πολιτισμὸς ὄχι ξεκόβοντας ἢ ἀπομονώνοντας, ἀλλὰ συνθέτοντας.

Ἄποστολος Δοξιάδης

(«Ἀπὸ τὸν Σωκράτη στὸν Παπαδιαμάντη. Ἐννέα ἐπώνυμοι Ἑλληνες ἐπιλέγουν τὴν πιό σημαντικὴ προσωπικότητα, συμμετέχοντας στὴν ψηφοφορία τοῦ BBC καὶ τοῦ ΣΚΑΙ», *Ἡ Καθημερινή*, 4.5.2008)

Ὁ «γαστρονόμος» καὶ τὸ θεῖο πάθος

«Οὐ τὰ βρώματα κακὰ ἀλλ' ἡ γαστριμαργία», διδάσκει ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. Καὶ ὁ Παπαδιαμάντης, ὅταν κάνει λόγο γιὰ τὰ «χάδια τῆς κοιλιᾶς», ἀναφέρεται στὰ νόστιμα φαγητὰ που «αἰ καλαὶ οἰκουράδες ἤξευρον τόσον περιτέχνως νὰ παρασκευάζουν διὰ τοὺς συζύγους καὶ τοὺς υἱοὺς των τοὺς θαλασσοδαρμένους καὶ ζητοῦντας τῆς ἐστίας τὴν ἀναψυχήν». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ὀρθόδοξη παράδοση, ὅπως δὲν ἀπαξιώνει τὸ σῶμα, γιὰτὶ πιστεύει στὴν Ἀνάσταση, ἔτσι δὲν ἀπαξιώνει καὶ τὰ βρώματα. Ἀντιθέτως, μαζί με τὸν γενναῖο οἶνο, τὰ θεωρεῖ προϋπόθεση ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ γιὰ τὴν χαρὰ τῆς πανηγύρεως.

Ἀλλὰ ὡς ἐκεῖ. Διότι ὑπάρχει καὶ ὁ Κακόμης, ὁ ἥρωας τοῦ ὁμότιτλου παπαδιαμαντικοῦ διηγήματος, τὸν ὁποῖο φίλη καθηγήτρια τοῦ ΑΠΘ χαρακτήρισε λίαν προσφυῶς «ὑπέροχο βαστάζο» καὶ «ὑπόδειγμα βίου». Τί κάνει ὁ Ἄποστόλης ὁ Κακόμης; «Κατὰ τὰς

νηστησίμους ἡμέρας, ἐπειδὴ τὸ μεσημβρινὸν γιουβέτσι ἦτο σαρακοστιανόν, ἔκαμνε οἰκονομίαν 30 ἢ 40 λεπτῶν τὴν ἡμέρα. Τὰ ὀλίγα ταῦτα κέρματα ἔδιδε τακτικὰ ὡς συνδρομὴν καὶ εἰς ἄλλα μέρη, δικὰ του, καὶ συχνὰ εἰς ἓνα Χατζῆν καλούμενον, πρῶην ἀχθοφόρον, ὅστις εἶχε γηράσει πολὺ, ἔλεινός, πάμπτωχος, με πρησμένα τὰ πόδια καὶ δὲν μπορούσε πλέον νὰ δουλέψῃ». Αὐτὰ ὁ Ἄποστόλης: καὶ νηστευτῆς καὶ ἐλεήμων.

Στὸ προκείμενο τώρα. Ἐν ὄψει τοῦ πασχαλινοῦ τετραήμερου, ὁ νέος ἑλληνισμός, ἀγόμενος καὶ φερόμενος ποικιλοτρόπως, ἐτοιμάζεται γιὰ ἀκόμη μία φορὰ νὰ «κοροιδέψῃ τὴ ρημαγμένη φύση με ζυπόλητα Σαββατοκύριακα καὶ με τροχόσπιτα» (Νίκος Καρούζος). Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἡ ὀλοσέλιδη διαφήμιση τοῦ «γαστρονόμου» (*Ἡ Καθημερινή*, 29.3.2009) προσφέρει ἀνεκτίμητη ὑπηρεσία. Ἀπευθυνόμενη σὲ μία κοινωνία χορτάτη (ἀφοῦ τρώει τοῦ σκασμοῦ), προτείνει

«εύλαβικές (sic), λιτές συνταγές για τὸ τραπέζι (*Ύψιστε Θεέ!) τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς» καὶ «παραδοσιακὲς νοστιμιὲς γιὰ τὸ Μεγάλο Σάββατο». Ἔτσι ἀκριβῶς: ὁ «γαστρονόμος» διαλέγει πρὶν ἀπὸ μᾶς γιὰ μᾶς καὶ μερικὴν «γιὰ τὸ πρόγευμα, τὸ γεῦμα καὶ τὸ δείπνο τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς» ἀσυστόλως καὶ ἀνευρυθιάστως, τουτέστιν «χωρὶς περίσκεψιν, χωρὶς λύπην, χωρὶς αἰδῶ».

Ἐν κατακλείδι καὶ γιὰ τὸ νὰ μὴν τρελαθοῦμε: Ὁ μεγάλος Νίκος Καρούζος στὸ ποίημά του μὲ τίτλο «Ρομαντικὸς ἐπιλογος», ποὺ περιλαμβάνεται στὴ συλλογὴ *Πενθήματα*, προκαθορίζει τρόπον τινὰ τὸ εἶδος τῶν ἀναγνωστῶν ποὺ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ μετέχουν στὴν ποιητικὴ δημιουργία του: «μὴ μὲ διαβάζετε, ὅταν δὲν πήγατε τουλάχιστο μιὰ φορὰ στὴν Ἀποκαθήλωση». Καὶ σ' ἓνα ἄλλο ποίημα ποὺ τιτλοφορεῖται «Γίγνεσθαι» συνοψίζει σὲ ἓναν μόνον στίχο τὸ ὑπέρτατο μεγαλεῖο τοῦ Θεοῦ Πάθους, τὸ ὁποῖο ἀποτυπώνεται εὐκρινῶς καὶ στὴν ἀνθρώπινη συνθήκη: «Τετέλεσται· ὁ μέγας παρακείμενος τοῦ κόσμου». Ἀπὸ

τὴν ἄλλη μεριά, ἡ σημερινὴ μικρόψυχη ἐποχὴ τοῦ «μελαγχολικοῦ καπιταλισμοῦ ποὺ προτείνει τὸ τίποτα ὡς ὄλον» (Σωτῆρης Χατζάκης) μᾶς ὑπενθυμίζει καθημερινὰ διὰ τῶν θρυματισμένων προσωπικοτήτων τῆς γευσιγνωσίας τὸ ἀκόλουθο ζοφερόν: ἡ γαστρονομία καὶ ἡ παρεπόμενη γαστριμαργία ἀποτελοῦν ὄχι μόνον τὴ σημαίνουσα δομὴ μιᾶς πραγματοποιημένης κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνώτατο στάδιο τῆς ἀλλοτρίωσης στὴ χώρα τῶν πρωταθλητῶν τῆς φαγάνας...

Υ. Γ. Κατὰ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη, ὁ μεγαλύτερος (καὶ γνησιότερος) γευσιγνώστης ὄλων τῶν ἐποχῶν εἶναι ὁ μπαρμπα-Μηλιὸς τῆς παπαδιαμαντικῆς «Ἐξοχικῆς Λαμπρῆς»: «προεστῶς ἅμα καὶ πρόθυμος θεράπων τῆς κοινότητος, ἤξεύρων νὰ ψῆνει ὡς οὐδεὶς ἄλλος τὸ ἀρνί, λιανίζων μεθοδικώτατα δι' ὄλους, καὶ τρώγων ἅμα καὶ προπίνων».

Στέλιος Παπαθανασίου

(*Ἐλευθεροτυπία*, 8.4.2009, ἀπὸ τὴ στήλη τοῦ Στάθη Σ. «Ναυτίλος»)

ΛΑΛΑΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΑΓΚΡΙΦΙΑ

Ο μεγαλύτερος συγγραφέας όλων των εποχών

Κάνω τελείως άναρχικό διάβασμα. Δεν έχω κανένα σύστημα. Είναι σαν να είμαι στη μέση τής ζούγκλας και ν' ακολουθώ μονοπάτια, π.χ. Παπαδιαμάντης — τὸ ακολουθῶ και τὸ φτάνω μέχρι τὸ τέλος. Ἄλλο μονοπάτι εἶναι ἡ Πατρίτσια Χάισμιθ. Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι γιὰ μένα ὁ μεγαλύτερος συγγραφέας ὄλων τῶν ἐποχῶν, ὁ καλύτερος ἐκφραστής τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου μ' ἔμαθε πῶς νὰ ζῶ στὸν τόπο μου.

(Χρήστος Βακαλόπουλος, *Ἡ ὄνειρική ὑφή τῆς πραγματικότητας*, «Ἑστία» 2005, σ. 414)

Προτάσσει ὡς ἀνάχωμα

Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ὁ Α. Παπαδιαμάντης δὲν εἶναι ὁ ἅγιος τῆς Λογοτεχνίας μας, ἕνας ἀπολογητῆς τῆς πιὸ ἀκραίφους Ὁρθοδοξίας, οὔτε ἕνας ἠθογράφος νατουραλιστῆς ποὺ περιγράφει «τὰς στάνας, τὰς στρούγκας... ἢ τὸν κερατισμὸν τῶν τράγων» κατὰ τὴν ἰδιοφυῆ παρατήρηση τοῦ Ε. Ροῖδη, ἀλλὰ ἕνα ὄν ποὺ παλεύει διαρκῶς ἀνάμεσα σὲ ἀντίρροπες δυνάμεις. Ἀνάμεσα στὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ πίστη ποὺ τὴν προτάσσει ὡς ἀνάχωμα ἀπέναντι στὶς ἐρωτικὲς ἐπιθυμίες του καὶ τὶς βαθύρριζες ἐνοχῆς ποὺ αὐτὲς ἐκλύουν. Ἐπιθυμεῖ τὸ μεσολαβητῆ ποὺ στὴν περίπτωσή του συμβολίζεται

ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, καὶ ταυτόχρονα τὸν μισεῖ γιατί ἐμποδίζει τὴν αὐτοέκφρασή του.

(Γιῶργος Ἄριστηνός, *Νάρκισσος καὶ Ἰανός*, Ἐκδόσεις Μεσόγειος, Ἀθήνα 2007, σ. 98)

Οἱ δύο Βυζαντινοὶ ποὺ ἔχουμε

Ἡ Πόλη μοῦ ἔδωσε τὴν ὄρεξη νὰ ξαναδιαβάσω Παπαδιαμάντη. Δυστυχῶς ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία σου δὲν ἔχω κανένα τοῦ βιβλίου ἐδῶ. Νομίζω πῶς οἱ δύο Βυζαντινοὶ ποὺ ἔχουμε εἶναι αὐτὸς καὶ ὁ Καβάφης. Ὁ Καβάφης ἀσφαλῶς, αὐτὸς δὲν ξέρω πόσο.

(Γ. Κ. Κατσιμπαλης καὶ Γιῶργος Σεφέρης, «Ἀγαπητὴ μου Γιῶργο», *Ἀλληλογραφία*, τόμ. Β', σ. 136 [γράμμα Σεφέρη])

Μιά φυλλάδα

Ἔτσι καὶ κείνο τὸ ξαδερφάκι μου ὁ Λορεντζάτος ἀμόλησε μιὰ φυλλάδα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη (ποὺ φαντάζομαι νὰ σοῦ ἔστειλε), ὅπου περνάει τοὺς Πανέλληνες γενεές δεκατέσσερις ἐπειδὴ εὐφραίνονται διαβάζοντας Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ δὲν ἐννοοῦν νὰ τὸν πάρουν γιὰ πνευματικὸ ὁδηγό! «Θὰ πρέπει νὰ δοκιμάσουμε σοβαρὲς μεθόδους γιὰ νὰ ἀνασύρουμε, μιὰ μέρα, τὸν Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὴν ἀχρηστία αὐτῆ τῆς γενικῆς ἀναγνώρισης. Στὸ πεί-

σμα τῆς ἐποχῆς». Τί νά τοῦ πείς τώρα κι αὐτουνοῦ τοῦ λεβέντη; Τό γεγονός εἶναι ὅτι δέν πᾶμε καλά και γέμισε ὁ τόπος μπουμπουνισμένα μυαλά και ἀπατεῶνες.

(Γ. Κ. Κατσιμπαλης και Γιώργος Σεφέρης, «Ἀγαπητέ μου Γιώργο», Ἀλληλογραφία, τόμ. Β', σσ. 447-448 [Γράμμα Κατσιμπαλη])

Τὴν γλυκεῖαν του νῆσον

Ὁ τόπος εἶναι παράδοση, κληρονομιά. Εἶναι ἀφήγημα, ἓνα κείμενο πού παραδίδεται ἀπὸ γενιά σέ γενιά, λίγο ἀλλαγμένο κάθε φορά, λειασμένο, σάν δημῶδες τραγούδι, ἑλλειπτικό και ἀνοιχτό (...) Μιά μουμουριστή περιγραφή τοῦ Παπαδιαμάντη, πασχαλινοῦ νησιοῦ ἄς ποῦμε, ὀρίζει ἐπίσης τὸν τρόπο πού εἶδε αὐτὸς τὴν γλυκεῖαν του νῆσον, ἀλλὰ ὀρίζει ἐπίσης τὸν τρόπο πού βλέπουν τὰ νησιά τους ὅσοι Ἕλληνες τὸν ἄκουσαν, ἔστω και ἄπαξ στοῦ σχολεῖο τους. Εἶναι φορές πού με παίρνει ἀπὸ τὰ μοῦτρα ὁ τόπος, πληγωμένος μὰ πάντα ἐκεῖ, και τότε ἀκούω σπαράγματα παπαδιαμαντικά, βλέπω τὸν τόπο μαζί με ἀλιεῖς και γραιῖδια, βλέπω ὅ,τι ἦταν μαζί με ὅ,τι εἶναι, νιώθω ἔνυλη τῆ συνέχεια.

(Νίκος Γ. Ξυδάκης, «Μὲ τὰ μάτια μοντέρνων προγόνων», *Ἡ Καθημερινή*, 4.4.2004)

Αὐτὸς μᾶς τὸ ἔστειλε

Και ἔρχεται κανεὶς και ἀπορεῖ ἢ, τουλάχιστον, ὅσοι πιστοὶ μεταξύ ἡμῶν

θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποροῦν και νὰ ἀναλογίζονται. Ὁ Παπαδιαμάντης ἀπὸ πᾶν πού βρίσκεται και τὰ βλέπει ὅλα αὐτά, μακροθυμεῖ ἢ μήπως και ὀργίζεται, με τοὺς ἀνθρώπους του, πού δέν τὸν προφυλάσσουν ἀπὸ τὸν σαρωτικό ἀνεμο τῆς μετανευτερικῆς ἐποχῆς; Και τὸ διήγημα [«Τὸ γιαλόξυλο»] γιατί μᾶς τὸ ἔστειλε; Γιατί, δέν μπορεί, αὐτὸς μᾶς τὸ ἔστειλε. Ἐβδομήντα χρόνια κοιμόμαστε ἤσυχοι με τῆ βιβλιογραφία Κατσιμπαλη και ξαφνικά, μιὰ σκαπάνη, πού ἄλλη Τροία ἀναζητοῦσε, ἔφερε στοῦ φῶς τὸ διήγημα. Ἄν αὐτὸ δέν εἶναι θαῦμα, τί εἶναι;

(Μ. Θεοδοσοπούλου, «Ὁ Παπαδιαμάντης, ἡ ἀτραξιὸν και τὸ ἄνωθεν μήνυμα», *Ἡ ἐποχή*, 8.4.2009)

Πέθανε σάν πουλάκι

Ἔτσι πού λέτε με τὸν Γιάλομ. Πολὺ καλὸς. Μόνο πού θὰ ἔπρεπε νὰ τοῦ ποῦμε τὴν ἱστορία τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Εἶχε ἀρρωστήσει, εἶχε ἀρπάξει κρύωμα, 2 Ἰανουαρίου τοῦ 1911, και τὸν περιμένανε οἱ ἀδελφές του. Τὸ βράδυ, λοιπόν, ζήτησε ἓνα βιβλιάρκι με τροπάρια τῆς Πρωτοχρονιάς, ἔφαλε λίγο, ἔστριψε και πέθανε σάν πουλάκι. Διότι ἤξερε ὁ σοφὸς γέρος πὼς κάποιος τὸν παρηγοροῦσε ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια πού ζοῦσε, οἱ ἅγιοι του δηλαδή, και πὼς ἀξιῶθηκε νὰ ζήσει ψυχικά μαζί τους. Και τώρα φεύγει ἤσυχος. Πὼς κάπου θὰ ταξιδέψει.

(Ἀπόστολος Διαμαντής, «Ὅλοι γιὰ τὸν ψυχίατρο», *Ε* [τῆς Ἐλευθεροτυπίας], 12.4. 2009)

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Γεωργίου Φίνλεϋ, *Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Μετάφραση: Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Φιλολογική ἐπιμέλεια: Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς, Ἰδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν Κοινοβουλευτισμὸ καὶ τῆ Δημοκρατία, Ἀθήνα 2008, τόμ. Α', σσ. 547, Β', σσ. 453.

Ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος τὸ 1961 τελειώνει τὸ δοκίμιό του «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Πενήντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του» μὲ αὐτὲς τὶς ἀράδες: «Τελειώνοντας διατυπώνομε τὴν εὐχὴ νὰ δημοσιευτεὶ κάποτε ἡ *Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ Finley, στὴ μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὸ χειρόγραφο βρίσκεται ἀνέκδοτο στὸ Ἀρχειο Βλαχογιάννη»¹.

Ὅταν ἀργότερα γνώρισα καλύτερα τὰ παπαδιαμαντικὰ πράγματα, μοῦ γεννήθηκε ἡ ἀπορία γιὰ ποῦ λόγῳ ὁ Λορεντζάτος δὲν μνημόνευε καὶ τὴν *Ιστορία* τοῦ Γόρδωνος. Ἄγνοοῦσε τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἢ θεωροῦσε ὅτι ὁ Φίνλεϋ ἦταν σημαντικότερος; Δὲν τὸν ρώτησα ποτέ, εικάζω πάντως ὅτι μᾶλλον λησμόνησε τὸν ἄλλο Σκῶτο.

Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, ἡ εὐχὴ του ἐκπληρώθηκε, ἔστω καὶ μετὰ ὑπερδὶς εἴκοσιν ἔτη —σαρανταεξί γιὰ τὴν ἀκρίβεια—, ἐνῶ ὁ Γόρδων, μολονότι ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐκδόσή του ἄρχισε τὸ 1984, δὲν εἶδε ὡς τώρα τὸ φῶς (μιά καθυστέρηση, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω, ποῦ θὰ τοῦ βγεῖ σὲ καλὸ).

Ἕνας ἀψευδῆς μάρτυς τῶν ἐξαιρετικὰ ὀδυνηρῶν δυσκολιῶν τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅταν μετέφραζε τὸν Γόρδωνα καὶ τὸν Φίνλεϋ, εἶναι ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Γιάννη Βλαχογιάννη, ποῦ τοῦ εἶχε ἀναθέσει τὶς μεταφράσεις. Ὁ Βλαχογιάννης πίεζε τὸν Παπαδιαμάντη νὰ προχωρεῖ γρήγορα, γιὰτὶ ἐπείγοταν νὰ τὶς ἐκδώσει. Τελικὰ δὲν ἐκδόθηκαν — ΕΥΤΥΧΩΣ!

Μπορεῖ τὸ κεφαλογράμματο ΕΥΤΥΧΩΣ νὰ εἶναι ἀπολύτως ἰδιοτελές, ἀλλὰ τί σημασία μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ ἰδιοτέλεια τῶν σημερινῶν μελετητῶν καὶ ἐκδοτῶν τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅταν ἡ ματαιώση τῆς ἐκδόσεως τῶν δύο *Ἱστοριῶν* ἀπὸ τὸν Βλαχογιάννη μᾶς χάρισε πάνω ἀπὸ τρεισήμισι χιλιάδες αὐτόγραφες παπαδιαμαντικὲς σελίδες; Ὅσο καὶ ἂν ὁ Βλαχογιάννης σεβόταν τὰ χειρόγραφα, εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν θὰ εἶχε σωθεῖ ἔστω καὶ μιά σελίδα μετὰ τὴν ἐκδοση.

Λοιπὸν κάθε ἐμπόδιο γιὰ καλὸ, ἔστω καὶ ἂν στερηθήκαμε τὸν ἱστορικὸ σχολιασμὸ, μὲ τὸν ὁποῖο θὰ πλούτιζε ὁ Βλαχογιάννης, κατεξοχὴν γνώστης προσώπων καὶ πραγμάτων τοῦ Ἀγώνα, τὶς δύο *Ἱστορίες*.

Ὁ Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς, στὸν ὁποῖο δίκαια ἔλαχε ὁ κληρὸς νὰ παρασκευάσει τὴν ἐκδοση τοῦ Φίνλεϋ, δὲν διαθέτει, ἀσφαλῶς, τὴν ἱστοριοφιλικὴ δεινότητα τοῦ Βλαχογιάννη, ἡ ἐκδοση ὅμως τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* πείθει ὅτι μετέγραψε

¹ Βλ. τώρα, Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Μελέτες*, Δόμος 1994, Α' 258.

και ύπομνημάτισε ύποδειγματικά τὰ ταλαίπωρα παπαδιαμαντικά χειρόγραφα. Φαντάζομαι πώς ούτε ο Παπαδιαμάντης ούτε ο Βλαχογιάννης θά είχαν λόγους νά παραπονεθοῦν γιά τήν έκδοση.

Ἀπό τό εἰσαγωγικό κείμενο τοῦ ἐπιμελητῆ «Ὁ παπαδιαμαντικός Φίνλεϋ» ἀποσπῶ δύο παραγράφους (σσ. 36-37):

Πιστεύω πώς ἤδη ἔχει καταστρεῖ φανερό ὅτι ἐκδίδοντας τήν παπαδιαμαντική μετάφραση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Φίνλεϋ δέν ἀποβλέπουμε στό νά προσφέρουμε ἕνα ἀκόμη ἱστορικό ντοκουμέντο. Ἄλλωστε τό συγκεκριμένο ἔργο τοῦ Φίνλεϋ, ὅπως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει, ἔχει κατ' ἐπανάληψιν ἐκδοθεῖ μέσα στόν εἰκοστό αἰώνα, σέ πετυχημένες μεταφράσεις, εἶναι ἔργο γνωστό, μελετημένο καί σχολιασμένο. Ἐκεῖνο πού κυρίως καί πρωτίστως θελήσαμε εἶναι νά ἀποσπάσουμε ἀπό τή λήθη ἕνα γλωσσικό ντοκουμέντο, νά ἀνασύρουμε ἕνα ἀκόμα σεντέφι ἀπό τό βυθό τοῦ παπαδιαμαντικοῦ γλωσσικοῦ ἀρχιπελάγους. Βασικό, λοιπόν, μέλημά μας ὑπῆρξε ἐξ ἀρχῆς νά προτάξουμε τό χαρακτήρα καί τήν ἀξία τοῦ γλωσσικοῦ ντοκουμέντου. Παράλληλα, ὅμως, θελήσαμε νά δώσουμε καί ἕνα κείμενο προσιτό καί στόν μὴ εἰδικό Νεοέλληνα ἀναγνώστη, ἕνα κείμενο χωρίς τὰ μεγάλα προσκόμματα πού ἀναπόφευκτα θά ἔθετε μιὰ διπλωματική έκδοση. Ἔτσι ἀκολουθήσαμε μιὰ μέση ὁδó, μὲ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα, θετικά καί ἀρνητικά, πού κάθε μέση ὁδός συνεπάγεται.

Βασική ἀρχή τῆς μεταγραφικῆς πρακτικῆς μας θέσαμε τήν τήρηση τῆς ὀρθογραφίας τοῦ χειρογράφου. Θεωρήσαμε ὡστόσο ἀπαραίτητο νά προβοῦμε σέ ὀρισμένες διορθωτικές παρεμβάσεις, μὲ στόχο τήν ἐκδοτική ἀπόδοση ἑνός κειμένου πού θά ἔχει μὲν τό χρώμα τῆς ἐποχῆς καί τοῦ δημιουργοῦ του, ἀλλά δέν θά ἀπωθεῖ τόν σημερινό ἀναγνώστη, καί κυρίως δέν θά τοῦ δημιουργεῖ σύγχυση.

Ἕνας φιλόλογος παλαιῶν ἀρχῶν, ὅταν μάλιστα αἰσθάνεται ιδιαίτερα ἰσχυρή ἔλξη πρὸς τόν συγγραφέα πού πρόκειται νά ἐκδώσει, δέν προκρίνει εὐκολα τῆ μέση ὁδó μὲ τίς μικρές καί μεγάλες, κάποτε, ἀβαρίες τῆς. Καί ἂν τελικά τήν ἀκολουθήσει, τόν συνέχει αἶσθημα δυσφορίας, πού, ὄχι σπάνια, ὀδηγεῖ σέ παλινωδίες. Παράδειγμα τὰ Ἄπαντα Παπαδιαμάντη στήν έκδοση τοῦ «Δόμου», ὅπου, καθὼς προχωρεῖ ἡ έκδοση παραβιάζονται ἀρκετὰ οἱ καταστατικές ἀρχές τῆς μέσης ὁδοῦ γιά τήν ὀρθογραφία. Αὐτή, ἄλλωστε, ἡ φιλολογική μετεωρία ὀδήγησε σέ ἀλλεπάλληλες παλινωδίες καί ἀντιπαλινωδίες τοὺς ἐπιμελητές τοῦ Γόρδωνος, μὲ ἀποτέλεσμα νά μένει ἀκόμη ἀφαντος μετὰ ἀπὸ εἴκοσι τόσα χρόνια προετοιμασίας.

Ὁ Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς τήρησε ἐξαρχῆς ὅλα ὅσα θέσπισε κι ἔτσι ὁ Φίνλεϋ εἶδε τό φῶς μέσα σέ τρία χρόνια. Ἀπέριψε, πάρα πολὺ ὀρθά, τήν ἰδέα τῆς διπλωματικῆς ἐκδόσεως, πού θά καθιστοῦσε ἄχρηστο καί μὴ ἀναγνώσιμο τό ἔργο. Προχώρησε μὲ θάρρος καί σύνεση στίς ἀναγκαῖες ἐπεμβάσεις, ἀφήνοντας οὐσιαστικά ἀναλ-

λοίωτο τὸν παπαδιαμαντικὸ χαρακτήρα τῆς μετάφρασης.

Θὰ δώσω μερικὰ δείγματα τῶν σωστικῶν του ἐπεμβάσεων: 1) Στὸ χωρίο: «πλασμένοι ἐκ φύσεως καὶ τέχνης ὅπως διαπρέπωσιν ὡς τροφοὶ καὶ μάγειροι» (A 72) τὸ ρῆμα ὀφείλεται στὸν ἐπιμελητῆ. Ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει ὑποστει ἓνα εἶδος πρόληψης ἐξαιτίας τῆς λ. τροφοὶ καὶ γράφει διατρέψωσιν. 2) «πρὸς μεταρρῦθμισιν τῆς δημοσίας διοικήσεως, καὶ πρὸς εἰσαγωγὴν στρατιωτικῆς πειθαρχίας εἰς τὸ σῶμα τῶν γιαντισάρων» (A 100). Ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ ἀμέσως ὑπερκειμενο «τὰς ἀποπείρας», ὁ Παπαδιαμάντης ἀντὶ πειθαρχίας γράφει ἀποπείρας. 3) Περίπτωση ἀναδρομικῆς ἐπίδρασης στὸ χωρίο «“Τὸ πηγᾶδι εἶναι στὸν τόπον μας, καὶ ἂν δὲν σᾶς ἀρέση τὸ νερόν...”» (A 136), ὅπου ὁ Παπαδιαμάντης ἀντὶ *Τὸ πηγᾶδι* γράφει *Ὁ πόλεμος*, διότι στὸν προηγούμενο στίχο ὑπάρχει ἡ φράση «ὡς διεξάγοντας τὸν πόλεμον ἀτίμως».

Ὁ ἐπιμελητῆς δὲν προσφεύγει στὸ ἀγγλικὸ κείμενο μόνον ὅταν ἡ μετάφραση παρουσιάζει κάποιο πρόβλημα. Μεταγράφοντας τὰ παπαδιαμαντικὰ χειρόγραφα παρακολουθεῖ συστηματικὰ τὸ πρωτότυπο, γιὰ τοῦτο καὶ πολὺ μεγάλο μέρος τῶν σημειώσεών του καταλαμβάνεται ἀπὸ μικρὰ ἢ μεγαλύτερα τμήματα ποὺ παρέλειψε ὁ μεταφραστής. Ἡ σημασία τῆς καταγραφῆς τῶν παραλειπομένων εἶναι προφανής, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀκολουθοῦνται ἀπὸ μετάφραση, ποὺ θὰ ἦταν χρήσιμη ἀλλὰ μοιραῖα θὰ δημιουργοῦσε «κενὰ

ἀέρος» γιὰ τὸν ἀναγνώστη, ἐθισμένο πιά στὴν παπαδιαμαντικὴ γλῶσσα.

Οἱ «Σημειώσεις τοῦ ἐπιμελητῆ» στὸν Α' τόμο καταλαμβάνουν 36 καὶ στὸν Β' 20 σελίδες. Ἀρκετὲς ἐνδιαφέρουν ἀσφαλῶς τὸν ἀναγνώστη τῆς Ἱστορίας, ἰδιαίτερα ὅσες παρέχουν τὰ τμήματα τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου ποὺ παρέλειψε ὁ μεταφραστής. Κυρίως ὅμως πρέπει νὰ τίς προσοικειωθοῦν οἱ μελετητῆς τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅσοι σκοπεύουν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ ἐκδοτικὰ τοῦ μεταφραστικοῦ καὶ τοῦ πρωτοτύπου ἔργου του. Ἐνδιαφέρουν ἐπίσης ἐκείνους ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ σχηματίσουν μιὰ καθαρὴ εἰκόνα τῶν μεταφραστικῶν ἀρχῶν τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐπιπλέον στὸν Β' τόμο ὑπάρχει ἓνα γλωσσάριο εἴκοσι σελίδων, τοῦ ὁποῦ ὀρισμένα λήμματα θὰ μνημονευθοῦν πιὸ κάτω.

Ὡς τώρα δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ οὔτε μιὰ παπαδιαμαντικὴ ἀράδα, ἀπ' ὅπου νὰ συνάγεται ρητὰ κάτι γιὰ τὴ «θεωρία μεταφράσεως» ποὺ ἀκολουθοῦσε στὸν μακρότατο μεταφραστικὸ βίο του. Ὡστόσο ὅποιος ἔχει κάποια οἰκείωση μὲ τὸ πρωτότυπο ἔργο του, δὲ δυσκολεύεται νὰ διαπιστώσει ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει μὲ τὸν τρόπο ποὺ γράφει τὰ διηγήματά του καὶ τὰ ἄρθρα του. Θέλω νὰ πῶ ὅτι ἡ κυριότερη μέριμνά του εἶναι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, τὰ «ἐλληνικά». Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ δὲν ἀποκλίνει καθόλου ἀπὸ ἐκεῖνα, ποὺ ἐδῶ καὶ ἀρκετὲς δεκάδες χρόνια ὑποστήριξαν στοχαστικοὶ μεταφραστῆς στὸ περιοδικὸ *Συμπόσιο*¹. (Αὐτὸ δὲν

¹ Ἀντιγράφω ἀπὸ περιληψὴ ποὺ παρέχει τὸ περιοδικὸ *Τὰ Νέα Ἑλληνικά*, τχ. 1, Ἰανουά-

σημαίνει ότι από τὸν ἀνυπολόγιστο ὄγκο τῶν παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων ἀπουσιάζουν παντελῶς στοιχεῖα ἀναφομοίωτα, πού ὀφείλονται κατὰ κανόνα στὴν ἔλλειψη τοῦ χρόνου πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ μεταφραζόμενου κειμένου). Χάρη σ' αὐτὰ τὰ ἑλληνικὰ ὁ ἀναγνώστης συχνὰ ξεγελιέται καὶ νομίζει ὅτι διαβάζει κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη. Περιφανῆ παραδείγματα — ἢ δοκιμὲς γιὰ τοὺς ὀλιγόπιστους — Ὁ Μαξιῶτης καὶ Ὁ βίος τοῦ Χριστοῦ, μεταφράσεις ὅπου ἀπὸ τὴ συνείδηση τοῦ ἀναγνώστη σχεδὸν ἐκλείπουν οἱ συγγραφεῖς.

Συνεπῶς, ὅταν συζητοῦμε γιὰ τὴν παπαδιαμαντικὴ μετάφραση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Φίνιλι, χρειάζεται νὰ παραμερίζουμε ἐν τῷ ἑλῶς τὸ θέμα τῆς φιλελληνικότητος ἢ τῆς μισελληνικότητος καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος ἢ τῆς προκατάληψης τοῦ Σκότου ἱστορικοῦ. Αὐτὰ ἀφοροῦν τοὺς ἱστορικούς. Ὁ παπαδιαμαντικὸς Φίνιλι, καθὼς καὶ ὁ Γόρδων, μᾶς ἐνδιαφέρουν ὡς μνημεῖα γλωσσικά, ὅπως θὰ μᾶς ἐνδιέφερε δηλαδὴ καὶ ἡ μετάφραση τοῦ ἀντικαποδιστριακοῦ ἔργου τοῦ Θεορίσιου, ἂν τὴν εἶχε ὀλοκληρώσει ὁ Παπαδιαμάντης. Ὡς δείγμα αὐτῆς τῆς μνημειακῆς, καὶ συνάμα ζωντανῆς, γλώσσας παραθέτω τὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα (Α 400-401):

Τὴν 20 Ἰουλίου, ὁ Ἰμπραῖμ εἰσέπλευσεν εἰς τὸν Κόλοπον τῆς Μάκρης, ὅπου εὔρε δύο τῶν φρεγατῶν τοῦ ἐπισκευαζούσας τὴν βλάβην τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν ἐκ τινος ἀνεμοστροβίλου. Πολλὰ τῶν ὀπλιταγωγῶν εἶχον φθάσει ἤδη τὸ συνεντευκτῆριον τοῦτο. Ὁ πασσᾶς ἀπεβίβασε τὰ στρατεύματα πρὸς ἐορτασμόν τοῦ Μπαϊραμίου, καὶ αἱ τελεταὶ τῆς μεγάλης Μωαμεθανικῆς (ἐορτῆς) ἐτελέσθησαν μὲ ὀγκωδέστατον τρόπον. Τὸ ἀπόγευμα, ὅλοι οἱ στρατιῶται συνήχθησαν εἰς τὸν αἰγιάλον. Ὄταν ὁ ἥλιος ἔδυσε, λαμπροὶ φανοὶ ὑψώθησαν εἰς τοὺς ἄκρους ἰστούς ὄλων τῶν πλοίων, καὶ ὅλα τὰ κανόνια ἐβρόντησαν εἰς χαιρετισμόν. Τὰ στρατεύματα τὰ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἐμμήθησαν τὸ παράδειγμα, πυροβολοῦντα κατ' οὐλαμούς, λόχους καὶ τάγματα, ὅσον τὸ δυνατὸν βραγδαίως μέχρις οὗ τὸ πῦρ των ἀπέβη συνεχῆς τουφεκοβολισμὸς καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν, παραταθεὶς εἰς ἀκατάπαυστον ῥοῖβδον ἐπὶ τέταρτον τῆς ὥρας. Τὸ θέαμα ἦτο ἐκφυλον καὶ ἀλλόκοτον, ἐν ἐρήμῳ κόλπῳ, οὗ ὑπέρκεινται οἱ ἐγγλυφοὶ τύμβοι τῆς ἀρχαίας Τελμησοῦ. Ὁ Ἰμπραῖμ ἐφαίνετο ζηλώσας τὴν παραφροσύνην τοῦ Καλιγούλα. Αἰφνης, ὅταν ὁ σμάραγος τῶν πυροβολισμῶν ὠγκώθη εἰς ἧχον ὅμοιον τοῦ τῆς βροντῆς, πᾶς θόρυβος ἐσίγησε, καὶ καθὼς ἐφευγεν ὁ

ριος 1952, σ. 77: «Τερζάκης: “Βασικά, χρειάζεται ἡ γνώση, ἡ κυριαρχία πάνω στὴ γλώσσα τοῦ μεταφραστῆ”. — Τάσος Γιανναρᾶς: “Ὁ καλὸς μεταφραστὴς δὲν κρίνεται πάντοτε ἀπὸ τὴ γνώση τῆς ξένης γλώσσας, παρὰ ἀπὸ τὴ γνώση καὶ τὴν εὐαισθησία τῆς δικῆς του”. — Σεφέρης: “Τὸ σημαντικότερο ἀπ' ὅλα εἶναι ἡ τέλεια γνώση τῆς γλώσσας τοῦ μεταφραστῆ καὶ τὸ ποιητικὸ ἐνστικτο”».

Ὁφείλω νὰ σημειώσω ὅτι ἡ συζήτησις ἦταν γιὰ τὴν «Τέχνη τῆς ποιητικῆς μετάφρασης». Ἐντούτοις ἡ ἀνάγκη νὰ κατέχει ὁ μεταφραστὴς τὴ μητρικὴ του γλώσσα ἰσχύει ἀπόλυτα καὶ γιὰ τίς μεταφράσεις πεζῶν ἔργων.

καπνός, τὸ λεπτόν ἀργυροῦν δρέπανον τῆς νέας σελήνης ἔγεινεν ὄρατόν. Παρατεταμένη βοή μετὰ θλιβερᾶς ἀρμονίας ὑψώθη ἐκ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου. Ἐν λεπτόν ὕστερον, ἑκατόν πυρσοὶ ὡς διὰ μαγείας ἀνήρθησαν. Ἡ γραμμὴ διελύθη, καὶ ὁ ἔσμός τῶν ὀπλιτῶν σπευδόντων νὰ λάβωσι τὸ πλάφι των, ἀνεμίμησκε τὸν θεατὴν ὅτι ἡ φαντασμαγορία εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε παραστῆ ἦτο μόνον παροδικὸν διάλειμμα αἵματῆροῦ δράματος.

Οἱ μεταφραστικῆς ἐλευθερίας ποῦ ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτὸ του ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι, φυσικά, πολὺ λιγότερες ἀπὸ ὅσες συναντοῦμε στὶς μεταφράσεις τῶν μυθιστορημάτων. Ὡστόσο εἶναι πάντοτε νόστιμες καὶ ἐξαιρετικὰ διδακτικῆς γιὰ τοὺς σπουδαστῆς τῶν μεταφραστικῶν πανεπιστημιακῶν τμημάτων. Ἀπὸ ἔλλειψη χώρου περιορίζομαι σὲ ἓνα παράδειγμα: Ὁ Κόχραν «ἐστρατολόγησε σῶμα χιλίων Ὑδραίων πρὸς ὑπηρεσίαν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς» τοὺς ὁποίους ὁ Φίνλεϋ ἀποκαλεῖ *these inefficient troops*. Ὁ Παπαδιαμάντης ἐξελληνίζει τὸν χαρακτηρισμὸ μὲ τὸ λαμπρὸ ὀξύμωρο «οἱ θαλάσσιοι οὔτοι χερσοβάται» (Α 479).

Ἐπισημαίνοντας ὅτι τὸ χερσοβάτης εἶναι λέξη ποῦ πλάθει ὁ Παπαδιαμάντης, παραθέτω ἀπὸ τὸ γλωσσάριο μερικῆς ἀκόμα, ἀθησαύριστες βέβαια ἀπὸ τὰ λεξικά τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆ Συναγωγῆ τῶν Νέων Λέξεων τοῦ Σ. Α. Κουμανούδη: *αὐτοδεσποτία, δειλοψυχία, δουλαγορά, δουλοπάθεια, δυσάρμενος* (ἀγγλ. *ill equipped*), *ἐπαύλισμα, караβώνω, λυγκόμματος, νηοκτῆμων καὶ νηοκτῆτωρ, ὀπισθοπορῶ,*

πανίστιος, πλατυκάρινος, πλατυπύθμενος, πλευροστοιχία, πληρωματίζω, πολεμοχαρμης, προστατεία, πυρόκονις, σκυλαγωγῶ, σκυλόμανδρον, τσιμπουκογλάνιον, τσιμπουκοκράτης, τσιμπουκοπάιδον, τσιμπουκοφόρος, ὑποκαρδίως, φυλλαδογράφος, χασίμισθος, χειροβολή, χυδαιοφανής.

Ὁ ἀναγνώστης ποῦ θὰ περιδιαβάσει τὸ γλωσσάριο, θὰ διαπιστώσει ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν διστάζει διπλάστὰ ἀρχαίζοντα ἀνέδην, ἀντιπλήξ, ἀπέφηνε κλπ. νὰ παραθέτει τὰ ἰδιωματικὰ γυφτοχαρακτίζης, ζαράρι, караβώνω, κατάμερον, σβάντζικα, σκιᾶς καὶ ψευτικῆ. Λίγα, βέβαια, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ Ἱστορία καὶ ὄχι μυθιστόρημα, ἀρκετὰ ὡστόσο γιὰ νὰ δείξουν ὅτι ὁ μεταφραστὴς δὲν ἔχει γλωσσικῆς προκαταλήψεις.

Ἐλπίζω πὼς κάποτε, ἂν δὲν ἔχει ἐντωμεταξὺ ἐγκαταλειφθεῖ ὀλοσχερῶς ἡ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς καθαρῆουσας, θὰ καταπιαστῆ κάποιος φιλοπαπαδιαμαντικὸς φιλόλογος μὲ τίς γραμματικῆς καὶ συντακτικῆς ἰδιομορφίαις τοῦ Παπαδιαμάντη, βασισμένοις κυρίως στὰ σωζόμενα αὐτόγραφα καὶ λιγότερο στὸ παραδεδομένο ἀπὸ τὰ ἔντυπα ἔργο του. Ἀπὸ τὰ γραμματικὰ σημειῶνω τὴν ἀσυνέπεια στὴν κλίση τῶν ξενικῶν ὀνομάτων, ὅπως π.χ. τοῦ Ἄστιγγος (B 25, 32) ἀλλὰ τοῦ Ἄστιγξ (B 10), τὸν Ἄστιγγα (B 23), ἀλλὰ τὸν Ἄστιγξ (B 25), τοῦ στρατηγοῦ Γόρδωνος (B 121), ἀλλὰ ἀκριβῶς μιὰ γραμμὴ παρακάτω τοῦ στρατηγοῦ Γόρδων, τὴν κανονικὴ αὐξηση ἀπέλαυεν (B 55, 87) ἀλλὰ πολὺ συχνότερα τὴν ἀντι-

κανονική και συνηθισμένη *ἀπήλαυε* (B 62, 80), τὸ σπανιότερο *ἀτμόσφαιρα* (B 91, ὁ Παπαδιαμάντης τονίζει κατὰ κανόνα *ἀτμοσφαῖρα*), τὴ μετοχὴ *παρωξυσμένου* (B 283), ἀντὶ *παρωξυμμένου*, κατὰ συνεκδρομὴ προφανῶς πρὸς τὸ *παροξυσμός*.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ συντακτικά, σημειώνω ἐδῶ μόνο μιὰ ἰδιαίτερη ροπή νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀποθετικά ρήματα μετὰ παθητικὴ σημασία, ἄλλοτε σύμφωνα μετὰ τὴν ἀρχαία χρῆση, ἄλλοτε ὄχι: «ἡ εὐχέρεια μεθ' ἧς ἐχειρίζοντο ταῦτα» (B 24) ὅπου τὸ ταῦτα εἶναι ὑποκείμενο, «ἐδεξιόυτο [: γινόταν δεκτός] ὡς προσωπικὸς φίλος» (B 125), «ἡ εἰρήνη εἶχεν ἐγγυηθῆ» (B 123), «διεδέχθη ὑπὸ τοῦ Ζωγράφου» [: τὸν διεδέχθη ὁ Ζ.] (B 262), «τὰ δημόσια καὶ δημοτικὰ ἔσοδα εἰσεπράττοντο καὶ διεχειρίζοντο» (B 263) κλπ.

Αὐτονόητο εἶναι ὅτι ἂν μελετηθοῦν συστηματικά ἀπὸ «παλαιογραφικὴ» ἀποψη τὰ παπαδιαμαντικά χειρόγραφα τῶν μεταφράσεων τοῦ Φίνλεϋ, τοῦ Γόρδωνος καὶ τοῦ Σηπηλιάδη, καὶ ἂν κωδικοποιηθοῦν τὰ πορίσματα αὐτῆς τῆς μελέτης, θὰ προκύψουν σημαντικὰ ὀφέλη γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου, πρωτότυπου ἢ μεταφρασμένου. Προσάγω δύο χαρακτηριστικὰ παραδείγματα: στὴ φράση «οἱ δρόμοι ἐσαρώθησαν διὰ μυδραλλίων» (B 117) τὸ ἐσαρώθησαν τοῦ χειρογράφου θὰ ἦταν πολὺ εὐκόλο νὰ

διαβαστεῖ ἀπὸ βιαστικὸ στοιχειοθέτη ἐσταυρώθησαν ὅπως ἔγινε στὸ διήγημα «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο» (2. 285.18)¹, ἐνῶ στὴ φράση «ἡ ὠραία μουσικὴ των» (B 119) ἕνας ἀπρόσεχτος κάπως νοῦς — καὶ μάτι — θὰ τὸ μετέγραφε *ἀραιά*, ὅπως συνέβη στὸν *Βαρδιάνο στὰ σπόρκα* (2.565.9)².

Γιὰ νὰ τελειῶνω μετὰ τὰ λεξιλογικά τῆς μετάφρασης, ἐπισημαίνω ὅτι τὰ γλωσσικά στοιχεῖα πού μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀποδώσουμε στὸν Παπαδιαμάντη μιὰ μετάφραση δίχως ὄνομα μεταφραστῆ, τὰ συναντοῦμε καὶ ἐδῶ. Ἡ *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ Φίνλεϋ δὲν ἔχει ἀνάγκη τέτοιων τεκμηρίων, ὥστόσο σταχυολογῶ μόνο ἀπὸ τὸν Β' τόμο ὀρισμένα: *ὑποκείμενον* [: ζήτημα, θέμα, πρόβλημα] (11, 93, 147, 270 κ. ἄλλου, βλ. *γλωσσάριο*) *ἐκθύμως* (71, 202), *ὑπερήνεμα* (28) (*ib.* καὶ *ὑπήνεμον*), *φόβω μῆ* (258), *πραῦθυμίαν* (69), *ἐπίτριπτος* (87), *ἦτο εἰς τὴν ἀκμὴν νά...* (149, 206, 246, 260, 291 [ὅπου παραλείπεται τὸ ἄρθρο τὴν, περιπτώσει σπάνια: βλ. καὶ *γλωσσάριο* γιὰ τὰ πολὺ περισσότερα χωρὶα τοῦ Α' τόμου]), *βορειανατολικῶν* (369), *παραθαλασσία* (τρὶς στὸν Α' τόμο, βλ. *γλωσσάριο*), *Παρισιανῆς* (302). Περιττεύει νὰ συνεχίσω.

Οἱ ὑποσημειώσεις τοῦ μεταφραστῆ εἶναι λιγοστές, ἀλλὰ μιὰ, τουλάχιστον, ἀπ' αὐτὲς ἐξαιρετικὰ εὐπρόσδεκτη, γιὰ

¹ Βλ. Ἔπαντα, τόμ. Ε', Γλωσσάρι, λήμμα *σταυρώνω* καὶ *Παπαδιαμαντικά Τετράδια* τεῦχ. 2, Φθινόπωρο 1993, «Σταυρωμένος ἀπὸ τὸν βορρᾶν», σ. 156.

² Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Διορθωτικά στὸν Παπαδιαμάντη» στὸν τόμο Ἐντὶ Χρυσέων, Ἐπίγραμμα στὸν Ζήσιμο Λορεντζάτο, Ἀθήνα 1995 [τώρα: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, *Εἰκοσιπεντάχρονος πλοῦς. Φιλολογικά στὸν Παπαδιαμάντη Β'*, ΣΩΒ, Ἀθήνα 2004, σσ. 82 καὶ 212].

τήν όποία ύπάρχει στό τεύχος αυτό ειδικό άρθριδιο¹. Η βοήθεια πού μās καταπέμπει ό Παπαδιαμάντης ένιοτε πέφτει όπως τό μάννα και τά όρτύκια στός Ίσραηλίτες τής έρήμου.

Γιά τόν μόχθο τού έπιμελητή Άγγελου Γ. Μαντά —τόν παρακολούθησα από κοντά— και τή φιλολογική σοβαρότητα μέ τήν όποία έργάστηκε έγραφα, όταν έκδόθηκε ό Α' τόμος, ένα σημείωμα στην *Καθημερινή* (22.7.2008). Για τούτο και οι έπιμελητές τής πλαζομένης άκόμη μετάφρασης

τού Γόρδωνος, έκριναν ότι δίχως τή δική του συνδρομή δέν θα κατόρθωναν νά τήν όδηγήσουν στό λιμάνι. Τόν παρακάλεσαν νά οιακίσει και τόν Γόρδωνα και δέχτηκε. Η βιβλιοκρισία αυτή γράφεται στα μέσα Μαρτίου. "Όταν, εύδοκία Θεού, θα έκδοθούν τά *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, είναι πολύ πιθανό, χάρη στον Άγγελο, νά ύπάρχει στα βιβλιοπωλεία και ό Α' τόμος τού Γόρδωνος.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Ό ιατρός Ραμώ*, μετάφρασις έκ τού γαλλικού *Le docteur Rameau* τού Georges Ohnet, Έπιμέλεια Φ.Α. Δημητρακόπουλου, Έκδοτικός Όργανισμός Π. Κυριακίδη Α.Ε., Άθήνα 2007, σσ. 261 [4ος τόμος στη σειρά «Έλληνικά κείμενα και μελέτες», Διεύθυνση σειράς: Καθηγητής Φώτιος Άρ. Δημητρακόπουλος].

Τά βιβλιογραφικά αυτής τής μετάφρασης είναι κάπως μπερδεμένα. Ό Γ. Βαλέτας, μολονότι έρευνά τήν *Έφημερίδα* για νά καταγράψει τις παπαδιαμαντικές μεταφράσεις, στη με-

λέτη του Παπαδιαμάντης (1940) παραλείπει τήν πρώτη δημοσίευση τού μυθιστορήματος (19.2-30.3.1889). Ό Γ.Κ. Κατσιμπαλης στην παπαδιαμαντική του βιβλιογραφία (1934) είχε βιβλιογραφήσει —άπό πληροφορία και όχι έξ αυτοψίας— τήν έκδοση τού έργου από τό τυπογραφείο «Ό Τύπος» τής Σμύρνης.

Τήν πρώτη δημοσίευση (έφεξής: α' δημ.) στην *Έφημερίδα* ανακαλύπτει ή Έλένη Δαμβουνέλη², ενώ τήν έκδοση τής Σμύρνης (έφεξής: έκδ. Σμ.) περιγράφει έξ αυτοψίας πρώτη ή Ένη Βέη-Σεφερλή, από αντίτυπο τής βιβλιοθήκης τού Νικολάου Βέη³. Άργό-

¹ Βλ. «Αδιάσειστη έσωτερική μαρτυρία», στη σ. 102 τού τεύχους αυτού.

² Φώτης Δημητρακόπουλος - Έλένη Ι. Δαμβουνέλη, «Τό roman feuilleton (μυθιστόρημα-έπιφυλλίδα), ό Παπαδιαμάντης και ή *Έφημερίς* 1883-1891», *Έπιστημονική Έπετηρίς τής Φιλοσοφικής Σχολής τού Πανεπιστημίου Άθηνών* 29 (1986-1991), σσ. 433-450.

³ Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Άπαντα τά μέχρι τού θανάτου του δημοσιευθέντα*, Έκδ. οίκος Σεφερλή, χ.χ., τόμ. Γ', σ. 650.

τερα διαπιστώθηκε ή ύπαρξη και ένός άλλου άντιτύπου στη βιβλιοθήκη του Ε.Λ.Ι.Α. "Ως τώρα δέν είναι γνωστό τρίτο άντίτυπο.

Ο πρεσβύτερος τών συντακτών τής βιβλιοκρισίας αútης, χάρη στην έλευθεριότητα του Ε.Λ.Ι.Α., δανείστηκε τó άντίτυπό του στις 22.2.1995 και τήν έπομένη τελείωσε τήν ανάγνωσή του. Τó κείμενο του *Ίατρού Ραμώ* ένίσχυε τή βεβαιότητα ότι όρισμένες ιδιάζουσες λέξεις και εκφράσεις, που συναντούμε σε άνυπόγραφες μεταφράσεις, αποτελούν τεκμήρια τής παπαδιαμαντικής πατρότητας. Κάποτε τó γλωσσικό ύλικό τών ένυπόγραφων παπαδιαμαντικών μεταφράσεων θά δημοσιευτεί, για νά βοηθήσει νά κατανοηθούν καλύτερα και νά επιβεβαιωθούν περισσότερο τά γλωσσικά τεκμήρια, όσα θεσπίστηκαν για τόν έλεγχο άνυπόγραφων μεταφράσεων που ύποψιαζόμαστε ότι ένδέχεται νά είναι παπαδιαμαντικές).

Μέ αυτό τó μυθιστόρημα του Γ. 'Ονέ ό Φ. Α. Δημητρακόπουλος, καθώς και ή μαθήτριά του Κατερίνα Άγναντιάρη, έχουν ασχοληθεί άρκετά. Στην Έπιστημονική Ημερίδα τής Έταιρείας Παπαδιαμαντικών Σπουδών «'Ο Παπαδιαμάντης μεταφραστής και μεταφραζόμενος» (Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, 27 Μαΐου 1999) ό Φ. Α. Δ. έκαμε ανακοίνωση με θέμα «'Η μετάφραση του μυθιστορήματος του Γεωργίου 'Ονέ *Ή ιατρός Ραμώ*». Άργότερα, στο Β' Διεθνές Συνέδριο για τόν Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη (2001) ή κοινή ανακοίνωση τής Κατερίνας Άγναντιάρη και του Φ. Α. Δ. είχε τόν

τίτλο: «'Ο *Ίατρός Ραμώ* του Γεωργίου 'Ονέ και ή μετάφρασή του στα έλληνικά από τόν Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη». Τό 2002 στο Κανίσκιον φίλιας - Τιμητικός τόμος για τόν *Guy-Michel Saunier*, ό Φ. Α. Δ. συμμετέχει με τó μελέτημα: «'Η μετάφραση του μυθιστορήματος *Ή ιατρός Ραμώ* του Γεωργίου 'Ονέ (Georges Ohnet, *Le docteur Rameau*) από τόν Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη».

Εύλογα, λοιπόν, ένέταξε ό Φ. Α. Δ. τó μυθιστόρημα στη σειρά «Έλληνικά κείμενα και μελέτες». Άκόμη πιο εύλογη, δηλαδή φιλολογικότερη, ήταν ή άπόφασή του νά έπανεκδώσει τή μετάφραση άναστοιχειοθετώντας τήν. Παλαιότερα είχε ύποστηρίξει ότι οι έπανεκδόσεις τών παπαδιαμαντικών μεταφράσεων πρέπει νά γίνονται άναστατικά (φωτομηχανικά) και τά ποιήματα παροράματα νά έπισημάνονται με σημειώσεις του έπιμελητή. "Όπως έδειξε ή άναστατική έκδοση τής Φόβισσας από τόν ίδιο, όπου τά σφάλματα τής πρώτης δημοσίευσης στα *Παναθήναια* δέν έπισημάνθηκαν —πολύ όρθά—, τó κείμενο τών μεταφράσεων θά κατέρρευε, ιδίως στην περίπτωση τών μυθιστορημάτων, κάτω από τόν όγκο τών σημειώσεων. Άξιέπαινη, λοιπόν, ή σιωπηρή αλλά έμπρακτη άνάκληση τής παλαιάς έκδοτικής αντίληψης και ή έξυπαρχής στοιχειοθέτηση του *Ίατρού Ραμώ*.

Έκείνο πάντως που αϊφνιδιάζει, μάλλον δυσάρεστα, τόν άναγνώστη είναι τó —και βιβλιογραφικά— παράδοξο νά φέρεται ό Παπαδιαμάντης, στο έξώφυλλο και στη σελίδα τίτλου, ως συγγραφέας του *Ίατρού Ραμώ*. 'Η

ένδειξη «μετάφρασις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ *Le docteur Rameau* τοῦ Georges Ohnet» ἐλάχιστα κολάζει τὸ ἀτόπημα.

Ὅτι κυρίως ἐνδιαφέρει αὐτὴ τὴ βιβλιοκρισία εἶναι τὰ προβλήματα τοῦ κειμένου τῆς μετάφρασης, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται στὴν ἀ' δημ. τῆς Ἐφημερίδος καὶ στὴν πρώτη ἔκδ. Σμ., καθὼς καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίστηκαν στὴ νέα ἔκδοση τοῦ 2007. Ὑπογραμμίζεται, λοιπόν, ὅτι σωστὴ ἦταν ἡ ἀπόφαση τοῦ ἐπιμελητῆ νὰ ἐλέγξει τὴν ὀρθότητα κάποιων χωρίων τῆς ἔκδ. Σμ. μὲ ἀντιβολὴ πρὸς τὸ κείμενο τῆς ἀ' δημ. καὶ τοῦ γαλλικοῦ πρωτοτύπου. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη φιλολογικὴ ὁδὸς στὶς περιπτώσεις τῶν παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων. Εἶναι, ἐντούτοις, φανερό ὅτι ἡ ἀντιβολὴ δὲν ἦταν συστηματικὴ: ὁ ἐπιμελητὴς κατέφευγε στὴν ἀ' δημ. μόνο ὅταν τὸ νόημα ἐνὸς χωρίου χῶλaine φανερά. Παραθέτουμε μιὰ ὁμάδα σφαλμάτων τῆς νέας ἔκδοσης, πού ὀφείλονται στὸ ὅτι ἀκολουθεῖ τὴ γραφὴ τῆς ἔκδ. Σμ. καὶ θὰ εἶχαν ἀποφευχθεῖ ἂν λαμβανόταν ὑπόψη ἡ γραφὴ τῆς ἀ' δημοσίευσης. Ἔτσι:

Στὴ σ. 40: «Εἶχεν εἰς τὸ συρτάριόν του πεντακόσια φράγκα, τὰ ὁποῖα ὁ ἔμπορος τῶν χρημάτων τῷ εἶχε δανεῖσει» ὁ στοιχειοθέτης τῆς ἔκδ. Σμ. παρασύρεται ἀπὸ τὰ «πεντακόσια φράγκα» καὶ ἀπρόσεκτα γράφει *χρημάτων* ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *χρωμάτων* πού παρέχει ἡ ἀ' δημ. (3α)¹. Ζωγράφος εἶναι αὐτὸς πού δανειστικε καὶ *χρωμα-*

τοπώλης ὁ δανειστής, *marchand de couleurs* στὸ πρωτότυπο (σ. 24). Στὸ χωρίο «κούφιον θέλγητρον τὸν ἐκράτει» (σ. 52) ἡ ἀ' δημ. παρέχει τὴν ὑγιή γραφὴν *κρύφιον* (4ε), γαλλ. *secret* (42). Ἄριστο παράδειγμα λαθεμένης ἐσωτερικῆς ὑπαγόρευσης τοῦ στοιχειοθέτη ἔχουμε στὸ χωρίο τῆς σ. 73, «ἐν τῇ ταπεινώσει τῆς ἤτις» ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ θὰ εἶχε ἀποσκοραχιστεῖ ἂν ὁ ἐπιμελητὴς συμβουλευόταν τὴν ἀ' δημ., ὅπου διαβάζουμε «ἐν τῇ ταπεινώσει τῆς ἡττης» (8δ). Τὸ χωρίο «ἡ φωνὴ τῆς Κογχίτας, ἤρχισεν ὑπόκωφος καὶ πεπνιγμένη» (σ. 82) ὑγιῶς στὴν ἀ' δημ. ἤρχισεν (10β), γαλλ. *se fit entendre* (87). Στὴ σ. 83, ἀντὶ μελεμβαθοῦς γράφει *μελαμβαθοῦς* ὅπως στὴν ἀ' δημ. (10β), ἐνῶ στὴ σ. 113 «Ἄπερχεται εἰς *πάνορμον*», διαβάζε *Πάνορμον* (δηλ. Παλέρμο).

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ χωρίο «ἦν μάτην ἐπολέμει διὰ φοινικῶν ἀλοιφῶν» (σ. 121). Ἡ πρώτη δημοσίευση παρέχει τὴ γραφὴν *φοινικῶν* (16ε), ἐπίσης ἐσφαλμένη ἀλλὰ πλησιέστερη πρὸς τὴν ὀρθὴν *φανικῶν*, ὅπως ὑποδεικνύει τὸ χωρίο «Ἐὰν μετεχειρίζοντο ὑποδορίους *φανικῶδεις ἐνέσεις*» (σ. 157), πού παραδίδεται ὀρθὰ ἀπὸ τὴν ἀ' δημ. καὶ τίς δύο ἐκδόσεις. Ἐπίσης ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ «*Εἶσαι τέλειος!*» τῆς σ. 159, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ ἐπιμελητὴς δοκιμάζει νὰ βελτιώσει τὸ «*Εἶσαι τέλος!*» τῆς ἔκδ. Σμ. Τὸ ὀρθὸ βρίσκεται στὴν ἀ' δημ.: «*Εἶσαι σύ, τέλος!*» (23β), γαλλ. *C'est toi! Enfin!* (200).

¹ Ὁ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμὸς πού ἀκολουθεῖ τὴν ἀ' δημ. δηλώνει τὸν ἀριθμὸ τῆς ἐπιφυλλίδας, ἐνῶ τὸ γράμμα τὴ στήλη. Ἡ συντομογραφία γρ. σημαίνει γράφε.

Κανένα νόημα δέν παρέχει και ἡ πλαγιογραφημένη φράση τοῦ χωρίου (σ. 178): «Ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πένθους του, τὸν προσειλυσε πλησίον σου ἔτι μᾶλλον ἢ κατὰ τὸ παρελθόν, και ἐκεῖνος δέν ἐδυσκολεύθη νὰ καταστήσῃ τὴν οἰκίαν του». Ἡ ἀ' δημ. παρέχει τὴν ὑγιή γραφή νὰ καταστήσῃ τὴν οἰκίαν σου οἰκίαν του (26γ), σύμφωνη μὲ τὸ γαλλικὸ *à faire de ta maison la sienne* (229). Προφανές εἶναι ὅτι και στὴν περίοδο: «Νὰ εὐτυχῆ ἡ θυγάτηρ μου, κ' ἐγὼ ἐπὶ τούτῳ νὰ ὑποφέρω θλίψεις και ν' ἀπολαύσω τῶν ἡδονῶν τοῦ βίου, πρὸς τί νὰ ζήσω;» (σ. 181) ὑπάρχει χάσμα. Ἡ ἀ' δημ. παρέχει τὸ πλήρες: «Νὰ εὐτυχῆ ἡ θυγάτηρ μου, κ' ἐγὼ ἐπὶ τούτῳ νὰ χαίρω, τί δικαιότερον τούτου; Ἄν δέν ὤφειλον νὰ ὑποφέρω (...).» (27α).

Περίπτωση ἄστοχης διόρθωσης τοῦ ἐπιμελητῆ εἶναι αὐτὴ τοῦ χωρίου «ν' ἀποκρούσῃ τὰς ὑπονοίας ταύτας, τὰς μισητὰς και ἀτίμους» (196). Ἡ ἐκδ. Σμ. γράφει *ἀτήτους*, προφανές τυπογραφικὸ παρόραμα, και ὁ ἐπιμελητὴς ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀνύπαρκτη λέξη μὲ τὸ *ἀτίμους*, πού, μολοντί παλαιογραφικὰ εἶναι ριψοκίνδυνη, παρέχει κάποιον νόημα. Ἄν ὅμως προσέφευγε στὴν ἀ' δημ. θὰ ἔβρισκε τὴ γραφὴν *ἀτόπους*, πού εἶναι ἡ μόνη ὀρθή, ἀφοῦ τὸ γαλλ. ἀντίστοιχο εἶναι *plus absurdes encore qu'odieux* (254).

Στὴ σ. 215 διαβάζει κανεὶς: «διηθύνθη πρὸς τὸν θάλαμον τῆς αἰθούσης· λάμπει λυχνίας ἐπὶ τῆς ἐστίας τοποθετημένης ἔρριπτε γραμμὴν φωτός». Ὁ ἐπιμελητὴς ἐπιχειρεῖ νὰ θεραπεύσει τὸ κείμενο τῆς ἐκδ. Σμ., σημειώνοντας ἄνω τελεία μετὰ τὸ *αἰθούσης*. Ἐντού-

τοις τὸ κείμενο τῆς ἀ' δημ. δείχνει ὅτι στὴν ἐκδ. Σμ. δέν ὑπάρχει πρόβλημα στίξεως ἀλλὰ χάσματος. Πρέπει, λοιπόν, νὰ ἀκολουθηθεῖ ἡ ἀ' δημ. (32γ): «διηθύνθη πρὸς τὸν θάλαμον τῆς ἀσθενοῦς. Ἡ θύρα ἦτο ἀνοικτή, και ἐν τῷ σκότει τῆς αἰθούσης (...).»

Δεύτερη περίπτωση χάσματος στὴν ἴδια σελίδα (215): «Ἡ Ἀδριανὴ ἔκειτο πάντοτε ἐπὶ τῆς κλίνης, μετακινουσα ὀδυνηρῶς τὴν κεφαλὴν φορωτέραν πρὸς καταπράυνσιν τοῦ ἄλγους τῆς». Ἐνδέχεται ὁ ἐπιμελητὴς νὰ θεωρήσει ὅτι τὸ ἐπιθετο *φορός* εὐαρμοστεῖ στὸ χωρίο. Περιττὸ νὰ τὸ συζητήσουμε, ἀφοῦ ἡ ἀ' δημ. παρέχει τὸ τμήμα πού ἔχει ἐκπέσει: «(...) μετακινουσα ὀδυνηρῶς τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ προσκεφαλαίου ὡς νὰ ἀνεζήτει τὴν θέσιν τὴν προσφορωτέραν (...).» (32γ).

Τὸ ἐπιθάνατος εἶναι μία ἀπὸ τις ὀπωσδήποτε χαρακτηριστικὲς λέξεις τοῦ παπαδιαμαντικοῦ λεξιλογίου, ἐντούτοις στὸ χωρίο «εἶναι τὸ ἔπακρον τοῦ ἐπιθανάτου, τοῦ παραλόγου, και ὅμως οὕτω συμβαίνει» (σ. 227) δέν ἔχει θέση. Στὴν ἀ' δημ. παρέχεται τὸ ὀρθὸ *ἀπιθάνου* (34δ), γαλλ. *de l'invraisemblance* (298).

Ὑπενθυμίζεται ὅτι τὰ σφάλματα τῆς νέας ἐκδοσης πού συζητήσαμε προηγουμένως ὑπάρχουν και στὴν ἐκδοσὴ Σμύρνης. Ὁ ἐπιμελητὴς γράφει: «Προηγῆθηκε ἔλεγχος τῶν ἑλληνικῶν ἐπιφυλλίδων μὲ τὸν ἑλληνικὸ τόμο, και ἐπιβεβαιώθηκε ὅτι δέν ὑπάρχουν σοβαρὰ λάθη στὴ μεταφορά. Ὡστόσο, κάποια δυσνόητα σημεία τοῦ βιβλίου διορθώθηκαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιφυλλίδων» (σ. 15).

Ἡ ἔκδοση Σμύρνης (ὁ «ἑλληνικός τόμος») παρέχει κείμενο ἔμφανως ὑποδεέστερο ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς α' δημ. τῆς *Ἐφημερίδος* («ἑλληνικὲς ἐπιφυλλίδες»). Ὁ ἀριθμὸς τῶν ποικίλων παροραμάτων του εἶναι μεγάλος καὶ ἔπρεπε ὁ ἐπιμελητὴς νὰ ὑποφιαστῆι ὅτι τὰ ἀναριθμητὰ τυπογραφικὰ σφάλματα τοῦ τύπου *πλᾶσηα* (*πλᾶσμα*), *πεευμα* (*πνεῦμα*), *κηηνῶδης* (*κτηνώδης*) (βλ. σ. 272 τῆς ἐκδ. Σμ.) ἦταν οἰωνοὶ σοβαρῶν παγίδων. Ἄλλωστε ἔχει διακηρύξει τὴ σχεδὸν ἀπόλυτη πίστη του στὶς πρώτες δημοσιεύσεις, ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Μωραϊτίδη, ὁ ὁποῖος ζοῦσε ὅταν τὰ διηγήματά του καὶ τὰ ταξιδιωτικὰ του ἀναδημοσιεύτηκαν σὲ τόμους.

Ἔχουμε κάθε λόγο νὰ πιστεύουμε ὅτι ὁ «ἐλεγχος τῶν ἑλληνικῶν ἐπιφυλλίδων μὲ τὸν ἑλληνικὸν τόμον» δὲ σημαίνει ὅτι ἔγινε πλήρης, δηλαδὴ λέξη μὲ λέξη, ἀντιβολὴ τῶν δύο κειμένων. Γιὰ τοῦτο καὶ τὸ συμπέρασμα «δὲν ὑπάρχουν σοβαρὰ λάθη στὴ μεταφορά» εἶναι ἀνακριβές, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ ὄχι εὐάριθμα σφάλματα ποὺ ἔχουμε ἤδη παραθέσει.

Ἀπὸ τὴν πρώτη μεταπολεμικὴ ἐπανέκδοση παπαδιαμαντικῆς μετάφρασης —ἐννοοῦμε τὸν *Ταρταρίνον τὸν ἐκ Ταρσκιῶνος* (1989)— ὡς τὴ νέα ἔκδοση τοῦ *Ἰατροῦ Ραμῶ* μεσολαβοῦν δεκαοχτῶ χρόνια, δέκα μεταφράσεις σὲ αὐτοτελεῖς τόμους καὶ ἀρκετὲς σὲ περιοδικὰ. Γνωρίζουμε κάπως καλύτερα τώρα τὰ πράγματα. Ἐπιπλέον, οἱ σχεδὸν ἀπρόσιτες τὸν καιρὸ τοῦ *Ταρταρίνου* πρώτες δημοσιεύσεις, ἔχουν γίνεϊ πλέον πολὺ προσιτές. Αὐτὰ σημαίνουν ὅτι, ὅπως ἀκρι-

βῶς καὶ στὴν ἔκδοση τῶν πρωτοτύπων ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη, ὑποχρεωτικὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμε ὡς βάση τῶν νέων ἐκδόσεων τὶς πρώτες δημοσιεύσεις καὶ ἐπικουρικὰ τὶς ἀναδημοσιεύσεις. Ἄν εἶχε ἀκολουθήσει ὁ Φ. Α. Δημητρακόπουλος αὐτὴν τὴν ἀναμφίλεκτη ἐκδοτικὴ ἀρχή, θὰ ἀπουσίαζαν ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς νέας ἔκδοσης τὰ σοβαρὰ σφάλματα ποὺ καταγράψαμε καί, πιθανῶς, ἀρκετὰ ποὺ μᾶς ξέφυγαν, γιατί δὲν διαθέταμε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον νὰ ἀντιβάλομε συστηματικὰ τὶς τρεῖς δημοσιεύσεις τοῦ μυθιστορήματος.

Ἡ νέα ἔκδοση παρουσιάζει καὶ ἄλλα σφάλματα, ποὺ δὲν ὀφείλονται ὁμῶς στὴν ἐκδ. Σμύρνης. Ἔτσι, ἀντὶ «πρασινωτέρα ψάλλει» (σ. 153), γράφει *θάλλει* (γραφή τῆς α' δημ. καὶ τῆς ἐκδ. Σμ.), στὸ χωρίο «Ἦλθε πρὸς τὸν Ραμῶ, περιέβαλε (...) περιέφερε (...) μεταλαμβανούσης» (164), τὸ *περιέφερε* πρέπει νὰ παραχωρήσει τὴ θέση του στὸ *ἔφερε* (γραφή τῆς α' δημ. καὶ τῆς ἐκδ. Σμ., γαλλ. *ce qui mit*, 200), τὸ *συγκεκριμένης* (165) νὰ διορθωθῆι σὲ *συγκεκριμένης*, σύμφωνα μὲ τὶς προηγούμενες δημοσιεύσεις, ἐνῶ τὸ «νὰ τὴν διασώσῃ» (228) πρέπει νὰ μεταβληθῆι σὲ *διασείση* (τὴν πεποιθήσιν).

Τὸ «δυσκόλως καὶ ἄνευ ἀντιστάσεως» (σ. 153), ποὺ παρέχουν καὶ οἱ τρεῖς δημοσιεύσεις, ἐνδέχεται νὰ εἶναι σφάλμα τοῦ Παπαδιαμάντη ἢ τοῦ στοιχειοθέτη. Προτείνουμε νὰ γραφτεῖ: «δυσκόλως καὶ ὄχι» ἄνευ ἀντιστάσεως» (γαλλ. *difficilement et non sans résistance*, 191). Καὶ οἱ τρεῖς, πάλι, δημοσιεύσεις γράφουν «μετ' ὀδυνηροῦ

θεάματος» (156) ἀντί τοῦ ὀρθοῦ «μετ' ὀδυνηροῦ μειδιάματος» (γαλλ. *sourire*). Καί ἐδῶ τὸ σφάλμα δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τοῦ Παπαδιαμάντη, ὑπόθεση πού ἰσχύει καί γιὰ τὸ χωρίο «τηρῶν ὑποχείριον τὸ προσωπικόν της» (169, γραφή καὶ τῶν τριῶν δημοσιεύσεων) ἀντί τοῦ τηροῦσα. Στὴ σ. 193 τὸ ἀκατανόητο «Διατί νὰ μὴ ἀποθάνῃ μᾶλλον αὐτός; Θὰ ἐκοιμᾶτο ἐν τῇ ἀδρανεΐα τοῦ μὴ ὄντος καὶ θὰ ἔσυρεν ἄθλιον βίον», πού παραδίδουν καὶ οἱ τρεῖς δημοσιεύσεις, θεραπεύεται εὐκολα ἂν γράψουμε (δέν) θὰ ἔσυρεν, σύμφωνα μὲ τὸ γαλλικὸ *ne trainerait pas* (250).

Πάντως τὰ ὀπωσδήποτε ἐλαφρότερα¹ τυπογραφικὰ σφάλματα δύσπρακτον ἀντί ὀρύφακτον (98), ὑπέφερε ἀντί ἐπέφερε (166), καπνίτες ἀντί καπνίζοντες (168), συγκρατουμένης ἀντί συγκροτουμένης (238), ἔκτασιν ἀντί ἔκστασιν (258) ὀφείλονται πάλι στὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐπιμελητὴς ἀκολουθεῖ τὴν ἐκδ. Σμύρνης καὶ ὄχι τὴν Ἐφημερίδα πού παρέχει τὶς ὀρθές γραφές.

Σὲ μιά μελλοντικὴ ἐπανέκδοση, ἄς ληφθοῦν ὑπόψη καὶ τὰ ἐξῆς: σ. 175, στιχ. 5 ἀντί τὸν ἠσπᾶσθη νὰ γραφεῖ καὶ ἐγερθεῖσα, σ. 52 γράφε μαλλίνην, σ. 132 γρ. τραυματαίαι, σ. 168 γρ. ὑποκάμισα, σ. 170 μετὰ τὸ ἐκφρασθῆ ἀντί τελείας νὰ τεθεῖ ἐρωτηματικὸ, σ. 171 γρ. ἀπωθήσας, σ. 221, μετὰ τὸ νοννὲ νὰ γίνῃ ἀλλαγὴ παραγράφου, σ. 234 (στιχ. 8 ἀπὸ τὸ τέλος) γράφε καμφοθῆ, σ. 250 ἀντί ἐρατινοῦ, πού εἶναι ἡμιδιόρθωση τοῦ ἐροτινοῦ τῆς ἐκδ. Σμ., γρ. τὸ ὀρθὸ ἐρα-

τεινοῦ πού ὑπάρχει καὶ στὴν α' δημ. (388), καὶ σ. 254 (στιχ. 3 ἀπὸ τὸ τέλος) γρ. ἰσχυρός (ἀντί τοῦ ἰσχυρόν).

Στὴν εἰσαγωγὴ (σσ. 9-23) ὁ ἐπιμελητὴς σημειώνει, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὰ ἐξῆς γιὰ τὸ ἄρθρο «Ὁ Ἴατρος Ραμῶ», πού δημοσιεύτηκε στὴν Ἐφημερίδα τῆς 11ης Μαρτίου 1889 (ἡ δημοσίευση τοῦ μυθιστορήματος στὴν Ἐφημερίδα ἄρχισε στὶς 19 Φεβρουαρίου) μὲ τὴν ὑπογραφή «Ἀθηναῖος»:

Τὸ ἄρθρο, ἐφόσον στὸ μεγαλύτερό του μέρος εἶναι μετάφραση, δὲν ἀποκλείεται νὰ μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν συνεργάτη τῆς Ἐφημερίδος πού ἐργαζόταν ὡς μεταφραστὴς. Ἐπίσης ἂν συγκρίνουμε τοὺς τίτλους τῶν δύο ἄρθρων θὰ δοῦμε ὅτι ἀκόμα καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἐλληνικοῦ ἄρθρου εἶναι μεταφορὰ τοῦ γαλλικοῦ τίτλου στὴν ἐλληνικὴ πραγματικότητα: δηλαδή, ἐνῶ τὸ γαλλικὸ ἄρθρο ἔχει τίτλο *La vie Parisienne, Le docteur Rameau*, τὸ ἐλληνικὸ ἔχει τίτλο: Ἐκ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Βίου, Ὁ Ἴατρος Ραμῶ. Τὸ γαλλικὸ ὑπογράφεται *Parisis* καὶ τὸ ἐλληνικὸ, ἀντίστοιχα, Ἀθηναῖος. (Πάντως τὸ ἔτος 1889 ὑπάρχει στὴν Ἐφημερίδα μόνιμη στήλη μὲ τίτλο Ἐκ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Βίου καὶ τὴν ὑπογραφή Ἀθηναῖος.)

Εἶναι πιθανὸ ὁ μεταφραστὴς Παπαδιαμάντης καὶ συνεργάτης τῆς Ἐφημερίδος νὰ ἀπάντησε στὴν προσβολὴ πού τοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν Μακράκη, ὁ ὁποῖος κατηγοροῦσε καὶ ἀναθεμάτιζε ἐκτὸς ἀπὸ τὸν συγγραφέα Ὀνὲ καὶ τοὺς μεταφραστὲς τοῦ ἔργου του ὡς δηλητηριάζοντας τὸ κοινὸν φρόνη-

¹ Ἐλαφρότερα, γιατί μπορεί νὰ τὰ ἀντιληφθεῖ εὐκολότερα ὁ μέσος ἀναγνώστης.

μα. Φυσικά, ἡ ἀντιδικία τοῦ Παπαδιαμάντη μετὸν Μακράκη εἶναι εὐρέως γνωστή.

Τὸ ὅτι οἱ ὑπέριτλοι τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἄρθρου συμπίπτουν καμιά σημασία δὲν ἔχει γιὰ τὴν πατρότητα τῆς μετάφρασης τοῦ ἄρθρου.

Στὴ δευτέρα παράγραφο πιθανολογεῖται ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης «ἀπάντησε στὴν προσβολὴ πού τοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν Μακράκη» καὶ ἐπισημαίνεται ὅτι «ἡ ἀντιδικία τοῦ Παπαδιαμάντη μετὸν Μακράκη εἶναι εὐρέως γνωστή».

Γνώριζε ὁ Μακράκης τὸν μεταφραστή; Καὶ πράγματι ἀναθεμάτιζε «καὶ τοὺς μεταφραστὲς τοῦ ἔργου του [τοῦ Ὀνὲ] ὡς δηλητηριάζοντας τὸ κοινὸν φρόνημα»; Θὰ εἶχε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ἀναγνώστη τῆς νέας ἐκδοσης τοῦ *Ἰατροῦ Ραμῶ* νὰ γνωρίζει τί ἀκριβῶς εἶπε ὁ Μακράκης καὶ ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου σὲ ἐπίμετρο τῆς Εἰσαγωγῆς θὰ ἦταν εὐκαταία.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχει ὁμοίως τὸ πρᾶγμα, ἡ κατακλείδα τοῦ «Ἀθηναίου» δὲ θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Παπαδιαμάντη¹. Τὴν παρθέτουμε:

Ἀνεγίνωσκον τὰς γραμμὰς ταύτας, ἐφυλλομέτρον τὰς πλήρεις ἰδανισμοῦ καὶ ποιήσεως σελίδας τοῦ Ἰατροῦ Ραμῶ, εἶχα πλησίον μου καὶ τὸν

«Λόγον» τοῦ κ. Μακράκη, ἐνθυμούμην δὲ τὸ εὐφρές καὶ τόσον ἀληθές ἐκεῖνο λόγιον «ὅταν εἶμαι μετὸν θρησκομανεῖς γίνομαι ἄθεος καὶ ὅταν εἶμαι μετὸν ἀθέους γίνομαι εὐλαβής».

Ἀναγινώσκων σπανίως τὸν κ. Μακράκην κατώρθωσα νὰ εἶμαι ὑποφερτὸς χριστιανός.

Παρὰ τὸ ἀναύξητο «ἐνθυμούμην» —καὶ τὸ «παρισιανοῦ» στὴ δευτέρα ἀράδα τοῦ ἄρθρου— οὔτε τὸ ὕφος οὔτε τὸ ἦθος εἶναι παπαδιαμαντικά. Σημειώνουμε ἐπίσης ὅτι ἡ γνωστὴ ἀντιδικία Μακράκη-Παπαδιαμάντη εἶναι μεταγενέστερη κατὰ δύο χρόνια καὶ τέσσερες μῆνες ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ *Ἰατροῦ Ραμῶ*.

Τέλος, εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ πληροφορία ὅτι ἡ μετάφραση τοῦ *Ἰατροῦ Ραμῶ* ἀπὸ τὸν Δημ. Γεράνη στὴ σειρά «Ἐκλεκτὰ ἔργα» τοῦ Βιβλιοπωλείου Γ. Ι. Βασιλείου (1921) δὲν εἶναι παρὰ «ἀπλοποίηση τῆς παπαδιαμαντικῆς μετάφρασης». Τὸ θέμα τῆς μεταγλώττισης παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ μελετᾶται καὶ ἡ μελέτη πρέπει νὰ συνεχιστεῖ.

Μάιος 2009

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος -
Λαμπρινὴ Τριανταφυλλοπούλου

¹ Ἡ ἀνάγνωση τῶν κειμένων «Παρὰ τῆ Κε Βλάχου» (13.1.1889), «Ἡ “Ἔστια”» (14.1.1889) καὶ «Ἡ ἱστορία τοῦ Τρικούπη» (5.2.1889), δημοσιευμένων στὴ στήλη «Ἐκ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ βίου» μετὴν ὑπογραφῆς «Ἀθηναῖος», μᾶς ἐπέισε ὅτι καὶ τὸ ἄρθρο «Ὁ Ἰατρός Ραμῶ» ὀφείλεται στὴν ἴδια γραφίδα, πού ἀποκλείεται νὰ εἶναι τοῦ Παπαδιαμάντη, τὸν ὁποῖο ἄλλωστε δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ φανταστεῖ κανεὶς ὡς προσκεκλημένο στὶς ἐσπερίδες τῆς κυρίας Ἀγγέλου Βλάχου.

1. Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, *Κωνσταντινούπολις. Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα, Ταξίδια - περιγραφαί - ἐντυπώσεις, Πρώτη δημοσίευσις, Ἀθήναι 1923, Ἀναδημοσίευσις ἐπιμελείᾳ Φ. Α. Δημητρακόπουλου, Ἐκδοτικός Ὄργανισμός Π. Κυριακίδη Α.Ε., Ἀθήνα 2006, σσ. 224.*

2. Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα. Σμύρνη - Σύρος - Νικομήδεια - Αἰδηψός - Ἑλληνική Ἀκτοπλοῖα - Σκίαθος - Τήνος - Στυλίδα - Σκύρος - Ἄθως. Ἀναδημοσίευσις ἐπιμελείᾳ Φ. Α. Δημητρακόπουλου, Ἐκδοτικός Ὄργανισμός Π. Κυριακίδη Α.Ε., Ἀθήνα 2008, σσ. 360.*

Συμπληρώνονται φέτος ὀγδόντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδημία τοῦ Μωραϊτίδη, ἐντούτοις ὡς τώρα πού γράφονται αὐτές οἱ ἀράδες ἡ μόνη σχετικὴ μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του ἐκδοσὴ εἶναι τὸ Ἡμερολόγιό τσέπης πού τοῦ ἀφιέρωσε ἡ Ἰ. Μητρόπολις Χαλκίδος. Παρ' ὄλο πού μπορεῖ κανεῖς, ἂν ἐπιμείνει, νὰ βρεῖ σὲ κάποιο βιβλιοπωλεῖο τὴν τελευταία τρίτομη ἐκδοσὴ τῶν Διηγημάτων του, ὁ Μωραϊτίδης ἐκδοτικὰ εἶναι ἀφανισμένος. Φαίνεται σὰν νὰ καταβάλλει τὸ τίμημα τῆς προθανάτιας ἐκδοτικῆς του καλοτυχίας.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς λίγους φιλολόγους πού ἐνδιαφέρονται ιδιαίτερα γιὰ τὸν Μωραϊτίδη καὶ τὸ ἔργο του εἶναι ὁ Φ. Α. Δημητρακόπουλος, κάποτε καθηγητῆς τῆς Νεοελληνικῆς καὶ τώρα τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας στὴ Φιλο-

σοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Σ' αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἐκδοσὴ τῶν δύο τόμων τῆς σειρᾶς τῶν ταξιδιωτικῶν τοῦ Μωραϊτίδη, πού εἶχαν ἐκδοθεῖ προπολεμικὰ (1922-1927) ἀπὸ τὸν Ι. Ν. Σιδέρη σὲ ἕξι τόμους μὲ τὸν γενικὸ τίτλο *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*.

Ἡ ἐπανεκδοσὴ εἶναι εὐπρόσδεκτη, γιὰτὶ, ἂν δὲν ἀπατώμαι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὅρος¹—τρίτη σειρά τῆς τόμος στὴν ἐκδοσὴ Σιδέρη—, ὁ σημερινὸς ἀναγνώστης δὲν ἔβρισκε στὰ βιβλιοπωλεῖα τίποτε ἄλλο. Τὸ κείμενο, ὀρθά, ἔχει ἀναστοιχειοθετηθεῖ μὲ εὐανάγνωστα στοιχεῖα καὶ μὲ ὅλη τὴν εἰκονογραφίαν τῆς πρώτης ἐκδοσῆς. Θεραπεύεται, λοιπόν, ἔστω καὶ ἐν μέρει, μιὰ ἔλλειψη, ἡ ἐπανεκδοσὴ ὅμως δημιουργεῖ ἀρκετὰ ἐρωτήματα, πού εἶναι ἀνάγκη νὰ συζητηθοῦν.

Στὴν κορυφὴ τῶν ἐξωφύλλων καὶ τῶν σελίδων τίτλου ὁ ἀναγνώστης διαβάζει: «Ἑλληνικὰ κείμενα καὶ μελέτες - Διεύθυνση σειρᾶς: Καθηγητῆς Φώτιος Ἄρ. Δημητρακόπουλος» (οἱ δύο τόμοι ἔχουν ἀντίστοιχα τοὺς ἀριθμοὺς 1 καὶ 6 τῆς σειρᾶς). Ὁ τίτλος τῆς σειρᾶς καὶ ἡ δήλωσις τῆς ιδιότητος τοῦ ἐπιμελητῆ δημιουργοῦν αὐτόματα τὴν προσδοκίαν μιᾶς ἐπανεκδοσῆς ὄχι φορτικὰ σχολαστικῆς, πάντως ὅμως φιλολογικῆς φροντισμένης. Τὴν προσδοκίαν ἐπαυξάνει, τουλάχιστον γιὰ ὄσους ἀσχολοῦνται μὲ τὴ νεοελληνικὴ γραμματεία, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ διευθυντῆς τῆς σειρᾶς καὶ ἐπιμελητῆς τῶν

¹ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, Ἅγιον Ὅρος. *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*, Ἐπίμετρο Γιώργος Γώτης, «Ἐκδόσεις τοῦ Φοῖνικα», Ἀθήνα 2006, σσ. 190.

τόμων έχει ασχοληθεί συστηματικά με τον Μωραϊτίδη¹.

Ἡ ἐπανεκδόση ὁμως τῶν δύο τόμων εἶναι ἀπλῶς χρηστική. Ὁ χαρακτηρισμός δὲν τὴν ὑποτιμᾷ, ἀφοῦ ὅλοι ξέρομε ὅτι ἡ λογοτεχνία δὲν ἔχει ἀπαραίτητα τὴν ἀνάγκη τῶν φιλολόγων, μπορεῖ νὰ περπατάει μιὰ χαρὰ χωρὶς τὴ βοήθειά τους. Ἐφόσον ὁμως τὰ κείμενα ἐντάσσονται σὲ σειρά τὴν ὁποία διευθύνει πανεπιστημιακὸς καθηγητῆς, οἱ ὅροι μεταβάλλονται. Ἡ ἔκδοσή τους, ὅταν μάλιστα γίνεται «ἐπιμελεία» τοῦ ἴδιου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔχει τὴ μορφή στεγνῆς ἀναδημοσίευσης, ὅταν ἰδίως τὰ χωρίζει ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἔκδοση διάστημα μεγαλύτερο ἀπὸ ὀγδόντα χρόνια καὶ δὲν ἔχει μεσολαμβάνει κάποια φιλολογικὴ ἔκδοση. Χρειάζονται —τὰ κείμενα— ἓνα minimum φιλολογικῆς φροντίδας.

Προτοῦ γίνει λόγος γι' αὐτὸ τὸ ἀπαραίτητο minimum, πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ξενίζει στὸν τόμο *Κωνσταντινούπολις* ἡ βιβλιογραφικὴ ἔνδειξη, στὴ σελίδα τίτλου, «Πρώτη δημοσίευσις, Ἀθῆναι 1923». Ξενίζει γιατί εἶναι ἀνακριβής. Ὁ ἐπιμελητῆς γνωρίζει πολὺ καλά ὅτι τὰ κείμενα ποὺ ἀπαρτίζουν τὸν τόμο *Κωνσταντινούπολις* δὲν πρωτοδημοσιεύτηκαν τὸ 1923 ἀλλὰ τὸ 1892 στὴν ἔφημ. Ἀκρόπολις. Τὸ 1923 ἔχουμε τὴν πρώτη ἔκδοσιν τοῦ δευτέρου τόμου τῆς σειρᾶς *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*, ἧτοι τῆς *Κωνσταντινουπόλεως*. Αὐτὴ εἶναι ἡ σοβαρή, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀνακριβεία.

Τὸ δεύτερο παράδοξο τοῦ ἐξαφύλ-

λου καὶ τῆς σελίδας τίτλου τοῦ τόμου *Κωνσταντινούπολις* εἶναι ὅτι προτάσσεται ὁ ὑπότιτλος —*Κωνσταντινούπολις*— καὶ ἔπεται ὁ τίτλος *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα*, ἀντίθετα πρὸς τὴ θέλησιν τοῦ συγγραφέα. Στὸν δεύτερο τόμο ἐπανερχεται ἡ μωραϊτιδικὴ τάξι.

Ποιό, λοιπόν, εἶναι τὸ minimum τῆς φιλολογικῆς φροντίδας ποὺ ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπανεκδόση ταξιδιωτικῶν τοῦ Μωραϊτίδη, ἐντεταγμένη σὲ σειρά πανεπιστημιακῶν ἀξιώσεων; Πρῶτα πρῶτα τὸ γλωσσάριο. Τὸ χρειάζεται ὁ ἀναγνώστης καὶ, περισσότερο, ἴσως, ὁ μελετητῆς τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη — οἱ λόγοι εἶναι προφανεῖς. Ἐντελῶς περιττὸ νὰ ἐξηγήσω γιὰ ποιους λόγους αὐτὰ τὰ γλωσσάρια εἶναι ἐξαιρετικὰ χρήσιμα γιὰ τὴ μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς καὶ σπουδαῖο βοήθημα γιὰ τοὺς συντάκτες λεξικῶν.

Μικρὸ παράδειγμα τῶν δυσκολιῶν ποὺ θ' ἀντιμετωπίσει ὁ ἀναγνώστης: «ὅπου καταφθάνου με βαποράκια καὶ με καΐκια, καὶ με χρυσοὺς μπιαντέδες» (*Κωνσταντινούπολις*, σ. 144). Τί ἀκριβῶς εἶναι οἱ μπιαντέδες; Σὲ κάπως δυσκολότερα συμφραζόμενα —«Νὰ δῆς ἀγάδες στὰ ἄλογα καὶ χανούμισες στοὺς μπιαντέδες σὰν ζωγραφιές» (*Διηγ. τόμ. Β'*, σ. 236)— ὁ μακαρίτης Βαγγέλης Σικουβαρᾶς, καθηγητῆς τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ συστηματικὸς ἐρευνητῆς δυσετυμολόγητων λέξεων, θεώρησε ὅτι ἡ λέξι εἶναι ἀνύπαρκτη καὶ πρότεινε τὴ διόρθωσιν *μπερντέδες* ἢ

¹ Ἀναφέρω ἐδῶ τὸ ἔργο του Ὁ μοναχὸς Ἀνδρόνικος. *Λεύκωμα Μωραϊτίδη*, ἐκδόσεις Ergo, Ἀθήνα 2002, σσ. 320 μεγάλου σχήματος. Προσθέτω ὅτι ἐπόπτευσε τὴ σύνταξιν δύο τουλάχιστον διδακτορικῶν διατριβῶν γιὰ τὸν Μωραϊτίδη.

όντάδες¹. Ἄν λοιπὸν ὁ Σκουβαράς βρέθηκε σὲ τέτοια ἀμμηχανία, ὁ μέσος ἀναγνώστης, ἔστω καὶ μὲ εὐκολότερα συμφραζόμενα, πῶς θὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι ὁ μπιαντές εἶναι βάρκα περιπάτου τῶν χανομισσῶν²;

Ἐνῶ ὁ μπιαντές, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Γ. Ι. Κοτσοβίλλη (*Περὶ ἐξαρτισμοῦ τῶν πλοίων*) καὶ τὸν Π. Βλαστό (*Συνώνυμα καὶ συγγενικά Β'*), ἔχει ἀποθησαυριστεῖ στὸ Ἄντιστροφὸ Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς Ἄννας Ἀναστασιάδη-Συμεωνίδη³, οἱ λέξεις ξεμπαρκάδοι (σ. 122) καὶ μπαρκάδοι (σ. 124) φαίνεται νὰ εἶναι ἄγνωστες στοὺς λεξικογράφους, ὅπως ὑπεμφαίνει ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὰ ΑΛΝΕ Κουρμούλη καὶ Ἄννας Ἀναστασιάδη-Συμεωνίδη. Ὁ ἀναγνώστης εὐκολὰ ἀντιλαμβάνεται τὴ σημασία τους, ἀλλὰ γιὰ τοὺς λεξικογράφους οἱ δύο λέξεις εἶναι τώρα σχεδὸν χαμένες — καὶ θὰ εἶναι πάντοτε, ἂν ἡ Κωνσταν-

τινούπολις ἐξακολουθήσει νὰ ἐκδίδεται χωρὶς γλωσσάριο.

Στὸ ἀναγκαῖο φιλολογικὸ minimum μιᾶς τέτοιας ἐκδόσης περιλαμβάνεται καὶ ἡ σύνταξη πινάκων κυρίων ὀνομάτων καὶ τοπωνυμιῶν. Δάσος καὶ τὰ δύο, ἰδιαίτερα στὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ πρέπει νὰ παρασχεθεῖ στὸν ἀναγνώστη καὶ στὸν μελετητὴ ἢ δυνατότητα προσανατολισμοῦ. Χωρὶς γλωσσάριο καὶ πίνακες ἡ ἐκδοσὴ εἶναι σχεδὸν τυφλή.

Κρίνοντας τὴν τελευταία συνολικὴ ἐκδοσὴ τῶν διηγημάτων τοῦ Μωραϊτίδη⁴ ὁ Φ. Α. Δ. συμπέρανε: «Πιστεύω ὅμως ὅτι ἡ ἐκδοτικὴ ἀδίκια ἔναντι τοῦ Μωραϊτίδη συνεχίστηκε καὶ μὲ τὴ νέα ἐκδοσὴ. Γιατὶ ὁ Μωραϊτίδης χρειάζεται κριτικὴ ἐκδοσὴ»⁵.

Ἡ ἀδίκια ὀφειλόταν, σύμφωνα μὲ τις ἐκδοτικὲς ἀρχές ποὺ πρέσβευε τότε ὁ Φ. Α. Δ., στὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐπιμε-

¹ Βλ. Βαγγέλη Σκουβαρά, *Διορθωτικὰ στοὺς Ἄλ. Παπαδιαμάντη καὶ Ἄλ. Μωραϊτίδη*, Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἄστὴρ», Ἀθήναι 1982. Προχειρότερα βλ. *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, τχ. 1, Πρωτοχρονιά 1992, σ. 145.

² Ἄν εἶχε καταρτιστεῖ γλωσσάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ συντάκτης του, μὲ τὴ βοήθεια τῶν γλωσσαρίων τῆς ἐκδόσης τῶν μωραϊτιδικῶν *Διηγημάτων*, θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ παραπέμψει τὸν ἀναγνώστη τοῦ βιβλίου στὴν ἐκτενὴ καὶ παθητικὴ περιγραφὴ τοῦ μπιαντέ στίς σελίδες 112-113, περιγραφὴ ποὺ κινδυνεύει νὰ μὴ συσχετιστεῖ μὲ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς βάρκας. (Ἡ περιγραφὴ ἀρχίζει μὲ τὴν πρόταση «Κύτταξε ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ κύματος» καὶ τελειώνει μὲ τις λέξεις «ὡς λευκὰ ἰστία, καθαρὰ, χιονόλευκα».)

³ Ἡ λεξικογράφος σημειώνει τὴ λέξη μὲ ἀστερίσκο, δηλώνοντας ἔτσι ὅτι ἀντλεῖ τὸ λήμμα μπιαντές ἀπὸ τὸ «Ἀρχεῖο λογοτεχνικῶν λέξεων» τοῦ Λίνου Πολίτη, ποὺ ἀπόκειται στὸ Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν. Εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι τὸ σχετικὸ δελτίο τοῦ Ἀρχείου δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀποδελτίωση τῶν ταξιδιωτικῶν ἀλλὰ τῶν διηγημάτων τοῦ Μωραϊτίδη.

⁴ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, *Τὰ διηγήματα*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Νίκος Δ. Τριανταφυλόπουλος, Ἐκδόσεις «Γνώση» καὶ «Στιγμὴ», Ἀθήνα τόμ. Α' (1990), τόμ. Β' (1991), τόμ. Γ' (1993, μόνο «Στιγμὴ»).

⁵ Φώτης Δημητράκοπουλος, «Ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης χρειάζεται κριτικὴ ἐκδοσὴ», *Νέα Ἔστια*, τχ. 1532, 1.5.1991, σσ. 594-598.

λητής δὲν ἔλαβε ὑπόψη του τίς πρώτες δημοσιεύσεις τῶν διηγημάτων τοῦ Μωραϊτίδη στὰ διάφορα ἔντυπα, πράγμα ἀπολύτως ἀπαραίτητο κατὰ τὴ γνώμη του.

Τὸ ἐρώτημα ποῦ δημιουργεῖ ἡ ἐπανεκδοσὴ τῶν δύο τόμων τῶν ταξιδιωτικῶν εἶναι ἂν τώρα ἔχουμε ἐπιτέλους ἓνα ὑπόδειγμα δίκαιης ἐκδοτικῆς μεταχείρισης τοῦ ἀδικημένου στὰ Διηγήματα Μωραϊτίδη.

Πιστεύω ὅτι δὲν ἔχουμε.

“Ὅπως ὑποδηλώνει ἡ ἀρχὴ τοῦ Σημειώματος τοῦ ἐπιμελητῆ στὸν δεῦτερο τόμο, τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἀνταποκρίθηκε στὴν ἐκδοσὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνδέχεται, λοιπόν, νὰ χρειαστεῖ μιὰ νέα ἐκδοσὴ. Ὁ Φ. Α. Δ., ὡς πανεπιστημιακὸς καθηγητῆς, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀναθέσει τὴ σύνταξη τῶν πινάκων καὶ τὸν καταρτισμὸ τοῦ γλωσσarioύ σὲ συνεργάτες καὶ μαθητὲς του. Ἐπιπλέον, οἱ συνθῆκες εἶναι σήμερὰ πολὺ καλύτερες ἀπ’ ὅσο στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1990. Συνεπῶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα —ἦγουν τὸ γλωσσάριο καὶ τοὺς πίνακες—, θὰ χρειαστεῖ νὰ προσφύγει ὁ ἐπιμελητῆς στὶς πρώτες δημοσιεύσεις, ὄχι γιὰ νὰ τίς ἀντιβάλλει βέβαια πρὸς τὸ κείμενο τῆς ἐκδοσῆς Σιδέρη, ἀλλὰ γιὰ νὰ δεῖ ἂν μποροῦν νὰ βοηθήσουν στὴν ἀποκατάστασιν ἀμφίβολων γραφῶν τῆς ἐκδοσῆς. Ἔνας, πετῶντι ὄμματι, ἔλεγχος ὀρισμένων σελίδων τῆς ἐπανεκδοσῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔδειξε ὅτι ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἀβλεψίες. Σημειῶνω ἐδῶ μερικὲς: *γλαύκας* (25) ἀντὶ *γλαύκας, κομούς* (74) ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ

κομούς, συνωτισμόν (141), *πολιμότατα* (142), *προθύμω* (147) ἀντὶ *προθύμω*, *ἀνεγέρθη* (151) ἀντὶ *ἀνηγέρθη*, *αὐτῶν* (151) ἀντὶ *αὐτῶν*, *ἔσμος* (152) ἀντὶ *ἔσμος*, *κεράκια* (164) ἀντὶ *ψαράκια*, *τρυφόνων* (174) ἀντὶ *τρυγόνων*, *λόγγης* (175) ἀντὶ *λόχμης*, *λόγγχην* (177) ἀντὶ *λόχμην*.

Ὁ ἐπιμελητῆς δὲν ἀπλοποιεῖ τὴν ὀρθογραφία τῆς πρώτης ἐκδοσῆς καὶ ἡ ἀπόφασί του εἶναι σεβαστὴ. Ἐντούτοις ὑπάρχει ἓνα ὀρθογραφικὸ πρόβλημα: μποροῦμε ἀσφαλῶς νὰ διατηροῦμε τίς ὀρθογραφικὲς ἰδιορρυθμίες τῶν συγγραφέων τοῦ 19ου αἰῶνα —*πολλαῖς φοραῖς, καμαρόνου, εἶνε, ἔγεινε* κλπ.—, ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζουμε περιπτώσεις ὅπως *ἡμίσεως* (ἀντὶ *ἡμίσεος*) ἢ *ξίφος* (ἀντὶ *ξίφος*); Προσωπικὰ προκρίνω —χωρὶς πολλὴ βεβαιότητα— τὴ συμμόρφωσιν μετὰ τὴ γραμματικὴ τῆς ἀπτικής διαλέκτου, δηλαδὴ μετὰ τὸν Ζηκίδη καὶ τὸν Τζάρτζανο. Καμιά ὅμως ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι τὸ αὐξημένο προωρισθὲν (σ. 22) εἶναι ὑπερκαθαρισμὸς.

Τὸ κείμενο τῶν ταξιδιωτικῶν εἶναι, γενικὰ, καθησυχαστικὸ, ὥστόσο δὲν λείπουν τὰ προβλήματα. Τὸ χωρίο «*μὲ τὰς χρυσᾶς τῶν Σεραφίμ πτέρυγας (...) ὅπου κάμνουν νὰ πετάξουν, νὰ λάβουν τῆ λαβίδι τοῦ ἄνθρακα νὰ σὲ μεταλάβουν*» (σ. 75) πάσχει καὶ στὴν πρώτη ἐκδοσὴ (σ. 73) καὶ στὴν ἐπανεκδοσὴ. Θεραπεύεται ἂν γράψουμε «*τῆ λαβίδι τὸν ἄνθρακα*». Προβληματικὸ καὶ τὸ χωρίο «*καμμία ὄμβρέλλα κόκκινη ἐδῶ κ' ἐκεῖ, πράσινα χρέμια ἀποκρύπτονταΙ ξηρὰ στήθη*» (σ. 171-172). Ἔτσι καὶ στὴν πρώτη ἐκδοσὴ (σ. 175). Τὸ τρίτο πληθυντικὸ ἀ-

ποκρύπτονται πρέπει να διορθωθεί σε πληθυντικό του ουδέτερου τῆς μετοχῆς, ἦτοι ἀποκρύπτονται. (Τὸ ἀσυνήθιστο χρέμι, δηλαδή χράμι, πρέπει να περιληφθεῖ στο γλωσσάριο.) Ἀδέξια εἶναι ἡ σύνταξη τῆς ἐξῆς περιόδου: «Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο πλησιάσας με ὁ χρυσοστόλιτος νεαρὸς ἀξιωματικός, ὁ ἐπὶ τοῦ περιπτέρου, ἐζήτησε τὰς ἐντυπώσεις μου, ἐγὼ δὲ ἐξέφρασα αὐτῷ τὸν θαυμασμόν μου διὰ τὸ μεγαλοπρεπὲς τοῦ θεάματος, ὅστις εὐγενῶς εὐχαριστήσας με εἰσήγαγεν εἰς τινὰ χρυσόπεπλον θάλαμον με ἀναπαυτικὰ ἀνάκλιτρα καὶ με χρυσοῦς καθρέπτας» (σ. 176). Μολονότι ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἀσύντακτη ἐκφορά ὀφείλεται στο συγγραφέα, φρόνιμο θὰ ἦταν νὰ προσφύγει κανεὶς στὴν πρώτη δημοσίευση τῆς Ἀκροπόλεως. Τὸ *ναργελέν* (σ. 91) θὰ τὸ ἔγραφα *ναργιλέν* (βλ. 125 καὶ 158), τὸ *ἄρχιζαν* (152), με δισταγμὸ, *ἤρχιζαν*, ἐνῶ γιὰ τὸ *χρυσώτερος* (σ. 27) —γραφὴ πού εἰσάγει ὁ ἐπιμελητὴς ἀντὶ τοῦ *χρυσώστερος* (sic) τῆς ἐκδόσεως Σιδέρη (24)¹— θὰ ἀναζητούσα καὶ πάλι τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς πρώτης δημοσίευσσης. Στὴ σ. 63 τὸ «Πρῶτον ἔχει τοὺς ἀμαξάδες» πρέπει νὰ γραφεῖ *ἔχεις*, ὅπως τὸ ἀμέσως ἐπόμενο «Δεύτερον ἔχεις» (ὄλο τὸ τμήμα εἶναι γραμμμένο σὲ δεῦτερο πρόσωπο). Στὴν ἴδια σελίδα ὑπο-

πτο μου φαίνεται τὸ χωρίο «Ἄλλοι ἐδῶ μᾶς περιεκύκλωσαν, ἄλλοι πάλιν πρὸ τῆς μεγάλης πύλης, ὀμιλοῦντες ὄλας τὰς γλώσσας». Τὸ κόμμα μετὰ τὸ *περιεκύκλωσαν* εἶναι τοῦ ἐπιμελητῆ τῆς νέας ἐκδόσεως, δὲν ὑπάρχει στὴν ἐκδοση Σιδέρη. Ἡ προσθήκη του δημιουργεῖ δύο ὁμάδες ἀνθρώπων καὶ δύο διαφορετικούς κάπως τόπους. Νομίζω ὅτι μία ὁμάδα ἀνθρώπων ἔχουμε —τοὺς μεσίτες πού προσπαθοῦν νὰ παραπλανήσουν τοὺς ταξιδιώτες— καὶ ἕναν τόπο, «τὴν εἴσοδον τοῦ Ἰσραήλ». Ἄν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ πρῶτο «Ἄλλοι» εἶναι παρανάγνωσις τοῦ «Ἄλλα». Στὴ σ. 150 συναντῶ καὶ τὴ γραφὴ *βουκάλης* (πληθ. τοῦ *βουκάλης*). Προτείνω νὰ διορθωθεί *βαυκάλης*. Περιέργη καὶ ἡ ἐκφορά «μὲ τὰς χειρίδας κρεμαμμένας ὅπισω —ἄλλα κλέφτικα—» (170). Τὰ λεξικά Δημητράκου καὶ «Πρωῖτας» μαρτυροῦν ὡς παλαιότερη γραφὴ τοῦ ἐπιρρήματος *ἀλά* (π.χ. *ἀλά τούρκα*) τὴν *ἄλλα ὄχι* ὅμως καὶ *ἄλλα*. Πάντως εἴτε διορθώσουμε εἴτε ὄχι τὸν τονισμό, στο μωραϊτιδικὸ χωρίο τὸ *ἄλλα κλέφτικα* σημαίνει «μὲ τὸν τρόπο τῶν κλεφτῶν» (τῆς τουρκοκρατίας) καὶ πρέπει νὰ περιληφθεῖ στο γλωσσάριο².

Ὁ δεῦτερος τόμος εἶναι ὀγκωδέστερος καὶ ἔχει συγκροτηθεῖ ἀπὸ κείμενα τοῦ πρώτου, τοῦ τέταρτου, τοῦ

¹ Ἐπειδὴ τὸ ὦμέγα τοῦ ὑπερθετικῶ *χρυσώτερος* προσκρούει στὴ μακρότητα τῆς προηγούμενης συλλαβῆς, εἴκασα πρὸς στιγμὴν ὅτι ἡ παρανάγνωσις *χρυσώστερος* ὑποκρύπτει τὴ γραφὴν *χρυσάστερος*. Τώρα μου φαίνεται ἐλάχιστα πιθανή.

² Μαζί με ἄλλες, ὅπως π.χ., *δούσκον-ντούζικο* (19, 123 - 118), *χάραυλο* (112) *τσαῖρι* (114), *τουρμπές* (116), *φάμπρικα* (116), *κιμπί* (118), *παγκέτα* (134), *λαμπή* (156), *χάσιχη* (159), γιὰ νὰ περιοριστῶ σὲ ἐλάχιστες ιδιωματικές. Ὁμολογῶ πὺς ἀγνοῶ τὴ σημασία τοῦ διαβασμένου στίς ἐκφράσεις διαβασμένων Ἐγιοῦπ (121), διαβασμένοι Ὄθωμανοί (124), γερω-διαβασμένον (138).

πέμπτου και του έκτου τόμου της έκδοσης Σιδέρη. Σύμφωνα με το βραχύ Σημείωμα του επιμελητή: «Το κείμενο αναπαράγει τη σειρά της δεκαετίας του 1920. Έχουν επιλεγῆ ἄρθρα του Μωραϊτίδη που θά μπορούσαν να ἔχουν τὸν τίτλο “Διὰ τοῦ Αἰγαίου” ἀπὸ τῆ Μικρασία, Νικομήδεια καὶ Σμύρνη, στὶς Βόρειες καὶ Νότιες Σποράδες, στὸν Ἀργοσαρωνικὸ κι Εὐβοϊκὸ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸν περίπλου τοῦ Ἁγίου Ὀρους».

Ἐξήγηση ἐλάχιστα διαφωτιστικὴ γιὰ τὸν ἀναγνώστη. Ἡ φιλολογικὴ ἀκρίβεια ἀπαιτεῖ νὰ δηλωθεῖ ρητὰ ὁ ἀνθολογικὸς χαρακτήρας τοῦ τόμου καί, προπάντων, νὰ συναχθεῖ ἀκριβῆς πίνακας ἀντιστοιχίας τῶν κειμένων τῆς ἐπανεκδόσης με ἐκεῖνα τῆς πρώτης ἐκδόσης, γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὸν μπούσουλα οἱ ἀπειρότεροι καὶ νὰ μὴν χρονοτριβοῦν ἄσκοπα οἱ ἐμπειρότεροι προκειμένου νὰ παραπέμψουν καὶ στὶς δύο γιὰ μιὰ λέξη ἢ ἓνα χωρίο.

Δυστυχῶς, ὁ χρόνος δὲ μοῦ ἐπέτρεψε νὰ διεξέλθω, ἔστω καὶ ἐπιτροχάδην, τίς 356 μεγάλες σελίδες τοῦ τόμου. Διαπίστωση ὅμως ὅτι οἱ σελίδες ποὺ ἀναφέρονται στὴ Σκιαθὸ ἀναστοιχειοθετήθηκαν δίχως νὰ ληφθοῦν ὑπόψη οἱ «Ἐπανορθώσεις, προσθήκες καὶ διορθώσεις», ποὺ σημειώνονται στὸ τέλος τοῦ πρώτου τόμου τῆς ἐκδόσης Σιδέρη (σ. 172). Ἔτσι παραμένει τὸ ἐπωλήθη (Σιδ. σ. 64, Δημητρ. 176) ἀντὶ τοῦ γραπτέου ἐσυλήθη. Στὴ σελ. 180 τῆς ἐπανεκδόσης, στίχ. δεύτερος (ἀπὸ τὸ τέλος) μεταξὺ τῶν λέξεων ἐκοιμήθη καὶ τὰ δὲ ὅσα αὐτοῦ δὲν ἔχουν προστεθεῖ οἱ ἐκπεσόντες στίχοι: Ὁμοίως ἐκ τοῦ Κοινοβίου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀπελθὼν εἰς τὸ Μετόχιον τῆς Ἰκαρίας

ἐκοιμήθη καὶ ἕτερος ἀσκητικώτατος μοναχός, ὁ πατὴρ Σισῶης. Στὴν ὑποσ. 1 τῆς σ. 181 τῆς ἐπανεκδόσης, μετὰ τὴν τελευταία λέξη ἀποσυνθέσεως, πρέπει νὰ προσθεθοῦν ἑπτὰ τυπογραφικοὶ στίχοι, ἰδιαίτερης σημασίας γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς. Στὴ σ. 182 τῆς ἐπανεκδόσης, μετὰ τὴν παράγραφο «Ἐξαίρεσιν (...) Μεγάλου Θεοῦ», νὰ προσθεθοῦν δώδεκα τυπογραφικοὶ στίχοι σχετικοὶ με τὴν ἱστορία τοῦ ἱεροῦ Κοινοβίου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ἀντιπυτίων (Σιδ. 113 - Δημητρ. 223) γράφε πιτύων, ἀντὶ βορειαδάκι (97-207) γρ. βορηαδάκι, καὶ ἀντὶ ὑπὸ ἐσχάτων (115 - 225) γρ. ἐπ' ἐσχάτων. Προσθέτω ὅτι καὶ τὸ Μαργαρίτσα (Σιδ. 78, Δημητρ. 190) πρέπει νὰ παραχωρήσει τὴ θέση του στὸ Μαργίτσα (πβ. τίς σσ. 82 καὶ 83 Σιδέρη). Ὁ Γ. Α. Ρήγας παρέχει τὸ Μαργίτσα (ὑποκοριστικὸ τοῦ Μαρία) Γ' 217, ὄχι ὅμως καὶ τὸ Μαργαρίτσα (ὡς ὑποκοριστικὸ τοῦ Μαργαρίτα). Ἐπισημαίνω ὅτι ὁ Μωραϊτίδης διορθώνει καὶ τὸ ἰσχυρωτάτην (120 - 236) σὲ ἰσχυροτάτην.

Ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω ὅτι ἡ ἐπανεκδόση εἶναι χρήσιμη γιὰ τὸ εὐρὺ κοινὸ, ἀφοῦ τὴν ἐκδόση Σιδέρη μόνο στὰ παλαιοβιβλιοπωλεῖα ἐνδέχεται νὰ πετύχει κανεὶς. Ἄλλὰ μιὰ ἐπιμοχθα φροντισμένη φιλολογικὴ ἐκδόση τῆς σειρᾶς *Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα* παραμένει ζητούμενο (desideratum) τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν.

Αὐγούστος 2009

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

Υπόλοιπα 2007

Τετάρτη, 19 Δεκεμβρίου, 8.00 μ.μ., Σπίτι τῆς Κύπρου, Ἀθήνα. Χριστουγεννιάτικη γιορτὴ μετὴ «Σταχομαζώχτρα» τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ χριστουγεννιάτικα τραγούδια ἀπὸ τὴ Χορωδία Πολιτιστικοῦ Συλλόγου «Ἡ Κύπρος».

Παρασκευὴ, 21 Δεκεμβρίου, πα-

τὰρι «Ἄρμου», Ἀθήνα. Ἐκδήλωση ὁμάδας φοιτητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, μετὴν καθοδήγηση τοῦ καθηγητῆ Φώτη Δημητρακόπουλου, στὴν ὁποία ἐπιχειρήθηκε προσέγγιση τῶν ἐορτῶν τοῦ Δωδεκάμερου μέσῳ τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου.

2008

Σάββατο, 5 Ἰανουαρίου, 18.30, Αἴθουσα ἐκδηλώσεων Γυμνασίου-Λυκείου Σκιάθου. Ἐκδήλωση τιμῆς καὶ μνήμης γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, ὀργανωτῆς Δήμος Σκιάθου. Μαλαμῶ Σταμέλου, φιλόλογος: «Οἱ ποιητὲς ἐμπνέονται ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη». Ἀπαγγελία ποιημάτων γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἀπὸ μαθητῆς καὶ μαθήτριες Λυκείου Σκιάθου. Χρήστου Τσιαμούλη, 3 μουσικὲς συνθέσεις ἀφιερωμένες στὸν Παπαδιαμάντη.

Ἀπὸ Δευτέρα 21 ἕως 28 Ἰανουαρίου παραστάσεις τοῦ «Τυφλοσύρτη» τοῦ Παπαδιαμάντη (μαζὶ καὶ «Τὸ σπιτάκι στὸ λιβάδι», καθὼς καὶ «Τὸ ψοφίμι») ἀπὸ τὴ θεατρικὴ ὁμάδα «Βιολέτα» στὸ θέατρο «Δημήτρης Βλησίδης». Παίζουσι ἡ Ἄρτεμις Ὀρφανίδου καὶ Μαρινέλλα Βλαχάκη, σκηνοθεσία: Κωστῆς Καπελώνης, μουσική: Λεωνίδας Μαριδάκης, σκηνικά: Γιώργης Σηρακάκης, Κωστῆς Ζαζάς. Ἡ παράσταση δόθηκε καὶ στὰ Χανιά τὸν Ἰανουάριο καὶ στὶς 10 Φεβρουαρίου

στὸ Χαρουπόμυλο Πανόρμου. [Πηγή: δισέλιδο ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ μετὴ τίτλο «Παπαδιαμάντης ἀπὸ τὴ “Βιολέτα”».]

Δευτέρα, 28 Ἰανουαρίου. Ὁ Δημ. Μαυρόπουλος μίλησε στὰ μέλη τῆς 10ης Κληρικολαϊκῆς Συνέλευσης Ἀρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας, Σίδνεϋ, μετὴ θέμα «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ἡ νεοελληνικὴ ταυτότητα».

Πέμπτη, 31 Ἰανουαρίου, Μελβούρνη, Ἐνορία Ἁγίας Αἰκατερίνης, Marven. Ὁ Δημ. Μαυρόπουλος ἐπανελάβε τὴν ὁμιλία τῆς προηγούμενης ἐγγραφῆς.

Δευτέρα, 11 Φεβρουαρίου, 7.30 μ.μ., Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, Ἀμφιθέατρο Λεωνίδας Ζέρβας. Παρουσίαση τοῦ βιβλίου Alexandros Papadiamandis, *The Boundless Garden*. Παρουσιαστῆς: Φώτης Δημητρακόπουλος, Dr. Rowena Fowler, π. Λάμπρος Καμπεριδῆς, Δημ. Μαυρόπουλος, π. John Raffan, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος.

Δευτέρα, 3 Μαρτίου, 7.00 μ.μ., Μέγαρο ΕΣΗΕΑ, Αθήνα. Αφιέρωμα στον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Τήν εκδήλωση ὀργάνωσε τὸ Μορφωτικὸ Ἰδρυμα τῆς ΕΣΗΕΑ. Νέστορας Μάτσας: «Ἀναζητώντας τὸν Παπαδιαμάντη», Στέλιος Παπαθανασίου: «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης στὰ ἄδυτα τῆς δημοσιογραφίας», «Τραγουδώντας τὸν Ἅγιο τῶν Γραμμάτων μας» (Μικρὸ ἀνθολόγιο ποιημάτων γιὰ τὸν Ἄλ. Παπαδιαμάντη), προβολὴ τοῦ ντοκιμανταῖρ τοῦ Νέστορα Μάτσα «Ἄν δεῖς τὸν κύρ Ἀλέξανδρο».

Τετάρτη, 19 Μαρτίου, 7.00 μ.μ., Αἴθουσα Συναυλιῶν Δημοτικοῦ Ὁδείου Δράμας, Α' Κύκλος Διαλέξεων ΔΕΚΠΟΤΑ καὶ Συνδέσμου Φιλολόγων Δήμου Δράμας. Στέλιος Παπαθανασίου: «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ὁ πάσχω ὁμολογητῆς τῆς ἐλληνικῆς περιπέτειας». Προβολὴ τοῦ ντοκιμανταῖρ «Παπαδιαμάντης ἐαρινὸς καὶ ἀναστάσιμος».

Κυριακὴ, 11 Μαΐου, 7.00 μ.μ., Αἴθουσα παραστάσεων Λυκείου Ἑλληνίδων, Παραρτήματος Δράμας. Στέλιος Παπαθανασίου: «Τὸ πρόσωπο τῆς Μητέρας στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία» (Παπαδιαμάντης, Σκίπης, Μυριβήλης, Λειβαδίτης).

Παρασκευὴ, 30 Μαΐου, 20.00, Αἴθουσα διαλέξεων Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Παρουσίαση τριῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἰδρύματος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν Κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὴ Δημοκρατία, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἡ *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ Γ. Φίνλεϋ, μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη (ἐπιμελητῆς ἐκδόσεως: Ἄγγελος Γ. Μαν-

τᾶς). Προλόγισε ὁ Ἀκαδημαϊκὸς Κ. Σβολόπουλος, παρουσίασε τὴν ἐκδοσὴ ὁ Βασίλης Γούναρης. Συντονιστῆς ὁ Κ. Γ. Πιτσάκης.

Δευτέρα, 9 Ἰουνίου, 7.30 μ.μ., Πνευματικὸ Κέντρο Δήμου Ζεφυρίου. Ἄγγελος Μαντᾶς: «Ὁ Παπαδιαμάντης: ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του», Ἄγγελος Καλογερόπουλος: «Μιά ἀνάγνωσι τῆς *Γυρτοπούλας*».

Τετάρτη, 18 Ἰουνίου, 8.00 μ.μ., Μέγαρο Μουσικῆς, Αἴθουσα Δ. Μητρόπουλου, Αθήνα. Ἐναρκτήρια τελετὴ τοῦ 15ου Νεφρολογικοῦ Συνεδρίου τῆς Ἑλληνικῆς Νεφρολογικῆς Ἑταιρείας. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος: «Γιατροὶ στὸ βίο καὶ στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη».

Δευτέρα, 3 Νοεμβρίου, 7.00 μ.μ., πατᾶρι τοῦ «Ἀρμού», Αθήνα. Ἑταιρεία Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν. Ἡ καθηγήτρια τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἑλένη Πολίτου-Μαρμαρινοῦ παρουσίασε τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Σοφίας Μπόρα *Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ οἱ ἀναγνώστες του. Ζητήματα ἱστορίας τῆς πρόσληψης τοῦ ἔργου του (1879-1961)*. Ἀκολούθησε συζήτηση μὲ τὴν παρουσιάστρια καὶ τὴ συγγραφέα.

Πέμπτη, 11 Δεκεμβρίου 2008 - Σάββατο, 17 Ἰανουαρίου 2009, Χῶρος Τέχνης "24", Αθήνα. Ομαδικὴ ἐκθεση Χριστούγεννα μὲ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἐξι ζωγράφοι (Μαριλίτσα Βλαχάκη, Βαρβάρα Λιακουνάου, Τάσος Μαντζαβίνος, Μανώλης Μπιτσάκης, Κώστας Παπανικολάου, Ἐδουάρδος Σακαγιάν) παρουσίασαν ἔργα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὰ διηγήματά του. [Πηγὴ:

έκτενές σημείωμα του Δημήτρη Ρηγόπουλου «Χριστούγεννα του 2008 με τον Παπαδιαμάντη» στην *Καθημερινή*, «Τέχνες και Γράμματα», σ. 6, Κυριακή 7 Δεκεμβρίου 2008.]

Δευτέρα, 15 Δεκεμβρίου, 6.00 μ.μ., Ίερός Ναός Αγίας Παρασκευής Χαλκίδας. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Χαλκίδας με την εύλογία της Ί. Μητροπ. Χαλκίδας, Ίστιαίας και Βορ. Σποράδων. Χριστουγεννιάτικη έκδηση αφιερωμένη στον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Άγγελος Μαντᾶς: «Χριστούγεννα με τον κύρ Άλέξανδρο», Άνάγνωση αποσπασμάτων από παπαδιαμαντικά διηγήματα (έπιμέλεια τῆς φιλολόγου Βασιλικῆς Πρασπούλου, άνάγνωση μαθητῶν Άπόστολου Πρίονα και Είρήνης Πράγια, κιθάρα Άγγελος Άντωνίου).

Δευτέρα, 22 Δεκεμβρίου, 7.00 μ.μ. Πολιτιστικό Κέντρο «Άντώνης Σαμαράκης», Κερατσίνι. Δήμος Κερατσινίου και Σύλλογος Άποφοίτων Ε΄ Γυμνασίου Άρρένων. Έκφραση τιμῆς στον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη: Άπαγγελία ποιήμ. Α. Πορφύρα για τον Παπαδιαμάντη (ύπόκρουση Σταμάτη Σπανουδάκη), Χαιρετισμοί, Άλ. Παπαδιαμάντη «Άυτόβιογραφικό σημείωμα», Κρίσεις από ανθρώπους που άγάπησαν τον Παπαδιαμάντη. Άνάγνωση αποσπασμάτων από τὸ έργο του (άπόδοση: Β. Κοκκίνου - Α. Λαζαρίδη), Χρίστος Άδαμόπουλος: «Κύρ Άλέξανδρε, τί θέλεις νά μάς πείς;». Προβολή τῆς ταινίας «Ή Σκιάθος του Παπαδιαμάντη», Έπίκαιρα ύμνογραφήματα από τῆ Χορωδία του μουσικού συλλόγου «Νέα Τέχνη».

2009

Παρασκευή, 2 Ίανουαρίου. Έσπερινός στον Ίερό Ναό τῶν Τριῶν Ίεραρχῶν Σκιαθου και μνημόσυνο για τον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη και τον Μοναχὸ Άνδρόνικο, κατά κόσμον Άλέξανδρο Μωραϊτίδη. Ίερεῖς π. Γεώργιος Σταματᾶς και ὁ υἱός του π. Νικόλαος. Κατόπιν ὁμιλία από τον Στέλιο Παπαθανασίου στο Πνευματικό Κέντρο τῆς Ένορίας.

Κυριακή, 4 Ίανουαρίου, Αἴθουσα έκδηλώσεων του Γυμνασίου - Λυκείου Σκιαθου, 18.30. Δήμος Σκιαθου: «Έκδήλωση τιμῆς και μνήμης» (για τον Παπαδιαμάντη). Όμιλητές: Χρίστος Άδαμόπουλος, «Τί πρέπει λοιπόν νά γίνει για νά μη χάσουμε τον Παπαδιαμάντη, τον έαυτό μας δηλαδή;»

και Στέλιος Παπαθανασίου για τῆν ιερότητα τῆς στέρησης και τῆν εξέσκηση εἰς τῆν πτωχείαν ὄχι μόνον τῶν ἡρώων του Παπαδιαμάντη ἀλλά και του ἴδιου. Μουσικό άφιέρωμα: «Ό Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης μέσα άπό τῆ μουσική του Άνδρέα Κατσιγιάννη». Ό ἠθοποιός Σπύρος Μαβίδης διάβασε αποσπάσματα από τὰ «σκοτεινά παραμύθια». [Έκτενές ρεπορτάζ στην έφ. *Θεσσαλία*, σ. 29, τῆς 8ης Ίανουαρίου 2009.]

Άπό Τετάρτη, 14 Ίανουαρίου, Συνεργείο Κολωνού 31, Άθήνα. «Νεκροί ταξιδιώτες». Μιά παράσταση βασιμμένη σε διηγήματα τῶν Γ. Γ. Μάρκες και Α. Παπαδιαμάντη. Παίζουσι: Μαρία Αἰγινίτου, Βιολέτα Γύρα,

Γιώργος Στάμος, Χάρης Χαραλάμ-
πους, σκηνοθεσία: Γιολάντα Μαρκο-
πούλου, μετάφραση: Μαρία Χατζηεμ-
μανουήλ, σκηνικά - κοστούμια: Άλε-
ξάνδρα Σιάφκου, μουσική: Δημήτρης
Ίσσαρης, φωτισμοί: Ήλέκτρα Περ-
σελῆ, κίνηση: Αντιγόνη Γύρα. [Πηγή:
διαφημιστική καταχώρηση στην *Κα-
θημερινή*, 9.1.2009.]

Τετάρτη, 4 Φεβρουαρίου, Μέγαρο
Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Αἴθουσα Ἐ-
λευθερίου Βενιζέλου, 19.30. Ἰδρυμα
τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων γιά τόν
Κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὴ Δημοκρα-
τία. Παρουσίαση τριῶν ἐκδόσεων τοῦ
Ἰδρύματος, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἡ
μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάν-
τη Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανα-
στάσεως τοῦ Γ. Φινλεῦ. Τὴν ἐκδοση,
πού ἐπιμελήθηκε ὁ Ἄγγελος Γ. Μαν-
τᾶς, παρουσίασε ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλ-

λόπουλος. Ἐπιλογικὰ μίλησε διὰ βρα-
χέων καὶ ὁ ἐπιμελητής.

Δευτέρα, 9 Μαρτίου, 19.00, πα-
τάρι τοῦ «Ἄρμου», Ἀθήνα. Ἐταιρεία
Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν. Ὁ Σταῦ-
ρος Ζουμπούλακης παρουσίασε τὸν
τόμο τῶν Πανεπιστημιακῶν Ἐκδόσε-
ων Κρήτης *Εἰσαγωγή στὴν Πεζο-
γραφία τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάν-
τη* τῆς Γεωργίας Φαρίνου-Μαλαμα-
τάρη. Ἀκολούθησε συζήτηση.

Σάββατο, 1 Αὐγούστου, 8.00 μ.μ.,
Πνευματικὸ Κέντρο Ἁγίας Εὐθυμίας.
«Σκαρίμπεια 2009». Φιλολογικὴ βρα-
διὰ ἀφιερωμένη στὸν Παπαδιαμάντη.
Ὁμιλητές: Ἄγγελος Μαντᾶς, δρ. φ.
καὶ Δημήτρης Παλούκης φιλόλογος.
Ἡ φιλόλογος Δήμητρα Σκουρτανιώ-
του διάβασε κείμενα τοῦ Παπαδια-
μάντη.

ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ*

ΒΙΒΛΙΑ - ΑΝΑΤΥΠΑ

Α'. Παπαδιαμαντικές και μωραϊτιδικές ἐκδόσεις

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Τὸ
κρυφὸ μανδράκι*, Διασκευὴ κειμένου-
εἰκονογράφηση Εὐᾶ Καραντινοῦ, Ἐκ-
δόσεις Παρρησία, Ἀθήνα (2007), σσ.
44.

Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, “Ἄρατε

πύλας”, Εἰκονογράφηση Εὐᾶ Καραν-
τινοῦ, Ἐκδόσεις Παρρησία, (Ἀθήνα,
χ.χ., πάντως 2007 ἢ 2008) σσ. 44.

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Οἱ
Ἐμποροὶ τῶν Ἐθνῶν, Τὸ Βῆμα* / βι-
βλιοθήκη, 2008, σσ. 267. [Ἀκολουθεῖ

* Ἀπὸ τὰ ἐντυπα πού ἀποστέλλονται στὸν ἐπιμελητὴ τοῦ περιοδικοῦ ἀναγγέλλονται ὅσα
ἀναφέρονται, ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ, στὸν Παπαδιαμάντη, στὸν Μωραϊτίδη, τὴ Σικιάθο καὶ
τοὺς ἄλλους λογίους τῆς.

τὴν ἔκδοση τῆς «Ἔστιας», πού βασίζεται στὰ Ἰαπωνά Παπαδιαμάντη τοῦ «Δόμου». Πρόλογος καὶ Γλωσσάριο Σταύρου Ζουμπουλάκη. Προστίθεται Ἐπίμετρο Γιώργου Τσακνιά.]

Κωνσταντίνου Σ. Γανωτῆ, Ἰαπωνά Παπαδιαμάντη. Ὁ Ἰαπωνά Παπαδιαμάντης. Ὁ Ἰαπωνά Παπαδιαμάντης. Θεατρικό, ἐκδόσεις Παρρησία, (Ἀθήνα, χ.χ., πάντως 2008) σσ. 24 [εἰκονογραφημένο].

Alexandros Papadiamandis, *The Boundless Garden*, Selected short stories, Volume I, Edited by Lambros Kamperidis and Denise Harvey (Publisher), Limni, Evia, Greece, 2007, σσ. xxviii+336. [Ὁ τόμος περιλαμβάνει, μεταφρασμένα στὰ ἀγγλικά, τὰ διηγήματα «Ἰππέρτρα», «Ἡ σταχομαζώχτρα», «Ἐξοχική Λαμπρή», «Ἡ Μαυρομαντηλοῦ», «Φτωχὸς Ἰαγιός», «Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον», «Ὁ Ἀμερικάνος», «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο», «Ἀποκριάτικη νυχτιά», «Ὁ Καλόγερος», «Στὴν Ἁγι-Ἀναστασία», «Ὀλόγυρα στὴ λίμνη», «Οἱ Ἐλαφροῖσι κωτοί», «Ναυαγίων ναύγια», «Δαμπριάτικος ψάλτης», «Τῆς Κοκκίνας τὸ σπίτι» (τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ στὸ τέλος κάθε διηγήμα-

τος), Biographical Note (σσ. ix-xii), Introduction (τοῦ π. Λάμπρου Καμπερίδη, σσ. xiii-xxv), Editorial Note (xxvii-xxviii), Endnotes (σσ. 303-326), Glossary (327-330), Notes on the Contributors (331-332) καὶ Map of Skiathos].

Γεωργίου Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμος πρῶτος, Μετάφραση: Ἰαπωνά Παπαδιαμάντη, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Ἰαγγελος Γ. Μαντᾶς, Ἰδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν Κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὴ Δημοκρατία, Ἀθήνα 2008, σσ. 537 [Πρόλογος: Δημήτριος Σιούφας, Πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος: Εἰσαγωγή «Ἰστορία ἀπὸ ἓνα αἰῶνα», Προλεγόμενα ἐπιμελητῆ: «Ὁ παπαδιαμαντικὸς Φίνλεϋ», Σημειώσεις ἐπιμελητῆ: σσ. 494-529].

Γεωργίου Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμος δεύτερος, Μετάφραση: Ἰαπωνά Παπαδιαμάντη, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Ἰαγγελος Γ. Μαντᾶς, Ἰδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν Κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὴ Δημοκρατία, Ἀθήνα 2008, σσ. 453.

Β'. Βιβλία γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη

Κωνσταντίνου Σ. Γανωτῆ, Ἰαπωνά Παπαδιαμάντη. Μιὰ διαφορετικὴ ἀνάγνωση καὶ κατανόηση τοῦ ἔργου «Στὴν Ἁγι-Ἀναστασία», ἐκδόσεις Παρρησία, (Ἀθήνα, χ.χ., πάντως 2007 ἢ 2008) σσ. 81 [μὲ φωτογραφίες τῆς Σικιάθου].

Κωνσταντίνου Σ. Γανωτῆ, Ἰαπωνά Παπαδιαμάντη. Μιὰ

διαφορετικὴ ἀνάγνωση καὶ κατανόηση τοῦ ἔργου «Ἡ Φόνισσα», ἐκδόσεις Παρρησία, (Ἀθήνα, χ.χ., πάντως 2007 ἢ 2008) σσ. 92 [εἰκονογραφημένο].

Χριστοῦγεννα μὲ τὸν Παπαδιαμάντη, Εἰκόνες: Μαριλίτσα Βλαχάκη, Βαρβάρα Λιακουνάκου, Τάσος Μαντζαβίνος, Μανώλης Μπιτσάκης, Κώστας Παπανικολάου, Ἰαπωνά Παπαδιαμάντη.

καγιάν, Κείμενα: Σταῦρος Ζουμπού-λάκης, Μαριάννα Κορομηλά, Όλια Λαζαρίδου, Νίκος Ευδάκης, Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος, «Χῶρος Τέχνης», Ἀθήνα 2008, σσ. 48.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐποσπινθηρίζοντας. Σπουδάματα στὸν Παπαδιαμάντη, «Ἰνδικτος», Ἀθήνα 2008, σσ. 324.

Στέλιος Παπαθανασίου, Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης στὰ ἄδυνα τῆς δημοσιογραφίας, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα τῆς ΕΣΗΕΑ, Ἀθήνα 2008, σσ. 47.

Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος, Ἐπὶ πτῖλων αὔρας νυκτερινῆς. Πέντε κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, Σχέδια Ράλλης Κοψίδης, Δεύτερη ἔκδοση, Γαβρηλίδης, Ἀθήνα 2009, σσ. 86.

Γ'. Μελετήματα, δοκίμια, μνείες

Χρήστος Γιανναράς, Ἐπαινος ψήφου τιμωρητικῆς. Ἡ πολιτικὴ ἐπικαιρότητα ὡς ὑπαρξιακὴ πρόκληση καὶ δοκιμασία γραφῆς, Ἐκδόσεις Ἰανός, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 335 [τρεῖς μνείες τοῦ Παπαδιαμάντη, βλ. Εὐρετήριο βιβλίου].

Χρήστος Γιανναράς, Ἡ κατάρρευση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος στὴν Ἑλλάδα σήμερα, Ἐκδόσεις Ἰανός, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 322 [μνεία τοῦ Πδμ. στὴ σ. 290].

Χρήστος Γιανναράς, Τὸ πολιτικὸ ζητούμενο στὴν Ἑλλάδα σήμερα, Ἐκδόσεις Ἰανός, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 323 [τρεῖς μνείες τοῦ Πδμ., βλ. Εὐρετήριο βιβλίου].

Δημήτριος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Κτίση καὶ ὕλικά ἀγαθά. Μιά ματιὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Γέροντος Ἰωσήφ τοῦ Ἠσυχαστοῦ», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ Διορθοδόξων Ἐπιστημονικῶν Συνεδρίων Ἀθηνῶν (22-24 Ὀκτωβρίου 2004) καὶ Λεμεσοῦ (21-23 Ὀκτωβρίου 2005), Ἰερά Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, Ἄγ. Ὅρος 2007 [μνείες τοῦ Πδμ. καὶ τοῦ Μωραϊτίδη].

Εὐκαρπίας Ἐπαινος. Ἀφιέρωμα

στὸν Καθηγητὴ Παναγιώτη Δ. Μαστροδημήτρη, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Γιώργος Ἀνδρειωμένος, Πορεία, Ἀθήνα 2007 [σσ. 299-305 Ἀπόστολος Βασ. Ζορμπᾶς «Σταμ. Σταματίου, “Ὁ γάμος τοῦ ραγιά”. Ἐνα ὅμοιο κείμενο μὲ τὸ διήγημα “Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη” τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη», 335-353 Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος «Ἡ lectio difficilior στὸν Παπαδιαμάντη», 497-510 Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς «Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, “Ὀνειρο στὸ κῦμα”. Τρία ἐρμηνευτικὰ σημειώματα», 887-923 Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης «Γύρω ἀπὸ ἓνα παπαδιαμαντικὸ θέμα: Καὶ πάλι γιὰ τὴ “Χῆρα παπαδιά” (Συνέχεια καὶ τέλος)», 1141-1153 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Περιπέτειες τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου»].

Ἑλληνικὴ Νικολουδάκη-Σουρῆ, «Τὸ παιδί ὡς δέκτης ἢ ὑποκινητῆς δραμάτων στὰ “οἰκογενειακά” διηγήματα τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη». (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. Διάλογος τῆς Ἐνώσεως Φιλολόγων Νομοῦ Ἡρακλείου, τχ. 17, Ὀκτώβριος 2005, σσ. 51-81.)

Ἀλέξανδρος Δ. Μπαζούκης, «Πα-

ράγραφος σημαίνουσα: δύο παραδείγματα από τον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη». (Ανάτυπο από το περ. *Κονδυλοφόρος* 5/2006, σσ. 147-164.)

Άλέξανδρος Δ. Μπαζούκης, βιβλιοκρ. του: Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Είσαγωγή στην πεζογραφία του Παπαδιαμάντη*, επίλογη κριτικών κειμένων, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ήράκλειο 2005. (Ανάτυπο από το περ. *Κονδυλοφόρος* 6/2007, σσ. 153-158.)

Πέτρος Μοροζίνης, *Στην αγορά κάθε μέρα*, ποιήματα, Έκδόσεις Νεφέλη, Άθήνα 2007, σσ. 71 [μνείες του Πδμ. έμμεσες σποράδην].

Θεοδόσης Νικολάου, *Φιλολογικά και κριτικά κείμενα*, επίμελεια Λευτέρης Παπαλεοντίου, Γαβριηλίδης, Άθήνα 2008, σσ. 582 [σσ. 112-127 «Παπαδιαμάντης, σύντομο σχεδιασμα βίου και θεωρίας του έργου του», σσ. 128-142 «Ό Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης ως ποιητής», σσ. 143-153 «Παπαδιαμάντης και Χριστούγεννα. Συνομιλία του Θεοδόση Νικολάου με τον Κωστή Κοκκινόφρα»].

Άλεξάνδρα Κ. Μπουφέα, *Τά λογοτεχνικά περιοδικά τής Κατοχής*, Έκδόσεις Σοκόλη, Άθήνα 2006, σσ. 607 [για τίς μνείες του Πδμ., του Μωραϊτίδη και του Ζήση Οικονόμου βλ. το Εύρετήριο του βιβλίου].

Άνθη Λεούση, *Μικρά βασιλεία*, ποιήματα, Ίνδικτος, Άθήνα 2008, σσ. 245 [passim έμμεσες μνείες του Πδμ.].

Παναγιώτης Χρ. Ζιώγας, *Έμμαουήλ Κριαράς*, νέα έκδοση, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 461 [για μνείες του Πδμ. και του Μωραϊτίδη βλ. το Εύρετήριο κυρίων όνομάτων του βιβλίου].

† Νίκου Χ. Γιανναδάκη, *Άποτυπώματα*, Πινακοθήκη Βιάννου, Βιάννος 2008, σσ. 148 [μνεία τής κριτικής έκδοσης των Άπάντων του Πδμ., του έκδότη και του επίμελητή].

Δημητρίου Χατζηπέτρου, *Ό Παναγία στη νεολληνική ποίηση*, Άνθολογία, Είσαγωγικό κείμενο από τον λογοτέχνη Νίκο Θ. Άρβανίτη, Έκδοτικός Οίκος «Άστήρ», Άθήνα 2008, σσ. 256. [Άνθολογούνται τά «θεομητορικά» ποιήματα του Παπαδιαμάντη: «Στην Παναγία την Κουνίστρα», «Στην Παναγία την Κεχριά», «Στην Παναγίτσα στο Πυργί», «Στην Παναγία του Ντομάν», «Στην Παναγία τη Σαλονικιά».]

Άντώνη Ζέρβα, *Όι συλλογές 1983-2006*, «Ίνδικτος», Άθήνα 2008, σσ. 613 [μνείες Πδμ. passim, π.χ. σσ. 238, 245, (248), 379, 545].

Ήμερολόγιο - Calendar 2008-2009, Μουσείο Έλιās και Λαδίου Πηλίου-Άνω Γατζέα [Δίγλωσσο, Εικονογραφημένο από τον Δημήτρη Μοράρο. Το τελευταίο σχέδιο «Άνθη του γιαλού» από τον Ξεπεσμένον δερβίση (έκδοση Μυθονίας) και έξώφυλλο 4ου τόμου Άπάντων Παπαδιαμάντη («Δόμος»)].

Γ. Κ. Κατσιμπαλής και Γιώργος Σεφέρης, «Άγαπητέ μου Γιώργο», *Άλληλογραφία (1924-1970)*, Επίμελεια έπιστολών-Σχόλια: Δημήτρης Δασκαλόπουλος, «Ίκαρος», Άθήνα 2009, Α΄ τόμ., σσ. 414, Β΄, σσ. 548 [11 μνείες του Πδμ., βλ. Εύρετήριο].

Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Collectanea*, «Δόμος», Άθήνα 2009, σσ. 795 [μνείες Πδμ., βλ. Πίνακα Όνομάτων].

Δημήτρης Νικορέτζος, *Πήγασος*

δίχως φτερά - 'Οδοιπορίες φυγής, Έκδ. 'Οργανισμός Λιβάνη, 'Αθήνα 2009, σσ. 282 [Αφιέρωση: «Στους πεφιλημένους μου / Σκιαθίτες κοσμολαΐτες / ψαλμωδούς του Θεού / 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη / και 'Αλέξανδρο Μωραϊτίδη / ως θυμίαμα ενώπιόν τους»· passim μνείες Πδμ. και Μωραϊτίδη].

Λουκάς Κούσουλας, *Και μόνοι και μετά πολλών ή όπως όπως...*, Γαβριηλίδης, 'Αθήνα 2009, σσ. 214 [συχνές μνείες του Πδμ., βλ. ιδιαίτερώς τὰ δοκίμια: σσ. 31-34 «Στόν κανόνα τής τέχνης του», 147-149 «Διά τήν αντίγραφην»].

Τὸ Δημοτικό τραγούδι στή Μαγνησία, Β' τόμος, Συλλογή-Έκλογή-Σχόλια Κώστα Λιάπη, Έκδοση Έταιρείας Παρέμβασης και Πολιτισμοῦ (ΕΚΠΟΛ) τής Ν. Α. Μαγνησίας, Βόλος 2009, σσ. 593 μεγάλου σχήματος [εἴκοσι μνείες του Πδμ., βλ. Εὔρετήριο του τόμου].

Ε. Κριαράς, *Μακρὰς ζωῆς ἀγωνίσματα*, 'Αθήνα 2009, Οἱ φίλοι του περιοδικοῦ 'Αντί, σσ. 336 [δύο μνείες του Πδμ.].

Έλένη Πολίτου-Μαρμαρινοῦ, *Συγκριτική Φιλολογία. 'Από τή θεωρία στήν πράξη*, 'Ελληνικά Γράμματα, 'Αθήνα 2009, σσ. 300 [σσ. 30-31 ἐκτενής μνεία του διηγήματος «'Ο ξεπεσμένος δερβίσης», 163-189 «Παπαδιαμάντης, Μωπασσάν και Τσέχωφ» (ἐπεξεργασμένη, με προσθήκες, ή ἀνακοίνωση τής Ε. Π.-Μ. στο Α' παπαδιαμαντικό συνέδριο), 229-254 «'Η ποίηση και ή πεζογραφία στο πλαίσιο μιὰς Συγκριτικῆς Ποιητικῆς. 'Η ἔννοια του ρυθμοῦ» (δλα τὰ παρα-

δείγματα τῶν σσ. 244-254 ἀντλημένα ἀπό ἔργα του Πδμ.)· ἄλλες μνείες βλ. Εὔρετήριο του βιβλίου].

'Αρχεῖο Θεσσαλικῶν Μελετῶν, τῆς Έταιρείας Θεσσαλικῶν Έρευνῶν, τόμ. 17ος, Βόλος 2008 [σσ. 365-372 Δημήτρης Η. Τσιλιβίδης «Ταραχές στή Σκιαθό για τήν εἰκόνα τῆς Παναγίας Κουνίστρας τὸ 1908. 'Ο 'Αλ. Παπαδιαμάντης ἐναντίον 'Επισκόπου Γερμανοῦ»].

'Ανδρέας Μπελεζίνης, *Νίκος Φωκῆς. Ένας ἀναφορικός ποιητής*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «'Εστίας», 'Αθήνα 2009, σσ. 281 [σσ. 205-211 «'Ορθόδοξες και ἀνορθόδοξες πλευρές του Παπαδιαμάντη. Ένας ποιητής-δοκιμογράφος για ἕναν διηγηματογράφο-ποιητή»]. Ἄλλες μνείες του Πδμ. passim, βλ. Εὔρετήριο του βιβλίου. Μνεία Ζήση Οἰκονόμου].

Δημήτρης Κοσμόπουλος, *Βραχύ χρονικό (ποιήματα)*, Κέδρος, 'Αθήνα 2009, σσ. 91 [θραύσματα παπαδιαμαντικά passim].

Νίκος 'Ορφανίδης, *'Η Λυπημένη στο Μαγεμένο Δάσος*, ποιήματα, «'Ακτῆ», Δευκωσία 2008, σσ. 55 [σσ. 27-28 «'Η εἴσοδος τῆς Λυπημένης, τῆς Κλειῶς και τῆς μικρῆς 'Ακριβούλας στα τοπία του φεγγαριοῦ» (για τήν 'Ακριβούλα του «Μυρολογιοῦ τῆς φώκιας»), 32-33 «'Αφίξεις του κύρ 'Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη στήν αὐλή του βυζαντινοῦ μοναχοῦ 'Ανανίου» (ἀφιέρωση: «Στόν Γέροντα 'Ανανία Κουστένη»), σ. 34 μνεία τῆς 'Ακριβούλας].

Β. Ν. Μπόνου, *προασματικά* (ποίημα), μονόφυλλο, ἔαρ θΘ', ΤΑΜΥΝΑΙ [μνημονεύεται «ὁ πατήρ 'Αλέξανδρος τουπίκλην Παπαδιαμάντης»].

Ἡλίας Χ. Παπαδημητρακόπουλος, *Ὁ θησαυρὸς τῶν Ἀηθονίων καὶ ἄλλα διηγήματα, Σχέδια Εὐῆ Τσακνιά, Γαβριηλίδης, Ἀθήνα 2009, σσ. 110 [μνείες τοῦ Πδμ. στή σ. 33 καὶ, ἔμμεσες, στίς σσ. 40 καὶ 96].*

Στυλιανὸς Ἀλεξίου, *Ποικίλα Ἑλληνικά. Μελέτες, ἐκδ. «στιγμῆ», Ἀθήνα 2009, σσ. 210 [4 μνείες τοῦ Πδμ., βλ. Εὐρετήριο τοῦ βιβλίου].*

Κώστας Πασβάντης, *Στὸ βάθος τοῦ καθρέφτη, ποιήματα, ἐκδόσεις Μελάι, Ἀθήνα 2009, σσ. 64 [μνείες τοῦ Πδμ. στίς σσ. 27, 28, 50].*

Ἄ. Κ. Χριστοδούλου, *Ποιήματα, Τυπωθήτω / ΛάλοΝ Ὑδωρ, Ἀθήνα 2009, σσ. 440 [στίς σσ. 165-200 «Ἐέρα †† - Τὸ μυρολόγι τῆς Φλανδρῶς - Θαλασσινὸ εἰδύλλιο - [“Ἐξ ἀντιγραφῆς”]» δὲς καὶ σσ. 145-164*

«Ἐέρα † - Τὸ συναξάρι ἐνὸς Καλόγερου - Μυθιστορία - [“Ἐν πρωτοτύπῳ”]»].

Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Ὀλισθηρὸς ἰστός. Δοκίμια, μελέτες, ἄρθρα, συνεντεύξεις, τόμ. Α', σσ. 331, τόμ. Β', 343, ἐκδόσεις Ἄγρα, Ἀθήνα 2009 [στὸν Α' τόμο τὸ δοκίμιο «Γέρων ψαράς ἐντριβῆς εἰς τὴν ἄφωνον γλῶσσαν τῶν φωκῶν (σσ. 242-257) καὶ ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὸν Πδμ. στίς σσ. 82-87· ἄλλες μνείες σὲ Α' καὶ Β' τόμ. βλ. στὰ Εὐρετήρια].*

Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος, *Προφορικότητα καὶ παράδοση στὸ ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη. (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο Ἀλεξανδρινὸς Ἀμηγτός. Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Ι. Ν. Χατζηρώτη, τόμ. Β', Ἀθήνα 2009, σσ. 149-160.)*

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ἀντί, τχ. 919, 11.4.2008 [σσ. 78-81 Ἀντείας Φραντζῆ «Παπαθιώτης - Καραγάτσης: Μία ἰδιότυπη συνάντηση» (ἐξ ἀφορμῆς τοῦ карага-τσικου διηγήματος «Ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ κανελὶ πανωφόρι» πὺ ἀναφέρεται στὸν Παπαδιαμάντη)].

Δελτίο Ἐταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν, τχ. 2, Δεκέμβριος 2007 — τχ. 3, Ἰούλιος 2008 — τχ. 4, Δεκ. 2008 — τχ. 5, Ἰούλιος 2009 — τχ. 6, Δεκ. 2009.

Δεσμὸς. Ἐφαρμοσμένη κλινικὴ μικροβιολογία καὶ ἐργαστηριακὴ διαγνωστικὴ, Τομ. 14, τχ. 4, Ὀκτ. - Δεκ. 2009 [σσ. 217-219 Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Γιατροὶ στὸ βίο

καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἄλ. Παπαδιαμάντη» (ἀποσπάσματα ἀπὸ διάλεξη)].

Διαβάζω, τχ. 480, Δεκ. 2007 [σ. 152 Νικόλαος Α.Ε. Καλοσπύρος, σημείωμα βραχὺ γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου καὶ τῆς Λαμπρινῆς Τριανταφυλλοπούλου «Ὁ Παρδαλὸς Συρικτῆς τῆς Ἐμιλίνης» - Γιὰ τὸν μεταφραστὴ Παπαδιαμάντη] — τχ. 488, Σεπτ. 2008 [σσ. 36-39 Λάκης Προγκίδης «Πρεσβευτὲς τοῦ Παπαδιαμάντη» (γιὰ τὸν τόμο *The Boundless Garden*)].

Ἐδεσσαῖος (ἐφημ.), Νοέμβριος 2006 [σ. 16 Ἀπόστολου Ζορμπᾶ «Ἡ ἄλλη δικαίωση τῆς Σεραϊνῶς»].

Ἐθνικὸς Κήρυξ (Νέας Ὑόρκης),

Σάββατο 31 Μαΐου - Κυριακή 1 Ίουνίου 2008 [σ. 3 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Φίλιππος Σέρραρντ: "Ένας Άγγλικός Παπαδιαμάντης» (τὸ «Φίλιππος Σέρραρντ» τῆς Συντάξεως), ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὸ Πανευβοϊκὸν Βῆμα 8.5.2008)] — Σάββατο 19 - Κυριακή 20 Ίουλίου 2008 [σ. 3 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Μιὰ σημαντικὴ μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη» (γιά τὴν Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Γ. Φίνλεϋ), ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὸ Πανευβοϊκὸν Βῆμα 15.5.2008)].

Ἐκκλησιαστικὴ Παρέμβαση, Μηνιαία ἐκδοσις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ναυπάκτου, τχ. 138, Δεκ. 2007 [σ. 8-9 καὶ 11 Χριστίνας Καρανικόλα «Ὁ Ἄμερικάνος»] — τχ. 146, Σεπτ. 2008 [σ. 12 Ἀπόστολος Ζορμπᾶς «Παπαδιαμαντικὴ παρέμβαση»] — τχ. 147, Ὀκτ. 2008 [σ. 16 «Εἰς τὰ χρήματα...», ἀπόσπ. ἀπὸ τὸν «Ρεμβασμὸ τοῦ Δεκαπενταυγούστου», ἐξαιτίας τῆς χρηματοπιστωτικῆς κρίσεως] — τχ. 148, Νοέμβριος 2008 [σ. 14 Κώστα Παπαδημητρίου «Τὸ Δωδεκάημερο τῶν Χριστουγέννων στὸν Παπαδιαμάντη (Α΄)»] — τχ. 149, Δεκ. 2008 [σ. 15 Κώστα Παπαδημητρίου, «Τὸ Δωδεκάημερο τῶν Χριστουγέννων στὸν Παπαδιαμάντη (Β΄)»] — τχ. 152, Μάρτιος 2009 [σ. 11 Κωστή Μπαστιᾶ «Λατρευτικὴ ζωὴ» (ἀπόσπ. ἀπὸ τὸ βιβλίον Ὁ Παπαδιαμάντης), σ. 12-13 Κώστα Παπαδημητρίου «Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης - ὁ παράλληλος τοῦ Παπαδιαμάντη (Α΄)»] — τχ. 153, Ἀπρίλιος 2009 [σ. 15 Κώστα Παπαδημητρίου «Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης - ὁ παράλληλος τοῦ Παπαδια-

μάντη» (Β΄)»] — τχ. 161, Δεκ. 2009 [σ. 3 Ν. Ι. «Δροσιὰ καὶ φωτιὰ» (σχόλιο σὲ μιὰ φράση τοῦ Πδμ.)].

Ἑλληνικά, τχ. 57 (2007) [σ. 178-182 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Ἵστερόγραφο γιά τίς ἀποκλίνουσες γραφές τῶν παπαδιαμαντικῶν ἀναδημοσιεύσεων»].

Ἐμβόλιμον, τχ. 55, Χειμῶνας 2007 - Ἀνοιξη 2008, Ἀφιέρωμα στὰ 70 χρόνια τοῦ Κώστα Γεωργουσόπουλου [σ. 79-84 Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου «Περὶ τοῦ ποιητοῦ Κ. Χ. Μύρη», ὅπου παρατίθεται καὶ σχολιάζεται καὶ τὸ ποίημα «Παπαδιά-μάντις» (σ. 82-84), πρωτοδημοσιευμένο στὸν τόμο Φῶτα Ὀλόφωτα (1981)].

Ἐπίγνωση, τχ. 104, Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 2008 [σ. 5-6 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Δοξολογικό»].

Ἡ ἐποχὴ, 9.12.2007 [σ. 27 Μ. Θεοδοσοπούλου «Μὲ τὰ μάτια ἐνὸς Βρετανοῦ» (φωτ. τῆς προτομῆς τοῦ Πδμ. στὴ Δεξαμενὴ μὲ τὴ λεζάντα: «Ἡ χαμένη, ἀνάμεσα σὲ φυλλωσιές καὶ ἀναρριχώμενα, προτομὴ τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη στὴν πλατεία τῆς Δεξαμενῆς φαίνεται πὼς διέφυγε τῆς προσοχῆς τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα παρατηρητικοῦ Μάικλ Σμίθ). Μνεῖα ἐπίσης τῆς ἐκδοθησομένης Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Φίνλεϋ. Μνεῖα Ἀγ. Ἐλισσαίου καὶ Πδμ. Βλέπε καὶ ὅλη τὴν τελευταία παράγραφο] — 13.1.2008 [σ. 27 Μ. Θεοδοσοπούλου «Μνημονεύετε Ν. Γ. Πεντζίκη» (μνεῖες Πδμ. καὶ Μωραϊτίδη)] — 9.3.2008 [σ. 29 Μ. Θεοδοσοπούλου «Χριστόφορος Μηλιῶνης, "Τὸ βλέμμα τῆς Μέδουσας"» (μνεῖες τοῦ Πδμ.)] — 6.4.2008 [σ. 29-30 Μ.

Θεοδοσοπούλου «Παπαδιαμαντολογίες» (για τὰ Παπ. Τετράδια τχ. 8ο) και σ. 29 «Συμπληρώματα» (Παπαδιαμαντικά)] — 28.9.2008 [σ. 35 Μ. Θεοδοσοπούλου «Ἀπὸ τοῦ τὸ Μηλιώνης» (μνεῖες τοῦ Πδμ.)] — 5.10.2008 [σ. 27 Μ. Θεοδοσοπούλου «Στὰ σολωμείκα (Στάση πρώτη)» (ἀξιοσημείωτη μνεία τοῦ Πδμ.: «Τώρα καταλαβαίνουμε, γιατί, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, καταβάλλονται τόσες προσπάθειες, ὥστε ν' ἀποκαλυφθεῖ ἕνας, γιὰ παράδειγμα, “σκοτεινός” Παπαδιαμάντης»)] — 8.3.2009 [σ. 35 Μ. Θεοδοσοπούλου «Ὁ Παπαδιαμάντης, ἡ ἀτραξιὸν και τὸ ἄνωθεν μήνυμα» και «Τὸ λαυθάνον διήγημα» (για «Τὸ γιολόξυλο»)] — 6.9.2009 [σ. 27 Μ. Θεοδοσοπούλου «Ταπεινὴ τῆς κόττας ἢ λοφιά» (ὄλο σχεδὸν τὸ κείμενο γιὰ τὸν Πδμ.)] — 13.9.2009 [σ. 27 Μ. Θεοδοσοπούλου «Βόλος, ἐν ἔτει 1908» (στὴν προτελευταία παράγραφο ἀρκετὰ γιὰ τίς ταραχὲς στὴ Σικιάθο ἐξ ἀφορμῆς τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τῆς Κουνίστρας)].

ἡ λέξη, τχ. 196, Ἀπρίλ.-Ἰούν. 2008 [σ. 234-239 Νίκος Τριανταφυλλόπουλος «Γαμπρός στὸ Βαρβάκειο» (διήγημα)] — τχ. 198, Ὀκτ.-Δεκ. 2008 (Ἀφιέρωμα στὸν Φώτη Κόντογλου) [μνεῖες τοῦ Πδμ., ιδιαίτερα στὰ κείμενα τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Μαρμαρύσσοντας» και τοῦ Δημήτρη Ἀγγελῆ «Οἱ δύο μεταφραστικὲς περίοδοι τοῦ Φώτη Κόντογλου»] — τχ. 199, Ἰαν.-Μάρτ. 2009 [σ. 101-102 Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Οἱ φίλτατοι στοιχειοθέτες ἢ ὁ ἀγαθοδαίμων τοῦ τυπογραφείου»].

Ἡ μελέτη, περ. τοῦ Συλλόγου

πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, τόμ. Δ', 2008 [σ. 165-186 Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λαμπρινὴ Τριανταφυλλοπούλου «Μιὰ παπαδιαμαντικὴ μετάφραση» (για τὴν Ἰζολίνα τοῦ Μείν Ρείδ)].

Ἡ φωνὴ τῶν Πειραιωτῶν, 23.4.2009 [σ. 12 Ἐπιμέλεια: Δημοσθένης Μπούκης τοῦ Γιάννη «Πάσχα Ρωμείκο (Ἀναφορὰ στὸν Ἅγιο Σπυρίδωνα Πειραιᾶ) Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη (1851-1911)», σ. 17 ἐπιμέλεια στήλης: Γιάννης Κανατσέλης «Μαθητὴς τῆς Ἰωνιδείου ὁ Παπαδιαμάντης»] — 7.5.2009 [σ. 12 Γιώργης Σακκάς «Χρῖστος Ἀδαμόπουλος», ὅπου μνεῖες και ἀποσπάσματα τοῦ Πδμ.].

Μαγνησία, τχ. 10, Μάιος 2008 [σ. 51-52 Γιώργος Θωμᾶς «Μὲ τὸν Δημήτρη Λέτσιο σὲ φίλο τοῦ Παπαδιαμάντη»].

Manifesto (περ.), τχ. 12, Φθινόπωρο 2007 [σ. 56-59 Ἄγγελος Μαντᾶς «Ἡ φωνὴ τοῦ Μακρυγιάννη» (ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὸν Πδμ.)], τχ. 13, Χειμῶνας-Ἄνοιξη 2008 [σ. 47-48 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Τὸ γύρισμα τῶν νερῶν ἢ ὁ Παπαδιαμάντης στὰ Κατούνια τῆς Λίμνης», τχ. 15-16, Χειμῶνας 2009 [σ. 88-89 Δημήτρη Βλαχοδήμος «Οἱ νεκροὶ ταξιθεύουν ἢ deus does not exist III» (ὑπόρρητες μνεῖες τοῦ Πδμ.)].

Μικροφιλολογικά, τχ. 23, Ἄνοιξη 2008 [σ. 12-13 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Μικροβιβλιογραφικά στὸν Παπαδιαμάντη»] — τχ. 24, Φθινόπωρο 2008 [σ. 36-38 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Μικρὰ λορεντζατικά στὸ περιθώριο μιᾶς ἀλληλογραφίας»

(μνεία Πδμ. στή σσημ. 4)] — τχ. 26, Φθινόπωρο 2009 [σσ. 23-24 Σάββας Παύλου «*Ἡ Φόνισσα στήν Ἀσία*»].

Μυροβλήτης, (περιοδικό τοῦ Ἱ. Ναοῦ Ἀγ. Δημητρίου Χαλκίδος), τχ. 34, Ἀπρίλιος-Ἰούνιος, 2009 [σσ. 16-18 Ζ. Παπαντωνίου «Ὁ κύρ Ἀλέξανδρος» (γιά τόν Μωραϊτίδη), μέ βραχὺ προλογικό σημείωμα τοῦ Ν. Δ. Τ., σσ. 19-25 Κωνσταντίνου Κουτούμπα «Ἐθίμα τοῦ Πάσχα ἀπό τή σκιαθίτικη λατρευτική παράδοση στό ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Μωραϊτίδη»].

Μωραϊτῆς τῆς Εὐβοίας, ἐφημ. τοῦ Συνδέσμου τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Πελοποννησίων «Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης», ἀρ. φ. 30 (93), Μάιος-Δεκ. 2008 [σ. 6 Νεκτάριος Λαμπρόπουλος, Σημείωμα γιά τόν Α' τόμο τοῦ Φίνλεϋ].

Νέα Ἐστία, τχ. 1807, Ἰαν. 2008 [σσ. 101-141 Ἠλία Γιούρη «Μυθολογίες τῆς ταυτότητας: οἱ αὐτοβιογραφίες τοῦ Μισέλ Φάις» (μνείες *passim* τοῦ Πδμ.), 165-167 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Παλαιογραφικό στόν Παπαδιαμάντη»] — τχ. 1808, Φεβρ. 2008 [σσ. 203-244 Ε. Κριαρᾶς «Ὁ Γιώργος Θεοδοκάς κρίνει λογοτέχνες καί κινήματα τῆς ἐποχῆς του - Δυνάμει γραμματολόγος» (στή σ. 238 ἐνδιαφέρουσα μνεία κρίσης Θεοδοκά γιά Πδμ.), σσ. 338-353 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου «Ζητήματα δημόσιας παπαδιαμαντικῆς ἀλληλογραφίας. Δύο ἄγνωστα ἐπιστόλια τοῦ Παπαδιαμάντη»] — τχ. 1809, Μάρτιος 2008 [σσ. 585-587 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Παρατηρήσεις σέ παπαδιαμαντικά καί μωραϊτιδικά τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ»] — τχ. 1811, Μάιος

2008 [σσ. 963-965 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «“Ἀνθοβολία”. Μεταπλασμοὶ λέξεων ἀπό παρετυμολογία στόν Παπαδιαμάντη»] — τχ. 1814, Σεπτ. 2008 [σσ. 545-548 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «“Θυγατέρες τοῦ ἐπουρανοῦ Βασιλέως” (Παπαδιαμάντης 5.178.29)»] — τχ. 1817, Δεκ. 2008 [σσ. 1073-4 Σάββας Μιχαήλ «*Esponja Gloriosa*» (στis σσ. 1073-1074 ἐκτενῆς μνεία τοῦ Πδμ.), 1324-1325 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Τὸ ἐκτυφλωτικό ἄσπρρο»] — τχ. 1818, Ἰαν. 2009 [σ. 4 Δημήτρης Κοσμόπουλος «Ὁ ξένος τῶν Χριστουγέννων» (τὸ ποίημα οὐσιαστικά ἀναφέρεται στόν Πδμ.), 120-122 Α. Παπαδιαμάντης, Χριστουγεννιάτικο διήγημα, «Τὸ γιάλόξυλο», 123-127 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου «Παρατηρήσεις στό νεοφανές παπαδιαμαντικό διήγημα “Τὸ γιάλόξυλο”»] — τχ. 1819, Φεβρ. 2009 [σσ. 403-405 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Γιάλόξυλο. Τύχες μιᾶς λέξης»] — τχ. 1820, Μάρτιος 2009 [σσ. 626-628 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Τὰ “ναυαγισμένα ξύλα”»] — τχ. 1821, Ἀπρίλιος 2009 [σσ. 663-706 Μιχάλης Πάγκαλος «Λόγος καί σῶμα τῶν στρατοπέδων στόν Πρίμο Λέβι καί τόν Λεβινάς» (ἐνδιαφέρουσα μνεία τοῦ Πδμ. στή σ. 697). — τχ. 1822, Μάιος 2009 [σσ. 1142-1143 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Φουκαράς»] — τχ. 1824, Ἰούλιος-Αὐγουστος 2009 [σσ. 127-136 Σταῦρος Ζουμπουλάκης «Ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος καί ἡ Ὁρθόδοξη ἐρμηνευτική τοῦ Παπαδιαμάντη», 179-180 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Πα-

ρασημειώσεις σε στίχους του Λορεντζάτου. β' «Οί βράχοι τῆς Ὑδρας» (ὑποσημείωση γιὰ τὴ χρῆση τῆς φράσης σὲ παπαδιαμαντικὴ μετάφραση)] — τχ. 1825, Σεπτ. 2009 [σ. 347-370 Χριστόφορος Ἐλ. Ἀρβανίτης «Ἡ θεολογία τοῦ ἀγνωστικιστικοῦ οὐμανισμοῦ στὸ ἔργο τοῦ Τζῶν Στάνιμπεκ» (στὴ σ. 350 ὑποσημείωση γιὰ τὸν Πδμ.), σ. 476-479 Γ. Δ. Παγανὸς «Ναυάγια καὶ συντρίμια μιᾶς ἐντυπωσιακῆς ἀφήγησης» (βιβλιοκρισία τοῦ: Δημήτρης Νόλλας, *Ναυαγίων πλάσματα* μνεία τοῦ Πδμ. στὴ σ. 478), σ. 512-514 Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος - Λ. Τριανταφυλλοπούλου «Τὸ “μέγα γιαλόξυλο” τοῦ ἐξερευνητῆ Φ. Νάνσεν»] — τχ. 1826, Ὀκτ. 2009 [σ. 550-598 Μανόλης Παπουτσάκης «Ἄταχτα σχόλια στὰ ποιητικὰ τοῦ Λορεντζάτου (μὲ ἀφορμὴ τὰ *Collectanea*)» (γιὰ τὸν Πδμ. βλ. σ. 585-589), 727-728 Νίκος Γριπνησιώτης «Σκούνα ἀπὸ τὴ Σκιαθο. Ἰστιοφόρος μνήμη τοῦ Μωραϊτίδη»] — τχ. 1828, Δεκ. 2009 [σ. 1021-1027 Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Σημειώσεις στὸν Π. Πρεβελάκη» (ἡ Π σχετικὴ μὲ τὸν Πδμ.), 1161-1173 Νίκος Λάζαρης «Ὁ μοναχικὸς πνευματικὸς δρόμος τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου» (γιὰ τὰ *Collectanea* ἐκτενῆς μνεία τοῦ Πδμ. στίς σ. 1165-1666), 1185-1186 Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος «“Ἀνάβαψις” καὶ μικροπιστία»].

Νέοι Ὁρίζοντες (ἐφημ. Ἔδεσσας) 17.1.2008 [σ. 18 «Σταυρομάνα ἔγραψε ὁ Παπαδιαμάντης» (δημοσίευση ἐπιστολῆς τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου)] — 25.9.2008 [σ. 9 ἀνώνυμος «Στὰ Γιαννιτσὰ τίμησαν τὸν

Παπαδιαμάντη» (Γιὰ τὸ ἀφιέρωμα τοῦ Ἐκ βαθέων Γιαννιτσῶν στὸν Παπαδιαμάντη)] — 9.10.2008 [σ. 9 (Νίκου Καραμανάβη) «Τὸ ἀγνωστο διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη» (γιὰ «Τὸ γιαλόξυλο»)].

Παλίμψηστον, τχ. 21/22, 2006-2007 [σ. 67-77 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Ἐπιραγολογώντας στὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο»].

Παρέμβαση (Κοζάνης), τχ. 141, Φθινόπωρον φυσιολογικόν, Σεπτ.-Ὀκτ.-Νοέμ. 2007 [σ. 48-49 Ν. Ἀμύδαλος «Ἐστενογραφημένα πρακτικὰ δίκης εἰς διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη», 84-86 Μάκης Καραγιάννης «Ἡ εὐρωπαϊκὴ θητεία ἐνὸς ἀκραιφνοῦς Ἑλληνα» (γιὰ τὸ βιβλίο: Ν.Δ.Τ. - Λ. Τριανταφυλλοπούλου, “Ὁ Παρδαλὸς Συρικτῆς τῆς Ἐμλίνης”)].

Παρνασσός, φιλολογικὸ περιοδικὸ τοῦ ὁμωνύμου Συλλόγου, τόμ. ΜΘ' (Ἰανουάριος-Δεκέμβριος 2007) [ἐκδόθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 2008], σ. 517 [σ. 5-14 Βασιλείου Φρ. Τωμαδάκη «“Τὸ γιαλόξυλο” - Ἄγνωστο χριστουγεννιάτικο διήγημα τοῦ Ἄλεξ. Παπαδιαμάντη», 65-86 Nicholas A.E. Kalospyros «The Greek Vision of a Female Infanticidal: The Euripidean *Medea* and the Murderess of Alexandros Papadiamantis»].

Πειραικὴ Ἐκκλησία, Μηνιαῖο περιοδικὸ Ἱερᾶς Μητροπόλεως Πειραιῶς, τχ. 200, Ἰανουάριος 2009 [Ἄφιέρωμα: Μνημονεύετε Ἄλεξανδρο Παπαδιαμάντη. Σελ. 17 ἀπόσπ. ἀπὸ τὸ *Skiathos, île grecque* τοῦ Octave Merlier, μετάφρ. Νάσου Δετζώρτζη, 18-20 Δημ. Κοσμοπούλου «Τρέφων ἀλλοκότους ιδέας», 21-23 Χρήστου

Βακαλόπουλου «Ἡ ἱερὴ μελωδία τῆς πραγματικότητος», 24-26 Ζήσιμου Λορεντζάτου «Ἡ “μυστικὴ φωταγωγία” τοῦ Παπαδιαμάντη», 27 Παύλου Νιρβάνα «Μὴν ἐρεθίσῃ τὴν περιέργειά των...», 28-29 Ἀρχιμ. Ἀνανία Κουστένη «Ὁ Ἱερέας στὸν Παπαδιαμάντη», 30-31 Κώστα Γανωτῆ «Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἐπικίνδυνος», 32-34 Κωνσταντίνου Κούκη «Ὅρασις Παπαδιαμάντη», 35 «Μία σελίδα τοῦ Μωραϊτίδη γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη», 36-37 Μάνου Ἐλευθερίου «Ἀγρυπνία γιὰ τὸ σκοτεινὸ τρυγόνι στὴν ἐκκλησία τοῦ προφήτη Ἐλισσαίου» (ἀπόσπ.), 46 Γιώργου Μπάρλα «Βιβλιοπαρουσίαση» (τῶν βιβλίων: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἀποστεινθηρίζοντες - Σπουδάματα στὸν Παπαδιαμάντη, Στρατῆς Πασχάλης (εἰσαγωγή, σχόλια), Τὰ σκοτεινὰ παραμύθια τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη)].

Πλανόδιον, τχ. 42 Ἰουνίου 2007 [σσ. 354-358 Δημήτρης Ἐλευθεράκης, (βιβλιοκρισία τοῦ:) Δημήτρης Κοσμόπουλου: Τὰ ὄρια τῆς φωνῆς (ἐκτενῆς μετὰ τοῦ Πδμ.) τχ. 44, Ἰούνιος 2008 [σσ. 829-831 Τασούλα Καραγεωργίου, (βιβλιοκρισία τοῦ:) Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου καὶ Λαμπρινῆς Τριανταφυλλοπούλου: “Ὁ Παρδαλὸς Συρικτῆς τῆς Ἐμλίνης”. Γιὰ τὸν μεταφραστὴ Παπαδιαμάντη, σσ. 892-895 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Ὁ Φίνλεϋ στὸ κύμα», 896-903 Ἀντρέας Μπελεζίνης «Καθαφεμπόριο ἢ Περί γιουβετσίου» (ὅπου, παρὰ τὸν τίτλο, τῆ μερίδα τοῦ λέοντος παίρνει ὁ Παπαδιαμάντης)] — τχ. 45, Δεκέμβριος 2008 [σ. 202 Ν. Δ. Τριανταφυλλό-

πουλος «Ποδοσφαιρικὰ σὲ ἀνταπόκριση ἀπὸ τὸν ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897» (ἡ ἀνταπόκριση μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Πδμ.)] — τχ. 46, Ἰούνιος 2009 [σ. 291 Χρῆστος Ξένος «Ἐπὶ πτίλων αὔρας νυκτερινῆς» (ποίημα), 480-483 Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Ποιὸς ὁ δολοφόνος;» (γιὰ τὸ «Πίπτοντες καὶ Ἀνιστάμενοι» τοῦ Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ: passim μνεῖες τοῦ Παπαδιαμάντη)].

Τὸ Περιοδικό, ἔνθετο τῆς ἐφ. Ἐθνικὸς Κήρυξ [τῆς Ν. Ὑόρκης], Σάββατο 7 - Κυριακὴ 8 Μαρτίου 2009 [σσ. 28-29 «Ἡ τέχνη πρέπει νὰ μαλακώνει τὴν ψυχὴ», συνέντευξη τοῦ Γιάννη Σμαραγδῆ στὴν Ὀλγα Σελλᾶ (ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὴν Καθημερινή), ὅπου ὁ Σμ. μιλάει καὶ γιὰ τὴν τηλεταινία του «Καλὴ σου νύχτα κύρ Ἀλέξανδρε»].

Φιλολογικὴ στέγη (Τριμηναῖα ἐκδοσὴ τοῦ ὁμωνύμου Σωματείου), τχ. 18, Ὀκτ. - Δεκ. 2008 [σσ. 157-160 «Ἐπτὰ κείμενα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη» (ἐπιμέλεια - ἀνθολόγηση Χρίστου Ἀδαμόπουλου)].

Χριστιανικὴ (ἐφ.), φύλλο 778, 25. 12.2008 [σσ. 6-7 Ἄλ. Παπαδιαμάντης «Χριστοῦγεννα» (1887), σσ. 6-7 Ἄγγελος Μαντᾶς «Χριστοῦγεννα μὲ τὸν κύρ Ἀλέξανδρο» (ἀποσπάσματα ὁμιλίας)] — φ. 796, 16.4.2009 [σσ. 6-7 «Παπαδιαμάντης: Λαμπριάτικος ψάλτης» (ἀπόσπ.)] — φ. 803, 23.7.2009 [σ. 4 Γιάννη Ζερβοῦ «Τὰ τοῦ Καίσαρος...» (Γιὰ τὸ ἄρθρο τοῦ Πδμ. «Ἡ ἐνεακοσιετηρὶς τῆς Παμμ. Λαύρας»)].